

STUDIA Academica SLOVACA

2

**PREDNÁŠKY IX. LETNÉHO SEMINÁRA
SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY**

BRATISLAVA

1973

Vedecký

a zodpovedný redaktor: JOZEF MISTRÍK

Predhovor

Frekventantom letných seminárov slovenského jazyka a kultúry - Studia Academica Slovaca -, ktorí majú o slavistiku hlbší záujem, nestačí, aby si prednášky iba vypočuli. Potrebujú ich mať k dispozícii aj v tlačenej podobe ako základný študijný materiál, ku ktorému sa môžu častejšie vracať aj po skončení seminára. Ukázalo sa užitočným a potrebným texty prednášok vydávať a tematicky kompletizovať tak, aby sa stali pomôckou pre čo najširší okruh slovakistov a slavistov bez ohľadu na to, či sa na seminári SAS zúčastnili. Prvý zväzok prednášok, v ktorom sa publikovali prednášky VIII. letného seminára, vzbudil veľkú pozornosť nielen u frekventantov SAS, ale aj u domácich a mnohých zahraničných bádateľov a pedagógov pracujúcich v oblasti slovenského jazyka a kultúry na vedeckých pracoviskách, vysokých školách alebo v oblasti kultúry.

Predkladaný 2. zväzok obsahuje takmer všetky prednášky, ktoré odznali na IX. seminári slovenského jazyka a kultúry, uskutočnenom v dňoch 23. júla - 19. augusta 1973 v Bratislave. Oproti predchádzajúcemu zväzku je rozsahom väčší, tematicky pestrejší a bohatší - publikuje sa v ňom viacej prednášok z mimofilologických oblastí. Takto sa práci slovakistov poskytuje ešte širší kontext a pevnejšie zázemie na poznávanie slovenskej histórie, kultúry a reálií v diachronickom i synchronickom priereze.

Zásluhu na publikovaní tohto študijného materiálu má hlavne Odbor pre školské styky so zahraničím Ministerstva školstva SSR, menovite riaditeľ tohto odboru Ing. J.Erben, CSc. Texty v zborníku sú usporiadané podľa abecedného poriadku autorov.

Jozef Mistrík

**Dva klíčové medzníky
v slovenských dejinách**
M. GOSIOROVSKÝ

Mnohí záujemci o slovenské dejiny si pri štúdiu literatúry o slovenských resp. československých dejinách stavajú otázky

- 1/ prečo až v roku 1918 došlo k utvoreniu spoločného štátu Čechov a Slovákov,
- 2/ prečo až po päťdesiatich rokoch od vzniku Československej republiky sa dospelo k poznaniu prebudovať tento štát na federatívnu republiku dvoch národnostných organizácií.

Pri odpovedi na tieto otázky vyjdem z toho, aké bolo postavenie slovenského národa pred vznikom Československej republiky.

Po celé stáročia pred rokom 1918-ym /po zániku Veľkomožavskej ríše začiatkom 10.storočia/ žili Česi a Slováci v rozličných štátnych útvaroch: Česi veľmi dlho v samostatnom českom štáte, ktorý však tiež napokon r.1620 pohltila rakúska časť habsburskej monarchie, Slováci žili v rámci Uhorska. Tak rakúska, ako ani uhorská časť habsburskej monarchie nežičili národnému rozvoju Čechov a Slovákov, znemožňovali ich plné uplatnenie sa v spoločenstve ostatných národov Európy a sveta. A napriek tomu /alebo práve preto/ sú ich dejiny nabité zápasmi o národné i sociálne oslobodenie. Pritom najvýznamnejšie úseky týchto dejín prežívali veľmi často aj pred rokom 1918 obidva národy spoločne. Tak napríklad

ani jeden vzdelaný Čech si nevie predstaviť české národné obrodenie bez účasti Slovákov Jána Kollára a Pavla Šafárika práve tak ako si ani jeden vzdelaný Slovák nevie predstaviť slovenské národné obrodenie bez vplyvov vtedajších českých kultúrnych a politických predstaviteľov.

V obklúčení väčších národov na križovatke Európy bol tak český, ako aj slovenský národ. A hoci sa od počiatku 10.storočia rozvíjali v oddelených štátnych útvaroch, veľmi často boli na seba odkázaní. Obidva národy sa v moderné národy formovali v podmienkach nacionálneho útlaku a v živom povedomí príslušnosti k rodine ostatných slovanských národov, najmä ruského národa. Pravda, toto uvedomenie z jednej strany vplývalo na spoločenské myslenie našich národov, no pritom ho do istej miery deformovala existencia cárskeho samoderžavia, jednej z najreakčnejších mocností vtedajšej Európy. Preto z druhej strany sa český a slovenský národ formovali - konštituovali v moderné národy v silnej gravitačnej oblasti západoeurópskej kultúry. A tak ich spoločenské myslenie /keďže v živote jednotlivých národov významnú úlohu hrala cirkev/ bolo vystavené súčasne silnému vplyvu kultúry zo strany tých národov, ktoré rovnako boli katolíckymi či protestantskými národmi /osobitne zo strany francúzskeho a nemeckého národa/. To všetko zanechalo silné vplyvy aj na vede a kultúre českého i slovenského národa.

Táto komplikovaná situácia v spoločenskom myslení českého a slovenského národa, t.j. na jednej strane uvedomenie si príslušnosti k rodine ostatných slovanských národov a najmä úlohy ruského národa, na druhej strane

silný vplyv západoeurópskeho myslenia a politiky sa prejavili aj za prvej svetovej vojny. Jedna časť politických vodcov obidvoch národov sa v úsilí o národné oslobodenie pre prípad porážky Rakúsko-Uhorska orientovala na Dohodové mocnosti a USA, druhá časť na Rusko. A tak vznik Československej republiky v jeseni 1918 bol výsledkom svojrázneho prepletenia činnosti obidvoch týchto smerov v politike českého a slovenského národa, obidvoch týchto orientácií.

Nevyhnutným predpokladom národného oslobodenia Čechov a Slovákov bola vojenská porážka Rakúsko-Uhorska, o ktorú sa pričínili všetky krajiny bojujúce proti vtedajšiemu Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. No nie každá porážka nejakého štátu sa končí aj jeho rozpadom.

Sám dr. Eduard Beneš vo svojich pamätiach z vojny nerez zdôraznil, že "žádný ze spojenců nevstupoval do války ani s úmyslem ani s pevným politickým plánem Rakousko-Uhersko zničit", že "na zničení Rakousko-Uherska nikdo tehdy nemyslel", že "rozhodně neměl Wilson, vstupuje do války, v úmyslu vésti boj proti existenci Říše". Vieme, že v 14 bodoch Wilsona z januára 1918 sa pre národy Rakúsko-Uhorska žiadala iba autonómia. Lloyd George i Clemenceau sa s týmto názorom Wilsona stotožnili. No práve tu rozhodujúcim spôsobom zasiahli orientácie na Rusko, ktoré vtedy už bolo sovietske. V citovaných pamätiach sám dr. Beneš, politik, ktorý bol po celý život orientovaný na západ, otvorene napísal, že "Rusko bolševické ... nám prospělo zesílením idejí sebeurčení národů a rozvratem vneseným do střední Evropy, zejména do Říše habsburské".

Ešte aj dvadsať rokov po skončení prvej svetovej

vojny - roku 1918 - Lloyd George vo svojich pamätiach napísal:

"Prv než mocnosti mohli uvažovať o mieri s Rakúskom, boli konfrontované s hotovým a nezvratiteľným faktom.... Úloha parížskych mierotvorcov nezáležala už na tom, čo by sa malo poctivo dať oslobodeným národom, ale predovšetkým na tom, čo by sa v záujme prostej spravodlivosti malo vyrvať z ich pazúr, keď prekročili meze sebaurčenia národov".

Slovom, tak Beneš /a s ním aj Masaryk a iní politickí predstavitelia českej a slovenskej buržoázie/, ako aj Lloyd George a iní politici USA, Anglicka a Francúzska priznávali, že na vzniku ČSR participovalo viac činiteľov, pričom rozhodujúci úder rakúsko-uhorskému zriadeniu zasadilo, a teda aj o vznik Československa sa pričínilo predovšetkým - hovoriac Benešovými slovami - "zosilnenie ideí sebaurčenia národov a rozvrat vnesený bolševickým Ruskom do strednej Európy, najmä do ríše habsburskej".

A tak hoci na vzniku ČSR participovalo viac činiteľov, rozhodujúcim bol vplyv ideí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na široké masy českého a slovenského národa, ktoré - ako to priznal Lloyd George - postavili ostatné Dohodové mocnosti pred "hotový a nezvratiteľný fakt".

V podmienkach samostatného Československého štátu tak český, ako aj slovenský národ nesmierne vyspeli. Český národ získal dňom 28.októbra 1918 plnú národnú slobodu, slovenský národ sa v podmienkach československej buržoáznej demokracie z národa bez škôl, bez múzeí, bez divadiel, bez solídneho spoločenského fundamentu pre

rozvoj ozajstnej národnej kultúry, stal tiež moderným národom, aj keď sa za panstva českej buržoázie jeho existencia oficiálne popierala. Tvrdilo sa totiž, že Česi a Slováci sú jeden národ, a tak ČSR bola budovaná ako centralistický štát tohoto fiktívneho národa česko-slovenského.

Pravda, napriek nedoriešeniu národnej otázky slovenského ľudu treba povedať, že práve po roku 1918 precitli k plnému národnému uvedomeniu v každom ohľade najširšie masy slovenského národa. To znamená, že až obdobie po roku 1918 bolo v istom zmysle završením národného obrodovania Slovákov, nehovoriac už o dobudovaní slovenského národného trhu, o rozšírení slovenskej národnej kultúry na celé územie Slovenska, o vybudovaní slovenského národného centra v Bratislave atď. Slovom, až po vzniku Československej republiky sa v priaznivejších podmienkach buržoáznodemokratického vývinu a priaznivejšieho rozvoja národných snažení stal slovenský národ naozaj moderným národom.

No - ako sme už uviedli - vinou oficiálnej ideológie čechoslovakizmu, zakotvenej aj v základnom zákone republiky, v ústave ČSR z februára 1920, sa existencia tohto moderného národa po celý čas predmníchovskej republiky popierala. To, pochopiteľne, naďalej sťažovalo jeho všestranné uplatnenie sa v apoločenstve ostatných susedných moderných národov a otravovalo vzájomný pomer Čechov a Slovákov či už prejavmi českého šovinizmu zo strany českej buržoázie alebo prejavmi slovenského nacionalizmu zo strany slovenskej buržoázie. Že však ani komplikovaná národnostná situácia v buržoáznom Československu neprivedla k vzájomnému odcudzeniu sa dvoch

bratských národov, Čechov a Slovákov, to je zásluha najlepších síl tak českej, ako aj slovenskej spoločnosti, ktoré odmietali fikciu jednotného československého národa a všetkými silami bojovali o úplné zrovnoprávnenie slovenského národa s bratským národom českým.

Mníchovský diktát v jeseni 1938 a rozbitie Československej republiky na jar 1939 bolo národnou porážkou tak českého, ako aj slovenského národa. Český národ sa dostal pod priamu okupáciu hitlerovského fašizmu, slovenský národ do postavenia hitlerovského satelita. Rozhodujúcim faktorom rozbitia ČSR bola síce agresia hitlerovského fašizmu, teda činiteľ vonkajší, no nemalý podiel na tom mala aj hanobná kapitulácia vtedajších vládnuúcich tried, českej a slovenskej buržoázie.

Po vypuknutí nemecko-sovietskej vojny v lete 1941 Sovietsky zväz už v júli 1941, po obnovení diplomatických stykov s emigrantskou československou vládou dr. Eduarda Beneša v Londýne, vyhlásil, že uznáva Československú republiku v jej predmníchovských hraniciach. Tak v českých krajinách, ako aj na Slovensku to veľmi uľahčilo organizáciu boja za obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Konkrétne na Slovensku organizačné úsilie o zjednotenie všetkých protifašistických síl boja o opätovné národné oslobodenie vyvrcholilo vznikom Slovenskej národnej rady na Vianoce 1943. Jej poprednými členmi boli Karol Šmidke, Gustav Husák, Laco Novomeský a iní. V programovom vyhlásení Slovenskej národnej rady z decembra 1943 sa popri inom jasne a jednoznačne hovorilo:

"Želáme si, aby slovenský a český národ ako najpríbuznejšie slovenské národy utvárali ďalšie osudy

v novej Československej republike, spoločnom štáte Čechov a Slovákov, a na podklade princípu rovný s rovným.

Slovenská národná rada pripravila a zorganizovala Slovenské národné povstanie v jeseni 1944. Celé dva mesiace viedli ozbrojené sily slovenského národa v obkláčení nepriateľských armád frontový boj proti fašizmu. V povstaní slovenský národ pred celým svetom vyhlásil obnovenie Československej republiky a poskytol tak pomocnú ruku národu českému.

Tento význam Slovenského národného povstania už vtedy - 3. októbra 1944 - na zasadnutí Slovenskej národnej rady v B. Bystrici zhodnotil jeden z popredných činiteľov zahraničného odboja Ján Šverma týmito slovami:

"Medzi všetkými činiteľmi je jasné, že Československá republika musí nanovo rozriešiť aj otázky vnútropolitické. Ide predovšetkým o pomer dvoch najdôležitejších našich národov, Čechov a Slovákov. Ide o otázku Československej jednoty a o uznanie slovenského národa ako samostatného slovenského národa. Naše stanovisko je jasné: slovenský národ je samostatným slovanským národom. Má plné právo ako každý slovanský národ byť hospodárom na svojom území. Nová republika nemôže byť vybudovaná na základe umelých zväzkov, dohád, ale ako bratská republika troch slovanských národov: Čechov, Slovákov a karpatských Ukrajincov /vtedy - v jeseni 1944 - Šverma ešte nevedel, že ľud Zakarpatskej Ukrajiny sa onedlho vysloví za zjednotenie s celým ukrajinským národom v rámci ZSSR - pozn.M.G./. V tejto republike bude v Čechách pánom Čech, na Slovensku Slováč a na Karpatskej Ukrajine karpatský Ukrajinec. My všetci spolu budeme tvoriť a budovať nový štát. Sme presvedčení, že čím väč-

šia bude sloboda národov, tým pevnejšia bude nová Československá republika. Vaše povstanie značí preto veľký čin Vášho národa nielen pre Vás, ale aj pre Československo."

Težne pred Švermovým prejavom Slovenská národná rada na svojom tajnom zasadnutí 29.septembra 1944 prijala osobitné uznesenie o vzájomnom vzťahu domáceho a zahraničného odboja, v ktorom sa doslovne hovorilo:

"V záujme zaistenia medzinárodného postavenia ČSR prijali sme zásadu štátoprávnej kontinuity republiky a tým, že vnútropoliticky jednotlivé časti ČSR nemôžu nadväzovať na právny stav, vytvorený šesťročným politickým vývojom", t.j., že ústava z roku 1920 "nemôže byť podkladom vnútro politickej úpravy pomerov v ČSR".

Uvedená formulácia uznesenia, ktoré potom delegácia SNR doniesla prezidentovi Benešovi a zahraničnej československej vláde do Londýna, znamená, že iba v záujme nevyhnutnej zhody medzi domácim a zahraničným odbojom sa vtedy ešte verejne reformulovalo, ako si Slovenská národná rada konkrétne predstavuje nové štátoprávne postavenie Slovenska po oslobodení.

V decembri 1944 /po príchode z Londýna, kde bol ako člen delegácie SNR/ sa v Moskve Ladislav Novomeský spolu s Klementom Gottwaldom zúčastnil na besede s Georgi Dimitrovom. Popri inom diskutovali aj o štátoprávnom riešení vzťahov medzi českým a slovenským národom. Georgi Dimitrov o tom povedal:

"Nazdávam sa, že najlepším riešením budúceho pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej ČSR /aby Česi a Slováci boli v rovnoprávnom postavení/ by bolo, keby v Čechách bola česká vláda, keby na Slovensku bola sloven-

ské vláde a keby bola spoločná federatívna vláda československá; keby bol parlament český i parlament slovenský a popri tom spoločný parlament československý. Prezidentom ČSR už z dôvodov kontinuity bude dr. Beneš. A kto bude prezidentom neskoršie, to sa bude riešiť potom."

No Slováci dr.G.Husák a L.Novomeský pri ďalšom rokovaní s Čechmi vo februári 1945 našli pochopenie pre Gottwaldov argument, že uvedené riešenie nebude možné v plnom rozsahu zakotviť do pripravovaného vládneho programu pre ohľady na nepripravenú mienku českej verejnosti. Gottwaldova argumentácia pri týchto rokovaníach bola približne takáto: Slováci už vedia, čo ich doma očakáva. No v českých krajinách, kde nekompromisný čechoslovakista Beneš má veľkú autoritu v najširších masách národa a kde verejná mienka nie je na federatívne riešenie vôbec pripravená, nemožno sa nekompromisne vysloviť za takéto riešenie, lebo by to určite skomplikovalo vývin Československa, a preto sa v počiatočnej národnej a demokratickej revolúcii treba usilovať o rozumný kompromis.

Týmto rozumným kompromisom sa stal tzv. Košický vládny program z marca 1945, v ktorom sa vyslovila záseada:

"Uznávajúc, že Slováci majú byť páni vo svojej slovenskej krajine rovnako ako Česi vo svojej českej domovine a že republika bude obnovená ako spoločný štát dvoch rovnoprávných národov, českého a slovenského, vláda vyjadrí toto uznanie dôležitými štátnopolitickými aktmi. V Slovenskej národnej rade, opierajúcej sa o národné výbory v obciach a v okresoch, bude vidieť nielen

oprávnenú predstaviteľku samobytného slovenského národa, ale aj nositeľku štátnej moci na Slovensku /moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej/."

Táto záseada Košického vládneho programu bola na jednej strane víťazstvom nad dovtedy prevládajúcou koncepciou čechoslovakizmu /nad fikciou jednotného československého národa/, no na druhej strane ústupkom čechoslovakistickým spojencom v boji proti hitlerovskému fašizmu, v boji o obnovenie Československej republiky.

No, keď už v prípade celkového hodnotenia prínosu predmníchovskej republiky sme spomenuli na to, že napriek jej oficiálnemu čechoslovakizmu, napriek popieraníu existencie samobytného slovenského národa mala táto republika pre ďalší vývin Slovákov nesmierny pozitívny význam, treba to povedať /a ešte vo zvýšenej miere/ aj o vývine po roku 1945. Práve jarou 1945, keď etnické územie slovenského národa spolu s etnickým územím národa českého bolo oslobodené, práve jarou 1945 vykročil moderný slovenský národ na cestu búrlivej premeny svojho života, a to aj napriek tomu, že problém štátoprávneho postavenia Slovenska nebol ešte doriešený. Súbežne s premenou nepriaznivej sociálno-ekonomickej štruktúry Slovenska, s premenou prevažne zoostalej agrárnej krajiny na modernú priemyselnosagrárnu krajinu prebehla na etnickom území tohto národa aj socialistická kultúrna revolúcia. Jej výsledkom je skutočnosť, že doslovne celý národ užíva plody bohatej kultúrnej, umeleckej i vedeckej činnosti, že doslovne celá slovenská spoločnosť sa ustavične a na čoraz vyššej úrovni školí. Veľký rozkvet dosiahlo školstvo všetkých stupňov. Dnes už niet na Slovensku ani jedného priemyselného, poľnohospodárskeho, vedeckého,

umeleckého ani iného odboru, v ktorom by neboli vysoko-kvalifikované slovenské národné kádre; počet kvalifikovanej slovenskej inteligencie vzrástol niekoľkonásobne.

Pravda, história ani jedného štátu, ani jedného národa, ani jednej triedy, ani jedného ľudského úsilia /a to ani toho najšľachetnejšieho úsilia/ nie je priamou-čiarou cestou len úspechov a víťazstiev, ale strieda sa s rozličnými neúspechmi, omylmi, prekážkami, ba aj dočasnými porážkami. Nebolo to inak ani v histórii posledných 20 rokov Československa, kde určitý ústup a odbočovanie od zamýšľaných noriem riadenia socialistickej spoločnosti položil na ceste rozvoja moderného slovenského národa aj niektoré také prekážky, s ktorými boli najlepšie predstavitelia oboch národov tejto republiky právom nespokojní.

Jedným z výsledkov tejto oprávnenej nespokojnosti najlepších síl československého ľudu s uvedenými prekážkami bolo rozhodnutie skoncovať s dovtedajším štátovým postavením Slovenska. Nebolo preto nič prirodzenejšie, ako to, že práve pri 50.výročí vzniku Československej republiky - 28.októbra 1968 - došlo k novej úprave štátových vzťahov Čechov a Slovákov. Vznikom Slovenskej socialistickej republiky, ktorá od 1.januára 1969 tvorí s Českou socialistickou republikou spoločný federatívny štát dvoch /na seba navzájom odkázaných/ národov, sa na Slovensku odstránil posledný pozostatok 19.storočia. Ide o to, že tvorivo mysliacim ľuďom na Slovensku konečne odpadla úloha hľadať predovšetkým demokratický model vzťahu medzi dvoma bratskými národmi, že - naopak - môžu sa v plnom rozsahu a v naozaj bratskej zhode s tvorivo mysliacimi Čechmi venovať riešeniu všetkých tých problé-

mov, ktoré stoja pred každým slobodným moderným národom Európy a sveta.

**Hranica morfém
v slovenčine**
J. HORECKÝ

Skutočnosť, že na hranici morfému, na styku dvoch morfému nastávajú v slovenčine hojné spoluhláskové zmeny /tento jav nie je neznámy ani v iných jazykoch/, podnietil niektorých bádateľov zhrnúť tieto zmeny, resp. varianty do osobitnej disciplíny - morfonológie. Základnou jednotkou morfonológie má byť morfonéma. Tejto jednotke však konkuruje iná jednotka - archifonéma - používaná pri opise fonologického systému. Vzťah medzi nimi nie je dosť jasný: pri neutralizácii, ktorej výsledkom môže byť archifonéma /často sa však hovorí, že v jazyku nejestvuje archifonéma, ale iba jej hláskové reprezentanty/, sa stráca schopnosť rozlišovať dve fonémy vzhľadom na určitú relevantnú vlastnosť /napr. znalosť, to je v slovenčine najčastejšie/. Ak sa berú do úvahy aj niektoré iné vlastnosti, napr. kompaktnosť - difúznosť¹, dostávajú sa niektoré "morfonémy" nielen do skupiny neutralizácií, ale aj medzi alternácie /t - ě, s - š/.

Práve táto nejednotnosť je závažným argumentom proti uznávaniu morfonológie a morfonémy. Ďalším argumentom je to, že všetky uvedené zmeny sa realizujú v rámci morfémy /je pozoruhodné, že aj E. Pauliny v cit. práci spája tieto zmeny do kapitoly o spájaní morfému/.

Treba si však uvedomiť, že morféma je vlastne konštrukt. Empiricky možno v textoch pozorovať konkrétne slovné tvary /nie slová/ a v nich tiež len konkrétne podoby morfému, vlastne alomorfémy, varianty morfému. Tu

vzniká otázka, ktoré alomorfémy možno zhrnúť do jednej morfémy. Základným kritériom, ako je známe, je sémantické hľadisko. Ale vzhľadom na výskyt takých odľahlých dvojíc, ako je slov. ísť - chodiť, angl. go - went, treba vždy brať do úvahy aj formálne kritériá. Treba nájsť a usústaviť typy variácií, podložené predovšetkým fonologickými vlastnosťami. To je vlastný cieľ našej práce.

Ďalšia otázka, úzko súvisiaca so vzťahom alomorfémy a morfémy, je problém segmentácie slovných tvarov na alomorfémy, resp. morfémy. Zdá sa, že na úspešné segmentovanie konkrétnych slovných tvarov treba použiť kombináciu takých typických metód, ako je množinová metóda /prienik súboru a okruhu/, metóda štvorca /ako krajný prípad množinovej metódy/ a slovotvorná metóda /založená na zisťovaní vzťahu medzi odvođeným slovom a fundujúcim slovom/.²

V spisovnej slovenčine sú hranice morfém dosť zreteľne vyznačené práve aj vplyvom rozličných alternácií konsonantov. Treba, pravda, odlišovať hovorený a písaný jazyk. Kým v písanom jazyku sa hranica morfém stiera vlastne iba v takých prípadoch ako kupecký /kupec - ský/, ruský /rus - ský/, český /čech - ský/, v hovorenom jazyku pristupujú aj prípady typu prievickí /Prievidz - ský/, sveckí /svet - ský/, víťazstvo /víťaz - stvo/, occa /ot - ca/, racca /rad - ca/. Písaný jazyk, vlastne pravopísané zásady teda predstávajú dôležitú pomôcku pri segmentovaní, lebo už vopred a systematicky vyznačujú hranice morfém. Pri svojich úvahách však prirodzene máme na mysli hovorený jazyk, teda jeho zvukovú nie písanovú stránku.³

Na rozdiel od doterajších pokusov /z nich najpod-

robnejší a najprehľadnejší je výklad E. Paulinyho v cit. diele/ nebudeme rozlišovať kombinačné a alternačné zmeny, ani zmeny pri ohýbaní a odvedzovaní /aj tu ešte podľa jednotlivých slovných druhov/, ale pokúsime sa zhrnúť všetky alternácie, resp. všetky možnosti výskytu foném v rámci danej morfémy, a to predovšetkým na konci morfémy.

Najjednoduchší je typ, pri ktorom sa na hranici morfémy striedajú iba dve fonémy, napr. KÔL - Ø / na KOĽ - e, MEL - ú / MEĽ - iem, ZVON - Ø / o ZVOŇ - e, BAHN - o / BAHŇ - iví:

$$1. \quad - \begin{bmatrix} l \\ r \end{bmatrix}, - \begin{bmatrix} n \\ \tilde{n} \end{bmatrix}$$

Podobný, dvojstupňový je ďalší typ, pri ktorom však k základnej dvojici prístupujú príslušné znelé fonémy. V prvom podtype ide o alternácie nezáverových, v druhom záverových. Niekoľko príkladov: zá - FIS - Ø / PÍŠ - u / s - PIZ - ba / PÍŽ - me; KŤIX - Ø / KŇIŠ - ka / KŇIH - a / KŇIŽ - ní; na - HÁC - ka / HÁČ - te / HÁJ - at / HÁŽ - u; LIEK - Ø / LIEČ - iví / LIEŽ - ba, resp. STRIG - a / /STRÍK - Ø / STRÍŽ - a:

$$\begin{array}{l} 2a \quad - \begin{bmatrix} s & z \\ \tilde{s} & \tilde{z} \end{bmatrix}, - \begin{bmatrix} x & h \\ \tilde{x} & \tilde{h} \end{bmatrix} \\ 2b \quad - \begin{bmatrix} c & ʒ \\ \tilde{c} & \tilde{ʒ} \end{bmatrix}, - \begin{bmatrix} k & g \\ \tilde{k} & \tilde{g} \end{bmatrix} \end{array}$$

S prvým dvojstupňovým typom /1/ je do istej miery analogický trojstupňový typ, do ktorého patria prípady ako VĽK - Ø / VĽČ - iak / VĽC - i, resp. ČEX - Ø / ČEŠ - ka / ČES - i, resp. VNUK - Ø / VNUČ - a / VNUC -

- i, MŇÍX - ø / MŇÍŠ - ka / MŇÍS - ki:

3a	—	<table><tr><td>x</td></tr><tr><td>č</td></tr><tr><td>c</td></tr></table>	x	č	c	,	—	<table><tr><td>x</td></tr><tr><td>š</td></tr><tr><td>s</td></tr></table>	x	š	s
x											
č											
c											
x											
š											
s											

S druhým dvojstupňovým typom /2a, 2b/ je zase analogický trojstupňový typ so znелými pendantmi. Ide v ňom o prípady ako XOT - ø / XOŤ - te / s - XÔC - ka / XOD - ba / XOĎ - it / XÔ3 - a:

3 b —	t	d
	ť	ď
	c	3

Do uvedených typov nie sú zahrnuté prípady alternácií ako VED - ú / VEĎ - iem / VIES - t; MÔŽ - u / MÔC - t, ako aj zriedkavé prípady typu OŤ - ec / OČ - čina a prípady zdvojenia spoluhlások, napr. OD - diaľiť / OĎ - diaľiť. S výhradou týchto výnimiek a vcelku okrajových prípadov možno všetky alternácie i kombinácie zaradiť do uvedených troch typov. Pravda, nie všetky typy musia byť plne obsadené. Sú časté prípady, ktoré vypĺňajú iba dve miesta: RUK - a / RÚČ - ka / chýba alternácia k - c/, ORECH - ø / ORIEŠ - ok / chýba alternácia x - s/. Pri morféme LIEK - niet morfémy LIEG-, pri morféme PES - niet morfémy PEŠ-, PEZ -, PEŽ- atď.

Pozoruhodná je alternácia sk - št, resp. zg - žď, v ktorej prvý člen patrí do iného typu ako druhý, ale ako celok sa nedá zaradiť: PISK - ot / PIŠŤ - at; RÁZG - a / RAŽĎ - ie.

Z hľadiska fonologických vlastností alternujúcich

foném možno zistiť tieto zákonitosti:

1. Ani jedna alternácia neprechádza zo skupiny sonoritných foném do skupiny nesonoritných. Prvý typ možno označiť za sonoritný, lebo všetky alternácie majú dištinkatívny príznak +SNR.⁴

2. V dvojčlenných typoch ide o vzťahy v rámci dištinkatívnych príznakov kompaktnosti /CMP/ a gravisovosti /GRV/. Na alternáciách sa nezúčastňujú nekompaktné gravisové fonémy p b f v /-CMP +GRV/, na druhej strane najčastejšie sú v typoch zastúpené kompaktné negravisové fonémy š ž č š ť ě /+CMP -GRV/. Pritom typ 2a možno označiť za neokluzívny, typ 2b za okluzívny neplozívny. Vo všetkých typoch sú tu zachytené aj alternácie neutrelizačného typu, vyjadrené rozdielom znlosti: -VCD proti +VCD.

3. V trojčlenných typoch je zrejma paralela /ako sme už naznačili/ medzi prvým a druhým dvojčlenným typom. V prvom prípade nejde o príznak znlosti /3a/, v druhom sa vyskytujú aj paralelné znlé fonémy /3b/. Pozoruhodné je, že aj v týchto trojčlenných typoch ústredné postavenie majú fonémy s dištinkatívnymi príznakmi +CMP -GRV.

Poznámky

- 1 E. Paulíny: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 126 s.
- 2 J. Horecký: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, 194 s.
 Morfematická a slovotvorná analýza. Konferencia naukova. Kraków 1970, 5 - 11.
- 3 V cit. práci E. Paulínyho sa tento rozdiel neberie dôsledne do úvahy, lebo sa uvádzajú napr. alternácie nízky - nížina, hoci ide o alternáciu s - ž, nie z - ž. Podobne napr. batch - batožina sa uvádza ako príklad na alternáciu h - ž, hoci ide o x - ž atď.
- 4 Dištinkatívne príznaky a ich symboly sa uvádzajú podľa autorovej práce Fonologičeskaja sistema slovenskogo literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija 1970, č. 1.

**Výtvarná kultúra
na Slovensku
v priebehu dejín**
K. KAHOUN

Ak sa zaoberáme výtvarným umením a architektúrou tvorenou na území Slovenska v dobe jej prvých historických prejavov, uvedomujeme si, že obraz, ktorý nám pri pozorovaní pamiatok, najmä v 10.- 12. storočí vzniká, nie je úplný a sme nútení ešte vždy čakať na novšie archeologicko-historické výskumy, ktoré by nám hlbšie priblížili korene a základy počiatkov nášho staviteľstva. Fakt, že v tejto súvislosti hovoríme až o dobe 10. storočia, neznamená, že by v predchádzajúcich storočiach na našom území staviteľstvo neexistovalo, keďže - ako je známe - môžeme podľa výsledkov archeológie tu zachytiť slovanské kmene už v 5. storočí. Je pravdepodobné, že v období od príchodu týchto kmeňov tu už staviteľstvo jestvuje, ale doterajšie výsledky výskumov nedávajú možnosť sa týmto problémom hlbšie zaoberať. Nateraz sa zdá, že korene architektúry raného feudalizmu u nás budú asi v 10. storočí. So zachovanými stavebnými pamiatkami sa stretáme vo väčšej miere až oveľa neskôr. 12. storočie, kam nateraz kladieme pomerne veľký rozvoj slohového staviteľstva na našom území, je dobou, v ktorej sa tu presadili feudálne výrobné vzťahy, nastávajú majetkové presuny, rozširujúce počet vlastníkov zeme od drobných zemanov až po bohatých veľmožov. Rozsiahla cirkevná reorganizácia, uskutočnená najmä za Kolomana, ktorá zrušila veľkofarský systém a priniesla osamostatnenie cirkevnej správy, umožnila zakladanie nových kláštorných kos-

tolov, vedľa ktorých rastie množstvo drobných dedinských kostolíkov, stavaných feudálmi na svojich majetkoch. Sú to tzv. panské emporové kostoly - jednolodžové stavby s vežou, apsidou a emporou na západnej strane lode, ktorá bola výrazom feudálnej nadradenosti majiteľa, zúčastňujúceho sa na obradoch oddelene od ostatných. Početná skupina týchto stavieb nie je typická len pre Slovensko, ale sa uplatňuje v strednej Európe vôbec, napr. v Čechách, v Bavorsku a v Sasku. Jej význam určuje najmä funkcia týchto kostolov a sú historicky zaujímavým hmotným dokladom spoločenskej diferenciácie. Ak ponecháme stranou niekoľko kláštorných stavieb /napr. stavbu benediktínov v Diakovciach/ románska architektúra na Slovensku ešte nemá súvislý výtvarný vývoj a je charakteristická redukovaním výtvarných princípov, uplatňovaných vtedy v jednotlivých oblastiach európskeho románskeho obdobia.

V prvej polovici 13. storočia prebieha na Slovensku proces ďalšieho upevňovania feudálneho systému, ktorý napomáha panovník Ondrej II., keď svojou listinou z r. 1218 udeľuje dedičným právom hradu, pozemky, úradu i dôchody pánom a zemanom. Nové majetky a rozsiahle územia potrebovali ďalšie posily pracovných síl, čo feudálni vlastníci riešili kolonizovaním územia cudzím obyvateľstvom. Kolonizácia zohrála nemalú úlohu aj pri vzniku našich miest. Rastú zo starších podhradí /Bratislava, Nitra, Trenčín/ ako aj na miestach, kde pre ich vznik malo podstatný význam novousadené obyvateľstvo, ako boli napr. banské mestá stredoslovenské, alebo na západnom Slovensku Trnava. Vytvárala sa tak úrodná pôda pre rozvoj stavitel'stva, v ktorom sa okrem dožívajúcej román-

skej formy uplatňoval už aj podiel ranogoticky orientovaných dielní, najmä cisterciáckej rehole /Banská Štiavnica, Krupina/. Od polovice 13. storočia sa na Slovensku tvorí typ jednoduchého malého dedinského kostola, ktorý bez použitia náročnejších stavebných a výtvarných praktík vyhovoval dobovým potrebám. Uplatnil sa v novokolonizovaných oblastiach, ako napr. v Turci, na Spiši, v Gemeri a v Liptove a svojím výzorom je totožný s podobnými stavbami v Podunajsku, v Čechách, v Sliezsku i v Poľsku, kde všade možno sledovať jeho analógie. Od poslednej tretiny 13. storočia narastá význam a postavenie slobodných kráľovských miest, ktoré sa právne upevňujú, hospodársky prosperujú a v prostredí ktorých prebieha spoločenské diferenciácia, podmienená aj prílivom dedinského ľudu medzi hradby mesta. Vytvárajú sa neobyčajne vhodné podmienky pre uplatnenie stavebníctva pri výstavbe mestského organizmu, ktorého neodmysliteľnou súčasťou bol farský chrám, viažúci na seba okrem náboženských aj celý rad spoločenských funkcií. Už v 80-ych rokoch 13. storočia vznikajú na Slovensku niektoré trojloňové baziliky, napr. v Levoči, v Spišských Vlachoch alebo v Liptovskom Mikuláši. Narastanie architektúry v priebehu 14. storočia umožňuje politika panovníkov z anjouovského rodu /Karola Roberta a Ľudovíta Veľkého/, ktorá sa opiera o rozvoj obchodných stykov so zahraničím a o zveľaďovanie banského podnikania, čo všetko potvrdzovalo význam už existujúcich miest a vyžiadalo si vznik ďalších. V súvislosti s touto skutočnosťou sa zakladajú vrcholne gotické stavby farských kostolov v Bratislave, v Štítniku, v Kremnici, v Trnave, v Košiciach, v Prešove, v Špišskej Novej Vsi, v Gelnici

atď.

V prvej polovici 15. storočia, najmä pod vplyvom udalostí súvisiacich s husitským hnutím a jeho ohlasmi na našom území sa tento stavebný rozvoj čiastočne za-
brzdil. Mestá sa venujú predovšetkým fortifikačným prá-
cam a iba niektoré si za vlády cisára Žigmunda dokázali
udržať svoje postavenie a prosperitu naďalej. Tak sa
stalo, že najdôležitejšie stavby na Slovensku sa vtedy
realizujú len v Bratislave /sv.Martin/ a v Košiciach
/sv.Alžbeta/. Ich stavitelia reagujú na vyspelé slohové
príklady európskeho umenia. Zatiaľ čo v Bratislave možno
spojiť meno staviteľa s autorom najdôležitejšej fázy vý-
stavby domu sv.Štefana vo Viedni Hansom Puchsbaumom,
v Košiciach možno vysledovať príbuznosť tamojšej kated-
rály s podobným príkladom v ďalekom Xantene.

V druhej polovici, a najmä na prelome 15. a 16. sto-
ročia sa v slovenskom výtvarnom umení odráža vzostup
najaktívnejšej spoločenskej zložky doby - meštianstva.
Veľmi živá stavebná činnosť je v období neskorej gotiky
sústredená predovšetkým na stredné, východné Slovensko
a do miest bývalej Spišskej župy. Na strednom Slovensku
v rozvoji výtvarného umenia zohralo dôležitú úlohu oži-
venie baníckeho podnikania v Kremnici, v Banskej Štiev-
nici a v Banskej Bystrici. Spojenie slovenských Thurzov-
cov a augsburgských Fuggerovcov tu umožňuje veľmi čulú
komunikáciu a výmenu umeleckých poznatkov najmä s Bavor-
skom a Švábskom ako hlavnými strediskami neskorogotickej
kultúry. Vďaka týmto kontaktom k nám zrejme priamo pozý-
vajú popredných staviteľov a umelcov z Augsburgu, z Ulmu,
z Landshutu, z Regensburgu, aby sem prinášali celé bo-
hatstvo dekoratívneho slohu neskorej gotiky. Tak v Koši-

ciach, v Prešove, v Bardejove, v Levoči, v Kežmarku, v Spišskom Štvrtku a v Spišskej Kapitule vzniká rad stavieb vysokých kvalít, v ktorých sa okrem spomenutých impulzov rozvíja už aj umenie domácich umelcov v čase, keď sa na začiatku 16. storočia doznievanie stredoveku prekrýva už aj s prvými ohlasmi renesančného umenia.

Hlavný prúd stredovekého sochárstva a maliarstva sa objavuje až v 14. storočí. V kostoloch bohatých miest sa dostáva k slovu predovšetkým gotické rezbárstvo, zamerané na tvorbu oltárnych celkov i jednotlivých kultových plastík. Vzácnou a unikátnou ukážkou doby je tzv. oltár z Krígu z tridsiatych rokov 13. storočia, presahujúci svojím významom rámec Slovenska. Významné umelecké diela sa v druhej polovici 14. a na prelome 15. storočia sústreďujú v okruhu spišskej kultúry, odkiaľ ich vplyv zasahuje aj slovenský východ a stredoslovenské banské mestá. Madona zo Slatvína, z Toporca, z Ruskinoviec i expresívne a naturalizujúce krucifixy z Matejoviec, z Levoče a z Dreviec sú s ďalšími pamiatkami sústredené v jedinečnej stredovekej regionálnej rezervácii, ktorá dodnes tvorí oblasť východne od Vysokých Tatier, kde bývalá spišská župa je európsky vzácnym príkladom dodnes zachovaného stredovekého obrazu prírody a osídlenia. Tieto pamiatky vyniesli našu umeleckú tvorbu na úroveň presahujúcu rámec strednej Európy.

Výstavba košickej katedrály s bohatou plastickou výpravou jej portálov vytvorila z tohto mesta významné kultúrne centrum, ktoré Košice zaradilo na popredné miesto v európskom kontexte a súčasne sa stalo najvýchodnejším a teritoriálne najvzdialenejším ohniskom celej európskej gotickej výtvarnej kultúry. Po polovici 15. sto-

ročia dostávajú slovenské mestá okázalú výpravu najmä prostredníctvom oltárov, ktorých krídlové retábulum sa zapína malbami a plastikami často presahujúcimi rámec cirkevnej ikonografie na prospech výpravných scén až žánrového charakteru, a motívmi pastierskeho života, banského práce a výraznou charakteristikou realisticky postihnutých črt príslušníkov najnižších sociálnych vrstiev vtedajšej mestskej i dedinskej pospolitosti. Na Slovensku, v dôsledku historicky obmedzenej komunikácie v ďalších storočiach ostali celé oblasti a umelecké celky vo svojej pôvodnej gotickej podobe. Ako európsky ojedinelý príklad tu možno okrem spomenutých miest zdôrazniť farský kostol v Bardejove, v ktorom až do dnešných dní existuje na svojich pôvodných miestach 11 gotických oltárov, osadených vďaka donáciám mestských cechových združení. Z umalcov, ktorí v tomto období ďaleko prerástli rámec domácych výtvarných usilovaní, treba uviesť menovite majstra maliarskej legendy o sv. Alžbete z hlavného oltára košickej katedrály, monogramistu MS pôsobiaceho v stredoslovenských banských mestách, a najmä vrcholný zjav nášho stredovekého umenia - majstra Pavla z Levoče, autora 16 m vysokého hlavného oltára chrámu sv. Jakuba v Levoči a mnohých ďalších prác. Pavlovou tvorbou sa v podstate završil prvý veľký cyklus slovenského umenia, ktorý poznačil osudy výtvarnej kultúry na Slovensku až do 19. storočia predovšetkým atmosférou vykryštalizovaného obrazu našich miest.

Obdobie od moháčskej bitky /1526/, charakteristické zapojením nášho územia do mnohonárodnostnej habsburskej monarchie, vyznačuje až do konca 16. storočia živá stavebná činnosť na obranu štátu proti Turkom, ktorí po pá-

de Budína /1541/ prenikajú cez hranice ríše. Obrana pohraničia sa začína prestavbami hradov a mestských opevnení vedených podľa príkazu Ferdinanda I. talianskymi fortifikačnými staviteľmi, ako bol napr. Alessandro da Vedano pri bebekovskej prestavbe hradu Krásna Hôrka /1537-41/ alebo Pietro Ferrabosco svojimi úpravami bratislavského hradu /1561/ a hrádieb mesta Trnávky /1553-56/. Dokonalá pevnosť vznikla v Komárne okolo polovice 16. storočia a r. 1580 sa tvorí opevnené mesto Nové Zámky /na pôdoryse pravidelného šesťuholníka s predsunutými delovými baštami/ ako prvá realizácia predstáv o ideálnom renesančnom meste vôbec, uskutočnená 13 rokov pred vybudovaním Scamozziho Palma Nuova v Taliansku. Z týchto protitureckých fortifikácií treba ešte spomenúť prestavbu Fuggerovského hradu Červený Kameň /1555/ asi na základe plánov Albrechta Dürera, typickú dominantu Panenského hradu v Banskej Štiavnici, a mnohých ďalších hradov i miest. S obavami z tureckého nebezpečenstva súvisí aj vznik opevneného kaštieľa ako sídla menších rodov a zemianskych kúrií, aké od renesancie vznikajú na celom teritóriu Slovenska /Betlanovce, Fričovce, Strážky, Bytča a pod./.

V období 16. a v značnej časti 17. storočia dochádza aj k ďalšiemu stavebnému a výtvarnému obohateniu našich miest, kde patricijské rodiny stredného a východného Slovenska menia obraz stredovekých ulíc a námestí výstavbou náročných obytných domov s bohato členenou fasádou pokrytou sgrafitami a ukončenou opticky vďaka výtvarami tzv. štítkovej atiky čerpanej z talianskych /lombardských a benátskych/ zdrojov - domy v Levoči, v Banskej Štiavnici, v Banskej Bystrici, v Prešove. K tejto

dobe sa viaže aj výstavba nových radníc ako reprezentačného symbolu mestskej svojbytnosti /B.Bystrica, Levoča, Bratislava/ a vznik protestantskej zvonice bohato zdobenej vo východnej oblasti Slovenska /Kežmarok, Poprad, Vrbov/.

V zásade až do konca 17. storočia vyznieva naše umenie ako neskororenesančné, menovite veľmi výrazne v architektúre meštianskych domov a v prácach maliarskych, sochárskych i štukatérskych, spojených s výzdobou priečelí i bohatých interiérov šľachtických a meštianskych obydľí. Tento prevládajúci, neskororenesančný charakter výtvarného prejavu nenarušilo podstatnejšie ani prvé veľké umelecké podujatie raného baroka, výstavba kostola jezuitov v centre rekatolizácie Uhorska, ktorý bol postavený v Trnave po založení jezuitskej univerzity r. 1635. Jeho architektúra vychádza typovo z osnovy chrámu Il Gesù v Ríme a osobou svojho projektanta - Antoniom Spazzom - i ostatnými umelcami je spojená s talianskym prostredím viac svojou základnou dispozičnou osnovou ako poňatím výrazových prostriedkov, zachovávajúcich aj v ďalších realizáciách na západnom Slovensku formovú striedmosť renesančnej tradície.

K väčšiemu rozkvetu baroka došlo na Slovensku až v 18. storočí, keď už bolo Turecko natrvalo porazené a habsburská monarchia namiesto stratených pozícií niekdajšieho španielskeho dedičstva sa sústredila na exploataciu juhovýchodnej Európy, ktorá sa pokladala za akúsi vnútornú kolóniu pre rakúsky kapitál. Absolutistické záujmy Habsburgovcov v Uhorsku završilo prijatie pragmatickej sankcie, zaručujúcej tomuto rodu nástupnícke právo aj v ženskej vetve. Dôležitým faktom bola aj skutoč-

nosť, že uhorská šľachta sa v tomto období aj formálne zriekla povstaleckých nárokov proti trónu. Tejto situácii víťazstva absolutizmu zodpovedá aj barokové umenie 18. storočia so svojou veľkolepou koncepciou oslavy šľachty a cirkvi tak, ako ju vytvorilo cisárske viedenské umelecké centrum na čele s architektami Martinellim, Fischerom z Erlachu, Lucasom z Hildebrandtu atď.

Strediskom stavebnej činnosti v 18. storočí sa stala Bratislava. Zo vzorov viedenského baroka a aj tamojšími majstrami sa tu tvoria náročné architektúry, naplňujúce program vtedajšieho európskeho barokového dynamizmu /kostol sv.Trojice, z r.1717-25 s náročnou iluzívnou freskou v kupole od Antonia Galli Bibíenu, kostol Alžbetíniek z r.1739-1742 od Antona Pilgrama, ktorý projektuje i veľký kláštorňý komplex v Jasove na východnom Slovensku v r.1745-53/. Slovensko v súlade s tvorbou týchto veľkorysých architektonických celkov, dopĺňovaných freskovou maľbou a sochárskou výzdobou na seba púta pozornosť mnohých dôležitých stredoeurópskych umelcov. Spomedzi najdôležitejších maliarov sú to Kryštof Tausch v Trenčíne, Antonio Galliardi v Nitre, Paul Troger v Bratislave, Giuseppe Chamant v Šaštíne, Ján Lucas Kracker v Jasove, Franz Anton Maulbertsch v Trenčianskych Bohuslaviciach i v Bratislave.

Veľký význam Bratislavy za doby Márie Terézie, ako mesta jej korunovácie a sídla miestodržiteľa, vyvoláva v meste veľmi čulý stavebný ruch. Do Bratislavy sa sťahuje vysoká šľachta a zakladá si tu paláce, ktoré svojimi veľkými hmotami rozbiehajú drobné meradlo mestského pôdorysu a prenikajú aj mimo pôvodnej hradby. Na obvode starého stredovekého mesta sa stavajú architektonické

celky s rozsiahlou parkovou úpravou, dokumentujúce reprezentatívne požiadavky šľachticov, žijúcich tu v bezprostrednej blízkosti cisárskeho dvora /napr. Grassalkovich/. Pre Bratislavu bolo mimoriadne dôležité, že sem z Viedne prichádza architekt František Anton Hillebrandt, ktorý sa práve na pôde mesta stáva vedúcou osobnosťou cisárskej stavebnej komory, riadiacej v celoštátnom meradle stavebnú činnosť pri reguláciách miest a pri verejných stavbách. S Bratislavou napokon súvisí aj vrchol barokového sochárstva na Slovensku, spojený s osobou vedúceho zjavu stredoeurópskej tvorby - Jurajom Raffaelom Donnerom. Jeho tvorba, aj keď bola určená pre Bratislavu /hlavný oltár dómu s jazdeckou postavou sv. Martina, plastická výzdoba náhrobnej kaplnky arcibiskupa Eszterházyho/ presahuje rámec nášho umenia.

Od 1. polovice 18. storočia vstupuje do popredia aj u nás barokový reprezentačný portrét, na ktorom okrem umelecky menej významných súborov /ale kultúrne historicky veľmi zaujímavých/ portrétnych sérií na jednotlivých sídlach feudálnych rodín /Červený Kameň, Betliar/ poznáme najmä z Bratislavy viacero vynikajúcich jednotlivcov, akými boli napr. Daniel Schmidelly - neskorší dvorný maliar Márie Terézie - vynikajúci portrétista Adam Mánioki - dvorný maliar Františka Rákoczyho II. - a najmä veľká osobnosť európskej realistickej portrétnej školy Ján Kupecký, rodák z Pezinka. Dielami vyššie spomenutých veľkých architektov, maliarov a sochárov končí sa u nás baroková epocha a obdobie poslednej tretiny 18. storočia je v znamení prechodu k umiernenému prejavu klasicizmu, ktorého prvým veľkým hlásateľom sa v Lipsku stal bratislavský rodák Adam Fridrich Oeser - učiteľ J.

Winckelmann a J.W.Goetheho.

V súvislosti s rastom kapitalistickej ekonomiky od počiatku 19. storočia odráža aj u nás klasicistická architektúra ideály nových síl a prebúdajúcich sa národov tak, ako to bolo inde v Európe. Na začiatku 19. storočia sa naše mestá rozrastajú ďalej za obvoody svojich starých hradieb a mení sa ich urbanistická skladba. Vznikajú nové štvrte, ulice, námestia a súbory budov /Bratislava, Košice/. Prestavujú sa domy v starých mestských jadrách, budujú sa nové dominanty, upravujú sa promenády a parky. V tomto období sa aj u nás zdokonalili a rozvinuli nové typy obytných nájomných budov v hlavných, ako aj vidieckych mestách. V druhej štvrtine 19. storočia silnejú v našej architektúre eklektické prvky, stráca sa osobitné zafarbenie nášho staviteľstva. Vyznievanie klasicistických foriem z miest, kde pôsobili architekti, poučení na veľkých, najmä francúzskych vzoroch /ako bola Bratislava alebo Košice/ poznačilo v podstate celú prvú polovicu 19. storočia. Stavia sa veľa aj na slovenskom vidieku - skôr však len stavby menších rozmerov - zemianske kúrie alebo meštianske domy a len výnimočne stavby monumentálneho rázu. Verejné budovy dostávajú výlučne úžitkový charakter a výtvarné riešenie nemocníc, staníc, chudobincov, činžových domov je závislé na celkovej európskej tendencii pseudo alebo novoslohov. Klasicizujúce prestavby empírových priečelí, kaštieľov v Dolnej Krupej /známej pobytom Ludwiga van Beethovena/ od dvorného staviteľa Haussmanna, zámku v Topolčiankach, stavby župných domov /napr. v Levoči od domáceho staviteľa Antona Povolného/ boli ojedinelými príkladmi veľkorysejších koncepcií. Na šľachtických panstvách sa stavajú

v duchu dobového romantizmu skleníky, divadlá, umelé jaskyne a zrúcaniny, v mestách reduty a parky, pod vedením architektov rôznej proveniencie, akým bol napr. Francúz Noblieu, Johann Gruber, Bernhard Petri a pod. Vplyv týchto úprav šľachtických sídiel sa odráža i na výstavbe našich kúpeľných miest, menovite v Piešťanoch, kde parková dispozícia a liečebné domy rastú po roku 1823.

Maliarstvo a sochárstvo, okrem cudzincov pochádzajúcich z Pešti a Viedne, vynáša na povrch viacerých domácich umelcov orientovaných v malbe predovšetkým na meštiansky portrét. Ján Jakub Stunder, Ján Rombauer, pôsobiaci aj na cárskom dvore v Petrohrade, Jozef Czausig i romantik Karol Marko boli predchodcami maliarov, ktorí sa stali zakladateľmi nového obrodeneckého výtvarného národného úsilia 19. storočia - Jozefa Božetecha Klemensa a Petra Michala Bohúňa. Títo však už otvorili celkom inú kapitolu slovenského umenia, výtvarného prejavu novodobej orientácie, ústiacej až do hnutí 20. storočia - epochy slovenského národného programu vo výtvarnom umení.

**Historický komentár
k morfológii
spisovnej slovenčiny
R. KRAJČOVIČ**

1. Už pri pohľade na historické formovanie fonologického systému spisovnej slovenčiny v minuloročnom zborníku *Studia Academica Slovaca* /I, 1972, 29-34/ sme uviedli, že pod pojmom "historický komentár" rozumieme retrospektívne hodnotenie základných rovín spisovnej slovenčiny /rovínu fonologickú, morfológickú atď./ a nie vývinovú rekonštrukciu a hľadanie príčin a motívácií zmien. V našich komentároch nám teda ide o lineárnu retrospektívno-analytickú interpretáciu predovšetkým takých javov, ktoré spisovnej slovenčine vtlačajú charakter osobitného jazykového systému. Pravda, predmet každej jazykovednej disciplíny má svoje špecifiká, a preto aj postup pri retrospektívnom hodnotení faktov jednotlivých rovín spisovného jazyka nemôže byť totožný. Keď sme napr. pri historickom komentári k fonológii spisovnej slovenčiny mohli hľadať lineárne súvislosti až do obdobia počiatkov kvalitatívnych zmien fonologických elementov / a tak sme mohli zostrojovať tzv. chronografy/, pri historickom komentári k morfológii spisovnej slovenčiny takýto postup nemohol byť adekvátny, pretože formovanie morfológických štruktúr /tvarových i paradigmatických/, event. zmien kategoriálnych javov je proces omnoho zložitejší. Dnes sa už napr. vo všeobecnosti uznáva, že pre vývin morfológického systému je charakteristické pôsobenie tzv. analogického faktora, pričom tie analógie, ktoré spôsobujú vnútorný pohyb v morfológii, môžu

byť determinované rozličnými tendenciami, napr. tendenciou symetrizovať morfológické štruktúry, resp. morfe-
matické elementy /tu hovoríme o symetrizačných analó-
giách/ alebo adeptovať paradigmy /tu hovoríme o vnútro-
paradigmatických, resp. medziparadigmatických analó-
giách/. Pravda, morfológický systém nezahŕňa len for-
málno-obsahové hodnoty, ale aj vlastnosti kategoriálnej
povahy /rod, číslo atď./, ktoré nielenže sa samy menili,
ale mali nie malý podiel aj na zmenách tvarových i pa-
radigmatických štruktúr /napr. pri prestavbe substantív-
nych paradigmat po zániku jerov zohrala závažnú úlohu
kategória rodu/. Z týchto príčin pokladáme za potrebné
v našej retrospektíve prihliadať aj na kategoriálne ja-
vy.

1.1. Z našich úvodných poznámok vyplýva, že povaha
morfológického systému si pri jeho retrospektívnom hod-
notení vyžaduje uplatniť tri aspekty: kategoriálny, mor-
fematický a paradigmatický. Zo zmien najefektívnejšie
bude sledovať zmeny redukčné a aktivizačné v rámci vý-
vinu morfológických kategórií, symetrizačné procesy
v oblasti morfematiky /vrátane zmien vo fonematickom
sklade morfém v prospech paradigmatickej symetrie/ a
napokon analogické procesy v oblasti paradigmatickej /ana-
lógie vnútroparadigmatické a medziparadigmatické/. Zá-
kladným chronologickým východiskom nám bude štat kategó-
rií, tvarov a paradigmat v čase, keď sa slovenčina zača-
la vyvíjať ako autochtónny slovanský /západoslovanský/
jazyk, t.j. v čase krátko po zániku jerov /od začiatku
11. stor./.

2. Z vývinu kategórií. Pre naše ciele vyhovuje nov-
šie ponímanie morfológických kategórií, podľa ktorého sa

morfologické kategórie chápu omnoho širšie ako tradične a členia sa na všeobecné a zvláštne /u nás tak naposledy P. Ondrus/.

2.1. Z kategórií všeobecných stará slovenčina z prehistórie bezpochyby zdedila kategóriu substantívnosti /reprezentuje ju slovný druh podstatných mien/ a procesualnosti /reprezentuje ju slovný druh sloves/. Rovnako stará je aj kategória kvalitatívnosti /reprezentovaná slovným druhom prídavných mien/, pravda, s tým, že až v období samostatného vývinu slovenčiny sa dovŕšila jej dnešná tvarová i paradigmatická podoba /úplne zanikli z psl. zdedené paradigmy tzv. menných adjektívnych tvarov typu dobr, dobra, dobru.../. Formálne-obsahovo sa permanentne dobudovala na dnešnú úroveň aj kategória okolnosti /najmä tzv. adverbizáciou adjektívnych menných tvarov typu zle, dobre, prосто, z čista-jasna a pod./. Relatívne mladšia, t.j. konštitučne patriaca do obdobia samostatného rozvoja slovenčiny je formálne-obsahová emancipácia kategórie kvantitatívnosti /dnes reprezentovaná slovným druhom čísloviek/. O mladšom konštituovaní tejto kategórie mohol by svedčiť najmä aglutinačný princíp tvorenia číslovkových tvarov /porov. dvo-ma : dvo-ch, dvo-m, tro-ch, tro-m, v nárečiach aj tri-ch, tri-m, resp. piati-ch, piati-m atď./- Tento vývin všeobecných kategórií zasiahol potom aj z psl. zdedený sústavu pronominálií /reprezentuje ju slovný druh zámen/. K starším pronomináliám /typu kto : ten, aký : taký, ako : tak.../ pribudli aj pronominálie kvantitatívne /typu koľko : tol'ko.../.

2.2. Zo zvláštnych kategórií spisovná slovenčina zdedila zo svojej nárečovej bázy predovšetkým kategórie

už skôr petrifikované, t.j. kategória rodu, čísla, pádu a pri slovesách aj osoby a času. Dnešný stav gramatických kategórií v spisovnej slovenčine - mimochodom pomerne jednoduchý - je výsledkom rozličných kategoriálnych redukcií staršieho dáta. Pre celú slovenčinu je napr. charakteristická strata duálu /Du./, takže dnes kategóriu čísla prezentujú len dve dimenzie /Sg.: Pl./ a nie /Sg.: Pl.: Du./. Pravda, okrem redukčných procesov v tejto oblasti musíme rátať aj s procesmi aktivizačnými. Je veľmi pravdepodobné, že výsledkom takejto aktivizácie je kategória životnosti /proti neživotnosti/. Svedectvo o tom akiate podáva novšie formálne odlišenie tvarov nom. sg. i pl. - ek. sg. i pl. /porov. chlap, chlap → chlap, chlapa, pl. chlapi, chlapy > chlapi, chlapi → chlapi, chlapov.../ a súčasne splynutie týchto tvarov pri neživotných /meči, meče → meče, meče.../. Osobitný prípad nastal v strednej slovenčine. Tu pri zvieracích substantívach sa v pl. prehodnotila kategória životnosti na neživotnosť /asi podľa hromadných abstrakt typu krdle, stáda/, čo sa prejavilo aj vo formálnom vyjadrení /dnes hady ako duby, zajace ako meče a pod./. Tento stav zdedila aj spisovná slovenčina. Pri slovesných kategóriách na seba upozorňuje vývin kategórie času. Rozšírenie dvoch z psl. zdedených dimenzií tejto kategórie /prítomnosť : minulosť/ o dimenziu futúra /dnes prítomnosť : minulosť : budúcnosť/ bolo sprevádzané extrémnou redukciou formálneho vyjadrenia minulých dejov na jeden čas - perfektum, t.j. starý sorist, imperfektum i pôvodný pluskvamperfektum v starej slovenčine zanikli. A napokon treba predpokladať, že už v staršej fáze vývinu slovenčiny sa zaktivizovala aj kategória viidu

/typ niešť : odniešť, odnášať : poodnášať.../.

3. Z historickej morfológie. Historická morfológia v našom ponímaní zahŕňa najmä dva výskumné aspekty: štúdium zmien v stavbe morfému a štúdium zmien v glutinácii morfému v tvarových štruktúrach.

3.1. Spisovná slovenčina zdedila výsledky po tzv. symetrizačných procesoch, ktoré v rámci základných morfému prebiehali v 11.- 16. storočí v jej nárečovej báze - v strednej slovenčine severozápadného typu. Medzi najstaršie vyrovňovanie základných morfému z fonematického hľadiska patria prípady typu dážď, dažda, raž, raži, žen, ženú... /tu alternácia silného a slabého jeru sa odstránila nealternáčnymi fonémami a : ä/. O niečo mladšie je fonematická "úprava" základných morfému so skupinami sonóra + nesonóra na začiatku /typy lhota → lehota, rtuť → ortuť, rdza → hrdza, mhla → hmla.../ a nesonóra + sonóra na konci /typ s alternáciou e/ø: mysl', mysli → myseľ, mysli, typ s alternáciou o/ø: blázn, blázna → blázon, blázna.../. Ďalej sem patrí vnútorná symetrizácia základných morfému typu domček, domečk-a → domček, domček-a..., ako aj odstránenie z psl. zdedených alternácií typu k/c, h/z /< g/dz/ na konci základných morfému /porov. lúka, lúce → luk-a, lúk-a, resp. plaku, plačeš → plačem, plačeš.../. Ako osobitný prípad treba hodnotiť vznik nových základných morfému štiepením z psl. zdedených konsonantických paradigiem /typ slovo, slovese — slov-o, slov-a : sloves-a, sloves-a.../.

3.2. Koncovkové morfémy v spisovnej slovenčine sú spravidla petrifikátmi, ktoré jej nárečová báza - stredná slovenčina zdedila z psl. /napr. koncovka -a v gen. sg. vzoru chlap je z o-kmeňov, koncovka -ovi v dat. sg.

je z u-kmeňov sta/ . A v tých prípadoch, v ktorých sú inovácie, možno zistiť, že ide opäť o výsledky symetrizačných tendencií. Takto napr. vznikla koncovková morféma -och v pl. vo flexií mask., a to vývinom

-ov, -om, /-ov/ : -ech → -ov, -om, /-ov/, -och

Výsledkom tvarovej symetrizácie sú aj dnešné koncovkové morfémy -ám, -ách vo flexií neutier, pričom vývinovým determinantom tu bola koncovková morféma -á v v nom. a sk. pl. a modelom flexia feminín /porov. žien, ženám, ženami : miest, mestám, mestami, za pôvodné mes-ton, meaty.../. Táto symetrizácia koncovkových morfémy prebiehala takto:

-á, -om, -á, -ech, -y → -á, -ám, -á, -ách, -am

V rámci flexie fem. a neživotných mask. nové morfémy v zásade nevznikli, a tak vo všeobecnosti možno povedať, že charakter glutinácie morfémy flektívneho typu pri substantívnej flexii sa zachoval.

Naproti tomu pre vývin adjektívnej, zámennej, ale aj číslovkovej flexii bola charakteristická tendencia uplatniť voľnejšiu glutináciu morfémy. Bol to pravdepodobne dôsledok intenzívnej deštruktúry pôvodných tvarov, ktorá najprv prebiehala vo významovo blízkych flexiách prívlastňovacích adjektív a prívlastňovacích zámen /porov. otcov, otcov-ho, otcov-mu, môj, môj-ho, môj-mu za staršie mojeho, mojemu.../ a potom zasiahla flexiu aj iných adjektív, resp. zámen a čísloviek. Takto vznikli koncovkové morfémy -ho, -mu v sg. /otcov-ho, otcov-mu, môj-ho, môj-mu.../ a -ch, -m v pl. /piati-ch, piati-m a pod./.

A napokon symetrizačné procesy /vrátane voľnejšej

glutinácie morfému/ neobišli ani vývin koncovkových morfému v slovesnej flexii. Takmer pre celú oblasť slovenčiny je charakteristické zovšeobecnenie koncovkovej morfémy -m v 1. os. sg. z atematických slovies a súčasne všeobecný zánik pôvodných atematických koncovkových morfému, ktoré nemali oporu v koncovkových morfémech tematických slovies /porov. daši, dať, daste, dadia → dáš, dá, dáte, dajú podľa voláš, volá atď./. Celkovo vývin slovesných koncovkových morfému prezente v slovenčine možno znázorniť takto:

Sg. /T/	<u>-u</u>	/A/	<u>-m</u> > <u>-m</u>	Pl. <u>-m</u> , <u>-mo</u> > <u>-me</u> , <u>-mo</u>
	<u>-š</u>	<u>-si</u>	<u>-š</u>	<u>-te</u> <u>-te</u>
	<u>-t</u>	<u>-t</u>	<u>-ø</u>	<u>-t</u> <u>-ø</u>

Jediným výraznejším petrefaktom atematickej flexie je tvar 2.os. sg si od slovesa byť /tvary vedia, jedia mali oporu v tvaroch typu vidia, robia.../.

Charakteristickým príkladom na voľnejšiu glutináciu morfému v rámci tvarov v slovenčine je tvorenie imperatívu. K tvarom v sg. typu nes, veď, ktoré vznikli zánikom koncovkovej morfémy -i, resp. k zachovaným tvarom typu padni sa v slovenčine v 1. a 2.os. pl. pridávajú koncovky -me, -te, a tak za pôvodné flektívne typy nesi, nesíte, vedi, vedíte dnes máme nes, nesme, neste, veď, vedme, veďte /a priam tak padni, padnime, padnite.../. Aj k starým petrefaktom vedz, jedz sa pl. formy tvoria iba pridaním koncovkových morfému -me, -te /dnes vedz, vedzme, vedzte atď./. Pochopiteľne, tieto tvary imp. charakterizujú nielen slovenské nárečia, ale aj spisovnú slovenčinu.

4. Historická paradigmatika. Predmetom historickej

paradigmatiky je "história" tvaru z hľadiska paradigma-
tického i "história" paradigiem zároveň. Skúma sa, či
tvar v porovnaní s inými tvarmi v rámci paradigmy je psl.
kontinuantom, event. či mal funkciu vývinového determi-
nanta, ďalej sa skúma, či psl. kontinuantom je paradigma
ako celok, jej prípadné novšie konštituovanie, jej his-
torický vzťah k iným paradigmám a pod. V našej retrospek-
tíve sa zameriame iba na charakteristiku paradigiem
v spisovnej slovenčine z hľadiska ich vývinovej kontinu-
ity /resp. diskontinuity alebo semikontinuity/ so zrete-
lom na stav zdedený z psl.

4.1. Tzv. kmeňový index /mohol byť vokálny i kon-
sonantický/, podľa ktorého sa vnútorne členil systém
psl. substantívnych paradigiem, už zánikom slabých jerov
celkom stratil diferenčnú funkciu. A tak už od zániku
slabých jerov sa výrazne začalo uplatňovať v starej slo-
venčine /ale aj v ostatných slovanských jazykoch nové
diferenčné kritérium - kategória rodu. Tento posun v di-
ferenčnom kritériu potom spôsobil vnútornú prestavbu
nielen v systéme z psl. zdedených paradigiem, ale aj ich
vnútornej štruktúry. Niektoré psl. paradigmy sa rozpadli
/najmä tzv. konsonantické kmene/, iné sa nanovo konšti-
tuovali synkretizáciou dvoch alebo aj viacerých psl. pa-
radigiem, pričom časť paradigiem si zachovala kontinuitu
s psl. stavom dodnes.

Vo všeobecnosti možno povedať, že substantívne pa-
radigmy mužské životné v spisovnej slovenčine z vývino-
vého hľadiska sú paradigmami nekontinuitnými, kým sub-
stantívne paradigmy mužské neživotné sú paradigmami kon-
tinuitnými. Ak si napr. porovnáme tvary sg. dnešného
vzoru chlap so vzorom dub, zistíme, že vzor chlap má iba

tri kontinuítne tvary /chlap, chlapa, chlapom, t.j. 20%,
vzor dub v sg. je naproti tomu súborom iba kontinuítnych
tvarov /porov. hist. dub, duba, dubu, dub, dubě, dubom,
dnes dub, duba, dubu, dub, dube, dubom, t.j. 100%/.

V zásade kontinuítnymi paradigmami sú aj dnešné vzory
žena a ulica. Kontinuitu pri vzore ulica narušila iba
expansionie koncovkovej morfémy -ou v inštr. sg. /ulicau
→ ulicou podľa ženou/ a expansionie koncovkovej morfémy
-í v gen.pl. /typ ruží za ruž.../. Diskontinuítny je
však vzor dlaň, ktorý predstavuje súbor tvarov analogic-
ky vyrovnaných so vzorom ulica, a to v sg. i pl. /sg.
ulica, ulice, ulici : dlaň, dlane, dlani za staršie dlaň,
dlani, dlani..., pl. ulice : dlane za staršie dlani.../.
Vzor košť možno charakterizovať v zmysle našich úvah ako
paradigmu semikontinuítnú, pretože v sg. si zachovala
kontinuitu so starším stavom /porov. košť, kostí, kosti
.../, no v pl. sú už tvary podľa vzoru ulica /kostiam,
kostlach za staršie kostem, kostech.../. Podobne je to
aj pri vzore mať /psl. flexia tzv. konsonantických kme-
ňov sa ináč v slovenčine nezachovala/. A napokon semi-
kontinuítne sú aj vzory neutier. V sg. si tieto vzory
zachovávajú kontinuitu /mesto, mesta, mestu, mesto.../,
v pl. však kontinuita je len čiastočná /mestá, miest,
ale mestám, mestách, mestami za staršie mestom, mestech,
mesty.../.

4.2. Adjektívnu flexiu v spisovnej slovenčine pre-
zentujú paradigmy kontinuítne. Pravda, treba dodať, že
tu ide o provenienciu západoslovenskú a nie stredoslo-
venskú /v stred. slov. sú typy dobruo, dobriho, dobrie-
mu, event. dobriho, dobrímu, proti epis. tvarom dobré,
dobrého, dobrému.../. No už flexia privlastňovacích ad-

jektív a zámen prezentuje v spisovnej slovenčine opäť paradigmy stredoslovenské a tie sú nekontinuítne /porov. otcov, otcovho, otcovmu, môj, môjho, môjmu za staršie otcov, otcova, otcovu, môj, mojeho, mojemu.../. Semikontinuita je charakteristická pre paradigmu ukazovacieho zámena ten: v sg. sú v nej tvary zachované /ten, toho, tomu.../, v pl. nie /dnes tí, tých, tým za pôvodné ti, těch, těm.../. Diskontinuita je charakteristická pre číselkové paradigmy. Iba minimálny počet tvarov v číselkových paradigmách v spisovnej slovenčine /a platí to aj pre väčšinu slovenských nárečí/ zodpovedá historickému stavu /porov.hist. jednoho, dvó, trech, trem, sédmi, dnes jedného, dvoch, troch, trom, siedmich.../. Už skôr sme uviedli, že tento stav súvisí s oneskoreným konštituovaním kategórie kvantitatívnosti.

4.3. Aj pre slovesné paradigmy, ktoré prezentujú prítomný čas, je charakteristická diskontinuita /porov. beru, bereš, beret..., dnes beriem, berieš, berie..., event. dam, dasi, dast..., dnes dám, dáš, dá.../. Naproti tomu paradigmy, ktoré prezentujú minulé čas, možno hodnotiť ako kontinuítne /porov. robil esm, robil esi, robil est, dnes robil som, robil si, robil.../. Pravda, v tejto súvislosti treba uviesť, že všetky ostatné pal. paradigmy minulé času /t.j. aoristy, imperfektum, pluskvamperfektum/ už v ranej etape rozvoja slovenčiny zanikli. Paradigma dnešného pluskvamperfekta v spisovnej slovenčine /typ bol som robil/ je novšia. Za nové, a teda diskontinuítne paradigmy treba pokladať aj dnešné paradigmy imperatívu /nes, nesme, neste, resp. padni, padnise, padnite.../. A napokon diskontinuítnymi paradigmami sú aj dnešné paradigmy kondicionálu, hoci z for-

málneho hľadiska je súvislosť zreteľná /porov. robil by som, robil by si, robil by za staršie robil bych, robil by, robil by.../. Pokladať za za kontinuálne bráni tá okolnosť, že štruktúra týchto tvarov musela byť prehodnotená už v čase po zániku pôvodných aoristov /1-part. + aorist prézenta → 1-part. + častica by + som.../.

**Ortoepická
kodifikácia
slovenčiny
A. KRÁL**

O. Hovoríeva sa, že slovenčina patrí medzi jazyky a mladšou spisovnou kodifikáciou. Avšak hoci ani toto kratšie obdobie vývinu spisovnej slovenčiny sa neuskutočňovalo bez silnejších rušivých vplyvov zvonka, predsa sa dosiahol taký stav, ktorý sa niekedy hodnotí ako čosi zvláštne: slovenčina patrí dnes medzi tie spisovné jazyky, ktoré bez väčších ťažkostí plnia všetky komunikačné potreby technicky a kultúrne vyspelej spoločnosti. Treba poznamenať, že sa to dosiahlo najmä v prudkom a všestrannom vývine v novšej dobe a v posledných desaťročiach. Treba pripomenúť aj to, že tento vývin by bol nemysliteľný bez pomoci, ktorú spisovnému jazyku dávala slovenská jazykoveda a v ostatných troch desaťročiach marxistická slovenská lingvistiká. Nie je mojou úlohou vymenúvať úspechy slovenskej jazykovedy. Naopak - z aspektu jednej lingvistickej disciplíny musím poukázať na jedno jej pasívum: slovenčina dodnes nemá sústavnú kodifikačnú príručku spisovnej výslovnosti.

1.1. Pravda, zvukovej zložke spisovnej slovenčiny sa už doteraz venovala značná pozornosť. Ani výslovnosť spisovnej slovenčiny a jej zvuková kultúra sa nevyvíjala bez dohľadu slovenskej jazykovedy. O niektorých zvukových prvkoch spisovnej slovenčiny sa uvažovalo a písalo permanentne. Boli to hlavne tie prvky, ktoré sa pokladali za osobitne charakteristické, ktoré boli v pohybe a z vývinového hľadiska sa pokladali za kritické,

alebo tie, ktoré užšie súviseli s inými jazykovými plánmi. V súčasnej lingvistickej terminológii by sme skoro mohli povedať, že základňou tejto lingvistickej, ale aj širšej kultúrnej aktivity bol veľmi často akýsi kontrastívny prístup k slovenčine a predpokladaná potreba jej ochrany a obrany i perspektívnej zábezpeky jej stability. Nechcem diskutovať o širších ideových a spoločenských súvislostiach tejto aktivity. Z hľadiska vytýčenej témy je dôležité: čo tvorí živú zložku zvukovej kultúry a výslovnosti spisovnej slovenčiny, ktoré problémy slovenskej ortoepie treba riešiť v prvom rade, a čím sa pritom treba vyrovnávať a z akých teoretických pozícií sa to má robiť.

1.2. Keby sme mali podať výklad o vývine jazykovedných pohľadov na zvukovú sústavu slovenčiny, museli by sme sa vrátiť aspoň na koniec 18. storočia k A. Bernolákovi a mohli by sme pokračovať diskusiou o takýchto pozorovaniach u Ľ.Štúra, M. H. Hodžu, M. Hattalu, F. Mráza, S. Czambela atď., v novšej dobe diskusiou o texte venovanom ortoepii v Pravidlách slovenského pravopisu, v slovenských gramatikách pre rozličné stupne škôl, museli by sme sa zaoberať množstvom časopiseckých príspevkov a predovšetkým tými prácami, ktoré sa špeciálne venovali zvukovej stránke slovenčiny a jej zvukovej kultúre. Medzi nimi treba na prvom mieste spomenúť Základy spisovnej výslovnosti slovenskej a jej srovnání s výslovností českou od B. Hálu /1929/, Liptovské nárečie J. Stanislava /1932/, články Ľ. Nováka /Slovenská reč 1934-1935/, H. Barteka, najmä jeho Správu výslovnost slovenskú /1944/, prácu J. Stanislava Slovenská výslovnost /1953/ a novšie štúdie zo slovenskej fonetiky /J. Liška,

J.Sabol, J.Dvončová, Á.Král/ a mnohé ortoepické poznámky a príspevky slovenských jazykovedcov /V.Uhlár, Š.Peciar, G.Horák, L.Dvonč a i./ a aj práce, ktoré sa touto problematikou zaoberajú zo špeciálnych aspektov /V.Záborský, Výslovnosť a prednes /1965/, J.Mistrík, Intonácia rozhlasovej reči /1961/ a i.

Osobitnosť našej situácie je v tom, že žiadna z týchto prác neplní úlohu kodifikačnej príručky spisovnej výslovnosti. Nezávisí to iba od obsahu, rozsahu a spôsobu výkladu ortoepickej látky, ani od event. nedostatku inštitucionálnej opory, ale aj /a tu sa vraciame k poznámke, ktorú sme uviedli skôr/ od takých teoretických a metodologických základov niektorých z uvedených prác, ktoré sa rýchlo prekonali. Vývin slovenskej spisovnej výslovnosti sa uberal cestou, ktorá síce nebola veľmi vzdialená od ich cieľov, no nebola nimi ani dostatočne ovplyvňovaná a usmerňovaná.

2. Pre dnešný stav slovenskej spisovnej výslovnosti a zvukovej kultúry spisovnej slovenčiny je dôležité to, že sa vypracovalo, jestvuje a pôsobí silné spoločenské vedomie ortoepickej normy, jasný je fonetický základ /model/ spisovnej výslovnosti a relatívne jasné sú jej vzťahy k neepisovným útvarom. Ortoepická situácia je ešte jednoduchšia o to, že sa ešte neobjavili konkurujúce útvary /resp. neprejavili sa výraznejšie ich vplyvy na spisovnú výslovnosť/, no na druhej strane bolo by možné uvažovať o tom, nakoľko je z vývinového aspektu zdravá situácia, že sa v spisovnom jazyku pomaly vypracúva vedomie o možnosti a potrebe štylistickej diferencovanosti jeho zvukových prostriedkov. Inak povedané ide o to, či by širšia ortoepická kodifikácia a vhodný kodifikačný

impulz neulahčil /podľa môjho úsudku nevyhnutný/ vývin istej /oproti iným jazykovým plánom značne obmedzenej/ štylistickej diferenciácie aj na zvukovej rovine.

V žiadnom prípade si moderná spisovná slovenčina nemôže dovoliť trvalý luxus nejakej ortoepickej neviazanosti /alebo nezviazanosti/. Preto sa už dlhší čas konajú prípravné práce na podrobnejšej a sústavnej ortoepickej kodifikácii slovenčiny v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. No tieto práce neprekročili rámec organizačných príprav a pokusov o zjednotenie teoretických východísk pre kodifikačnú prácu a pokusov o vypracovanie metodických zásad na jej uskutočnenie. Podľa môjho úsudku to bezprostredne súviselo aj so stavom v slovenskej fonetike.

3.1. Prvá /tzv. experimentálna/ fonetická práca o slovenčine, ako som už uviedol, vznikla r. 1929 /B.Hála/. Lenže koncentrovaný a sústavný fonetický výskum slovenčiny sa v skutočnosti nezačal už touto prácou, ale až o niekoľko desaťročí neskôršie, keď sa na Slovensku vytvorili prvé fonetické pracoviská /na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Filozofickej fakulte Univerzity P.J.Šafárika v Prešove/. Z bratislavského fonetického pracoviska vyšla už väčšia fonetická práca /Atlas slovenských hlások, 1969/. Skoro súčasne s Atlasom vyšla aj prvá fonetická práca z akustiky slovenčiny, ktorá sa však experimentálne pripravila mimo spomenutých pracovísk. V súvislosti s ortoepiou a s fonickým plánom slovenčiny možno ešte pripomenúť, že sa pozoruhodný úspech dosiahol aj vo fonologickom opise slovenčiny /E.Pauliny/.

3.2. Pre ortoepiu prinieslo, pravdaže, najviac materiálu fonetické bádanie. Posilnil sa ním aj teoretický aparát pre ortoepické úvahy. Práve z fonetického hľadiska sa viaceré formulácie jestvujúcej ortoepickej kodifikácie, ako ju nateraz reprezentujú Pravidlá slovenského pravopisu, ukazujú z jednej strany nedostatočne presné a z druhej strany zase príliš všeobecné. Tak sa napr. ukazuje, že z fonetického hľadiska nemožno ďalej zotrvávať na tradiovaných formuláciách o ortoepickej výslovnosti ā, īa, īe, īu, ō, na formuláciách o spisovnej výslovnosti tzv. zdvojených spoluhlások a vôbec nie na formuláciách týkajúcich sa niektorých asimilačných javov. Ukazuje sa tiež, že inventár ortoepicky kritických javov už aj v oblasti tzv. segmentálnej fonetiky je omnoho širší, než sa to donedávna predpokladalo. Znovu treba napr. uvažovať o výslovnosti hlások typu y, o výslovnosti niektorých alveolárnych spoluhlások, o variantoch výslovnosti n, o výslovnosti h, o palatálach atď. Ukazuje sa tiež, že bude možné nanovo a v omnoho väčšom rozsahu formulovať ortoepickú problematiku slovenského prízvuku, pre ktorý v skutočnosti doteraz kodifikačná úprava celkom chýbala.

3.2.1. Je veľmi dôležité tieto problémy riešiť čo najskôr, lebo práve na zvukovej rovine ostávala slovenčina až dodnes literárne veľmi závislá iba od známych fonetických a ortoepických faktov slovanskej, a nie špecificky slovenskej fonetiky. Klasickým príkladom na to je aj prízvuk. Ak sa doteraz napr. v učebniciach slovenského jazyka pre základné a stredné školy hovorilo o slovenskom prízvuku, že je silový /intenzitný/ a že je na prvej slabike slova, že niektoré spojky a krátke zámen-

né tvary /enklitiky a proklitiky/ sú neprízvučné, že slabičné predložky sú obyčajne prízvukné a že tvoria spolu s nasledujúcim slovom jeden prízvukový celok, v ktorom je prízvukná prvá slabika, bol to zväčša tradičný a hlavne povrchný pohľad pri porovnávaní slovenčiny s inými jazykmi, najmä s češtinou. Aj tie najjednoduchšie pozorovanie hovorenej spisovnej slovenčiny ukazujú, že základnou tendenciou dynamickej organizácie slovenskej vety je jednoduchá rytmická organizácia, v ktorej sa striedajú prevažne dvojslabičné a trojslabičné /trochejské a daktylské/ stopy. Ak sa v slovenskej vete vyskytne vedľa seba viacej tzv. neprízvučných slov, podriaďujú sa tejto tendencii a hociktoré z nich môže byť nositeľom prízvuku. /Na čo si myslel? v-- v- ; Čo si si to myslel? v-v-v-/ Slabičné predložky môžu, no nemusia byť prízvukné. O ich prízvuknosti rozhoduje významová a rytmická štruktúra kontextu a vety, v ktorej sa nachádzajú, resp. sú z hľadiska prízvuku "voľné" - môžu /ale nemusia/ byť v tom istom kontexte /v tej istej vete/ prízvukné. /Volal ma na výlet. v-- v--; v- v- v-/ Pravda, výsledné formulácie budú sčasti závisieť od riešenia vzťahu tzv. hlavného a vedľajšieho prízvuku a celý problém sa musí vidieť aj v súvislosti s dôrazom /tzv. vetným prízvukom/ a azda aj s inými javmi vnútornej fonetiky.

3.2.2. Osobitný problém slovenskej spisovnej výslovnosti je výslovnosť tzv. mäkkých spoluhlások ĺ, ě, ň, ě, ě, špeciálne výslovnosť ě. V slovenskom pravopise sa totiž palatálna výslovnosť týchto spoluhlások /v Atlase sme ju presnejšie kvalifikovali ako výslovnosť alveopalatálnu/ označuje háčikom /mäkčeňom/, ak po nich nena-

sleduje ĭ, í, ē, ia, ie, iu. Pred týmito vokalicnými hláskami sa nepíšu s háčikom, no v domácich slovách /okrem niekoľkých výnimiek, ktoré sú relatívne pevné/ sa v tejto pozícii vyslovujú rovnako, ako vtedy, keď v písme majú háčik. Výslovnosť nositeľov kultivovanej spisovnej výslovnosti, systematické /aj morfologické/ fakty, fakty vývinu slovenčiny a historický základ spisovnej slovenčiny nútili kodifikovať takú spisovnú výslovnosť, v ktorej sa žiadalo spoluhlásku ĭ kvalifikovať ako náležitého člena radu tzv. mäkkých spoluhlások /ĕ, ď, ň, ĭ/. Preto sa žiada vyslovovať aj mäkké ĭ vždy, keď je "mäkkosť" označená háčikom, no aj vtedy, keď po ňom /po ortografickom ĭ/ nasleduje niektorá zo spomenutých vokalicných hlások. Vyslovuje sa teda ľad, ľudia, poľovať a podobne aj ľipa, ľeto, poľia atď.

Výslovnosť ĭ /najmä v tejto druhej skupine/ nie je jednotná a nezachováva sa dôsledne, no práve v najkultivovanejších spisovných prejavoch sa zachováva dôsledne; pravda stupeň "mäkkosti" nie je u jednotlivých hovoriacich rovnaký. To sa nateraz nepokladá za dôležité. Ortoepicky je pre nás dôležitý fakt, že sa uvedomuje a udržuje opozícia "tvrdého" ĭ oproti "mäkkému" ĭ aj v tých prípadoch, keď sa mäkkosť v písme osobitne neoznačuje. Preto sa napriek značnej fluktuácii výslovnosti ĭ v spisovných prejavoch nepochybuje o tom, že aj pripravovaná ortoepická kodifikácia musí pojať doterajší predpis pre výslovnosť ĭ v plnom jeho rozsahu. Predpokladá sa, že ak sa podarí ďalej zlepšiť situáciu v hromadných oznamovacích prostriedkoch a v školách, bude to mať priaznivý vplyv na stabilizovanie ortoepickej normy aj v tomto bode.

3.2.3. Podľa doterajšej normy grafické ǣ /vyeky-
tuje sa iba po p, h, m, v/ sa v spisovnej slovenčine vy-
slovuje "ako veľmi otvorené, široké e /s nízkou polohou
jazyka/. Ale za spisovnú sa uznáva aj výslovnosť s oby-
čajným e". /Pravidlá./ Porovnanie s Atlasom slovenských
hlások ukazuje, že artikulačný opis ǣ v Pravidlách mož-
no spresniť, no omnoho dôležitejšia je otázka, či sa na-
ďalej má zachovať jestvujúci kodifikačný predpis. Vý-
slovnosť ǣ v spisovných prejavoch je zriedkavá a podľa
môjho úsudku sa považuje už ako štylisticky príznaková.

3.2.4. Z problematiky hláskových asimilácií spo-
meniem aspoň tzv. zdvojené spoluhlásky. Podľa Pravidiel
"Zdvojené spoluhlásky neslobodno vo výslovnosti od seba
oddeľovať prestávkou. Vyslovujeme ich ako jednoduché
predĺžené spoluhlásky." Táto formulácia sa v plnom roz-
sahu vzťahuje iba na ú ž i n o v é spoluhlásky, ako je
to v slovách rozsúdiť, bezzákonný, rozzeleniť sa a pod.
Ak bezprostredne po sebe nasledujú dve z á v e r o v é
spoluhlásky, ako v slovách oddávna, odtiaľ, predtým atď.
výrazne sa predlžuje záverová fáza artikulácie, takže tu
vzniká záverová spoluhláska s predĺženým záverom. Podľa
Pravidiel "vo výslovnosti vznikajú zdvojené spoluhlásky
aj spodobovaním, napr. ... predseda, odsúdiť, podšypať..."
Z fonetického hľadiska sú tu v slovenskej spisovnej vý-
slovnosti možné dve realizácie: 1. Keď po záverovej spo-
luhláske nasleduje sykavá úžinová, po neznelej /znelej/
záverovej fáze, prislúchajúcej asimilačnému t /resp. ď/,
nasadzuje sykavý šum ostro a podobá sa na sykavý šum
spoluhlásky c /dz/.

2. V tej istej situácii môže sykavý šum nasadiť

s postupne sa zväčšujúcou intenzitou a podobá sa skôr sykavému šumu úžinového s. Vtedy sa výslovnosť tejto skupiny odlišuje od výslovnosti skupín, v ktorých po záverovej spoluhláske nasleduje afrikovaná, napr. c: otca, sudca a pod. Ortoepická kodifikácia musí rozhodnúť, či sa pripustia obidve artikulačné realizácie alebo sa niektorá z nich uprednostní a podľa toho /s ohľadom na fonetickú podstatu javu/ sa bude musieť formulovať aj príslušné pravidlo. Z fonetického hľadiska by bolo vhodnejšie vyhýbať sa v týchto prípadoch pojmu "zdvojená spoluhláska", aby nedochádzalo k eventuálnemu stotožneniu s geminátami. K tomu nás núti aj ohľad na tých hovoriacich, ktorí sa slovenčinu učia ako cudzí jazyk.

3.2.5. Z fonetického a ortoepického hľadiska je zaujímavá aj problematika výslovnosti ortografického v, resp. f. V Pravidlách sa v § 41 taxatívne vymenúvajú situácie, v ktorých sa vyslovuje/znelé pernozubné /labio-dentálne/ v, neznelé pernozubné f, resp. znelé /zvučné/ pernoperné /bilabiálne/ u. Zdá sa, že sa tu vcelku správne hodnotí stav v spisovnej výslovnosti, pravda, s jednou výnimkou: Podľa môjho pozorovania v slovenčine jestvuje šumové a nešumové v. Typické nešumové v sa vyslovuje napr. pred samohláskou a medzi dvoma samohláskami /voda, v okne, slovo, sláva/, typické šumové v v pozícii pred znelými spoluhláskami /vdova, vbiť, vdome, vdime/. Je to to šumové znelé v, ktoré sa vyslovuje aj v asimilačnej pozícii na mieste ortografického f ako jeho náležitý znelostný protiklad /znelostný korelačný pár/ v tvare trafme /neurčitok: trafiť/ a v cudzích slovách /šéfiredaktor, šéf opery/. Tento jav bude treba foneticky preskúmať a rozhodnúť o jeho ortoepii. Ak sa toto mo-

je pozorovanie o šumovom a nešumovom y potvrdí, bude treba inak formulovať pravidlo o výskyte bilabiálneho y a o asimilácii y-f.

3.2.6. Takýchto problémov je v slovenskej ortoepii mnoho. Nemôžem ich tu všetky vymenovať. Vybral som niektoré z nich preto, aby som ukázal, aké sú v slovenskej ortoepii praktické problémy pri posudzovaní jazykového materiálu.

4.0. Z teoretického hľadiska podľa môjho úsudku otázky slovenskej ortoepie sú vcelku jasné. O východiskách slovenskej ortoepie a o jej teórii sa u nás v poslednom čase diskutovalo a došlo sa k prijateľným záverom. /Diskusia v Slovenskej reči, 1964-1972./

4.1. Ukazuje sa, že východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny sú ohrozené týmito faktami: 1. Z územného hľadiska je slovenská spisovná výslovnosť jednotná. Charakteristické črty východnej, strednej a západnej skupiny slovenských nárečí a ich kultúrnych centier /napr. výslovnosť Ľ, výslovnosť palatálnych spoluhlások, dvojhĺások, dlhých samohlások, prízvuk, asimilácie a i./ nie sú také rozšírené a nie sú také jednotné, že by sa mohlo hovoriť o krajovej diferenciácii spisovnej výslovnosti. Výskyt krajových prvkov sa nateraz v spisovnej výslovnosti všeobecne hodnotí ako ortoepická chyba. 2. Scénická výslovnosť nemá dnes pre ortoepickú kodifikáciu tú hodnotu a nemôže plniť tú funkciu ako v minulosti. 3. V slovenčine sa doteraz nevypracovali a nestabilizovali viaceré úzy spisovnej výslovnosti. Napriek tomu spisovná slovenčina nastupuje aj na fonickej rovine cestu štylistickej diferenciácie. 4. Výslovnostný

/artikulačný a fonický/ model spisovnej slovenčiny možno v zhode s vývinom spisovnej slovenčiny hľadať v jej stredoslovenskom nárečovom základe, pravda, spisovnú slovenčinu treba dnes pokladať za osobitnú a vcelku samostatnú a nezávislú kvalitu, a ortoepické riešenia treba hľadať predovšetkým v nej samej, no nie azda v niektorom z jej nárečí. 5. Pretože slovenčina nie je dodnes dostatočne foneticky preskúmaná, nemôže byť ani jej ortoepická kodifikácia taká vyčerpávajúca, ako to žiada sama jazyková prax. 6. So zreteľom na naliehavosť požiadaviek praxe nemožno s terajšou kodifikáciou čakať dovtedy, kým by sa vykonal štatisticky reprezentatívny ortoepický prieskum spisovnej výslovnosti. 7. Pri terajšej kodifikácii sa však môže a musí využiť jestvujúca ortoepická a fonetická literatúra o slovenčine. 8. Za prvý a najdôležitejší prameň spisovnej normy treba pokladať tzv. vybranú prax, čiže vedome a explicitne spisovnú prax bez predchádzajúceho krajového alebo iného obmedzenia. 9. Ortoepickú kodifikáciu treba chápať ako permanentný proces. Pre rozličné príčiny nemožno očakávať absolútnu zhodu kodifikácie a výslovnostným úzom, najmä v jeho vývinovom aspekte. Dynamika spisovnej výslovnosti sa v ortoepickej kodifikácii musí odraziť v pružnej formulácii pravidiel a v ortoepickom realizme.

4.2. Teóriu slovenskej ortoepie stavíme na týchto zásadách: 1. Pravidlá slovenskej ortoepie sa musia formulovať v princípe bez ohľadu na to, ako sa v slovenskej ortografickej sústave reprodukuje zvuková podoba slovenčiny. Ohľad na pravopis môže byť dôležitý len z hľadiska ortoepickej prevencie - vtedy však pôjde o to, aby sa

osobitne hovorilo o tých javoch, v ktorých sa konštatuje vplyv pravopisu na spisovnú výslovnosť. 2. Pre spisovnú slovenčinu má dnes normotvornú funkciu a kodifikačnú hodnotu explicitná forma spisovnej výslovnosti, nie tzv. priemerný úzus. 3. Zvukové prostriedky sa musia kodifikovať tak, aby sa vytváral nielen minimálny inventár štylisticky príznakových prostriedkov, ale aj vyhovujúci inventár štylisticky neutrálnych prostriedkov. Pritom sa štylisticky neutrálne prostriedky nemôžu približovať nízkemu priemeru spisovnej praxe. 4. Explicitnosť spisovnej výslovnosti možno posudzovať aj podľa komunikatívnosti /zrozumiteľnosti/ realizovaných zvukových prvkov, event. kritériom funkčnej diferencovanosti prvkov zvukovo neidentických. Týka sa to najmä artikuláčného typu výslovnosti minimálnych segmentov /artikulačnej prepracovanosti prejavu/, výslovnosti niektorých spoluhláskových skupín a zjednodušovania spoluhláskových skupín /užší → uší, poddaný → podaný, stály, stáli /→ ʔi/, stále, stále /→ ʔe/, žily, žili /→ ʔi/.

5. Ortoepické problémy treba riešiť so zreteľom na požiadavku stability spisovného jazyka. 6. Ortoepická kodifikácia musí rešpektovať tradíciu a zachovávať kontinuitu spisovnej výslovnosti. 7. Pôvod, vývin a dnešný stav spisovnej slovenčiny žiada, aby aj jej dnešná ortoepická kodifikácia bola principiálne v zhode s jazykovou sústavou strednej slovenčiny pri súčasnom rešpektovaní faktu, že spisovná slovenčina predstavuje dnes samostatný a nezávislý celok aj na fonickej rovine. 8. V ortoepických pravidlách sa musí zachovať zásada systémovosti. Treba napr. uvážiť, či kodifikácia asimilácie te na c /svetský/ nežiada uprednostniť tento typ asimilá-

cie aj v inej situácii /študentský/. 9. Ortoepické pravidlá sa musia aplikovať ako celok, nie izolovane. 10. Ak je v kodifikačnej práci potrebný konkrétny vzor pre /fonetický/ opis artikulácie istého prvku, musí sa hľadať u takého hovoriaceho, ktorý spĺňa všetky kritériá spisovnosti a z opisu sa musia vylúčiť všetky individuálne prvky.

5. Jazykový vývin, spoločenské potreby a naše praktické možnosti nás postavili do takej situácie, že terajšiu ortoepickú kodifikáciu nemôžeme založiť na reprezentatívnom štatistickom prieskume výskytu zvukových prvkov spisovnej výslovnosti. Štatistické kritérium však nepokladáme ani z teoretického hľadiska za rozhodujúce. Pri všetkých nedostatkoch v ortoepickej kodifikovanosti slovenčiny sme v tej priaznivej situácii, že máme isté množstvo jazykovednej literatúry o zvukovej kultúre slovenčiny, že máme už pre ňu nevyhnutný fonetický základ a že sme sa zjednotili aj na zásadách a ortoepických princípoch, ktoré umožňujú pokúsiť sa o rýchle vypracovanie sústavnej ortoepickej príručky slovenčiny. Spoľahlivosť a reprezentatívnosť tejto príručky chceme zabezpečiť tak, že všetky ortoepické návrhy a celý koncept príručky bude podrobne posudzovať širšia ortoepická komisia, zložená z významnejších slovenských jazykovedcov a špecialistov.

**Hudba na Slovensku
v európskom kontexte**
J. KRESÁNEK

Kultúra každého času a miesta je determinovaná predovšetkým z dvoch zdrojov.: z domácich a z prepojenia (sa) na súčasné dianie okolo. Kontakt s cudzím môže mať charakter len importu bez prispenia domáceho a môže byť na opačnom póle skoro celkom domácim produktom iba s cudzími pohnútkami. Medzi týmito krajnosťami je bohatá škála prechodných typov závislých od mnohých objektívnych činiteľov.

Pokiaľ ide o objektívnych činiteľov, našu hudobnú historiografiu príliš straší pocit, ako by malo byť zo starších čias slovenské iba to, čo súviselo s ľudovým. Lenže vďaka vo svete počítajú vývoj šľachtickej a cirkevnej hudby čo vývoja aspoň svojho teritória - veď, rovnakde musí patriť -, i keď väzby neboli a ani nemohli byť sociálne motivované. Inde zo starších čias moment národného bol nahrádzaný momentom štátneho uvedomenia, a tu je pravdou, že okolo tisícročia boli slovenské územia súčasťou Uhorska a podľa toho potom i šľachta, hovoriaca síce na našom území rečou ľudu, bola štátoprávne uhorskou šľachtou a v rámci Rakúsko-Uhorska vo veľkej miere, obzvlášť zo západného Slovenska gravitovala do Viedne. Zväčša štátoprávne kritériá spôsobili, že to, čo sa dialo na Slovensku, dialo sa pod cudzou firmou a je len na nás, aby sme sa pozreli na veci z hľadiska to-

ho, kde sa to odohrávalo, kto to robil a pre koho to robil, a potom (sa) veci ukážu inak. Potom sa ukáže, že na Slovensku sa reagovalo temer na všetky významné podnety európskej a hlavne stredoeurópskej hudby, i keď nie vždy rovnako intenzívne, ba niekedy s určitým oneskorením. Rovnako sa nikdy nepreberalo v duchu mechanického importu, ale v zmysle prispôsobovaní a dotváraní.

Z pôvodnej slovenskej patriarchálne-rodovej spoločnosti sa zachovali v rámci obradných magických piesní až do čias, keď ich bolo možno zapísať, a tak, i keď je temer vylúčené, že by (sa) boli zachovali v pôvodnom znení, sa dokumentami bezpochyby ostávajú. Od rozhrania 8-9.stor. sa dá sledovať prenikanie západnej kresťanskej liturgie šírené misionármi: možno aj z Talianska, možno aj od írsko-škótskych misionárov, no hlavne z Bavorska. Dopad latinských bohoslužobných spevov nebol, zdá sa, spočiatku veľký. Kultúrno-historicky významnejšia bola syntéza duchovných spevov v domácom jazyku započatá Konštantínom a Metodom, syntéza, ktorá (sa) v duchu štátnickej prezieravosti pôvodcov oprela predovšetkým o západné predlohy - veď im ich schvaľovali pápeži Hadrián II a Ján VIII. - aby nemohli byť podozrievaní od bavorských a franských kňazov zo snahy odtrhnúť územie Veľkej Moravy zo západného spoločenstva a pričleniť ich k Byzancii. Po vyhnaní Metodových žiakov z Veľkomoravskej ríše Svätoplukom ešte síce doznieval slovenský bohoslužobný spev, ale v zásade sa vedenia ujala latinská liturgia; hlavnými centrami pestovania boli kláštory - benediktínske, premonštrátske, kartuziánske, cisterciánske, františkánske - a kapituly. Zachovalo sa len málo pamiatok, ale aj z toho, čo máme, ukazuje sa, že sa k cirkvou petri-

fikovaným oficiálnym liturgickým spevom pridružovali u nás sekvencie a trópy na počesť domácich svätých, resp. keď aj pôvodom cudzích, ale takých, ktorých kult z tých čias je na Slovenskom území praukázateľný. Z domácich išlo o Ondreja a Benedikta, z českých o sv. Václava, Ľudmilu, Vojtecha, z maďarských o sv. Štefana, Ladislava. Škoda, že veľa pamiatok z týchto čias bolo zničených pri tatarskom vpáde v 13. stor.

Po tatarskom vpáde sa zintenzívnila kolonizácia miest, hlavne banenských miest /na Spiši a strednom Slovensku/ Nemcami, pričom sa zväčša nemecký patriciát zmocnil vedenia v mestských radách. Oficiálnu kultúru zviazanú s bohoslužobným spevom reprezentovali aj naďalej kláštory, ktoré mali kontakty s materskými klášťami v cudzine /kartuziáni a cisterciáni s klášťami vo Francúzsku/. V rámci početných odpisov bohoslužobných kníh v domácich skriptóriách možno sledovať vplyvy české /českej jacenty/, ale najmä juhonemecké /bavorské/. Svet-skí muzikanti, igríci hrali jednak ako potulní muzikanti pre ľud - a títo boli zo strany cirkvi prenasledovaní. Pred podobným prenasledovaním boli ale uchránení igríci /jokulátori/, ktorí hrali šľachticom a ktorí čerpali podnety aj od trubadúrov, truvérov a minesengrov. Niektorí z trubadúrov a minesengrov účinkovali aj v Uhorsku /Pierre Vidal, Oswald von Wolkenstein a iní/. V 15. stor. znamenalo pre Slovensko dôležitý cudzí impulz preniknutie liturgických prvkov z bratráckeho hnutia českého. Tento import priniesol pre hudbu jednak zosilnenie ľudového spevu v rámci bohoslužieb - na spôsob husitekej a českobratskej duchovnej piesne - a priniesol aj prvé doložiteľné prejavy viachlasu. Obzvlášť dôležitým doku-

mentom tohto českého prenikania je tzv. Trnavský rukopis. Od polovice 14. do prvej polovice 15.stor. predstavujú jedny z najdôležitejších dokumentov liturgickej hudby na Slovensku: Bratislavský notovaný misál z roku 1341 a Spišský graduál, ako hlavný dokument prenikania do praxe latinských sekvencií domáceho i zahraničného pôvodu.

V mestách sa hudobný život sústredoval okolo kostolov a škôl. Bohatí mešťania podporovali organistov, výstavbu organov, zadovážovanie a odpisovanie notových materiálov, ako aj vyučovanie žiakov v duchovnom speve, aby títo mohli výpomáhať nielen v kostole, ale aj pri svetských príležitostiach. Naše mestá mali podobných mestských /vežových/trubačov, s akými sa stretáme aj v západoeurópskych mestách. Od začiatku 16.stor. sa množia doklady prenikania a udomácnovania sa renesančnej hudobnej kultúry na Slovensku. V prenikaní talianskych renesančných prvkov mohlo zohrať úlohu to, že Matiš Korvín, na ktorého sa viažu aj začiatky bratislavskej Academie Iatropolitany, mal za manželku Beatrice, dcéru neapolského kráľa Ferdinanda, hudobne vzdelanú Tinctoriom. V prvej polovici 15.stor. žil v blízkom Krakove Mikuláš Radomský, skladateľ štýlovo zaraditeľný do tretej fázy talianskeho trecenta. Tieto fakty pripomíname preto, lebo kráľovský dvor Matiša mohol slúžiť za vzor mnohým šľachticom na našom území a krakovská univerzita bola miestom, kde študovalo veľa ľudí z horného Uhorska. Na Krakov sa viaže umenie významného lutenistu Valentína Bakfarka, ktorý často chodil do Viedne a cestou cez Slovensko mal príležitosti pobytu hlavne na trenčianskom hrade. Medzi Krakovom a Viedňou sa pohyboval i z Kremnice pochádzajú-

ci Štefan Monetáriuš, ktorý v Krakove vydal začiatkom 16.stor. svoj hlavný teoretický spis, opierajúci sa hlavne o Taliana Gaffuria.

16.storočie prinieslo niekoľko dôležitých momentov do vývoja hudby na Slovensku: 1. Turci obsadili maďarské územia a slovenské územia sa stali prevažne reprezentantom celej hudobnej kultúry Uhorska. 2. Prenikla k nám reformácia, ktorá bola v mestách silne viazaná na nemecký živel, ale medzi slovenským obyvateľstvom predstavovala aj silné nadviazanie na české evanjelické i českobratské kultúrne vplyvy. 3. Začal(sa)zápas medzi katolíckym viedenským habsburským/dvorom, ktorý (si)od moháčskej bitky /1526/ robil nároky na Uhorsko, a uhorskou šľachtou prevažne protestantskou. Tieto boje však vyvrcholili až v 17. a na začiatku 18.stor. Po hudobnej stránke znamenali znížený kontakt s Viedňou až do Szatmárskeho mieru /1711/

Nemecký mešťanský patriciát sa (pričinil) o import nemeckej protestantskej a nemeckým prostredníctvom čiastočne aj talianskej už barokom ovplyvnenej viachlasovej hudby: v školách(sa)spievali viachlasové ódy a iné polyfónne skladby ešte aj renesančných nizozemských majstrov /dokumentujú to kodexy Anny Hansenovej v Bratislave, košické polyfónne kodexy atď/. Tento trend vyvrcholil v baroku v 17.stor., kedy pôsobili na Slovensku viacerí/význační cudzinci - ako v Bratislave Sebald Ludwig, Samuel Capricornus, Johann Küsser starší, ako aj domáci skladatelia, napríklad na Spiši Ján Schmibracký, Zacharias Zarewucius, Samuel Markfeldner. Spojenie s českým protestantizmom sprostredkoval hlavne Juraj Tranovský/ktorý(sa)však popri českých hojne opieral aj o nemecké pramene/. Pravdepodobne Štefan Pilárik zostavil veľký /anonymný/zborník poly-

fónnych skladieb prevažne s nemeckými skladbami /Schütze a iných/.

Boje proti Turkom a povstania proti Habsburgom zosilnili vojenský stav s možnosťami vojenských tancov, ktoré sa pridružovali k iným šľachtickým tancom. Z európskych vojenských tancov prenikli k nám prvky moresky a pomáhali pri formovaní domácich hajdúskych tancov - pričom nemožno zabúdať ani na ľudové tzv. valašské, či pastierske tance značne ovplyvnené valašskou kultúrou z východu, hlavne z Ukrajiny. Z hajdúskych tancov, ktorých začiatky siahajú až do 16.stor., sa v 17.stor. vyvinuli chorea hungarica a pollonica a v 18.stor. saltus hungaricus a pollonicus. Hoci názvami chcú tieto tance byť domácimi, predsa je v nich veľa, čo prezrádza európske spojitosti: so spomínanou moreskou, tancami typu ballo, talianskymi villanellami, no najmä s tancami šľachtickými poľskými - polonaisou, mazurkou - ako aj s menuetom a ländlerom. V začiatkoch 18.stor. sa skončili povstania proti Habsburgom /1711/, i Turci boli vytlačení z južnej časti Uhier /1718/, v hudbe dochádzalo v súvislosti s týmito k užšiemu príknutiu sa k Viedni a k viedenskému hudobnému klasicizmu; maďarské územia sa spamätávali z okupácie a nadväzovali prerušené kontakty.

Pre prenikanie štýlových prvkov viedenského klasicizmu boli obzvlášť výhodné podmienky až v druhej polovici 18.stor., hlavne na západnom Slovensku, v Bratislave. V Bratislave mali viacerí magnáti vlastné kapely /Jozef Bathányi, Anton Grassalkovich a ďalší/; do Bratislavy prichádzali divadelné staggiony /Karola Währa, Jána Kuntza/. Do Bratislavy častejšie zavítal Jozef Haydn, koncertoval tu mladý Beethoven, a čo je dôležité, hrali sa

tu ich skladby. Pestovanie skladieb viedenských klasikov možno sledovať obzvlášť v 19. stor. v hudobnom spolku "~~Kirchenmusikverein zu Skt. Martin~~". S týmto spolkom sa viažu úzke styky Franza Liszta k Bratislave - až 15 s hudbou spojených návštev. Jeden z kapelníkov Kirchenmusikverein Karl Mayrberger bol prvý, ktorý písal o harmonite Wagnerovho Tristana. Zavše sa pre koniec 18. a pre 19. stor. vravieva o Bratislave, že v hudbe bola predmestím Viedne. Do Bratislavy zavítal Brahms, Bülow, Klára Schumannová, dlhší čas žil v Bratislave Anton Rubinstein atď. Po dva razy ako učiteľ hudby u Esterházyovcov v Želiezovciach býval Franz Schubert, podobným domácim učiteľom u Zichyho bol Heinrich Marschner. Toto všetko sa, pravda, týkalo hlavne Bratislavy a Košíc, ktoré boli mestami prevažne s nemeckým a neskôr aj s maďarským obyvateľstvom, ale podobné, i keď skromnejšie kapely mali aj vidiecki šľachtici - u ktorých sa uplatňovali domáci muzikanti a skladatelia. Najhoršie bolo v druhej polovici 19. stor., lebo v tom čase sa u iných národov strednej a východnej Európy rozvíjali národné školy, zatiaľ čo u nás sme v tomto smere začali voči susedom značne zaostávať.

Slovenské kultúra druhej polovice 19. stor. nemala, žiaľ, podmienky na budovanie si takého osobitného slohu, ktorý by bol mohol byť syntézou európskeho s domácim. Do týchto čias, i keď neraz oneskorene a nie na špičke vývoja /iba v druhom, treťom slede/, ale predsa (si) len Slovensko držalo krok s vývojom v strednej Európe; obzvlášť po rakúsko-uhorskom vyrovnaní /1867/ sa slovenský vývoj uzavrel do seba bez kontaktu so svetovým hudobným dňaním. Jediný skladateľ, ktorý nadväzoval na európske vzory, Ján Levoslav Bella, keď (si) mal voliť medzi slovenskou malos-

ťou, ktorá ho obklopovala k nadväzovaniu viac na provincené čo do orientácie; a aj to uplatnil iba mimo Slovenska v sedmohradskej Sibíri.

Do roku 1918 jedine u Frisca Kafendu nachádzame novšiu orientáciu, ale to len preto, že vyštudoval v Lipsku a ostal pôsobiť v Nemecku. Opravdivé nadviazanie na svetový vývoj umožnila až Československá republika r.1918. Stávalo sa tak najmä za pomoci českej hudby: na Slovensku pôsobili viacerí vynikajúci českí hudobníci a mladá skladateľská slovenská generácia študovala v Prahe a v Brne - tí poprední boli priamo žiakmi Vítězslava Nováka. Na súčasnú nemeckú hudbu a hlavne na Druhú viedenskú školu sa pritom temer nenadviazalo, lebo proti nemeckému sa cítil určitý antagonizmus motivovaný možno aj politicky, ale ešte viac umelecky. Cudzía bola aj česká, a tým viac z ľudových koreňov vychádzajúcej slovenskej hudbe dodekafónia, expresionistický nihilizmus a pod. Pre prvú ČSR bol lákavým a temer až tón udávajúcím Paríž. Možno, že aj to malo politické pozadie, no viacej vedela strhnúť francúzska hudba živelnosťou, nadväzovaním na jazzové prvky, blízkosťou k slovanskej ľudovosti hlavne prostredníctvom Stravinského, žijúceho v Paríži, určitým rustikalizmom impresionistických farieb a pod. Na všetko toto nadviazal najmä mladý Alexander Moyzes. Eugen Suchoň, ako žiak Kafendov, vyrastal síce z dôverného styku a nemeckou hudbou, no po štúdiách v Prahe /u Nováka/ aj on si hľadal svojakú osobitosť bližšie k francúzskym spôsobom myslenia /so stavebnosťou Ravela, modálnosťou Messiaena/. U Cikkera možno pozorovať nadväzovanie na českého Suka, inak s veľmi širokým vstrebaním do seba priam heteronómnych črt od impresionizmu až po expresionizmus,

vitalizmus ruskej školy, pravda, v duchu osobnej expresívnosti.

Až po polovici 30-ich rokov zapôsobil aj Bartók, čo je dosť divné, lebo celkovým východiskom musí nám byť Bartók blízky. Možno, že v tom opäť bránili niektoré expresionistické črty u Bartóka a možno, že aj rozpory medzi Budapešťou - za ktoré však práve Bartók nemohol. Počas tzv. Slovenského štátu /1939-45/, čiže počas druhej svetovej vojny nám ostal iba kontakt s nemeckou hudbou, lenže i z nej iba s chudobným jej torzom, pretože pribojne pokrokové bolo v tom čase odstránené ako "entartete Kunst". Po roku 1945 sa prechodne mienil obnoviť kurz spred rokov 1939, ale po roku 1948 došlo pod egídou socialistického realizmu k silnému nadviazaniu na domáce ľudové korene. Nebol to násilný obrat, pretože proces vytvárania národného slohu, ktorý bol na programe ešte v 19.stor., nebol u nás ešte umelecky doriešený a skutočne až tieto roky priniesli u nás plnohodnotnú syntézu svetových výdobytkov s domácou tradíciou. No na periférii tvorby sa hlavne čo do kvantity neobyčajne rozmohlo priživovanie sa na folklóre, čo v zápatí viedlo možno až k prehnanej reakcii. Zatiaľ sa hlavne medzi mladou generáciou našli možnosti nadviazania na expresionizmus, a proti domácej až zápečníctvu sa tak nastolil program svetovosti, že by sa na adresu mnohých z výtvorov mohla položiť otázka, či to už nie je len hudba na Slovensku, bez známok slovenskej osobitosti. Po roku 1956 boli u mladšej generácie predpoklady k nadviazaniu i na Druhú viedenskú školu a aj iné špecificky nemecké výboje, čo súviselo ak-
 iste s návštevami "Ferienkurse" v Darmstadte, s viacerými návštevami Varšavských jaseň a iných festivalov sú-

časnej hudby - dokonca s aktívnou účasťou.

V tomto značne zhustenom prehľade sme sa zamerali len na kontexty v rámci Európy, najmä strednej Európy, a neskúmali sme javy z hľadiska tých síl, ktoré boli na našom území špecifické, a čo rástlo u nás z domácich koreňov. Takýto pohľad je preto jednostranný a nezachycuje obraz dejín hudby na Slovensku, no na druhej strane sa takto ukazuje, že umelecky v hudbe tvorilo Slovensko vždy - i keď nie vždy v rovnakej intenzite - integrálnu súčasť Európy. Najmenej ju tvorilo v druhej polovici 19. stor. a začiatkom 20. stor., keď bol národ temer odcudzený na zánik. Na druhej strane napríkl. zo 16. a 17. stor. /aa nám v bardejovských zbierkach zachovali také odpisy priam súčasníkov západoeurópskej hudby /Scheidta, Sweelincka/, ktoré sú jedinými zachovanými zápsmi týchto skladieb vôbec. Pre málo vyhovujúce pomery viacerí na Slovensku narodení skladatelia emigrovali a pomáhali pri vytváraní kultúr iných národov /Buřovský, Chudý, Ružička, Kamien-sky atď/. A teda aj na nás sa vzťahuje to všeobecné: národná kultúra, ktorá by nestála na výdobytkoch svetovej kultúry, by bola neživotne chudobná, no aj sama musí aspoň niečím svojším prispievať do celosvetovej pokladnice.

**Typy
slovenských ľudových
sláčikových nástrojov
I. MAČÁK**

Tradícia pestovania hry na sláčikových nástrojoch je na Slovensku veľmi veľká. Najstaršou ikonografickou pamiatkou i najstarším doteraz známym dokladom o sláčikových nástrojoch je freska z bývalého minoritského kostola v Levoči z 2.pol.14.stor. /Galko 1962/. Na freske je medzi inými nástrojmi zobrazená fidula a rubeba. Príbližne z tohto obdobia pochádza aj freska z Batizoviec s vyobrazením fiduly a zo začiatku 15.stor. pochádza freska v Žehre s dvoma anjelmi hrajúcimi na fidulách. Nazdávame sa, že tento ikonografický materiál zobrazuje ekutočné nástroje a vychádza z rozvinutého hudobného života tej doby na Slovensku.

Typologicky najstaršie riešenia ľudových sláčikových nástrojov nadväzujú na tračiciu tohto obdobia. Zachované typy ľudových sláčikových nástrojov však nemôžeme bezprostredne porovnávať so štýlove vyhranenými typmi starších vývojových období, pretože ľudová výroba nepozná dôslednosť výrobnaj praxe, aká sa uplatňuje pri nástrojoch vysokej kultúry. Ľudový výrobca sa jednak na túto činnosť nešpecializuje a jednak s materiálom narába spontánnejšie. Prejavuje sa to najmä na variabilných častiach sláčikových nástrojov, akými sú: /a/ hlavica, /b/ tvar kolíčkov, /c/ tvar hmatníka a jeho upevnenie, /d/ tvar strunníka a jeho upevnenie, /e/ tvar rezonančných otvorov, /f/ tvar kobyliek a /g/ tvar sláčika. Základný charakteristický rys jednotlivých typov je daný

tvarom korpusu. Aj tu sú určité odlišnosti podmienené väčšou alebo menšou výrobnou zručnosťou, ale ich charakter má ustálenejšie znaky. Naše členenie vychádza preto z charakteristiky korpusu a postupuje od jednoduchšej technológie k zložitejšej a prihliada zároveň k súvislostiach vývoja európskeho inštrumentára.

1. Najjednoduchším výrobným typom je sláčikový nástroj, ktorý si najviac ponecháva prirodzený tvar rozpolteného kláta. Korpus je iba mierne zúžený pri krku a spodnej časti, pričom spodok korpusu, krk i hlavica, sú vyrobené z jedného kusa materiálu.

Z historických nástrojov majú k tomuto typu najbližšie korpusy nástrojov vyobrazených v mozarabekom rukopise z X. stor. /Bachmann 1964/. Na Slovensku sa vyskytuje tento nástroj v severných oblastiach - na Kysuciach a na Orave.

2./ Vyzretejší typ predchádzajúceho základu - malé oktávky - majú pretiahnutý tvar, na oboch koncoch výrazne zúžený. Spodok korpusu, krk a hlavica sa zhotovujú z jedného kusa materiálu.

Tento najrozšírenejší typ sláčikových nástrojov na Slovensku sa spomína v literatúre pod menom polnische Geige /Chybiński 1924/. Má výrazné spojitosti s rebekou a v tejto línii i bohaté príbuznosti s početnými nástrojmi v Ázii, v Indonézii a v Severnej Afrike. O ich rozšírení v Uhorsku píše Bartalus /1888/: "Der Geige thut auch Tinódi Erwähnung. Eine Gattung derselben, die sogenannte polnische Geige, ist wahrscheinlich gerade die jetzige, denn sie wurde aus Polen herübergebracht." Na Slovensku bol tento nástroj rozšírený na dolných Kysuciach, na Orave, v Liptove, v Turci i v okolí Banskej

Bystřice.

3./ Osobitné tvarové riešenie predstavuje korytkový nástroj hruškového tvaru, nazývaný veľké oktávky. Radí sa bezprostredne k predchádzajúcim typom a má s nimi spoločné technologické postupy.

Veľké oktávky pripodobňujú vyzretejšie typy rebekových nástrojov a v tom zmysle by sme ich mohli prirovnáť napr. k rebekke na spomínanej freske z Levoče. Rovnaký typ bol rozšírený i na Morave pod názvom ochlebky /Vetterl 1968,351/ a podobný tvar majú i sláčikové nástroje rozšírené na Balkáne - gadulka, lyjerica, lahúta a pod. Na Slovensku poznáme zatiaľ túto tradíciu len v Liptovských Sliačoch.

4./ Ďalší typ - žlobcoky - prispôsobuje tvar korpusu potrebám hry sláčikom tým, že prehĺbuje okraje v strede korpusu. Zvláštnosťou tohto riešenia je najmä to, že toto vykrojenie nie je v celej dĺžke, ale iba v hornej časti korytka.

Rovnaké nástroje sa nachádzajú v Poľsku /Chybiński 1924/ a z európskych tvarov vysokej kultúry pripomínajú modifikovaný typ fiduly. Na Slovensku poznáme tento nástroj v oblasti Tatier, hlavne v Ždiari.

5. Zvláštnym a dosiaľ ojedinelým typom je nástroj so štvorhranným korpusom. Vyrába sa z dosák, krk a hlava z jedného kusa sa upevňujú do korpusu zloženého so samostatných dielov.

Podobný typ nástroja je ojedinelý v európskej praxi a jeho obdobu poznáme iba v Oriente - napr. mongolský chur /Buchner 1956, obr.320/. Na Slovensku toto riešenie vyplynulo pravdepodobne so snahy o zjednodušenie výroby

ného procesu. Zachoval sa nám len jeden exemplár z Oš-
čadnice na Kysuciach a na základe toho, ako je ošúchaný
od sláčika, usudzujeme, že sa dlho alebo často používal
a že takýto typ nástroja mohol byť na Kysuciach veľmi
rozšírený.

6. Pod tlakom vývoja európskeho inštrumentára udo-
mácnil sa na Slovensku typ približujúci sa tvarove rie-
šeniu violy da garba, alebo tzv. osmičkovým nástrojom.
Spodok korpusu, luby, krk a hlavica sa niekedy vyrábajú
z jedného kusa dreva, ale niekedy sú zložené z viacerých
častí. Spodná a vrchná doska korpusu je plochá.

V ikonografických pamiatkach na Slovensku prevažu-
jú vyobrazenia tohto typu sláčikového nástroja a niekto-
ré z nich zobrazujú priamo ľudové nástroje. Z toho usu-
dzujeme, že v minulosti boli rozšírené takmer po celom
Slovensku, hoci zachované nástroje poznáme predovšetkým
zo severných oblastí.

7. Najrozšírenejším typom huslí ľudovej výroby v
súčasnosti sú kópie továrenských nástrojov. Pri ich vý-
robe často dochádza ku kombinácii vlastnej práce s ho-
tovými dielcami továrenskej výroby. Keď ľudový výrobca
zhotovuje celý nástroj sám, dochádza často k porušovaniu
pôvodného modelu. Tieto "skomoleniny" vyplývajú z tech-
nologických ťažkostí a vyskytujú sa najmä pri ohýbaní
luby. V snahe vyhnúť sa tomuto problému odhodlávajú sa
výrobcovia k veľmi namáhavému postupu a vyhotovujú luby
a spodok korpusu z jedného kusa materiálu, podobne, ako
sme to spomínali pri korytkových husličkách. V súčas-
nosti však existuje na Slovensku celý rad husliarov-ama-
térov, ktorých výrobky majú solídnu úroveň. Zo spomenu-

tého vyplýva, že úroveň spracovania tohto typu má niekoľko stupňov, vedúcich až k profesionálnej zrelosti.

Rovnaké členenie ako pri husliach by sme mohli aplikovať aj na basové nástroje. Jednak preto, že výrobcovia používajú pri oboch nástrojoch rovnaké technologické postupy, ale tiež preto, že tvar huslí pri výrobe basy niekedy priamo kopírujú. V Zástrivej na Orave model basy napríklad zhotovujú tak, že si upevnia na stenu papiera a zakresľujú naň tiež huslí továrenskej výroby. Veľkosť nástroja závisí potom od vzdialeností huslí od papiera, na ktorý sa robí náčrt, a – pravdaže – aj od svetelného zdroja. Podobné, i keď nie vždy také rukolapné súvislosti sa nachádzajú aj pri ďalších konštrukčných riešeniach. Naš ďalší popis typov slovenských ľudových sláčikových nástrojov môžeme teda skrátiť konštatovaním, že ďalšie typy predstavujú basové nástroje. V slede, ktorý sme uvádzali, sa neopakuje tretí a štvrtý typ. Tieto husľové modely nemajú adekvátnu obdobu v basovom prevezení.

Osobitnou skupinou sláčikových nástrojov sú detské hračky znázorňujúce husle. Svedčia o mimoriadnej popularite týchto nástrojov v ľudovom prostredí. V niektorých oblastiach tieto zábavky slúžili aj na odhaľovanie skutočného záujmu detí o hudbu a vtedy im rodičia zhotovovali takéto cvičné nástroje so skutočnými strunami. Vo všeobecnosti sa však tieto hračky vyrábali len pre zábavu. Stojí azda za zmienku, že niektoré staršie kolekcie takýchto hračiek, ktoré sú dokumentované v múzeách zo začiatku nášho storočia, napodobňujú archaické typy sláčikových nástrojov, ktoré sme spomínali v našom členení.

Problematika ľudových sláčikových nástrojov stála doteraz bokom pozornosti bádateľov, pretože v čase, keď sa začínali dokumentovať slovenské ľudové hudobné nástroje, tieto nástroje sa už prakticky nepoužívali. Asi pred polstoročím začali vytláčať domácu výrobu sláčikových nástrojov nástroje továrenskej výroby. Ich vplyv bol mimoriadne silný, pretože boli kvalitnejšie a pomerne lacné. Ľudové sláčikové nástroje sa ešte určitý čas používali ako cvičné nástroje pre deti, ale aj táto prax postupne upadla do zabudnutia. V niektorých oblastiach Slovenska poznatky o výrobe týchto nástrojov dosiaľ úplne nezanikli a tomu vďačíme aj za možnosť tejto rekonštrukcie. Takmer polovica nástrojov, na ktoré sme sa tu odvolávali, vznikla za posledných asi 5 rokov. Nie je vylúčené, že sa ešte objavia i ďalšie zdroje informácií a aj preto nebudeme výraznejšie uzatvárať tento informatívny náčrt slovenských ľudových sláčikových nástrojov.

Literatúra

- Werner Bachmann: 1966; Die Anfänge des Streichinstrumentenspiels. VEB Breitkopf + Härtel Musikverlag, Leipzig.
- István Bartalus: 1888; Die ungarische "Palastmusik" und die Volkslieder. V: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn, Band I. Wien.
- Alexandr Buchner: 1956; Hudební nástroje od pravěku k dnešku. Orbis - Praha.
- Ladislav Gallo: 1962; Vzácná hudobná pamiatka v Levoči. V: Slovenská hudba č.6, str.312-315.
- Adolf Chybiński: 1924 /1961/; Instrumenty muzyczne ludu polskiego na Podhalu. Kraków. V: O polskiej muzyce ludowej. Wybór prac etnograficznych. PWM Warszawa 1961.
- Karel Vetterl: 1968; Lidová hudba. V: Československá vlastivěda III. Lidová kultura. Orbis - Praha, str.350-364.

**Onomastika
na Slovensku
M. MAJTÁN**

1. V ostatnom čase zaznamenávame v slovenskej onomastike prudký rozmach. Charakterizujú ho nové úlohy, nová organizácia vedeckovýskumnej práce, koordinácia cieľov a úloh, živá aktivita, pomerne rozsiahla publikačná činnosť, aktívna účasť na medzinárodných podujatiach atď. Onomastický výskum na Slovensku je súčasťou štátneho plánu vedeckého výskumu. Široko organizovaný a jednotne koordinovaný intenzívny základný heuristický výskum je predpokladom spoľahlivého a vyčerpávajúceho opisu jazykovej výstavby vlastných mien, ktorý patrí do úplného opisu národného jazyka, aj predpokladom kvalifikovanej účasti na takých kolektívnych medzinárodných podujatiach, ako je napr. Slovanský onomastický atlas. Vykonaný základný heuristický výskum je prvoradá úloha, konečným cieľom onomastického výskumu je analýza onymických sústav národného jazyka, zistenie ich štruktúr, vývinu a fungovania.

2. Komplexnú onomastickú analýzu podľa našich predstáv tvoria analýza obsahovej, t.j. designatívnej stránky vlastných mien a vyčerpávajúci rozbor ich jazykovej výstavby.

Obsahová stránka vlastného mena vyjadruje základný vzťah pomenovateľa k pomenúvanému objektu pri vzniku vlastného mena, t.j. základnú motiváciu vlastného mena pri jeho vzniku /nie jej jazykovú realizáciu/ a onymickú platnosť, denotatívnu a konotatívnu hodnotu vlastného

mena pri jeho fungovaní, pri spoločensky, sociálne podmienenej identifikácii objektov a javov skutočnosti.

Problematika obsahovej stránky vlastných mien je u nás rozpracovaná najmä na antroponymickom materiáli, na rozbere sústavy živého, neúradného pomenúvania osôb. Cenné podnety čerá z sovietskej a českej onomastiky.

Jazykovú stránku, jazykovú výstavbu vlastných mien analyzujeme metódami súčasnej synchronickej i diachronickej jazykovedy. Rozbor jazykovej výstavby vlastných mien ukazuje, že v propriálnej zložke slovnej zásoby národného jazyka sa nachádzajú mnohé lexémy, semémy /významy/ i jednotlivé formanty, slovotvorné prostriedky a celé slovotvorné typy, ktoré nie sú známe z apelatívnej slovnej zásoby, alebo sa v apelatívnej slovnej zásobe daného jazyka inak využívajú, majú v onym celkom inú distribúciu, inú mieru využitia ako v apelatívach.

3. V ostatnom desaťročí varí najviac pokročili teoretické bádania v oblasti antroponomastiky. V. Blanár napísal a publikoval súbor štúdií, v ktorých postupne vypracúva ucelenú teóriu štruktúrno-typologického výskumu úradného a neúradného /živého/ pomenúvania osôb. Výskum sa nezameriava na jednotlivé mená, ale na celú antroponymickú sústavu a jej fungovanie. Osobné meno sa chápe ako prvok pomenovacej sústavy, ktorého antroponymickú platnosť vytvára jeho designácia, fungovania v danej mennej sústave a začlenenie do príslušného súboru mien. Designáciou, ktorú nazýva Blanár modelom, modelovou hodnotou, sa rozumie súbor sémantických dištingtívnych príznakov osobného zámena /v starších prácach hovoril o sémantických antroponymických funkciách: identifikačnej, príbuzenskej, vlastníckej, prípadne sociálno-právnej,

charakterizačnej, spoločenskej/. Do jedného modelu /antroponymický model/ môžu patriť mená s rozmanitou slovo-
tvornou stavbou /slovo-
tvorný model/. Antroponymickú sú-
stavu vytvára súbor modelov. Jazykovú výstavbu osobných
mien podľa Blanárovej teórie nemožno skúmať izolovane od
fungovania antroponymickej sústavy /v triede ženatých
mužských osôb, vydatých ženských osôb a detí/. V súčas-
nom živom, neúradnom pomenovaní osôb podľa Blanárovho
zistenia prejavujú také isté tendencie, ako boli tie,
ktoré privedli vznik úradnej dvojmennej sústavy. Ten-
dencia k ustálenosti a dedičnosti prímena má svoje kore-
ne v potrebe vyjadrovať vlastnícke, majetkovo-právne
vzťahy. Dedičné živé mená sa odlišujú od úradných priez-
visk tým, že sa nestali vo všeobecnosti pevnou súčasťou
osobného mena a nepatria do úradnej pomenovacej sústavy.
Špecifickú problematiku neúradného pomenovania osôb na-
stoluje Blanár v štúdiách Sústava živého pomenovania o-
sôb, Základné jednotky v antroponomastike, Vznik sekun-
dárnej dvojmennej sústavy a Jazyková výstavba sloven-
ských osobných mien.

Výsledkom intenzívneho heuristického výskumu slo-
venských osobných mien je celý rad monografických štúdií
a príspevkov, v ktorých sa spracúvajú súčasné i histo-
rické osobné mená /krstné mená, priezviská, prímená,
prezývky/ z väčších alebo menších územných celkov, resp.
z jednotlivých obcí alebo z písomných pamiatok. Tieto
štúdie okrem bohatého materiálu prinášajú často aj rie-
šenie niektorých teoretických otázok. Okrem početných
štúdií vyšla v posledných rokoch aj knižná monografia
Š.Krištofa Osobné mená bývalej Tekovskej stolice.

Osadné názvy sú stále v centre záujmov slovenských

onomastikov. Teoreticky dobre podloženými prácami o slovenských osadných názvoch sa dostáva stále viac do popredia R. Krajčovič. Súbor jeho štúdií o služobníckych osadných názvoch tvorí už istú ucelenú teóriu. Krajčovič zdôrazňuje, že výskum osadných názvov musí byť aj historický, to značí, že treba prizerat' aj na historické podmienky rozvoja sociálneho života. Jazykovedný výklad názvov musí pritom vychádzať v prvom rade z rekonštrukcie ich sémantického obsahu. Sériu štúdií venoval Krajčovič rozpracúvaniu otázok súvisiacich s prípravou slovenského onomastického atlasu a s chystaným slovenským toponymickým atlasom.

Pri ďalšom bádaní o slovenských osadných názvoch môže významnou mierou prispieť pramenné dielo M. Majtána *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*, v ktorom sa zachytávajú všetky zmeny úradných názvov obcí jazykového i administratívneho charakteru, uskutočnené v tomto období. Pre slovenskú onomastiku a jej ďalší rozvoj majú veľký význam vydanie slovenského diplomatára a slovenského registára stredovekých listín.

V ostatnom desaťročí sa venuje sústavná pozornosť terénnyim názvom. Riešenie základných otázok tejto disciplíny, ako sú otázka propriálnosti, typológia chotárnych názvov, vypracovanie metodiky výskumu a pod. si vyžaduje úloha primerane spracovať z celého slovenského územia zozbieraný mikrotoponymický materiál. Vznikli už práce všeobecnejšieho charakteru i menšie príspevky, venované niektorým špeciálnym otázkam. Vyšla knižná publikácia o terénnych názvoch Oravy od A. Habovštiaka.

4. Utvorenie Slovenskej onomastickej komisie pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV /v roku 1964/ a osobit-

ného onomastického pracoviska v rámci oddelenia dejín jazyka v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV /1965/ umožnilo vybudovať organizačnú základňu a koordinačné stredisko onomastického výskumu na Slovensku. Týmto spôsobom sa utvorili predpoklady kolektívnej a systematickej práce s jasnou koncepciou a cieľmi, ale aj s prepracovanou metodikou s primeranou metodologickou vedeckou úrovňou.

Výskum na onomastickom pracovisku v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sa zameriava na riešenie teoretických a metodologických otázok a problémov onomastiky. Pokiaľ ide o základný materiálový výskum, sústreďuje sa na dve hlavné úlohy: 1. výskum osobných mien /V. Blahnár/ a 2. výskum terénnych názvov /názvov neosídlených zemepisných objektov/ /M. Majtán/.

Rozpracúva sa teória a metodológia štruktúrnotypologického výskumu úradného, ale najmä živého /ľudového/ pomenovania osôb, pričom sa výskum zameriava na celú antroponymickú sústavu a jej fungovanie. Završením prvej etapy výskumu bude spracovanie živého pomenovania na strednom Slovensku a syntetická práca o vývine pomenovania osôb na Slovensku. Po skončení spomínanej etapy sa prikróčí k vyčerpávajúcej charakteristike jazykovej výstavby slovenských priezvisk.

V oblasti toponomastiky sa základný heuristický výskum sústreďuje na terénne názvy, t. j. na názvy neosídlených zemepisných objektov. Po ukončení heuristického výskumu, po analýze získaného materiálu a po vypracovaní priemernej vedeckej metódy bude možné celý zozbieraný materiál synteticky spracovať. Komplexné spracovanie materiálu by malo obsahovať vyčerpávajúcu analýzu a syn-

tézu jazykovej výstavby jednotlivých typov slovenských terénnych názvov a malo by sa stať základným pramenným dielom nielen pre výskumné práce z histórie slovenského jazyka a slovenských nárečí, ale aj pre ďalšie výskumy v oblasti historickej geografie, demografie, etnografie a pod. Predpokladáme, že poslúži aj ako jeden zo základných prameňov pri bádaniach o slovenských zemepisných názvoch.

Vznikli a vznikajú aj ďalšie onomastické pracoviská.

Na Filozofickej fakulte Univerzity J.A.Komenského /R.Krajčovič/ sa výskum orientuje na osadné názvy. Pripravuje sa atlas najstaršej slovenskej toponymie a intenzívne sa pracuje na príprave slovníka slovenských osadných názvov, diela, ktoré spracuje tento toponymický materiál tak ako dielo A.Profousa o českých a L.Hosáka a R.Šrámka o moravských osadných názvoch.

Na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici vzniká rozsiahla monografia o živých menách na strednom Slovensku /V.Blanár, J.Matejčík/.

Na Pedagogickej fakulte v Nitre vznikla už monografia o osobných menách býv. Tekovskej stolice /Š.Krištof/ a pripravuje sa monografické spracovanie tekovskej toponymie.

Onomastické monografie pripravujú aj ďalší členovia Slovenskej onomastickej komisie.

Pri základnom heuristickom výskume, ktorý organizuje Slovenská onomastická komisia, spolupracujú všetky pedagogické fakulty na Slovensku a študentské vedecké krúžky, z ktorých najaktívnejší je na Pedagogickej fakulte Univerzity P.J.Šafárika v Prešove /vedúci M.Bli-

cha/.

5. Slovenská onomastická komisia zorganizovala rozsiahly terénny výskum osobných mien a terénnych názvov na celom území Slovenskej socialistickej republiky. Pracovné výsledky a nové úlohy sa pravidelne prerokúvajú na poradách, seminároch a konferenciách. Na jednej z posledných porád o konkrétnych úlohách, súvisiacich s organizovaním heuristického výskumu vlastných mien /v roku 1972/ boli na programe otázky prípravy, plánovania a výstavby onomastických monografií o slovenských vlastných menách. V tomto roku /1973/ sme zorganizovali pre vysokoškolských učiteľov a pre poslucháčov - diplomantov celoslovenský seminár o heuristickom výskume vlastných mien, spojený s praktickým kolektívnym komplexným heuristickým výskumom osobných mien a terénnych názvov v jednej obci.

V rokoch 1967 - 1972 usporiadala Slovenská onomastická komisia v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV a s filozofickými a pedagogickými fakultami Univerzity J.A.Komenského v Bratislave a Univerzity P.J.Šafárika v Košiciach päť pracovných vedeckých konferencií. Na prvej slovenskej onomastickej konferencii /1967/ sa predovšetkým zisťovali pracovné záujmy slovenských bádateľov, druhá /1969/ bola spojená s medzinárodným sympóziom o teoretických a metodologických otázkach onomastiky. Ustrednou témou na tretej slovenskej onomastickej konferencii /1970/ bola problematika živého, neúradného pomenúvania osôb, na štvrtej /1970/ jazyková výstavba vlastných mien a na piatej /1972/, ktorá bola spojená so zasadnutím Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte sla-

vistov, odraz medzijazykových kontaktov na vlastných menách. Materiály z konferencií sa publikujú v osobitných zborníkoch.

Budúca, šiesta slovenská onomastická konferencia /1974/ bude venovaná teoretickým i praktickým otázkam toponomastiky.

6. Usilie slovenských bádateľov - onomastikov sa sústreďuje na urýchlené ukončenie základného heuristického výskumu i na riešenie teoretických a metodologických otázok disciplíny, aby sme mohli v intenciách súčasnej onomastiky slovenskú onymiu primerene analyzovať, získané poznatky syntetizovať a využiť pri ďalších výskumných prácach o národnom jazyku i v iných vlastivedných disciplínach.

**Mikromigrácia
na území Slovenska
a jej vplyv na formovanie
ľudovej kultúry
J. MICHÁLEK**

Pri skúmaní slovenskej ľudovej kultúry v minulosti sa veľmi často zdôrazňovala geografická poloha Slovenska ako krajiny - obrazne povedané - ležiacej v srdci Európy. Uplatňujúc na tomto základe genetické hľadisko, formulovali sa potom o slovenskej ľudovej kultúre závery, že je produktom neobyčajne zložitých kultúrnych a etnických pohybov, prúdov, procesov. Archeológia zaznamenala a prináša sústavne nové prevedčivé doklady o tom, že naše územie malo vypestované v dávnomveku čulé kontakty s južnými, juhovýchodnými a východnými kultúrami. Početné a intenzívne kultúrne prúdenia, interetnické vzťahy a migrácie prebiehali na našom území po mnoho storočí a zanechávali stopy na pôvodnom a dominantnom slovanskom základe kultúry našich predkov. Boli to v prvom rade kontakty so slovanskými národmi /najmä s Čechmi, ďalej s Poliakmi, s Ukrajincami, s južnými Slovanmi/, s okolitými neslovanskými kultúrami, najmä s etnickými skupinami, ktoré sa natrvalo usídlili na Dunajskej kotline. Ďalej tu treba brať do úvahy kolonizácie /nemeckú, valašskú, chorvátsku a iné/ i invázie /Tatárov, Turkov/. To všetko boli mocné faktory, ktoré sa viac či menej zúčastňovali na formovaní slovenskej ľudovej kultúry v dávnej alebo menej vzdialenej minulosti a v podobe stôp a rezíduí dlho sa premietali aj do jej obsahu.

Pravda, zisťovanie a objasňovanie týchto inoetnic-

kých infiltrátov do slovenskej ľudovej kultúry v súvisi s objasňovaním jej vývinu je úloha práve pre spomínané okolnosti neľahká. Dejiny a vývin slovenskej ľudovej kultúry stali sa však napriek tomu v súčasnosti už základnou úlohou vedeckého výskumu v národopise. Jedným z predpokladov úspešného riešenia tejto úlohy je aj otázka pohybov vlastného etnika /nielen rozličné formy pôsobenia iných etnických skupín na území Slovenska/ v historickom aspekte. Slováci opúšťali svoju domovinu - jednotlivé alebo vo veľkých skupinách a vlnách - z rozličných príčin a vo veľkých časových úsekoch. Nateraz žije mimo hraníc Slovenska do milióna Slovákov v najrozmanitejších sociálnych, hospodárskych a politických podmienkach. Niekedy ako väčšie kompaktné celky, enklávy, inokedy roztrúsení v cudzom etnickom a kultúrnom prostredí, v rozdielnych podmienkach života a kultúrneho vývinu.

Ich kultúra sa vyvíjala, pravdaže v iných podmienkach ako na Slovensku a nevyhnutne sa to na nej aj prejavilo. Priberala nové prvky, alebo v mnohých zložkách ustrnula na formách, ktoré sa doma už dávno prekonali. To sú pre štúdium dôležité skutočnosti, ale z nášho hľadiska treba pripomenúť, že medzi domácim prostredím a Slovákami v cudzine jestvoval viac-menej permanentný styk v rozličných formách. Početní vysťahovalci sa po čase vrátili a svoje skúsenosti prenášali do svojho prostredia ako nové kultúrne prvky a hodnoty. V niektorých oblastiach sa aj výrazne prejavili /napr. v architektúre - "amerikánske domy", v odevi, v zavádzaní nových prvkov do niektorých pracovných procesov a pod./, zasahovali však v bezprostrednom okolí aj myslenie ľudí. V slovenskom folklóre vznikla nová tematická vrstva na

báze vystahovalectva ako mohutného sociálneho javu. Je to vystahovalecká pieseň a rozprávanie s námetmi vystahovalectva. Slováci v zahraničí, slovenské vystahovalectvo stalo sa z viacerých príčin predmetom vedeckých pozorovaní. Tak je to dlhšiu dobu aj v národopise.

Na druhej strane sa však v otázke štúdia dejín ľudovej kultúry dlho primerane nedoceňoval ďalší významný kultúrnotvorný faktor, a to vnútorná migrácia, vnútorný pohyb obyvateľstva v rozmeroch vlastného etnika, štátneho útvaru, prípadne i za jeho hranicami. A aj keď tu nejde o jav v masovejších rozmeroch obzvlášť starobylý /doklady o najímaní žencov siahajú do prelomu 16.-17. storočia/, jednako sa v jeho prípade stretáme so skutočnosťou, ktorá sa citeľne zúčastňovala na formovaní tej fázy ľudovej kultúry, ktorú sleduje predovšetkým národopis a ktorá siaha do našej súčasnosti. Najnovšie výskumy ukazujú, že tieto mikromigrácie zanechávajú napr. vo folklóre, čo sa vzťahuje v rozličnej miere aj na ďalšie oblasti ľudovej kultúry, oveľa zreteľnejšie stopy, než presuny celých etnických skupín /Dagmar Klímová, Folklór a migračné prúdy. Ethnologia slavica, 3, Zborník Filozofickej fakulty UK, 244/.

Je známe, že vo vnútri každého spoločenstva prebieha neustály vnútorný pohyb, ktorý sa na rozdiel od migrácie - pohybu veľkých skupín obyvateľstva navonok - označoval vo vede viacerými termínmi /infiltrácia, fluktuácia a i./. Tento pohyb sa vždy vyznačoval svojráznymi črtami v závislosti od konkrétnych podmienok krajiny, v ktorej prebiehal, a špecifické boli aj jeho účinky v oblasti kultúry. Slovenská minulosť je zvlášť bohatá na prípady, keď rodný kraj opúšťali ľudia či už indivi-

duálne na určitý čas, alebo v skupinách na dlhšie obdobie za prácou. Ustálili sa tak postupne dokonca rozličné formy obživy, tzv. potulné zamestnania. Boli to najmä rozliční remeselníci /drotári, sklenári, vápenkári, ale aj olejkári, šafraníci v dávnejšej minulosti/ a potom podomoví obchodníci /s dreveným riadom a náradím, s ovocím, textilom, vápnom a pod./.

Osobitnú skupinu tvoria v tejto súvislosti sezónni poľnohospodárski robotníci. Príčina tejto pesterj geografickej mobility obyvateľstva na území Slovenska bola spravidla spoločná. Išlo o špecifické formy zamestnania v podmienkach, keď nestačili hlavné spôsoby obživy. Typickým príkladom toho je spomínané sezónárstvo, v podstate dvojité zamestnanie, ktoré na mnohých miestach Slovenska nadobudlo svojrázne podoby. Tieto zamestnania sa neraz vyskytovali vedľa seba aj v kombináciách. Tak napr. na kopaniciach západného Slovenska bolo rozšírené tkanie plátna a novšie aj kobercov. Tkali nielen pre seba a z vlastnej priadze, ale obsiahli široké územie Považia, Moravy i ďalej. Tým získavali peniaze, za ktoré kupovali nedostatkové plodiny /obilie, kukuricu a i./ a iné potrebné tovary. A tak roľník, ktorý od jari do jesene ťažko pracoval na vrchárskych poličkách, zasadol v dlhých jesenných večeroch a cez celú zimu ku krosnám. Vstal od nich až vtedy, keď musel ísť znova na pole. Okrem toho v tomto kraji /v okolí Starej Turej/ bolo rozšírené varechárstvo, zhotovovanie poľnohospodárskeho náradia, výrobkov z prútia, vyrábali čipky, pestovali ovocie a predávali ho na Záhorí, vo Viedni, na Považí, na južnej Morave. Ľudia z tohto kraja boli známi aj ako podomoví obchodníci a konečne aj ako sezonári /najmä

výžinkári/. Sezónne poľnohospodárske práce v južnejších oblastiach poskytovali značnému počtu obyvateľstva tohto kraja možnosť zlepšiť svoje postavenie.

Pomerne dlhotrvajúci pobyt v cudzom prostredí nevyhnutne vplýval na spôsob života sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Dostávali sa neraz do vzdialených krajov a na dlhú dobu. Z niektorých rodín takto odchádzali pravidelne od detstva až po starobu /často k jednému gazdovi, teda do toho istého prostredia/. Pritom vcelku to bol značný pohyb obyvateľstva /napr. podľa viacerých informátorov len zo Starej Turej a priľahlých kopaníc odchádzalo takto ročne okolo 300 ľudí/. Jednotlivé skupiny sa na svojich pracoviskách stretávali s inými, neraz z veľkých vzdialeností a odlišných podmienok. Na niektorých veľkých hospodárstvach dostalo sa takto do styku pri práci okolo 400-500 ľudí. Aj napriek ťažkým pracovným podmienkam, dlhému pracovnému dňu, našlo sa totiž na sezónnych prácach dosť príležitostí k styku robotníkov z viacerých oblastí i s miestnym prostredím. Dochádzalo k výmene názorov, skúseností, konfrontácií rôznych odlišných spôsobu života a zvyklostí, k vzájomnému obohacovaniu sa. Tak napr. pracovné skúsenosti a návyky, zvyklosti a poznatky získané na sezónnych prácach uplatňovali sa niekedy aj v domácom prostredí, ale rovnako sa to vzťahuje aj na prejavy duchovnej kultúry. Výskumné materiály obsahujú doklady o udomácnení piesne, rozprávania z prostredia, v ktorom pôsobili sezonári, v konkrétnej oblasti. Z folklóristického hľadiska treba zasa vidieť v existencii javu sezónnych poľnohospodárskych prác tematický a motivický zdroj pre tvorbu. Ukazuje sa, že žánrove tu ide najmä o pieseň a rozprávanie

zo života, prevažne humoristického charakteru.

Sezónni poľnohospodárski robotníci mali značnú účasť na prekonávaní regionálnych rozdielov v ľudovej kultúre. Táto fluktuácia obyvateľstva zohrala nepochybne významnú úlohu v procese zbližovania jednotlivých oblastí Slovenska. Obraz sociálnych dejín slovenského ľudu by obchádzaním týchto otázok bol neúplný a mal by viditeľnú trhlinu.

Inou formou dvojzamestnania, ktoré vyvolávalo značný pohyb obyvateľstva, zotrúvajúce na príklade tej istej oblasti, bol podomový obchod. Mal v kraji dlhoročnú tradíciu a vyvinul sa z potreby nájsť odbyt pre rozvinutú miestnu domácku výrobu rôznych produktov. Najstarším takýmto produktom, určeným na predaj, bolo biele hrubé súkno. Vlnu chodili kupovať až do Potisia, do Békešskej stolice, odkiaľ ju dovážali na vozoch. Utkané súkno vyvážali na Moravu, do Prešporskej a Nitrianskej stolice. Súkeníctvo tu zaniklo v druhej polovici 19. storočia, dodnes však jestvuje súkennícky cech s funkciou cechu pohrebneho.

Rozličné formy odbytu vyrástli aj v súvisi s výrobou dreveného riadu a náradia v poďavorinskom kraji. V každom prípade sa opäť viazali na kontakty s cudzím prostredím, predávali ich aj sami /na jarmokoch alebo podomovým spôsobom/. Okrem týchto výrobkov obchodovali - ako sme už uviedli - s ovocím. Predávali vlastné ovocie, ale postupne vznikla na tomto základe skupina podomových obchodníkov, ktorá sa sústreďovala len na predaj ovocia. Teda tovar, ktorý predávali poďavorinskí podomoví obchodníci, bol veľmi pestrý. Obsiahli na svojich cestách väčšinu Rakúsko-Uhorského štátu, dostali sa

i za jeho hranice, chodievali po vidieku, ale aj do Viedne, do Budapešti, do Prahy a do ďalších veľkých miest. Na ceste boli spravidla dovtedy, kým svoj tovar nepredali. To trvalo niekoľko týždňov a niekedy aj pol roka /najmä do miest chodili na dlhšie obdobia/.

Život podomových obchodníkov bol natoľko výrazný, odlišný od ich domáceho prostredia, že vytváral špecifické prvky kultúry. Tak napr. moment odchodu na cestu, ktorý vyvolával aj mnoho starostí a obáv, premietol sa do zvykoslovia a viazali sa k nemu poverové predstavy. Na druhej strane pri návrate domov prinášali rodine drobné darčeky a vo svete kupovali i niektoré potreby pre domácnosť. Keď niekto prišiel domov z dlhej cesty, vystrojili hostinu, na ktorej sa zišli príbuzní a známimi, a on rozprával, ako sa mu darilo, čo zažil a skúsil /M.Čambalová, Vnútorná migrácia obyvateľstva a folklór, dipl.práca, Bratislava 1973. Z tejto práce pochádzajú aj ďalšie údaje o podomovom obchode./.

Aj z tohto príkladu vidieť, že vonkajšie podnety, cudzie vplyvy nezasiahli len účastníka podomového obchodu, ktorý sa pohyboval po svete, ale že sa tieto prvky prenášali aktívne do domáceho prostredia. Uvedomiť si však ďalej musíme aj skutočnosť, že v domácnosti, spravidla na hospodárstve podomového obchodníka chýbala rozhodujúca pracovná sila. Ak sa na cesty vydal muž, žena vykonávala aj mužské práce /orala, kosila a pod./.

Nie len v týchto dôsledkoch, ale aj vo svojej podstate bol podomový obchod ťažkým zamestnaním. Tovar často nosili so sebou na veľké vzdialenosti a vyčerpávajúca bola aj neustála sústredenosť na predaj, hľadanie nových a nových foriem ponuky, získavanie zákazníkov, ostražitosť

pred rozličnými nebezpečenstvami a pod. Zárobky investovali najviac do poľnohospodárstva, alebo za dlhodobejšie úspory stavali domy. Dnes v spomienkach označujú podomoví obchodníci toto svoje zamestnanie neraz ako "žobrácky život", ku ktorému niet u nich ani v predstavách návratu.

Jednako však fakty ukazujú, že toto chodenie za obchodom do cudzích krajov malo značný vplyv na spôsob života obyvateľov v domácom prostredí, presahujúc samotných aktívnych cestovateľov. Na príklade Bziniec pod Javorinou formulovala tento záver po terénnych výskumoch G.Miazdrová tak, že obyvatelia tejto obce boli rozhladennejší, naučili sa cudzie reči a získali mnoho skúseností, ktoré im pomohli racionálne využívať svoje schopnosti a možnosti. V nemalej miere mali tieto cesty vplyv i na rozprávačský repertoár miestneho obyvateľstva: vytratili sa z neho klasické žánre a na ich miesto nastúpilo bohaté spomienkové rozprávanie. Aj humoristické podania majú tu prevažne charakter spomienkového rozprávania. Klasických žartovných podaní je v pomere k ostatným rozprávaniam pomerne málo.

Rozhľad a skúsenosti prejavili sa, pravda, aj v iných oblastiach života a kultúry. Tak napr. miestni kronikári pripisujú zmeny v bytovej kultúre vplyvu podomového obchodu /nielen finančným možnostiam, ale aj životným skúsenostiam/. A aj keď sa nedá tvrdiť, o tomto faktore ako o jedinej príčine zmien v bývaní aj v tejto oblasti, predsa len také skutočnosti, ako je opúšťanie nepálenej tehly na stavbu domu, nové dispozičné riešenie domu /dve izby, namiesto výšky podkrovná izba/, dláždená podlaha, namiesto pece sporák, stoličky a skri-

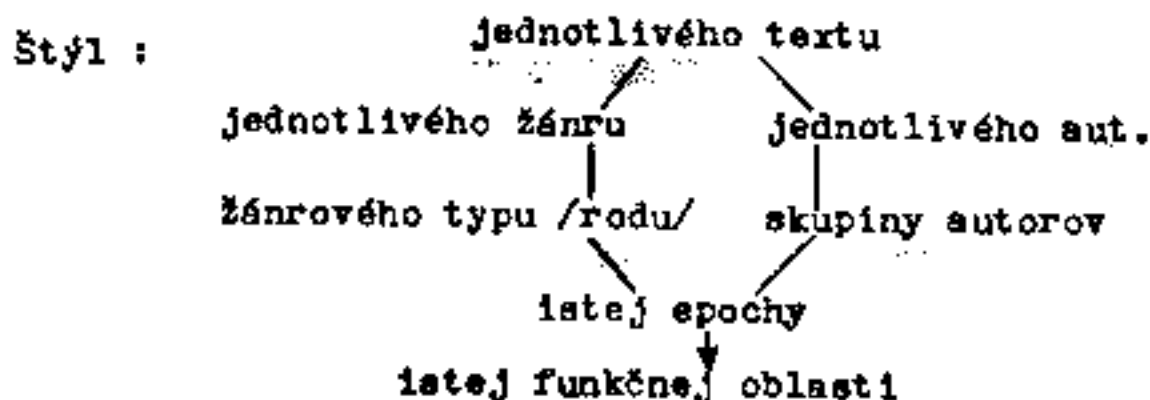
ne v izbe, záclony na oknách, obrazy, hodiny a pod., pôsobili tu ako urýchľujúci prvok. Výsledkom pravidelného pobytu obyvateľov podjavorinského kraja v cudzom prostredí - i keď opäť nejde o jedinou príčinu - boli i premeny v ľudovom odevu koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. Mužský odev najprv vymenil klobúk /koncom 19. storočia/ a prijal baganče. Doma ho ešte muži dlho nosili, ale pri ceste za obchodom sa obliekali po "mestsky". Zo ženského odevu najprv odložili kožuchy a mentieky. Potom prenikali do tohto odevu továrenské produkty a s nimi i dovtedy zriedkavé farby. Potom opustili čižmy a nahradili ich topánkami atď. Migranti šírili aj hodnoty duchovnej kultúry /na svojich cestách rozprávali najrozličnejšie príbehy, zážitky/ a - ako sme už poukázali - mali vplyv aj na domácu folklórnu tradíciu. Migrácia obyvateľstva sa však v domácom rozprávačskom prostredí neprejavovala len prinášaním nových látok, ale i v spôsobe pretváranie starých. Prejavila sa najmä v tematike rozprávania. Cudzie prostredie, zážitky a skúsenosti dávali rozprávačovi mnoho nových podnetov; rozšírené boli preto predovšetkým memoráty. Vyskytujú sa však aj podania poverového charakteru /zážitky z nočných ciest a pod./. Spôsob života spojený s odchádzaním za prácou odrazil sa aj v tematike ľudovej piesne. Sú to najmä piesne poľnohospodárskych robotníkov, vyjadrujúce ich náhľady na jestvujúce pomery vo forme ponôk na ťažkú prácu, sociálne zahrotené proti gazdovi a majerským pánom. Mikromigrácia obyvateľstva prejavila sa teda vo folklórnej tradícii v tematike, v prinášaní nových látok a ich začleňovaní do domáceho repertoáru a v prístupe k stvárňovaniu látok v procese tradičovaní /M. Čambalová, tamže, 3/.

Môžeme teda na záver konštatovať, že mikromigrácia na území Slovenska mala v minulosti na formovanie slovenskej ľudovej kultúry značný vplyv. Jej rozličné formy, z ktorých aspoň niektoré sme si priblížili na príklade jednej výraznej oblasti, poznačenej citeľne permanentným pohybom obyvateľstva, pôsobili na život a kultúru príslušných oblastí a zanechali v nej stopy, ktoré by bez poznania týchto faktov boli ťažko vysvetliteľné, prípadne nepochopiteľné. Mikromigrácia prekonávala niekdajšiu uzavretosť dedinského života už vtedy, keď vo všeobecnosti styk ľudí na väčšie vzdialenosti sa obmedzoval iba na malý výpočet možností /napr. vojenská služba/. Bola významným činiteľom v prekonávaní regionálnych rozdielov a v integračných procesoch slovenskej ľudovej kultúry. Štúdium slovenskej mikromigrácie je preto pre poznanie ľudovej kultúry u nás veľmi dôležité a svojím významom presahuje hranice Slovenska.

**Veta v štruktúre
štýlu v slovenčine**
F. MIKO

Štýl jazykového prejavu predstavuje tú úroveň ovládania jazyka a stavby prejavu, na ktorej kulminuje jazyková aktivita a tvorivosť hovoriaceho a jeho schopnosť diferencovať.

V našich prácach chápeme pod štýlom špecifickú jazykovo-tematickú výstavbu textu, ktorej cieľom je realizovať špecifickú funkciu textu. To platí tak pre jednotlivé texty, v ktorých sa štýl javí ako singulárny fenomén, ako aj pre texty jedného autora /autorský štýl/, istej skupiny autorov /štýl generácie, školy/, ďalej pre texty istého obdobia /štýl umeleckých smerov/, istého žánru a istej spoločenskej funkčnej oblasti /literatúra, veda, tlač + politika, administratíva, osвета + výchova, výroba + služby, súkromný styk/. Na vyšších úrovniach stoja proti singulárnosti štýlu jednotlivých textov ich typologické zovšeobecnenia, ktorých hranicu tvoria funkčné štýly :

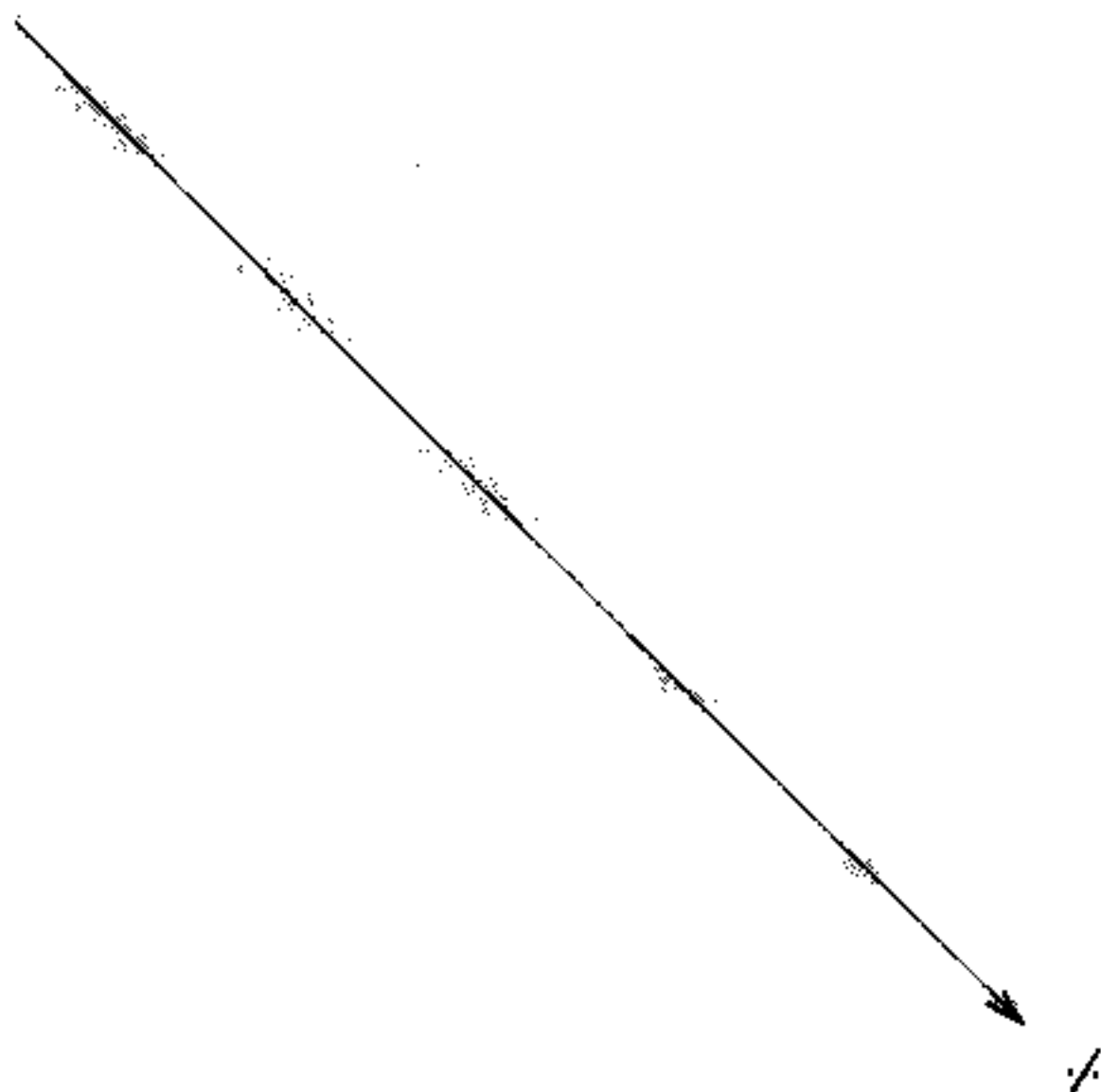

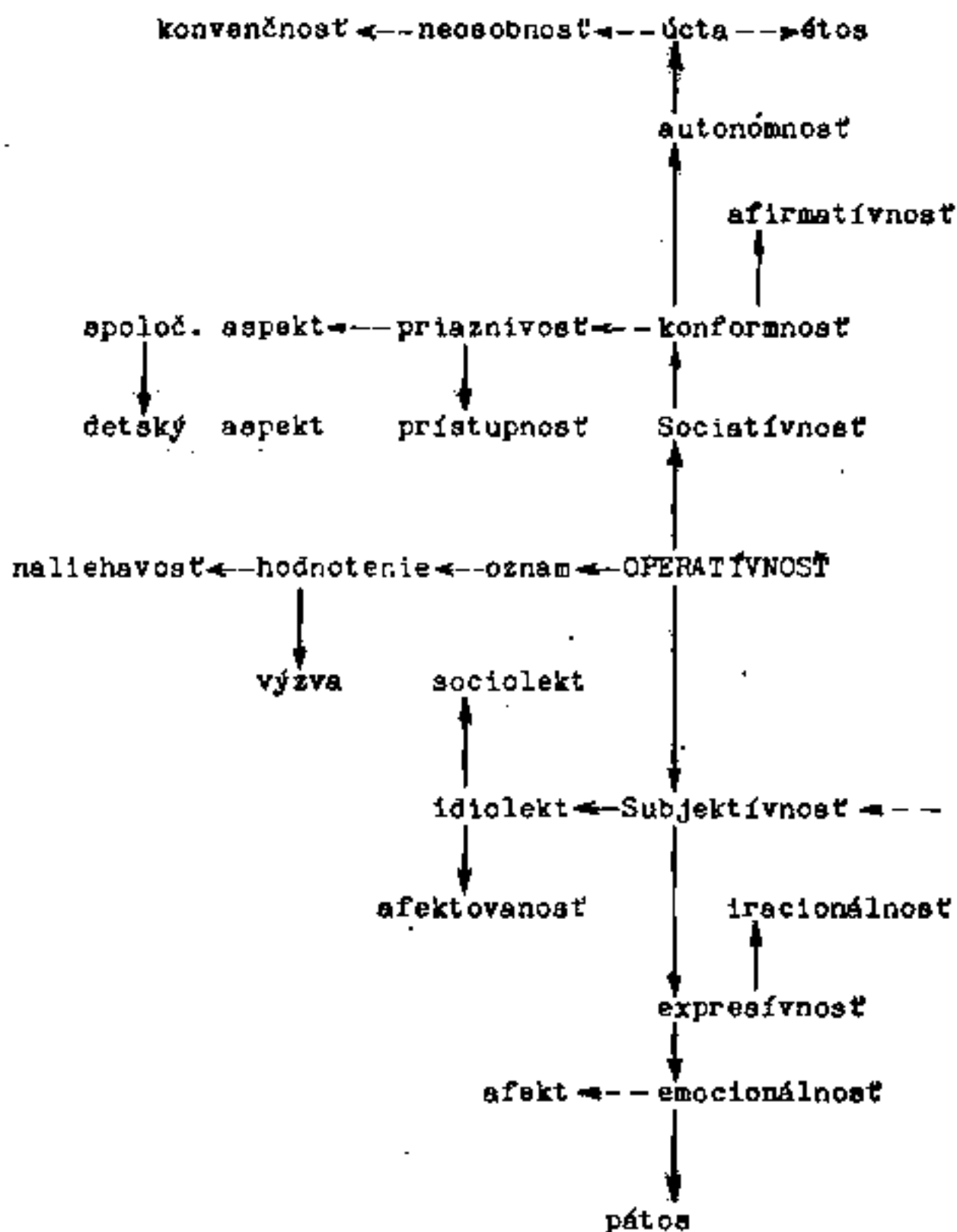
Negatívne chápeme štýl ako odchylnosť výstavby daného textu od výstavby iných textov. Odchýlky vo výstavbe textov nie sú náhodné a efemérne, ale štylistickou praxou v oblasti daného jazyka sa vyhraňujú, fixujú a kategorizujú, vstupujú do vzájomných vzťahov príbuznosti a nepríbuznosti. Tak vzniká systém štylistických rozdielov v danom jazyku, ktorý slúži ako norma pre ďalšiu prax, resp. ako východisko pre ďalšie zvýrazňovanie a zjemňovanie týchto diferencií. Takto poňaté funkčné a štruktúrne rozdiely medzi textami voláme výrazovými kategóriami a ich sústavu systémom výrazových kategórií. Tento systém je v podstate modelom diferencovaného fungovania jazyka a textu v praxi. Obraz tohto systému, ako sme empirickou cestou zisťovali v našich konkrétnych výskumoch, podáva ďalej uvedená tabuľka /výklad jednotlivých kategórií pozri v Malom výkladovom slovníku výrazovej sústavy, Kabinet literárnej komunikácie, Ped.fakulta, Nitra, cykl., red. A.Popovič, 1972/.

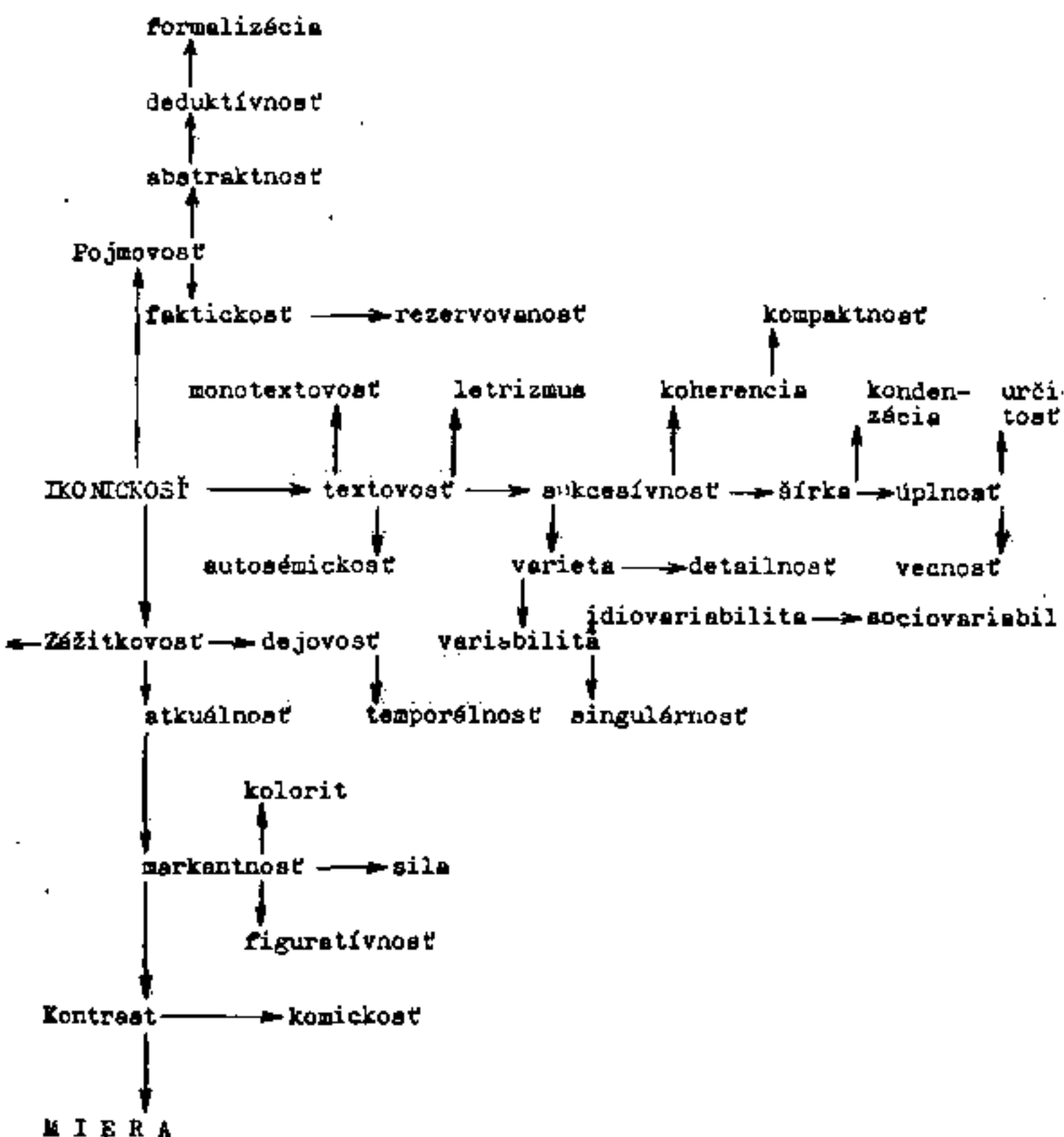
Základ tohto systému tvorí hlavný štylistický rozdiel medzi textami: operatívnosť /ikonickosť. Naň sa potom podľa svojej príbuznosti napájajú viacej a viacej špecifické rozdiely. Príbuzné kategórie vytvárajú pritom výrazové bloky /operatívny blok, ikonický blok; sociatívny blok, subjektívny blok; pojmový blok, zážitkový blok; blok variability; vnútorná línia operatívnosti, vnútorná línia ikonickosti/.

Stavba textu sa nám zo štylistického hľadiska javí ako operácia zosilňovania alebo zoslabovania tých alebo oných výrazových kategórií, a to na dvoch rovinách : na rovine celých blokov /zosilnenie pojmového bloku vo ve-

deckom a rokovacom štýle, zosilnenie zážitkového bloku v umeleckom štýle, pri súčasnom oslabení operatívneho bloku v daných štýloch/ a v rámci blokov potom na úrovni jednotlivých kategórií. Základné štýlové určenie je vždy dané na úrovni blokov, zmeny v jednotlivých kategóriách sú už iba sekundárnou diferenciáciou blokových rozdielov. Štýl je potom určený jednak svojimi makroznakmi /zdôraznením výrazových blokov/ a jednak svojimi mikroznakmi /zdôraznením jednotlivých kategórií/.

Štýl sa teda napokon javí ako výrazová modulácia vo výstavbe textu.

Charakteristickým poznávacím znamením výrazovej koncepcie štýlu je jednota formy /štruktúry/ a funkcie, daná štýlom, a zakotvenie štýlu nielen v jazyku, ale aj v tematickej rovine textu :

$$\text{forma} \left\{ \frac{\text{jazyk}}{\text{téma}} \right\} \text{funkcia}$$

Tým je táto koncepcia marxistickou polemikou s idio-
grafickými, formalistickými, impresionistickými, lingvis-
tickými, relacionistickými, empirickými, normatívnymi,
štatisticko-devisáčnymi a antištylistickými koncepciami.

Štýl pritom nechápeme len ako imanentnú náležitosť
textu, lež dávame ho semioticky do súvisu s psychoso-
ciálnym a spoločensko-historickým kontextom, čo je zase
polemikou proti imanentným koncepciám štýlu.

Pretože v relácii jazyk-téma je nositeľom informá-
cie v jazykovej správe téma, štýl sa realizuje predovšet-
kým v nej, a to ako špecifická koncepcia rozvinutia témy,
odrážajúca autorový postoj k svetu a jeho spoločensko-
historickú a ideologicko-triednu podmienenosť.

Jazyk slúži v texte ako prostriedok materiálnej mi-
krorealizácie témy. A tak sa štýl zákonite uplatňuje aj
v jazykovej rovine, a to v tom istom zmysle ako v téme.
Veta ako miesto, kde sa preniká téma s jazykom, má svoju
účasť pri utváraní štýlu z dvojakého titulu: ako minimál-
na jednotka témy /vyjadrujúca motív ako základný prvok
témy/ a ako najvyššia jednotka jazyka. Veta má preto mno-

hostranný štylistický dosah a je z hľadiska výrazovej modulácie textu tvárny a pružný prostriedok. Najlepšie to vidno pri konfrontácii jednotlivých alternatív, ktoré umožňujú štruktúru vety. Sú to alternatívy, ktorými sa realizujú rozličné odtienky operatívnosti /odtienky oznamovacej, hodnotiacej a výrazovej modálnosti, sociatívnosti, subjektívnosti, expresívnosti a emocionálnosti/, ako aj rozličné vidy ikonickosti /sukcesívnosť, koherencia, šírka, kondenzácia, úplnosť, určitosť, zážitkovosť, pojmovosť, aktuálnosť, dejovosť, temporalnosť, markantnosť atď./.

Nie je naším úmyslom preberať všetky štylistické možnosti vnútornej stavby. Vyjdeme naopak z konkrétného materiálu a pokúsime sa ukázať, čo všetko možno robiť s vetou zo štylistického hľadiska a ako treba postupovať pri výrazovom hodnotení jednotlivých syntaktických alternatív. Nebudeme sa teda prídržovať systematického hľadiska, ale budeme pozorovať to, čo nám dá sám materiál a transformačné operácie s ním. Vety, ktoré použijeme, budú čisto experimentálne.

Na začiatok našich pozorovaní kladieme jednoduchú vetu: ØEla vyšla z domu.

Je to veta ikonická, zážitková, dejová, s istým stupňom aktuálnosti, temporalnosti; vyznačuje sa okrem toho autosémantickosťou, /mono/ textovosťou, sukcesívnosťou /aspoň potencionálne/, implikuje šírku /pokračovanie v texte/, má relatívne malý stupeň vecnej úplnosti a určitosti; o ostatných kategóriách zatiaľ ťažko hovoriť.

Vetu možno určiť ako epickú, a príslušnosťou do umeleckého štýlu. Individuálna, typologická a dobová cha-

rakteristiku v danej vete nemožno určiť.

Táto základná výrazová identifikácia nám bude východiskom pre ďalšie operácie. Znovu treba pripomenúť, že výrazová charakteristika je vždy diferenciálnej povahy. Pozadím, vzhľadom na ktoré platia uvedené kategórie ako rozdielové veličiny, je naša bežná štylistická skúsenosť.

Vlastné pozorovanie začneme prvým variantom uvedenej vety :

a/ Ela ticho vyšla na nočnú ulicu.

Nejde nám tu o čisto syntaktickú transformáciu so striktným zachovaním významovej identity, ale o štylistickú transformáciu, kde ide o totožnosť zobrazenej situácie. Z tohto hľadiska sú vety / i a/ identické.

Veta a/ sa vyznačuje pribudnutím príslovkového určenia /'ticho'/, iným poňatím príslovkového určenia miesta /východisko ---> smer/, jeho iným lexikálnym obladením /'z domu'--->'na ulicu'/ a jeho rozvitím /prívlastok 'nočnú/'. Tým sa zosilňuje určitosť, dejovosť, detailnosť a znovu určitosť. Prítom slová 'ticho' a 'nočnú' anticipujú tenziu /napätie, čo je zložkou kontrastne stavaného výrazu: tenzia - detenzia/. Rozvitím vety narastá epické šírka výrazu /pravda minimálne/ a vo výraze 'nočnú' je skrytá kondenzácia /'bola noc'/ . Výraz 'nočnú ulicu' signalizuje z vývinového hľadiska modernejší spôsob vyjadrovania /blízkosť lyrizovanej epiky/. Pôsobí tu významová diskrepancia medzi prívlastkom 'nočnú' a jeho nadradeným členom 'ulicu' /realisticky môže byť ulica široká, moderná, špinavá, rušná, ale nie 'nočná': je tu metonymický posun, a tým i signál figuratív-

nosti, implikujúcej na subjektívnej rovine expresívnosť ako symptóm lyriky/.

Ďalší variant :

b/ Ela vyšla ticho z domu do noci.

Zvýšená explicitnosť /je tu i východisko i smer/, metonymickosť /figuratívnosť/, expresívnosť, a tým i lyrickosť; výraz 'do noci' zosilňuje to, čo znamenal výraz 'nočný' v predchádzajúcej vete. Detailnosť mierne poklesla.

c/ Ela otvorila dvere a vyšla. Prebehla k bráne a zmizla v jej šere.

Ďalšie zvýšenie explicitnosti a šírky /z jednej vety máme dve súvetia so štyrmi jednotnými vetami/. Stúpla dejovosť a detailnosť /otvorenie dverí, prechod k bráne a bránou/. Viditeľne sa prejavila sukcesívnosť a súvislosť výrazu, ďalej i sama ikonickosť /4x tretia osoba a zreteľné narašťanie témy ako signály ikonickosti/. Vzrástla aj autosémickosť /8 plnovýznamových slov, 5 neplnovýznamových/. V metonymii 'zmizla' sa zraží hovorová figuratívnosť /hovorovosť je kolorit výrazu/ a v metonymii 'šero' zase poetická figuratívnosť lyrizovanej prózy /literárny kolorit, lyrizmus/. Výraz 'šero' je expresívny a lyrický, okrem iného aj svojím kontrastovaním so slovným okolím ktoré sa vyznačuje konkrétnou zážitkovosťou.

Upozorňujem pritom na polyfunkčnosť niektorých prostriedkov /'šero'/.

c'/ Ela otvorila dvere, vyšla, prebehla k bráne a/, zmizla v jej šere.

Subvariant variantu c/ sa vyznačuje vyššou konden-

záciou, aktuálnosťou /oslabením členenia ako racionálnej intervencie do vety stúpa bezprostrednosť zobrazeného/. Aj dejovosť zosilnela /asyndenton vysúva do popredia dynamiku dejov/. Posledný, alternatívny asyndenton má tendenciu prevracasť sukcesívne radenie prvkov na radenie simultánne /paradigmatické, 'pod seba'/, čo je zložkou lyrizácie výrazu ako komplexnej výrazovej kategórie. Čo to značí, vysvetlím neskoršie.

d/ Ela opatrne otvorila vŕzgajúce dvere a ocitla sa v tmavom dvore. Prešmykla sa nečujne k bráne a stratila sa v jej čiernom oblúku.

Ďalšie zvýšenie explicitnosti, šírky a detailnosti. Epitetami a adverbiami narastá určitosť /'opatrne', 'tmavá', 'nečujne', 'čiernom'/. V relácii slov 'ticho' /zvetý b/ / a 'opatrne' ide o zosilnenie tenzie, vzťah slov 'opatrne' - 'vŕzgajúce' dáva kontrast so silnejšou tenziou, prídastie 'vŕzgajúce' znamená okrem toho vzrast expresívnosti a kondenzácie. Tenzívnosť narastá aj epitetami 'tmavou' a 'čiernou', tak isto aj slovami 'prešmykla sa' a 'nečujne'. Pritom výrazy 'prešmykla sa' a 'stratila sa' sú mierne metonymické a výraz 'nečujne' knižno-literárny /kolorit/. Výraz 'stratila sa v čiernom oblúku' signalizuje poetiku lyrizovanej prózy. Vôbec dejovosť tohto variantu, ako aj predchádzajúcich variantov asocioje na pozadí modernej nesujetovej prózy staršiu epickú konvenciu.

e/ Ela, pevne rozhodnutá, no plná obáv a zlých predtúch, odchlopila vŕzgajúce dvere a vykĺzla na temný dvor. Prešla nečujne k bráne.

Apozície po slove 'Ela' znamenajú vyšší stupeň kon-

denzácie. Výrazy 'pevne', 'rozhodnutá', 'obáv', 'predtých' signalizujú autorskú analýzu /pojmovosť/ a príslušnú poetiku epy. Analýza je pritom vždy oslabením dejovej dynamiky. Výraz 'odchlopiť' vnáša do textu rezkú markantnosť a expresívnosť /tendencia k expresionistickej próze/. Slovo 'vykĺzla' je výrazovo jemnejšie ako 'prešmykla' /zvýšený étos, menšia sila výrazu/, oslabuje však tenziu. Posledná veta je 'realistickejšia' ako vo variante d/ /nefiguratívny a nelyrický tón vyjadrenia/. Vypustením detailu o 'stratení sa v bráne' situácia pri bráne nadobúda na tenzivnosti /je tu možnosť, že sa niečo pri bráne stane/.

f/ Vrzgajúce dvere vysotili Elu na dvor, ten ju pohojďával na okrúhliakoch krivolakej dlažby, kým ju neprehltla svojím úzkym pažerákom studená brána.

Prevládnutie neživotných aktantov v stavbe vety /dvere, dvor, brána/ a vysunutie životného aktanta /Ela/ do periférnej pozície. Je to expresionistický postup /oživovanie mŕtveho prostredia, ktorého sa človek stáva hračkou/. Expresionistická je kumulácia negatívnych, tenzivných prvkov, nepriateľských človeku /'vysotili', 'pohojďával' - v nepriateľskom zmysle -, 'okrúhliakoch', 'krivolakej', 'neprehltla', 'pažerákom', 'studená'/. Stúpla kondenzácia, detailnosť, určitosť a dejovosť nie kvantitatívne ale kvalitatívne /'vysotili', 'pohojďávajú', 'neprehltla' sú svojou tenzivnosťou veľmi silné deje/.

Práve tu rukolapne vidno, ako štýl intímne súvisí s koncipovaním témy, t.j. s jej istým chápaním, stvárnením a súčasne cez tému aj s istým autorským /a triednym/ postojom k svetu a s jeho interpretáciou /expresionizmus

naguje kapitalistickú spoločnosť ako neperspektívnu, neprijateľnú/. Štýl je špecifickou koncepciou témy a jej vyjadrenia jazykom. Lotmanovsky štýl je autorská koncepcia vesmíru.

g/ Ela vypadla z chalupy, švihla si to naslepo tam, kde vetrila otvor brány a vyparila sa v ňom.

To je iný autorský kozmos, menej vážny, viacej cynický, a menšou morálnou a spoločenskou zodpovednosťou postáv. Je tu kolorit prostredia mladých a moderného života /slangové výrazy 'vypadla', 'vyparila sa'/. Atmosféra noci a lyrizmu sa vytratila ako nepotrebná starina. Veta sa zjednodušila, oslabla explicitnosť, šírka, určitosť, miesto nich nastupuje komická persifláž holých dejov. Zosilnel aspekt postavy.

h/ Noc. Vrzgli neviditeľné dvere. Kroky po dvore, tichnúce v tme brány.

Expresionizmus na prechode k nesujetovej lyrizovanej próze. Vypadol životný aktant /Ela/, ktorý je prítomný vo vete len metonymicky. Oslabenie epickej šírky, explicitnosti, detailnosti, určitosti a vecnosti. Krátke vety, z nich dve nominálne, sugerujú simultánne poradie, čo spolu s metonymickou zástupnosťou dáva lyrizmus. Narastá kondenzácia /nominálnosť, prídastie 'tichnúce'/. Výraz 'v tme brány' je poetizmus. Rámcovanie prostrednej, slovesnej vety dvoma nominálnymi vetami /na začiatku a na konci/ vysiada do popredia moment symetrie a tvarovej miery. Epická tenzia a dejovosť už nie sú dôležité, iba expresívny a impresívny dojem. Rezignuje sa na možnosť detenzie v kapitalistickej spoločnosti, uspokojenie sa hľadá v imaginárnej ríši subjektu.

i/ Noc. Vrzgnutie neviditeľných dverí. Tichnúce kroky v tme.

Zosilnenie simultánnosti, nedejovosti, kondenzácie, implicitnosti, lyrizmu a rezignácie epiku a jej šírku.

j/ Temné nádvorie. Vrzgnutie dverí. Tma sa zvlnila krokmi a znovu stíchla.

Rozvíjanie výrazu v smere lyrizmu. Výraz 'temné nádvorie' už nemá epicky opísanú, ale len lyrickú funkciu. Otvorená dejovosť tretej vety je už len pseudodejovosťou, ktorá má čisto lyrický význam. Spojenie 'tma sa zvlnila krokmi' a 'znovu stíchla' sa vyznačuje symetrickým protikladom slov 'zvlnila' a 'stíchla' a podčiarkuje tvarovú symetriu /mieru výrazu : tenzia a detenzia sú tu v symetrickej korešpondencii/.

Odtiaľ je už len krok k čistej simultánnosti verša:

k/ Noc. Vrzgli nevidné dvere.

Vlny krokov stíchli v tme.

Spánok sa strhol z tichej hladiny.

Zarovnal zčerené kruhy sna.

...

O čo ide vo verši, je paradigmatická konfrontácia prvkov /viet/, simultánne radených, s cieľom odhaliť v ich rôznosti totožnosť /Lotman/. V tejto tenzívno-detenzívnej hre /tenziu tu predstavuje rôznosť, detenziu totožnosť/ sa semioticky zobrazuje prvotné subjektívne vyrovnanie neriešiteľných objektívnych /'epických'/ tenzií. Tomu slúžia verše, ich rytmus, rýmy, strofy, syntakticko-veršový paralelizmus atď. Vo vetnej stavbe daného variantu badať tendenciu po symetrickom vyrovnaní

vetnej stavby. Iba nominálna jednočlenná veta 'Noc.' v prvom verši z toho vypadáva a má dokumentovať odpor syntaktickej a tematickej roviny proti tomu tvarovému úsiliu, a tým dáva dosiahnutej symetrii /v druhom, treťom a štvrtom verši/ punc ozaštenosti a väčšej hodnoty. Sémantika daných viet poukazuje na starší typ poetiky /napr. rilkeovského razenia/.

l/ V prízemí do dvora vrzgli dvere. Bolo počuť tlmené kroky, ktoré po chvíli zanikli v nočnej tme.

Proti totálnemu lyrizmu variantu k/ máme v danom variante totálnu epickosť bez stopy lyrickosti. Vo výraze badať konvenčnosť. Je to próza zámerne usilujúca o objektivitu. V téme sa však nevylučuje úsilie o osobité chápanie sveta, v symetrii sa to však nejako markantne neprejavuje.

m/ Počujaš? V prízemí do dvora vrzgli dvere.

Operatívny variant. Je tu komunikačná druhá osoba a otázka. Tykanie prezrádza konformnosť komunikujúcich. Operatívnosť reči signalizuje jej spätosť so situáciou /to je popretím textovosti a monotextovosti : reč je dialogická/. Variant si však ešte zachováva ikonickú mohutnosť /výraz 'v prízemí do dvora' a 'vrzgli' je z hľadiska operatívnosti redundantný a poukazuje na isté ikonické ambície/. Reč je tu však proti všetkým ostatným variantom maximálne stručná, nepredpokladá sa jej bezprostredné pokračovanie.

Ináč ikonická úroveň tohto variantu by mohla značiť, že nejde o skutočný dialóg zo života, ale o jeho stylizáciu v epike /ikonizácia operatívnej reči života v pri-

mej reči postáv/. S tým by potom súviseli výrazové vlastnosti, ktoré sa napájajú na ikonickosť. Predpokladalo by sa napr. pokračovanie textu /epická šírka/, jeho písomná forma /textovosť/, súvislosť, explicitnosť, aktuálnosť /priama reč postáv je v epike vysoko aktuálna v porovnaní s pásmom v autorskej reči/ atď. Súčasne by to implikovalo staršiu poetiku epiky.

n/ Počuješ? Čosi vrzglo dolu.

Oslabenie ikonickosti v súhlase s operatívnym rázom reči. Pokles autosémickosti, explicitnosti, určitosti a šírky, ako aj väčšia viazanosť na situáciu /dvere—čosi/.
o/ Počuješ? Zašuchotalo a odišlo.

Neosobné slovesné vety signalizujú expresívny postoj hovoriaceho k skutočnosti. Nevie sa, kto je aktant, a čo vyvoláva strach a napätie. Nereflektovanie na aktanta však znamená do istej miery odpútanie od situácie a silnejšiu väzbu komunikantov na seba s mierne náročnejším ikonickejším zreteľom /hovoriaci 'vysvetľuje' partnerovi svoj dojem; každé vysvetľovanie má ikonické ambície/.

p/ Peter, počuješ?

Pokles ikonickosti na nulu, maximálna väzba na situáciu /len situácia vyjadruje, o čo ide, jazyk nie/. Zosilnenie operatívnosti pribudnutím kontaktového prostriedku /oslovenie je sociatívny prostriedok, vlastné meno ukazuje pritom na vzťah konformnosti medzi komunikujúcimi/.

q/ Počuješ?!!

Ďalšie stupnutie operatívnosti : naliehavosť upozor-

nenia skryté v intonácii otázky, použitie prezentu, zvýšená emocionálnosť /strach/.

r/ Počul si ! ! !

Oslabenie naliehavosti upozornenia použitím minulého času, zvýšenie emocionálnosti.

s/ Ha !!

Maximálne expresívne zosilnenie naliehavosti upozornenia. Zvýšenie emócie v afekt pritom blokuje akúkoľvek ikonickosť /jej stopy boli predtým aspoň v slovách 'Peter' a 'počuješ' / a s ňou aj komunikáciu vôbec.

To súčasne ukazuje dôležitú vec. Ikonickosť a operatívnosť sú síce zo štylistického hľadiska rovnovážne výrazové faktory, no v základnej komunikačnej rovine je nositeľom informácie v správe téma. Ikonickosť nie je pritom nič iné ako orientácia na čo najširšie rozvinutie témy. Zánikom témy zaniká potom i komunikácia. Veta, pretože je prienikom témy a jazyka, má však schopnosť v jednočlenných vetách modálneho a citoslovného charakteru vyjadriť limitný prípad operatívnosti bez ikonickosti, ako sme na to poukázali.

Tým sa končí náš výklad, ktorý je v skutočnosti praktickým úvodom do štylistiky a do štylistického rozboru istého typu. V tomto rozbere sme sa neobmedzovali len na štylistické záležitosti, ale dotýkali sme sa aj sémantiky slov. V skutočnosti však sémantika podstatne ovplyvňuje situáciu vo vetnej stavbe, a najmä pri štylistickom rozbere sa nedá dosť dobre od nej odhliadať.

**Slovenské
dramatické umenie**
M. MIKOLA

1. Slovenské profesionálne divadelná kultúra je veľmi mladá. Začala sa formovať až v čase, keď ostatné národy v strednej Európe sa už mohli chváliť bohatými divadelnými tradíciami. Zatiaľ čo v stredoeurópskych krajinách sa konštituovali národné profesionálne scény už v predchádzajúcom storočí, na Slovensku vznikali len prvé nesmelé pokusy hrať divadelné predstavenia v slovenskej reči.

Zásluhou Gašpara Féjerpatakyho - Belopotockého, kníhkupca a nadšeného ošvetára, ochotníci v Liptovskom Mikuláši naštudovali veselohru Jána Chalupku Kocúrko /22. augusta 1930/. Za Belopotockého vedenia odohrali mikulášski ochotníci 33 divadelných predstavení.

V roku 1841 založil učiteľ Samuel Jurkovič a brezovský kaplán Jozef Miroslav Hurban v Sobotišti pri Myjave Slovensko národné divadlo nitrianske. Medzi organizátormi tohto združenia boli aj mnohí významní predstavitelia štúrovskej generácie.

Slovenská divadelná kultúra v 19. storočí sa vyvíjala výlučne na ochotníckej báze. V mnohých slovenských mestech intenzívne pracovali ochotnícke krúžky. Ich činnosť mala národné buditeľský charakter. Aj štúrovska generácia mala pozitívny vzťah k divadelnému umeniu, a jej zásluhou nastal čulý divadelný ruch na slovenskom vidieku.

V druhej polovici 19. storočia sa postupne formova-

la aj národná dramaturgia, a to zásluhou autorov, ktorí pestovali dramatickú literatúru. K Jánovi Chalupkovi, úspešnému slovenskému komédiografovi pribudli Ján Palárik a Jonáš Záborský. Drámu písali aj ďalší autori, takže bez zveličovania možno konštatovať, že v druhej polovici 19. storočia bola dráma v popredí slovenských literárnych úsilí. V ostatných európskych krajinách dramatici však videli už svoje hry inscenované v profesionálnych súboroch, no slovenský dramatik bol rád i šťastný, keď videl svoje dielo žiť scénickým životom na doskách ochotníckeho javiska.

V roku 1918 vznikla Československá republika. Rozpadom monarchie a konštituovaním samostatného štátu Čechov a Slovákov sa vytvorili aj oveľa priaznivejšie podmienky pre všestranný kultúrny rozvoj slovenského duchovného života. Bolo celkom prirodzené, že exponenti slovenskej kultúry sa začali zaoberať myšlienkou založiť aj slovenskú reprezentačnú divadelnú scénu - Slovenské národné divadlo. Pomoc pri realizovaní týchto úsilí hľadali u českých divadelníkov. Do Bratislavy prišla Východočeská divadelná spoločnosť a 1. marca 1920 začala hrať pod názvom Slovenské národné divadlo. Časť repertoáru odohrála táto divadelná spoločnosť v češtine a časť v slovenčine. V rámci českej činohry sa postupne formoval slovenský súbor z prvých domácich hercov. Ten sa v roku 1932 osamostatnil, čím sa zvýšil počet slovenských predstavení. Koexistenciu dvoch súborov, českého a slovenského, ktoré zabezpečovali činohernú prevádzku Slovenského národného divadla, ukončili až politické pomery súvisiace s rozbitím Československej republiky roku 1939.

Vedúcou umeleckou osobnosťou slovenského profesionálneho divadla bol herec, režisér, dramaturg a divadelný pedagóg Ján Borodáč. V umeleckej praxi sa J. Borodáč orientoval na realistický inscenačný štýl. Impulzy pre svoju réžijnú tvorbu čerpal od významného ruského a sovietskeho divadelníka Konstantína Sergejeviča Stanislavského. Inscenačné postupy Stanislavského a jeho tvorivú metódu poznal Borodáč z pohostinských vystúpení Moskovského umeleckého divadla v Československu, ako aj z pobytu v Moskve v roku 1934.

V dramaturgii sa Ján Borodáč orientoval na slovenský národný repertoár. Inscenoval diela Jána Chalupku, Jána Palárika, Jonáša Záborského, Ferka Urbánka, Jozefa Gregora-Tajovského a Ivana Stodolu. Z inonárodných dramatikov prevahu tvorili ruskí klasici, z ktorých najfrekventovanejším bol A. N. Ostrovskij. Mimoriadnu pozornosť venoval režisér Borodáč aj dielam sovietskych po-revolučných dramatikov, hoci nepatril ku komunisticky orientovaným intelektuálom.

Borodáčova režisárska tvorba, jeho činnosť dramaturgická, prekladateľská, ako aj organizačná a pedagogická má v dejinách slovenského profesionálneho divadla skutočne priekopnícky charakter. Pod Borodáčovým umeleckým vedením vyrástla prvá generácia slovenských hercov, vyrástla celá plejáda významných osobností slovenského javiska a realistického herectva, ako: Andrej Bagger, Jozef Kello, Oľga Borodáčová, Hana Melíčková a ďalší.

Inscenačné postupy slovenského profesionálneho divadla tvorivo obohatila ďalšia významná osobnosť nášho divadla, režisér Ján Jamnický. Prínos Jána Jamnického

bol v tom, že v štyridsiatych rokoch obohatil slovenské divadelné umenie o nové výrazové prostriedky, a to tak v oblasti réžijnej, ako aj hereckej. Nové tendencie prejavoval aj v oblasti dramaturgickej - svojou orientáciou na klasický svetový repertoár, ako aj na veršované hry. Zatiaľ čo Borodáč vytváral inscenácie výlučne realistickými tvárnymi prostriedkami, Jamnický priniesol na scénu slovenského profesionálneho divadla tvorivé postupy avantgardných umelcov. Inšpiroval sa tvorbou sovietskej, českej i západoeurópskej avantgardy. V Jamnického réžijných postupoch dominovali štylizujúce a metaforické javiskové prostriedky. Jeho tvorba sa vyznačovala úsilím po syntetickom divadelnom tvare. Najpôsobivejšie uplatňoval Ján Jamnický svoju vyhranenú inscenačnú poetiku na svetovom klasickom repertoári.

Slovenské dráma v prvých desaťročiach nášho storočia mala najvýraznejších predstaviteľov v Jozefovi Gregorovi-Tajovskom, v Ivanovi Stodolovi a v Júliusovi Barč - Ivanovi.

Jozef Gregor-Tajovský sa prejavoval ako psychologicko-realistický analytik dedinského života. S nevšednou typizačnou schopnosťou vytvoril pestrú galériu vidieckych ľudí a v presvedčivých umeleckých obratoch postihol protiklady i rozpory v ich konaní i myslení.

V tridsiatych a štyridsiatych rokoch najhrávanejší a dodnes žijúci slovenský dramatik Ivan Stodola úspešne nadviazal na satiricko-komediálnu líniu staršej slovenskej dramatickej literatúry. Tematicky sa Stodola orientoval na prostredie slovenského malomesta v predvojnových a vojnových rokoch.

Július Barč-Ivan bol predstaviteľom filozoficko-

meditatívnej drámy. Vo svojej literárnej tvorbe využíval podnety modernej európskej dramatiky, predovšetkým dramatiky expresionistického ladenia.

Celkom nová kapitola v dejinách slovenského divadla sa začína v socialistickom Československu. Zásluhou veľkorysej štátnej kultúrnej politiky po vojne sa začala rozvetvovať sieť profesionálnych divadiel, vznikla vysoká škola pre odbornú výchovu hercov, režisérov, scénografov a divadelných teoretikov. Vznikli aj tri vedecké pracoviská, v ktorých sa koncentruje divadelno-teoretický a historický výskum /Katedra divadelnej vedy na Vysokej škole múzických umení, Oddelenie divadla a filmu pri Ústave slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied a Divadelný ústav/. Rozrástlo sa aj autorské zázemie pôvodnej divadelnej dramatickej literatúry.

Pre ilustráciu treba uviesť, že v súčasnom období existuje na Slovensku 23 profesionálnych divadelných kolektívov: činoherných, operných, operatných, baletných a bábkových. Tieto súbory naštudujú ročne 120 až 130 premiér. S takýmto veľkým počtom profesionálnych divadelných kolektívov sa nemôžu pochváliť ani krajiny s neporovnateľne bohatšou divadelnou tradíciou, resp. národy oveľa väčšie, ako je slovenský.

Naďalej žije aj amatérska divadelná tvorba. Ochotnícke súbory sú rozdelené podľa umeleckej vyspelosti do viacerých kategórií. Každoročne súťažia v rámci okresov a krajov. Najhodnotnejšie a najzaujímavejšie inscenácie umelecky najzrelejších ochotníckych súborov možno vidieť na celoslovenskej prehliadke v Spišskej Novej Vsi, resp. na celoštátnej prehliadke v Hronove, rodišku Aloisa Jiráka.

2. Za významnú zložku národnej kultúry treba pokladať aj dramatické umenie v rozhlase, predovšetkým rozhlasovú hru, ktorá je tiež súčasťou literárnych snáh príslušného národa. Pravda, ešte stále doznievajú tradície väčšmi si vážiť tzv. klasické literárne druhy. Neprávom sa na rozhlasovú hru zabúda a jej problematika sa obchádza.

Československo patrilo medzi prvé európske krajiny, ktoré začali s pravidelným rozhlasovým vysielaním. Bratislavský rozhlas začal svoju činnosť 28. októbra 1926. Spoločným znakom historického vývinu slovenskej a českej rozhlasovej hry bolo, že ju pestovali aj umelecky menej vyspelí autori. Významnejší predstavitelia slovenskej literatúry v tridsiatych a štyridsiatych rokoch sa od rozhlasu izolovali, mali k nemu nedôveru a trvalo dlhší čas, kým k nemu nadobudli znova pozitívny vzťah. Tak sa stalo, že v rozhlasovej dramatiky spočiatku mali prevahu práce umelecky podpriemerné a priemerné. Slovenská rozhlasová hra, ako nový umelecký literárno dramatický útvar, vznikala bez tradícií, bez autorakých skúseností, ale aj bez kritiky a teórie. Istá nadväznosť na drámu a epiku bola síce možná, pravda za predpokladu, že rozhlasová hra sa stane objektom záujmu skúsených dramatikov, prípadne prozaikov.

Slovenské literárne prúdenia druhej polovice dvadsiatych a tridsiatych rokov však rozhlasovú hru neovplyvnili. Vyvíjala sa nezávisle od nich. Z významnejších literátov písali v tomto období rozhlasové hry len Milo Urban, Gejza Vámoš, Ľudo Zúbek, Dobroslav Chrobák a Margita Figuli.

Tematický okruh slovenskej rozhlasovej hry bol do

vojny veľmi úzky, a preto obraz slovenskej spoločnosti v kresbe rozhlasových autorov sa značne zredukoval. V hrách z dedinského prostredia prevládal folklorizujúci pohľad na vidiecky život. Najvýraznejší tematický prúd v pôvodnej tvorbe zastupovali historické a životopisné hry. V štyridsiatych rokoch sa v rozhlasovej dramatiky objavujú ďalšie tematické okruhy: umelecké prostredie a život inteligencie. V rokoch vojny najpozoruhodnejšie rozhlasové hry pranierovali životný štýl slovenského meštiactva a jeho názorové postoje.

Po roku 1945 reagovali autori rozhlasových hier na roky druhej svetovej vojny, zobrazujúc utrpenie človeka vo vojne a jeho hrdinské činy v protifašistickom odboji, predovšetkým v Slovenskom národnom povstaní. Do rozhlasovej dramatiky vstúpili aj nové spoločenské javy, typické pre prvé roky výstavby socializmu v Československu: kolektivizácia dediny, priemyselnovanie Slovenska, budovateľský elán v povojnovej rekonštrukcii, atď.

Posledné desaťročie možno oprávnene pokladať za obdobie renesancie rozhlasovej hry na Slovensku. Rozhlasová hra sa dnes môže pochváliť kvalitným autorským zázemím. Tvorí ho autori, ktorí patria k rozličným generáčnym skupinám, s rozličnými životnými skúsenosťami a umelecky inklinujú k rozdielnym metódam, vyhraneným poetikám a kompozičným postupom.

Tvorí ho renomovaní epizovatelia, ktorí rozhlasovou hrou rozširujú svoj umelecký profil, organicky nadväzujúc na svoju tvorbu prozaickú, prípadne publicistickú, ako aj autori, ktorí vyrástli umelecky v rozhlase a pre ktorých sa rozhlasová hra stala trvalou oblasťou literárneho záujmu. Rady rozhlasových autorov každoročne

rozširujú talentovaní debutanti.

V súčasnej dramatickej rozhlasovej literatúre možno objaviť dve základné tendencie. Jeden prúd predávajú diela introvertného ladenia, ktoré sústreďujú pozornosť na vnútorný svet človeka, na jeho existenciálne problémy a odkrývajú mikrosvet človeka-súčasníka. Ďalší prúd reprezentujú diela, v ktorých si autori všímajú aktuálne spoločenské problémy. Obidva tieto prúdy majú svoje opodstatnenie a plnia svoje spoločenské poslanie.

Niet pochybnosti o tom, že veľký podiel na kvalitatívnom i kvantitatívnom rozmachu slovenskej rozhlasovej hry má samotná dramaturgia. Primárnu programovú pracovnú náplň rozhlasovej dramaturgie tvorí starostlivosť o pôvodnú rozhlasovú hru, o jej umelecké napredovanie a všestranný rozvoj. Rozhlasová dramaturgia pravidelne vypisuje autorské súťaže a takýmto spôsobom získané podnety maximálne využíva vo svojej ďalšej spolupráci s autormi.

Z najúspešnejších slovenských rozhlasových autorov treba spomenúť Jána Šoloviča, Rudolfa Brezinu, Emila Kočíša, Ivana Izakoviča, Petra Jaroša, Štefana Kasardu, Ernesta Štricu, Petra Severa, Ladislava Luknára a Jozefa Milčáka.

3. Najnepriaznivejšia situácia v pôvodnej dramatickej literatúre je v oblasti televíznej hry. Hoci televízia vysiela na Slovensku už dvadsať rokov, nepodarilo sa pracovníkov redakcie literárno-dramatického vysielať získať slovenských spisovateľov a dramatikov pre sústavnú spoluprácu a vytvoriť si také bohaté autorské zázemie, ako je to v rozhlasu a čiastočne v divadle. Pri-

činy takéhoto neutešeného stavu spočívajú v tom, že televízna dramaturgia sa vzdala systematickej a sústavnej spolupráce s autormi. Volila cestu ľahšieho odporu a rýchleho úspechu. Literárno-dramatické vysielanie budovalo totiž svoj repertoár vyslovene na úpravách divadelných dramatických textov, hoci prax ostatných televíznych štúdií na celom svete je práve opačná. Programoví pracovníci sústreďujú svoju pozornosť predovšetkým na pôvodnú televíznu hru a len výnimočne siahajú po divadelnom texte.

Na jednej strane síce redakcia literárno-dramatického vysielania zásluhou vynikajúcej hereckej a réžijnej tvorby slovenských dramatických umelcov získala vavriny a uznanie širokej obce televíznych divákov, no na druhej strane zahatala slovenským autorom cestu do televízneho štúdia. Je celkom prirodzené, že pôvodná hra domáceho autora, ktorá sa ocitne medzi vrcholnými a špičkovými dielami svetovej dramatiky, prijíma sa ako nedoňosený plod medzi zdravými kojencami. Nemožno síce vyhlásiť, že slovenský autor sa v televízii vôbec neobjavil, ale keď aj, tak výnimočne prišiel s textom nepísaným špeciálne pre televíziu. Pôvodnú tvorbu v televízii ešte stále reprezentujú adaptácie divadelných, prípadne rozhlasových hier, ako aj prepisy prozaických predlôh. Neprezieravou praxou televíznej dramaturgie sme sa dostali do situácie, že na otázku, kto je typickým predstaviteľom slovenskej televíznej hry, nevieme odpovedať. A zdá sa, že na takúto odpoveď si ešte dlhší čas budeme musieť počkať.

x x x

Slovenské dramatické umenie, a to rovnako v zložke literárnej ako aj v interpetačnej, stalo sa už trvalou a významnou zložkou našej národnej kultúry.

**Baroková
cestopisná literatúra
J. MINÁRIK**

Cestopisná literatúra tvorí významnú kapitolu vo vývine staršej slovenskej literatúry, lebo zohrala závažnú úlohu v jej zosvetšťovaní a beletrizovaní. Písala sa po česky alebo slovakizovanou češtinou, no najmä po latinsky a po nemecky. Rozkvitela hlavne v barokovom období: v druhej polovici 17. a v prvej polovici 18.stor.

V druhej polovici 17.stor. slúžilo cestopisnej literatúre ako inšpiračný zdroj protireformačné náboženské prenasledovanie a súdne procesy s protestantskou inteligenciou /1672-1674/ po zlikvidovaní šľachtického sprisahania Františka Wesselényiho /1670/. Vzniklo niekoľko cestopisných denníkov. Autori v nich opisujú súdy /1674/, život vo väzeniach /1674-1675/, cestu na galeje v Neapoli, útek z vojenského sprievodu a putovanie cudzinou /1675/.

So svojimi dobrodružnými osudmi oboznamuje čitateľa v niekoľkých prácach Tobiáš Masník /1640-1697/, Ján Simonides /1648-1708/ a Juraj Láni /1646-1701/.

Najvýznamnejším z tejto spisovateľskej trojice je Ján Simonides, ktorý zanechal objemný latinský rukopisný cestopisný denník *Brevis consignatio eorum, quae facta sunt cum ministris evangelicae ecclesiae Hungaricae in eorundem condemnatione et ad triremes Hispanicas abductione* /Krátke opísanie toho, čo sa stalo s kňazmi uhorskej evanjelickej cirkvi, keď ich odsúdili a odviekli na španielske galeje, okolo r.1677/.

Obsahom Simonidesovho cestopísneho denníka sú známe udalosti: mimoriadne súdy v Prešporku /Bratislave/, väzenie v leopoldovskom žalári, cesta cez Štajersko, Slovinsko, Korutansko a Itáliu na španielske galeje v Neapoli, útek z galejnického sprievodu, lapenie, vykúpenie z väzenia a putovanie Itáliou, Švajčiarskom a Nemeckom.

Denník má epický charakter. Hlavnú úlohu v ňom hrá dejová zložka, ale nechýbajú ani početné lyrizujúce a emocionálne prvky. Autorov prístup k skutočnosti a k literárnemu stvárňovaniu materiálu je totiž bezprostredný, osobný, ba vo veľkej miere založený na zmyslovom vnímaní objektívnej reality. Simonides sa sústreďuje na podstatné fakty a hlavné udalosti. Datuje ich zriedkavejšie. Nebojí sa ich však dopĺňať a dokresľovať charakteristickými, pohybovými, dejovými a rušnými detailmi a epizódami, ktoré vôbec nenarúšajú hlavnú dejovú líniu a kompozíciu rozprávania, ale slúžia pri typizácii jednotlivých faktov a udalostí ako konkretizačný a individualizačný umelecký prostriedok. Pritom sú aj veľmi významnými nositeľmi autorovho citového vzťahu k interpretovaným príbehom a zážitkom /napr. v otriasajúcich scénach, ktoré sa sústreďujú na duševné a najmä na fyzické utrpenie a násillie páchané na väzňoch v Leopoldove, po ceste na galeje a na lodi/. Pomocou takejto metódy sa obchádzajú úskalia šedivého zovšeobecňujúceho opisovania skutočnosti. Lyrickejší a emocionálnejší prístup k stvárňovaným udalostiam, príbehom a zážitkom pomáha autorovi podať skutočnosť vo výrazných umeleckých obrazoch, pričom mu neprekáža v pomerne objektívnom hodnotení jej javov.

V súvislosti s umeleckým zobrazovaním skutočnosti

treba podčiarknúť, akými jednoduchými, ale účinnými prostriedkami Simonides dokáže zachytiť surovú životnú realitu. Stačí mu niekoľko vhodne volených slov, obrazov alebo viet, aby vyjadril názorne, emocionálne, expresívne, ba až dramaticky určitú myšlienku, aby výstižne charakterizoval rozmanité situácie, vytvoril sugestívnu atmosféru, vyčaril pochmúrnú náladu a pod. Neraz sa takou zobrazovacou technikou darí vykresliť psychológiu ľudí a ich duševné stavy vyvolané utrpením, nádejou, radosťou a najmä strachom /napr. zúfalstvo hladajúcich galejníkov na lodi/:

„Voda sa nedala vyprosiť ani slzami. Miesto priam blčalo výparmi a smradom a vyvolávalo smäd. Keď nebolo dovolené smäd zmierniť, museli sme sa ním dať trápiť v hĺbinách vôd ako Tantalus. Hľadom sužovaní väzni pristupovali k obloku /keď ich prestali odoháňať vojaci, zaujati jedením/ a dvíhali hlavy, usilujúc sa chytiť daku omrvinku, keby náhodou spadla od hltajúcich vojakov. Keď z rúk vojakov spadli citrónové kôrky, vyhľadovaní väzni ich chvatne ako psi zdvihli a zhltili. Nemyslím, že by bolo možné vidieť žalosťnejšie ľudské divadlo!“

V takýchto pasážach autor obyčajne používa veľmi pôsobivý umelecký postup. Dramatické duševné stavy, pocity a reakcie dáva do priameho alebo nepriameho vzťahu s podobnými alebo adekvátnymi prírodnými úkazmi /svitanie, šero, noc, dážď, lejak, zima, voda, búrka a pod/. Dynamickými obrazmi z prírody, ktoré hrá v denníku veľkú úlohu, vlastne podčiarkuje a zexpresívňuje ľudské činy a psychické vlastnosti alebo stavy.

Lyrickosťou, emocionálnosťou, zmyslovosťou, úsilím o charakteristický, plastický a dynamický detail alebo

epizódy, zachytením dramatických psychických stavov, vyjadrením autorovho prirodzeného, živého a citového vzťahu k prírode ako nepokojnému organizmu v pohybe a používaním jednoduchej účinnej umeleckej techniky sa vyznačujú aj výslovné cestopisne koncipované partie denníka. Predstavujú Simonidesa ako veľmi bystrého a vnímavého pozorovateľa.

Cestopisné dojmy a rozmanité cestopisné zaujímavosti Simonides podáva zo všetkých vtedajších autorov najbohatšie a najsystematickejšie. Týkajú sa najmä Itálie /Abruzzo, Lombardia, Neapol, Rím, Florencia, Benátky a i./.

V denníku sa stretáme s opisom geografického a prírodného prostredia /napr. vzhľad a zemepisná poloha miesteciek a miest a prírodné pomery v Abruzzoch a Lombardii/, s poznámkami o životných podmienkach a životnom štýle obyvateľstva /hospodárske, politické, spoločenské, sociálne a etnografické pomery v rozmanitých krajinách Itálie/ a s kritikou náboženského života, myslenia a tradícií u katolíckeho obyvateľstva /uctievanie obrazov, sôch a relikvií, kupčenie s ostatkami sv. Antona v Pádui a pod/. Autor sa nezaujíma iba o kláštorne a chrámové stavby, ale aj o svetské alebo antické stavebné pamiatky. Z miest našho najviac zapôsobili Benátky, ale najmä Rím a Neapol. V Benátkach obdivuje chrámy, paláce, zbrojnicu, Canal Grande, gondoly a pod. V Ríme sa zaujímal najmä o chrám sv. Petra, vatikánsky palác, knižnicu a zbrojnicu a o rozmanité antické pamiatky /vítězné oblúky, Trajanov stĺp, chrám Mieru, Pantheon, Colosseum a i./. V Neapoli a jeho okolí ho upútavajú chrámy, kláštory, hrady, liečivé kúpele, galeje, tunel v návrší Posilipo, domnelý hrob Ver-

gília, amfiteáter v Puteolách a vôbec životné prostredie a životný štýl Neapolčanov /slávnosti, pohrebné zvyky, kriminalita a pod./.

Simonides si v denníku všima krajoité zvláštností, život, zvyky a myslenie obyvateľstva. Pokúša sa zaujať k nohým z týchto skutočností hodnotiaci a kritický postoj ako laický pozorovateľ. Svoju náboženskú príslušnosť a prejavy náboženského myslenia uplatňuje iba v minimálnej miere.

Denník spíňa predstavy o svetskej literatúre aj z formálnej stránky. Vyhyba sa kompozičným a štylistickým prostriedkom kázňovej literatúry /napr. biblickým citátom a exemplám, ba do istej miery aj náboženským reflexiám/. Vyznačuje sa živým, vzrušeným štýlom poznačeným silným lyrickým a emocionálnym akcentom. Vykresľovanie rovnakých alebo podobných situácií nie je štylisticky jednotvárne, stereotypné, ale prekvapuje štylistickou variabilitou. Živosť, vzrušenosť, lyrickosť, emocionálnosť a variabilita štýlu vyplýva viacej z dramatického, dynamického básnického vzťahu k stvárňovanej skutočnosti a z expresívnych myšlienok a ich adekvátneho dynamického slovného a vetného formovania než z výberu rétorických štylistických a jazykových prostriedkov.

Protitriformačný zápas a neurovnané náboženské pomery dávali podnet k vzniku cestopisnej literatúry aj v prvej polovici 18.stor.

Najlepšou cestopisnou prózou z tohto obdobia je rukopisný cestovný denník *Itinerarium* /Cestovný denník, asi 1709-1711/, ktorý napísal významný barokový spisovateľ Daniel Krman ml. /1663-1740/.

Cestovný denník *Itinerarium* vznikol z poznámok, kto-

ré si Krman robil v rokoch 1708-1709 na svojej ceste a náboženským poslaním za švédskym kráľom Karolom XII. /1682-1718/. Karol XII. vtedy bojoval v Bielorusku proti cárovi Petrovi Veľkému /1672-1725/.

Krman prešiel Poľsko, Prusko, Litvu, Bielorusko, Ukrajinu a Moldavu. V Bielorusku ho prijal kráľ. Cesty boli nebezpečné. Preto musel pochodovať so švédskymi vojskami až na Ukrajinu. Stal sa očitým svedkom porážky Švédov pri Poltave /1709/. So zvyškami utekajúceho vojska prešiel rieku Dnepr a po veľkých útrapách sa dostal do Mukačeva a napokon do "sladkej vlasti".

Autor sa v denníku nezaobera iba svojimi osobnými zážitkami a rozmanitými príbehmi a udalosťami, ale aj geografickými, hospodárskymi, obchodnými, politickými, spoločenskými, sociálnymi a etnografickými pomermi, históriou a pod.

Medzi najzaujímavejšie a najhodnotnejšie partie denníka treba zaradiť poznámky o etnografických pomeroch. Zaoberajú sa výzorom, odievaním, jazykom, životom, zvykmi, náboženstvom, kultúrou, architektúrou a folklórnymi prejavmi obyvateľstva. Uplatňujú sa už na začiatku práce /Tudová keramika, piesne a príslovia v Poľsku, hmotná kultúra na Litve a pod./, ale najmä v jej ďalších častiach, v ktorých pod vplyvom okolností /odlišné spoločenské a sociálne pomery, neobyčajné zážitky a rušné udalosti/ badať menší záujem o spoločenskú a sociálnu situáciu krajiny /Prusko a najmä Bielorusko a Ukrajina, resp. susedná Moldava/. Najdôkladnejšie a najucelenejšie sú etnografické poznámky z ukrajinského /resp. susedného moldavského/ územia. Sústreďujú sa najmä na charakter, zvyky a náboženstvo Ukrajincov, Veľkorusov, Kalmykov,

Turkov a Tatárov.

Najsympatickejšie sú vykreslení Švédi - Krmanova nádejné zážitka prenasledovaného uhorského protestantizmu. Pomerne nezaújato sa hovorí o Turkoch a Tatároch. Do veľmi nepriaznivého svetla sú postavení najmä Kalmyci. Autor sa však usiluje o objektívne a kritické hodnotenie situácie /napr. kritika nevzdelaného pravoslávneho duchovenstva a drancujúceho švédskeho vojska na Litve/:

„Pán Pohorský, vkročiac do nejakého domu, uvidel diežu. A keď ju chcel použiť, pohl ju z miesta a tým pohybom prevrátil velikánsky hrniec a kyslým mliekom. Nad touto nečakanou škodou začala matka vykrikovať a lamentovať, ale jej deti pritehli s veľkou radosťou, lízali mlieko alebo ho nalievali do úst plnými dlaňami. Ale matka ich zaháňala, vraviac, že Švédi spotrebovali všetko, že jej okrem tej trochy mlieka neostalo nič - a ňou sa mali niekoľko dní uspokojiť jej vyhladované deti. Keď som túto škodu nahradil niekoľkými polturákmi, obrátil sa jej zármutok na radosť, ale my sme z matkinho kriku a hltavostí detí, hltajúcich mlieko so špinavou hlinou, poznali veľkú biedu týchto obyvateľov, ktoré zapríčinilo švédske vojsko, majúce tu svoj zimný tábor.“

Denník napokon oboznamuje čitateľa s dôležitými historickými faktami /napr. podrobný opis bitky pri Poltave/, portrétmi významných historických osobností /František Rákóczi II., Peter Veľký a najmä Mazepa a Karol XII./ a pod.

Krmanova próza predstavuje beletrizovaný cestovný denník, ktorý vznikol z denných záznamov o ceste. Zážitky, príbehy a udalosti sú v ňom časovo zaradené a miestne lokalizované. Kompozícia je vybudovaná na dvoch hlavných

materiálových vrstvách: na cestovateľských zážitkoch, príbehoch a udalostiach a na geografických, hospodárskych, obchodných, politických, spoločenských, sociálnych a etnografických digresiaciach, ktoré zasahujú do priamej línie rozprávania zážitkov, príbehov a udalostí.

Rozprávania prezrádza talentovaného pozorovateľa a epika. Vyznačuje sa zaujímavým, sugestívnym a dramatickým zobrazovaním faktov, javov a udalostí. Získava svojou nenútenosťou, otvorenosťou a osobnou intimitou, lebo autor ho určil "aspoň pre seba a pre svojich domácich".

Pri dramatizácii hrajú významnú úlohu epizódy a väčšie pasáže, v ktorých dominuje vizuálne jadro s dynamickejšími detailmi ako nositeľmi prudkého pohybu. Epizódy tohto typu sa bleskovo mihajú pred duševným zrakom čitateľa /škriepka a bitka Tatárov/, vynikajú mimoriadnou vizuálnou príťažlivosťou /prechod cez poškodený most/ a svojím plastickým profilom dodávajú výrazné farby atmosfére rozprávania /epizódky o dotieravých muchách/. Väčšie pasáže tohto typu sa sústreďujú na dramatické príbehy z cesty, najmä na ťažkosti na pochode. Majstrovsky sa v nich vykresľujú predovšetkým rozmanité chaotické situácie /náhly odchod švédskych vojsk na Ukrajinu/, telesné utrpenia /ťažké pochody za neznesiteľnej zimy/ a životné nebezpečenstvá /búrlivá plavba na plti cez Dnepr na úteku po poltavskej porážke/:

„Kým sme sa vliezli po stojatých alebo pokojne tečúcich vodách, dovtedy sme sa od brehu vzdalovali. Ale keď sme zišli k prostriedku rieky, kde beží plným korytom a tým chytrejšie, hľa, naša loďka sa valila naprieč, takže sme, vložiac do veslovania všetku silu až do vyčerpania, nemohli ani postupovať, ani ustupovať, ani plávať dolu.

Zápasíme dlhší čas uprostred vín nie tak s loďkou, ako s okamžitou smrťou. S nárekom a slzami prosebne voláme na pomoc jeden druhého, všetci spomoženie božie. Pána Pohorského začala drviť zima a začal sa žalovať, že mu od zimy neravejú ruky. My sme sa chvíľami ponárali po kolenná chvíľami po bedrá a vyššie. Čím viac sme loďkou hýbali, tým menej sme sa pohýňali dopredu, priam najhlúpejši na vodenie lodí, lebo čo chvíľami tento pohl dopredu, to druhý svojím veslom pohl späť."

Štýl denníka je v podstate naratívny, epický, ale pritom sa vyznačuje veľkou dynamickosťou a silou predstavivosti a výrazu. Dynamickosť sa dosahuje ustavičným varírovaním prítomného a minulého času a sila predstavivosti vhodnými štylistickými a jazykovými prostriedkami.

Denník nepredstavuje len vrcholné dielo Krmanovej literárnej tvorby, ale so Simonidesovou prózou aj najlepšiu cestopisnú denníkovú prózu v staršej slovenskej literatúre. S cestopisnou prózou druhej polovice 17. storočia spája najmä významná úloha v procese zosvetšťovania a beletrizovania prózy /R.Masník, J.Simonides, J.Láni/, úsilie o literárnejšie podanie cestopisných zážitkov /J.Simonides a J.Láni/, typizovanie udalostí, faktov a dát pomocou charakteristického detailu /J.Simonides a J.Láni/, zachytenie krajových zvláštností, života, zvykov a myslenia obyvateľstva /J.Simonides/, kritický postoj k rozmanitým javom cudzieho sveta /J.Láni a najmä J.Simonides/, vykresľovanie zaujímavých situácií, literárnej atmosféry a psychológie ľudí pomocou jednoduchej zobrazovacej techniky /J.Simonides/ a používanie jednoduchých, ale

pôsobivých štylistických prostriedkov /J.Simonides a J. Láni/. Pravda, denník má svoje osobitné obsahové a umelecké vlastnosti, ktorými sa diferencuje od ostatnej cestopisnej denníkovej prózy /napr. širší a hlbší záujem o geografické, spoločenské, sociálne a najmä etnografické pomery/.

**Frekvenčné
zákonitosti
v slovenčine**
J. MISTRÍK

Štatistické skúmanie distribúcie jazykových prvkov v konkrétnych textoch bolo odjakživa nielen zaujímavé, ale aj maximálne užitočné pre poznanie jazykov a jazykových prejavov. Je celkom prirodzené, že moderná jazykoveda sa v značnej miere opiera práve o exaktné údaje získané štatistickými výskumami a štatistickými analýzami textov. Opierajúc sa o ne môže sa vo výskume i v pedagogickej praxi postupovať ekonomickejšie, cielavedomejšie, adresnejšie, a tým zároveň účelnejšie. Moderná jazykoveda sa už bez exaktných podkladov získaných sledovaním frekvenčných a distribučných zákonitostí nezaobíde.

V slovenčine sa výskumy tohto druhu datujú od roku 1954, kedy sa publikoval prvý frekvenčný slovník, získaný z textov rozsahu 100 000 slov. Veľký frekvenčný slovník, spracovaný z textov rozsahu 1,000.000 slov, vyšiel roku 1970. Okrem frekvencie slov sa zisťovala a zisťuje frekvencia niektorých gramatických tvarov a syntaktických konštrukcií, slabík, hlások, slovotvorných modelov a morfém. Niektoré údaje sa už publikovali v zborníku *Studia Academica Slovaca* 1, 1972. Ďalšie údaje, ktoré majú význam pre teóriu i prax slovakistov prezentujeme v tomto texte. Frekvenčný slovník slovenčiny vyšiel pod názvom *Frekvencia slov v slovenčine /ďalej FSS/* vo vydavateľstve SAV roku 1970.

Štatistiky vo FSS vychádzajú z textov 5 štýlových

oblastí /konverzácia, umelecké próza, poézia, publicistika, náučná literatúra/ rozsahu 1.000.000 slov. Z celého rozsahu sa získal súpis 57.063 hesiel, z čoho je 14.333 hapaxlegomén a 3.668 dislegomén. Vo FSS sa uvádza len 21.823 hesiel, lebo len toľko sa vyskytlo najmenej v dvoch štylistických oblastiach. Čím je menšia frekvencia /F/, tým častejšie sú prípady, že jednu a tú istú F má viacej slov. Slová so zhodnou F sa hodnotia ako slová jedného rangu, takže v celom slovníku FSS pri 21.823 heslách je iba 429 rangov. V poslednom, to jest v 429. rangu, sú trislegomená.

Prvých 10 slov uvádzaných vo FSS vyčerpáva 18,6 % slovenských súvislých textov. Prvých 50 slov vyčerpáva 34,3 %, prvých 100 slov uvádzaných vo FSS vyčerpáva 41,5 % súvislých textov. 500 slov vyčerpáva 57,2 % a najfrekvencovanejších 1000 slov v slovenčine predstavuje 80 % textov. Zjednodušene povedané: kto pozná gramatiku slovenčiny a najfrekvencovanejších 1000 slov, môže sa po slovensky dorozumieť na 80 %.

Porovnajme niektoré z týchto údajov s niektorými údajmi získanými v iných jazykoch.

	100 slov	500 slov
Slovenčina	41,5	57,2
Čeština	42,1	59,0
Nemčina	47,1	62,7
Rumunčina	58,2	76,4

Z prehľadu vidieť, že oveľa väčšie váha na prvých slovách je v nemčine a v rumunčine, lebo to sú analytické jazyky a v nich enormnú frekvenciu majú členy, predlož-

ky a zámená, lebo pomocou nich sa tvoria analytické tvary. To, čo je v analytických jazykoch vyjadrené zámenami a predložkami, v slovenčine sa vyjadruje flektívne.

Slovnodruhovú rozloženú vo frekvenčnom slovníku slovenčiny je takáto: na prvých miestach sú pomocné /gramatické/ slová, za nimi idú prevažne slovesá a až v ďalších rangoch sa vyskytujú aj substantíva. Z toho vyplýva, že substantíva sú vcelku lexikálno-sémanticky pregnantnejšie ako slovesá. Podľa Zipfovho zákona je súčin frekvencie slova s jeho dĺžkou konštantný $f \cdot n = c$, a tak potom slovesá sú v priemere kratšie ako substantíva a slovesné texty sú kratšie /a menej presné/ ako menové texty.

Pri porovnávaní sémantiky slov z viacerých frekvenčných slovníkov sa ukazuje, že len asi okolo 200 rangov najfrekventovanejších slov sa vo všetkých jazykoch zhruba kryje, ďalších asi 200 rangov slov je takých, ktoré sa rozchádzajú z príčin daných rôznosťou jazykových etník a ďalšie slová sa sémanticky už nekryjú, lebo ich zaradenie vo frekvenčných slovníkoch je ovplyvnené tematikou reprezentatívnych súborov.

Index opakovania slova, získaný podielom všetkých slovných jednotiek $/N/$ a slovných hesiel $/L/$, je najvyšší vo vedeckých textoch a najnižší je v poetických a publicistických textoch. Opakovanosť slova závisí od tematickej bohatosti textu. V novinách a v poézii je tematickosť vysoká, zatiaľ čo vo vedeckých výkladových textoch je relatívne malá. Čím sa jazykový prvok častejšie opakuje, tým je text rytmickejší a stereotypnejší. To značí, že vedecké texty sú relatívne rytmické a stereotypné. V konverzačných textoch má index opakovania slova

hodnotu 5-6, v publicistike okolo 4 a vo vedeckých textoch okolo 7-8. Niektoré odborné práce môžu mať enormne vysoký index opakovania slova. Napríklad Prehľad stredoškolskej matematiky, ktorý má vyše 100 strán, napísaný je iba 922 slovami, a tak index opakovania tu je až 23,1. Zato Sládkovičova Marina, ktorá je rozsehom približne taká istá, napísaná je 2.816 slovami s indexom opakovania 5,2. Pre konfrontačné štúdium jazykov a aj pre cvičné školské texty začiatočníckych učebníc sú náučné texty vhodnejšie než umelecké.

Štatistické údaje o distribúcii slov v slovenčine ukazujú, že zo štýlov sa najviac prekrývajú na jednej strane hovorový štýl so štýlom umeleckej prózy a na druhej strane štýl publicistický s náučným štýlom. Tá prvá skupina je charakteristická čistou, originálnou, staršou a konzervovanou lexikou, tá druhá skupina je charakteristická lexikou presýtenou importovaným cudzím výrazivom, modernejšími, prevzatými a cudzími slovami. V prvej skupine prevažujú slovesá, v druhej skupine mená. Prvá skupina je príznačná expresívnou, druhá skupina nociónálnou lexikou. Pri porovnaní dnešného frekvenčného slovníka /1970/ s predchádzajúcim /1954/ a empiricky zistenými staršími údajmi sa ukazuje všeobecný pokles vo frekvencii expresívnych slov, častíc, modálnych slovík a slovík vôbec popri zvýšenej frekvencii mien, vzťahových prídavných mien a čísloviek.

Základný slovný fond je dynamický najmä priberaním cudzích slov a odsúvaním niektorých modálnych častíc a expresívnych slovík i substantív na okraj. V práci FSS sa zisťovala frekvencia v piatich štylistických rovinách. Základný slovný fond sa zistil tak, že sa urobil

súpis všetkých tých slov, ktoré sa vyskytli vo všetkých piatich štylistických vrstvách. Spolu je ich 2.537. Medzi ne patria aj také slová ako aktív, energia, fakt, irónia, konto, logický, materiál, orgán, redaktor, systém, žurnál a podobne. Jadro slovnej zásoby sa modernizuje a rozširuje. Slovo v slovenčine sa za posledných 100 rokov predĺžilo priemerne o jednu fonému /grafému/ tým, že sa v slovenčine tvoria a do slovenčiny preberajú nové slová, ktoré sú v priemere dlhšie ako staršie slová. Sémanticky sú nové slová zväčša nociónálne a prevažne abstraktné /s príponami -cia, -zmus, -osť a pod./ V slovenčine sa viacej nových slov tvorí rozširovaním slova na pravú ako na ľavú stranu. Pomocou predpôn vznikajú iba ojedinelé nové slovesá. Obdobné tendencie nie sú slovenským špecifikom. Je to bežný jav pri rozvíjaní všetkých jazykov.

Ešte nie je dokončená, ale sa uskutočňuje frekvencia slabík v slovenčine. Doteraz získané výsledky ukazujú, že na prvých miestach podľa frekvencie stoja slabiky a poradím hlások 1. konzont, 2. vokál, po nich idú trifónové slabiky a postupne väčšie. Najfrekventovanejšie sú tie, ktoré sú typické pre začiatok slova, vnútro-slovné sú svojou podobou variabilnejšie. Podľa starších výskumov dĺžka slovenského slova meraná na slabiky je 2,3, pričom kratšie slová majú konverzačné a umelecké texty. Nové údaje tieto tézy potvrdzujú. V nemčine podľa J.W. Kaedinga /Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache, Steglitz 1897, str.650/ priemerná dĺžka slova je 1,83, z čoho priemerná dĺžka formálnych slov je 1,27 a priemerná dĺžka pojmových slov je 2,95.

Údaje o priemernej frekvencii gramatických kategó-

rií sú vo väčšine prípadov falošné. Napríklad nič nemôžu hovoriť štatistické údaje o frekvencii gramatického čísla, lebo tá je závislá len a len od tematiky. Obdobne to platí aj pre frekvenciu gramatického rodu. Ani údaje o frekvencii slovesných kategórií sa nemôžu zisťovať v priemeroch. Napríklad prítomný čas /gnómický/ má v náučných textoch absolútnu prevahu. Minulé časy majú absolútnu prevahu v umeleckej próze. Zo slovesných osôb to platí pre 3. osobu v umeleckej próze a pre 1. osobu plurálu vo vedeckej próze. 1. a 2. osoba má frekvenciu len v dialógu drámy a menej v umeleckej próze.

Istý význam však má zisťovať parametrické údaje o frekvencii pádov, pretože tie sa v rozličných textoch striedajú dosť často, a tak ich výskyt v jedinom texte môže byť štylisticky relevantný. V slovenčine sa zisťovala frekvencia pádov v textoch s 50.000 tvarmi. /Pozr' o tom zborník Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii, 1968./ Poradie pádov je takéto:

nominatív	35 %
akuzatív	25 %
genitív	20 %
lokál	10 %
inštrumentál	7,5 %
datív	2,5 %

Dosť odlišná distribúcia sa zistila v češtine /Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, 1961/, kde je stav takýto

nominatív	27 %
genitív	27 %
akuzatív	19 %

lokál	11 %
inštrumentál	10 %
datív	4 %
vokatív	2 %

Odhliadnuc od rozdielu v distribúcii akuzatívu a datívu v češtine, ktorý je daný výberom textov, vcelku sa poradie zhoďuje.

V slovenčine frekvencia pádov závisí od štýlov. Tak napríklad vo vedeckom a publicistickom štýle stúpne frekvencia genitívu, v konverzácii frekvencia datívu, vo vedeckom texte frekvencia genitívu a inštrumentálu, v próze pre deti sa ešte zväčší nesymetria medzi frekvenciou nominatívu a akuzatívu oproti ostatným pádom. V poézii sa zmenší nesymetrické rozloženie pádov včbec. Frekvencia pádu súvisí s dĺžkou vety: čím dlhšia je veta, tým viac sa zmenšujú rozdiely medzi hornou a dolnou stranou frekvenčnej stupnice pádov. Je prirodzené, že v románskych a germánskych jazykoch frekvencia datívu je relatívne oveľa väčšia ako v slovenčine.

Pre teóriu i prax je závažná aj frekvencia súvetných typov. Na tento účel sme súvetné typy vyčlenili podľa vzťahov medzi jednotlivými klauzami. Koordinatívny vzťah medzi vetami sa vyjadruje tým, že sa vety označujú rovnakými číslami, determinatívny tým, že sa označujú navzájom rozdielnymi číslami. Na schéme rozčlenenej na štvorčeky sa smerom horizontálnym vyjadruje koordinácia a smerom vertikálnym determinácia:

1					
2					
3					
4					

Dvojčlenné súvetie koordinatívne má symbol 1-1, determinatívne s 2. vetou podradenou má symbol 1-2, s prvou vetou podradenou má symbol 2-1. Veta Brat mi prisľúbil, že pôjde so mnou na výlet, ale súčasne mi povedal, že musím vyčkať, kým sa skončí skúšobné obdobie má model: 1 - 2 - 1 - 2 - 3.

Prepočítaním 50.000 viet v textoch sa zistilo, že v rozličných štýloch je takáto frekvencia súvetných typov v percentách:

	Dvojčl. vety	Trojčl. vety	Štvorčl. a päťčl. vety	Šesťčl. a viacčl. vety
Konverzácia	25	7	2	1
Umelec.próza	32	16	10	2
Poézia	25	13	11	5
Publicistika	26	13	7	2
Náučný štýl	28	12	8	3

Zvyšok sú jednoduché vety /v %/

Konverzácia	69
Umelecká próza	39
Poézia	46
Publicistika	53
Náučný štýl	49

Najkratšie vety sú v konverzácii, najdlhšie v umeleckej próze a v poézii. Pozoruhodné je, že v publicistike a v náučnej próze je vysoký výskyt jednoduchých viet. Sú to síce jednoduché, ale v priemere veľmi dlhé vety. Zato však v umeleckej próze sú to mnohočlenné súvetia, ale

ich klauzy sú krátke.

Zo štatistiky o vetných typoch je ešte zaujímavé to, že v prvých troch štýloch /konverzácia, umelecká próza, poézia/ je poradie vetných typov podľa frekvencie takéto: 1; 1 - 1; 1 - 2. V druhých dvoch typoch /publicistický a náučný štýl/ je poradie vetných typov podľa frekvencie toto: 1; 1 - 2; 1 - 1. Rozdiel je v tom, že popri jednoduchých vetách v prvých typoch prevládajú koordinatívne súvetia nad determinatívnymi a v druhých typoch je situácia obrátená. Frekvencia syntaktických konštrukcií ukazuje, že index opakovania lexiky nie je v zákonitej zhode s indexom opakovania vetných typov /nízky index opakovania = N, vysoký = V, stredný = S/.

	Opakovanie lexiky	Opakovanie vetných typov
Konverzácia	S	V
Umelecká próza	S	V
Poézia	N	N
Publicistika	N	V
Náučný štýl	V	N

Je zaujímavé, že pri poézii, ktorej imanentnou vlastnosťou je rytmus, indexy opakovania sú nízke, čo avizuje arytmiu textu. Ide však o arytmiu obsahovú, ktorá je v protiklade k rytmu fonetickej. Možno, že práve na pozadí nerytmizujúcich slov a viet sa výraznejšie po-
cituje rytmus fonetický.

Štatistické údaje ukazujú, že štylistická povaha textu je veľmi citlivá na distribúciu jazykových prvkov, resp. distribúcia jazykových prvkov je výrazným indikátorom štylistických vlastností textu. Zistený údaj je

však iba signál, ktorý potrebuje porovnanie a korelovanie s inými údajmi plus kvalitatívne zhodnotenie zisteného stavu. Frekvenčné štatistiky v slovenčine zďaleka ešte nie sú uzavreté, ba skôr sú iba v začiatkoch. Ich zisťovanie a kompletizovanie treba hodnotiť ako moderné metodologické postupy, bez ktorých sa žiadna jazykoveda nezaobíde.

**Špecifika
textovej syntaxe
slovenčiny
J. MISTRÍK**

1. Súčasné jazykovedné bádanie čím ďalej tým viac orientuje svoju pozornosť na otázky textu. Takáto orientácia zďaleka nie je náhodná, ale vyplýva celkom zákonite aspoň z dvoch závažných skutočností: a/ Klasická synchronná jazykoveda sa zameriavala hlavne na slovník a gramatiku v rámci vety. Nepúťali ju natoľko javy stojace nad vetou, tie sa odsúvali jednoznačne do oblasti štylistiky a žánrológie. b/ Pri prudkej súčasnej štylistickej diferenciacii všetkých jazykov sa čoraz jasnejšie črtá dynamickosť vo vývine práve tých prostriedkov, ktoré fungujú pri výstavbe textu. Ako prebieha isté tvarové vyrovnávanie na rovine morfológie za cenu preniesť sústredenie na vyššie, to jest syntaktické jednotky, tak súčasne prebieha isté "vyrovnávanie", realizované tendenciami po stereotypnosti na rovine syntaxe - tiež za cenu preniesť sústredenie na vyššie, to jest textové celky. Od minuciózných analýz malých jazykových jednotiek a prvkov sa prechádza k skúmaniu veľkých jazykových jednotiek. Moderná jazykoveda trocha zanedbáva slovo na úkor textu. Ak k tomu prirátame ešte to, že vlastne gramatika a či syntax textu doteraz systematicky spracované neboli, potom tendencie jazykovedného bádania orientujúce sa na oblasť výstavby textu javia sa ako celkom samozrejmé.

V našej jazykovede sa začala istá pozornosť tejto problematike venovať v časoch, keď V. Mathesius a jeho

Žiaci začali rozpracúvať otázky aktuálneho členenia. Prvý inventár slovenských prostriedkov textovej výstavby sa uvádza v článku K realizácii aktuálneho členenia /Slovenská reč 1969/. Potom vyšli ešte štúdie o glutinácii textu, o rekurencii, o konektoroch a knižné publikácie Kompozícia jazykového prejavu /Mistrík 1968/ plus Text a štýl /Miko 1970/. Z českých autorov okrem Matthesiusa treba spomenúť najmä V. Skaličku, F. Daneša, K. Hausenblasa, J.V. Bečku a B. Paleka. Štúdie, články a knižné publikácie týchto autorov si všímajú textovú syntax u nás - pochopiteľne, pri istej pojmoslovnej a terminologickej nejednotnosti.

V našich prácach sa za text pokladá každá významovo a formálne ucelená dorozumievacia jednotka, ktorá je väčšia ako veta. Každý textový útvar - bez ohľadu na svoj rozsah - vzniká za pomoci jazykových alebo mimojazykových prostriedkov, ktoré signalizujú jeho celosť. Ak jednu zložku /element/ textového útvaru označíme symbolom E a spájací prostriedok /konektor/ symbolom K , potom najmenší textový útvar bude mať podobu

$$E_1 - K - E_2$$

Prostriedky /K/, ktorými sa jednotlivé vety alebo i väčšie celky /E/ spájajú do ešte väčších celkov, patria do oblasti, ktorú označujeme ako textovú syntax. Je prirodzené, že textové jednotky sú integrované a motivované predovšetkým textovou sémantikou, sú to isté uzavreté obsahové celky rovnako, ako sú v oblasti vnútornej syntaxe syntaktické jednotky.

V texte - obdobne ako vo vete - sa nová jednotka môže pripájať na predchádzajúcu susednú textovú jednotku,

ale aj odrezu na predchádzajúcich niekoľko jednotiek, prípadne na vzdialené zložky textu. Čím zložitejší je slohový postup, tým zložitejší je inventár textovej syntaxe. Najjednoduchšie textové spájanie je v informácii. Tam sa vyskytuje takmer čistá juxtapozícia. Najzložitejšiu textovú syntax má, pochopiteľne, výklad, v ktorom sa vo funkcii syntaktických textových prvkov využívajú často celé frázy typu a nakoniec: z toho všetkého vyplýva; po prvé... po druhé... po tretie; to jest; a teda; a tak ďalej; a iné. Mnohé textové syntaktické frázy vo výkladoch sú internacionálne a v slovenčine sú kalkami. V niektorých štýloch si dokonca podržiavajú aj svoju inojazyčnú podobu, napr.: à propos; summa summarum; ad 1... ad 2... ad 3.

2. Špecifika textovej syntaxe v slovenčine vychádza najmenej z dvoch základných faktorov. Prvým z nich je morfológický typ jazyka a druhým základným faktorom je stav štylistickej diferencovanosti slovenčiny. Jeden i druhý faktor sú silnými momentmi, od ktorých závisí špecifickosť problematiky textovej syntaxe slovenčiny stojaca oproti typologicky odlišným jazykom, ale aj oproti niektorým slovanským, typologicky zhodným jazykom.

Slovenčina je jazyk flektívny s mnohými introflek-tívnymi znákmi. Z tohto faktu vyplýva, že v modeli textového útvaru

$$E_1 - K - E_2$$

zložka K sa vo veľa prípadoch nevyjadruje analyticky. Je implikovaná v niektorom z textových elementov - najčastejšie v E_2 . Vlastnosťou flektívneho jazyka je bohatá polysémia tvarov, a táto vlastnosť sa vyskytuje a uplat-

ňuje aj v textovej syntaxi. Morfémy, ktoré na úrovni vety vyjadrujú kongruenciu, na úrovni textu môžu paralelne a súčasne naznačovať spolupatričnosť textových elementov. Napríklad v texte Úroda bola tohto roku slabá. Vynikajúca bola pred dvoma rokmi flexia -a v slove vynikajúca implikuje textovosyntaktický element K. Na porozumenie stačí niekedy hoci neúplná kongruencia, napríklad Úroda bola tohto roku slabá. Vynikajúcu sme mali pred dvoma rokmi. V slove vynikajúcu sa pomocou neúplnej kongruencie implikuje element K. Možnosť takéhoto vyjadrenia nie je v analytických a ani v aglutinačných jazykoch, ktoré nepoznajú kategóriu rodu. Analytické jazyky tu popri slovoslede uplatňujú pomocný element, napríklad v angličtine one, ones.

Báte výraznejšie sa kongruenčný prvok uplatňuje pri slovese, ktoré vo flektívnych jazykoch vykazuje gravidnejšiu polysémiu flexií ako je to pri menách. Gravidnejšiu najmä v porovnaní s analytickými a aglutinačnými jazykmi. Slovenská flexia -li v tvaroch minulého času implikuje minimum osobu, číslo a čas slovesa, zatiaľ čo paralelná morféma -en v nemčine je - naopak - bohato homonymná a ako taká pre potreby textovej syntaxe samotná neupotrebitelná. Musí sa kompletizovať nielen zámenom, ale často aj pomocným slovesom sein, haben. Obdobne je to v angličtine, kde pre túto osobu, číslo a čas nieto dokonca ani takého minimálneho znaku ako je v nemčine spomínané -en.

S flektívnosťou slovenčiny a slovenských jazykov vôbec súvisia aj možnosti uplatňovania aktuálneho členenia /funkčnej perspektívy vety/ v oblasti textovej syntaxe. Princíp aktuálneho členenia nie je neznámy ani

v neflektívnych jazykových typoch, avšak pokiaľ tam stojí z veľkej časti v službách vnútornej syntaxe, vo flektívnych jazykoch sa sily tohto princípu môžu v bohatšej miere uplatňovať aj v textovej syntaxi. V analytických jazykoch základný vetný model predpisuje nielen vzájomné postavenie podmetu a jadra prísudku vo vete, ale so zreteľom na tvarovú jednoduchosť a na bohatú homonymitu slov predpisuje i sekvenciu slov. Keďže v slovenčine a v ostatných flektívnych jazykoch je slovosled takmer voľný, ostáva viac možností na využívanie aktuálneho členenia pri spájaní elementov textu. Konkrétne to značí, že medzivetné situácie v slovenčine a v ostatných flektívnych jazykoch môžu byť bohatšie a pestrejšie. Tento fakt rozširuje hlavne inventár expresívnych textovosyntaktických konštruktov. Gramatika ovplyvňuje sémantiku textu vo väčšej miere vo flektívnom jazyku ako v analytickom jazyku. So sémantikou slova je to naopak. Charakter textu vo flektívnych jazykoch závisí viacej od svojej gramatiky, a charakter textu v analytických jazykoch viacej od sémantiky svojich elementov. Inými slovami to značí, že v slovenčine je pri výstavbe textu zložitejšia problematika textovej syntaxe a v analytických jazykoch je zložitejšia problematika voľby slov. Syntex - vetná i textová - vo flektívnych jazykoch je potenciálne expresívna, v analytických jazykoch nociónálna.

Špecifickosť textovej syntaxe v slovenčine nielen oproti neanalytickým a aglutinačným typom, ale v značnej miere aj oproti ostatným flektívnym typom je daná existenciou a fungovaním enklitických pronomínálnych tvarov. Popri dlhších tvaroch typu mňa, teba, seba, jeho, mne,

teba, seba, jemu existujú kratšie podoby typu ma, ta, sa, ho, mi, ti, si, mu. Dlhšie tvary síce slúžia textovej syntaxi, no najmä vetnej syntaxi /tu kvôli vyjadreniu emfázy alebo dôrazu v širokom zmysle slova/, kratšie tvary stoja najprv a najmä v službách textu, sú to jedny z najtypickejších prvkov K vo vete. /Preto sme ich v monografii Slovosled v slovenčine - 1966 - nazvali kontextovými slovami str. 135 n./ Funkcia enklitik v slovenčine je výrazne naznačená aj ich slovosledným zaradením do vety: stoja bezprostredne za prvým výrazom, ktorý predstavuje tému vety, napríklad: Sused ma pozval na návštevu. Keby zámeno tejto vety stálo na inom než na druhom mieste vo vete, plnilo by okrem textovosyntaktickej aj inú funkciu, a tak by sa muselo nahradiť svojím supletívnym pendantom mňa, napríklad: Mňa pozval sused na návštevu; Sused pozval mňa na návštevu; Sused pozval na návštevu mňa. V ruštine - na rozdiel od slovenčiny - nieto enklitických zámen s textovosyntaktickou funkciou. Zo slovanských jazykov je z tejto stránky so slovenčinou zhodná čeština. Mohla by vzniknúť otázka, prečo tieto enklitiky - ako naďväzujúce slová - nestoja na čele vety. V hovorovej a expresívnej výpovedi skutočne stávajú aj na čele, napríklad: Si myslíš, že ja tomu nerozumiem?; Počkej len, ta ja naučím poriadne študovať! V nociónálnej výpovedi však je na čele téma. Obdobná je situácia so slovom však, ktoré stojac na čele je i v službách expresívnosti výpovede, napríklad Však ja o ničom neviem!, a stojac na 2. mieste je len v službách textovej syntaxy, napríklad Ja však o ničom neviem.

Popri koordinatívnych spojkách najtypickejšími slovami preberajúcimi funkcie v textovej syntaxi všetkých

jazykov sú zámená. Zámená sú v istom zmysle nesamostatné slová, sú to synsémantické mená, ktorými sa iba sekundárne, po druhý raz alebo v opore o známy kontext naznačuje, čoho sa nová časť vety alebo textu týka. To platí nielen o deiktických zámenách typu *t-x*, ale aj o osobných, privlastňovacích a opytovacích zámenách. Osobné, privlastňovacie i opytovacie zámená predpokladajú prítomnosť istej osoby alebo veci v situácii alebo v texte. Lenže zámená sú typickým prostriedkom textovej syntaxe všetkých jazykov. V čom je teda ich špecifickosť v slovenskej textovej syntaxi? V slovenčine súvisí ich špecifickosť predovšetkým s tým, že slovenčina nemá určitý a neurčitý člen, ako ho majú neflektívne jazyky, a ďalej s tým, že v slovenčine sa zámená nemusia používať na analytické vyjadrovanie slovesných kategórií. Keďže slovenčina nemá určitý a neurčitý člen a keďže gramatické kategórie slovesné sa vyjadrujú implikatívne slovesnou morfému /a nie analyticky/, v slovenských textoch je relatívne menej zámen ako v neslovenských textoch. Tým činom sa zámená v slovenčine môžu vo väčšej miere uplatňovať na plnenie expresívnej a emfatickej funkcie. A z toho istého dôvodu sa môžu vo zvýšenej miere uplatňovať a sa aj uplatňujú aj v textovej syntaxi. Tak či tak, otázka používania zámen v textovej syntaxi je najzložitejšia a diferencovaná v jednotlivostiach.

Konačne špecifickou črtou textovej syntaxe v slovenčine je dvojfunkčnosť mnohých tzv. priraďovacích spojok. Ide o spojky ako a, ale, no, nuž, teda, však, alebo. Všetky tieto a ďalšie im blízke slová implikujú obyčajne dve funkcie - spájaciu a pobádaciu. Tá prvá je v službách textovej a tá druhá v službách vetnej syntaxe. Tex-

tové zložky a týmito a takýmito slovami na čele sú voči predchádzajúcemu textu silno kohézne a koherentné.

Špecifickosť textovej syntaxe v slovenčine nemalou mierou ovplyvňuje aj stupeň štylistickej diferencovanosti jazyka. So zreteľom na pomerne mladý vek slovenčiny treba vysvetľovať napríklad to, že miera používania zámen nie je výrazne diferencovaná. Štylisticky sa takmer kryjú podradňovacie vety pripájané deiktickým zámenom *t-x* a vetami pripájanými bez neho, napríklad: To, čo si počul...; Tam, kde sme sa stretli... oproti Čo si počul...; Kde sme sa stretli... Pri permanentnej a prudkej štylistickej diferenciacii sa ešte nevykryštalizovala potreba-nepotreba použitia izolovaného textového syntaktického konektora, ktorý by popri implikovaných prvkoch *K* ešte aj samostatne zdôraznil stupeň kohézie textu. Textové syntaktické prostriedky patria k základným vyjadrovacím prostriedkom v rečníckom a vo vedeckom štýle, kde sa pomocou nich veľmi presne môže poukázovať jednak na vzťahy v texte a jednak pregnantne akcentovať miesta, na ktorých je významová váha. Textová syntax, to nie sú len prvky, ktoré ukazujú na vzťahy horizontálnym smerom, v texte, ale aj na vzťahy vertikálnym smerom, to jest na vzťahy hovoriaceho k textu.

3. Z toho, čo sa tu naznačilo, vychádza, že textová syntax v slovenčine má mnoho špecifik. Špecifické je nielen svojim inventárom, ale aj možnosťami. Ťažko by bolo povedať, že jej inventár v porovnaní s inými jazykmi je bohatší alebo chudobnejší, no evidentné je, že má viacej možností na vyjadrenie subjektívneho vzťahu k textu, na exponovanie emfázy a expresívnosti. Textová syn-

tax v slovenčine, to nie sú len lexikálne a gramatické prostriedky, ale aj aktuálne členenie, ba aj intonácia, niektoré slovotvorné prvky, sémantika spájaných výrazov, ich sekvencia a mnoho ďalších prostriedkov, ktoré v systéme patria do všetkých rovín jazyka. V tomto texte však nešlo o ich úplný opis, ale iba o demonštrovanie špecifickosti na niekoľkých najtypickejších príkladoch.

**Otázka zámen
v slovenčine
P. ONDRUS**

I. Pri analýze zámen stretáme sa v počítate s dvoma protichodnými náhľadmi. Jedni jazykovedci pokladajú pronominá za rovnocenné so základnými slovnými druhmi, iní ich zase nepovažujú za také. Zástanci prvej koncepcie zaraďujú pronominá medzi ostatné slovné druhy ako osobitný slovný druh¹. Naproti tomu prívrženci druhej koncepcie tvrdia, že sa zámená rozkladajú naprieč základnými slovnými druhmi a tvoria v každom z nich samostatné skupiny².

Tendenciu zaraďovať zámená medzi základné slovné druhy ako rovnocenné možno pokladať koniec koncov za doznievanie starej antickej teórie slovných druhov, ktorá sa doteraz traduje nielen v praktických školských gramatikách, ale aj v mnohých vedeckých prácach jednotlivých jazykov. Také hodnotenie zámen prevláda podnes, hoci jazykoveda už dávno dost jasne rozlišuje plnovýznamové slová od slov neplnovýznamových³.

Rozoznávanie plnovýznamových a neplnovýznamových slov priviedlo jazykovedcov najprv k tomu, že pronominá /ako neplnovýznamové/ rozložili do základných slovných druhov, vytvoriac v každom z nich skupiny. V ďalšom období, keď sa sémantická povaha a funkcia zámen⁴, ako aj princípy ich klasifikácie vykryštalizovali, definícia a miesto zámen v systéme slovných druhov sa spresnilo. Ukážeme to na pronomínach v slovenskom jazyku.

II. Najmä princípy vyčleňovania zámen zo slovnej zásoby a ich zaraďovanie do systému slovných druhov osvetlili, aké vlastnosti majú pronomína a kde je ich miesto vo vzťahu k slovným druhom.

Ako vieme, v starších gramatických prácach sa slová zo slovnej zásoby začleňovali do slovných druhov na základe lexikálnych, morfológických a syntaktických vlastností.

Zo syntaktických osobitností sa však vyzdvihovali také, ktoré neboli najtypickejšie. Napr. funkcie slov v úlohe vetného člena. Keď sa začala vyzdvihovať schopnosť slov spájať sa s inými slovnými druhmi, zdalo sa, že sa stará nomenklatúra systému slovných druhov postavila na nové základy. Nič sa však nerozriešilo, lebo sa do starej nomenklatúry zaradili len nové slovné druhy: predikatív, modálne slová, častice a spona⁵. Protirečivosť a nelógickosť v starom systéme slovných druhov sa neodstránila, lebo sa slovné druhy vyčleňovali zo slovnej zásoby na základe nejednotných, protirečivých kritérií. Predpokladalo sa, že východiskom zo zložitej situácie bude tzv. komplexné lexikálno-morfologicko-syntaktické hľadisko. Ale pretože sa v tomto trojjednom kritériu sémantické hľadisko vyzdvihlo za rozhodujúce, otázka systému slovných druhov sa nemohla rozriešiť.

V riešení slovných druhov sa pokročilo ďalej, keď sa prekročil rámec doterajšieho ich riešenia z hľadiska lexikálno-morfologicko-syntaktického a keď sa protirečivý princíp klasifikácie nahradil jednotným a neprotirečivým princípom zatrieťovania konkrétnych slov do slovných druhov na základe všeobecného gramatického významu.

Na základe všeobecných gramatických významov sa

principiálne klasifikujú do slovných druhov len plnovýznamové slová. Novosť tohto triedenia a hodnotenia, opierajúceho sa o rozpoznávanie zhodných a odlišných vlastností plnovýznamových slov, je v tom, že nám umožňuje nielen dostať sa mimo rámca doterajšieho riešenia otázok slovných druhov, ale aj spoznať podstatu, relatívne stálu stránku, skrytú za vonkajšími vlastnosťami plnovýznamových slov.

Vnútorná stránka /podstata/ a vonkajšie vlastnosti /forma prejavu/ nie sú totožné. Keby boli totožné, zbytočná by bola akákoľvek veda.⁶ Preto treba zdôrazniť, že medzi vnútornou stránkou a vonkajšími vlastnosťami slov je dialektický vzťah. Dialektika vnútornej a vonkajšej stránky sa prejavuje tak, že všeobecným gramatickým významom - ako hlavnou, vnútornou, relatívne stálou stránkou - sa určujú vonkajšie vlastnosti jednotlivých slovných druhov.

Všeobecným gramatickým významom predmetnosti sú determinované vonkajšie vlastnosti podstatných mien, všeobecným gramatickým významom kvalitatívnosti sú určené vonkajšie vlastnosti prídavných mien, všeobecným gramatickým významom kvantitatívnosti sú determinované vonkajšie vlastnosti čísloviek, všeobecným gramatickým významom procesualnosti sú určené vonkajšie vlastnosti sloves a všeobecným gramatickým významom okolnosti sú determinované vonkajšie vlastnosti prísloviek.

Súčasne treba zdôrazniť, že kým vonkajšie vlastnosti sú pre vyčleňovanie slov do slovných druhov nezávažné, všeobecné gramatické významy vystupujú ako rozhod-

júce pre klasifikáciu slov do systému slovných druhov. A tak všeobecné gramatické významy /vnútorné stránka/ sa sa používajú na principiálnu klasifikáciu plnovýznamových slov a vonkajšie vlastnosti /lexikálny význam a gramatické kategórie/ zase na systematický opis jednotlivých slovných druhov.⁷

III. Ako sa dá táto koncepcia a hodnotenie plnovýznamových slov preniesť na zámená ako skupinu neplnovýznamových slov?

Z faktu, že zámená sú neplnovýznamové slová, vyplýva i vzťah zámen k plnovýznamovým slovám, tvoriacim systém slovných druhov.

Z predošlého výkladu vieme, že slovné druhy majú všeobecné gramatické významy. Zámená, pretože sú neplnovýznamové, nemôžu mať svoj samostatný všeobecný gramatický význam: táto ich nesamostatnosť je charakterizovaná okolnosťou, že každá základná skupina zámen preberá všeobecný gramatický význam od toho slovného druhu, ku ktorému je v priamom vzťahu.

Ak má základná skupina vzťah k podstatným menám, preberá od nich všeobecný gramatický význam predmetnosti. Ak je vo vzťahu k prídavným menám, preberá od nich všeobecný gramatický význam kvalitatívnosti. Ak má vzťah k príslovkám, preberá všeobecný gramatický význam okolnosti.

Všeobecný gramatický význam predmetnosti, kvalitatívnosti, kvantitatívnosti, procesualnosti a okolnosti principiálne nám člení zámená na substantívne, adjektívne, číslovkové, slovesné a príslovkové. Sú to základné skupiny zámen. V substantívnych zámenách všeobecný gramatický význam predmetnosti určuje ich vonkajšie vlast-

nosti,,t.j. lexikálny význam a gramatické kategórie /zhodné s tými vonkajšími vlastnosťami, ktoré sú pri podstatných menách/. Pri adjektívnych zámenách všeobecný gramatický význam kvalitatívnosti determinuje ich vonkajšie vlastnosti, t.j. ten lexikálny význam a tie gramatické kategórie, ktoré sa vyskytujú pri prídavných menách. V číslovkových zámenách všeobecný gramatický význam kvantitatívnosti určuje ich vonkajšie vlastnosti zhodné s číslovkami. Pri slovesných zámenách všeobecný gramatický význam procesualnosti determinuje ich vonkajšie vlastnosti zhodné so slovesami. V príslovkových zámenách všeobecný gramatický význam okolnosti určuje ich vonkajšie vlastnosti zhodné s príslovkami.

Vzťah medzi všeobecnými gramatickými významami a lexikálno-gramatickými vlastnosťami slov základných zámenných skupín nie je taký priamočiary ako pri slovných druhoch. Je to preto, že sa v historickej dobe vývinu jazyka vzťah zámen ako celku k slovným druhom menil: zmenil sa najmä po vzniku čísloviek ako osobitného slovného druhu. Vonkajšie vlastnosti /lexikálny význam a gramatické kategórie/ sa však pri zámenách podnes ustálili natoľko priezračne, že na základe nich možno zámená systematicky opísať.

Ako sa využíva významové hľadisko⁸ - vedľajšie, pomocné hodnotiace kritérium - pri klasifikácii základných druhov zámen?

Substantívne, adjektívne, číslovkové, slovesné a príslovkové zámená sa na základe sémantického hľadiska funkčného, t.j. takého, či majú úlohu pýtať sa alebo poukazovať na predmet a jeho vlastnosti, delia na opy-

tovacie a neopytovacie /poukazovacie/. Opytovacie a poukazovacie zámená - i pri svojej funkčnej odlišnosti - majú zhodnú vlastnosť v tom, že sú rozložené vertikálne, naprieč uvedených základných druhov zámen.

Opytovacie a poukazovacie pronomína sa navzájom odlišujú aj ďalšou črtou. Kým opytovacie sú málo členené, poukazovacie sa členia z lexikálno-vecného hľadiska veľmi pestré.

Neopytovacie /poukazovacie/ substantívne zámená sa delia na osobné, zvrtné a ukazovacie. V osobných sa vydeľujú základné ja, ty, my, vy, on, ona, ono, oni, ony a prívlastňovacie jeho, jej, ich. Zvrtné, ktoré poukazujú na vzťah predmetu/nositeľa činnosti/ k nositeľovi činnosti, sa nečlenia; sú to seba, sa. Zato skupina ukazovacích zámen sa triedi na: základné ten, onen, tento, tamten, tenhľa; vymedzovacie, a to kvalitatívne stotožňovacie tenže a kvantitatívne popieracie nikto, nič; a neurčité niekto, voľakto, dakto, niečo, voľačo, dačo, ktosi, čosi, hocikto, hocičo, kdeko, kdečo, všetko, všetičo, ledakto, ledačo, leci kto, lecičo. sotva kto, sotvačo, ktovieko, ktoviečo, bohvieko, bohviečo, ktokoľvek, čokoľvek, čo-to.

Neopytovacie /poukazovacie/ adjektívne zámená sa členia: na osobné prívlastňovacie mój, tvoj, náš, váš; zvrtné prívlastňovacie svoj; ukazovacie, a to základné taký, oneký, takýto, toľkoraký, toľký, toľkýto, vymedzovacie, t.j. kvalitatívne stotožňovacie takýže, ten istý, taký istý a odlišovacie iný, inší, inakší, kvantitatívne súhrnové každý, celý, obmedzovacie samý a popieracie nijaký, niktorý, ničí, žiaden, žiadny; neurčité oný, nejaký, niektorý, niečí, ďajaký, ďaktorý, podektorý, dačí,

akýsi, ktorýsi, čísi, hocijaký, hociktorý, hocičí, voľajaký, voľaktorý, voľachi, všelijaký, neviemaký, bohvieaký, čertvieaký, akýkoľvek, ktorýkoľvek, číkoľvek, všakový, všakovaký, niekoľkoraký, mnohoraký, mnohý; určité jednaký, rovnaký, dvojaký, trojaký, štvoraký, tisícorský. Adjektívne neopytovacie zámená poukazujú na prívlastňovacie osoby, na kvalitatívnu a neurčitú i určitú vlastnosť predmetu.

Neopytovacie /poukazovacie/ číslovkové zámená sa delia len na: ukazovacie, a to základné tolko, toľkí, toľkoto, vymedzovacie, t.j. kvalitatívne stotožňovacie toľkože a kvantitatívne súhrnové všetci, všetky, všetok i obmedzovacie sám; a neurčité niekoľko, niekoľkí, dakoľkí, voľakolko, voľakol'kí, mnoho, mnohí, viacero, viacerí.

Neopytovacie slovesné zámená tentoveť, ondiat', ona- čit' môžeme pokladať za také, čo poukazujú na neurčitú činnosť.

Neopytovacie /poukazovacie/ príslovkové zámená obsahujú len jeden druh ukazovacích zámen. Ten sa však zložíte člení na: základné tak, takto, onak, tem, tu, tu-to, tade, odtade, tadiaľ, odtiaľ, potiaľ, toľkokrát, toľko ráz, toľkorako, vtedy, odvtedy, dotedy, onehdy, preto, zato, nato; vymedzovacie, a to kvalitatívne stotožňovacie takže, tamže, tak isto, odlišovacie inak, ináč, inakšie, inde, inam, inokde, inokade, inokadiaľ, inokedy, kvantitatívne súhrnové všade, všadiaľ, vždy i popieracie nijako, nikde, nikam, nikdy; neurčité nejako, dajako, voľajako, všelijako, všelikde, všelikade, dakde, dakade, niekade, niekam, niekedy, voľajako, voľakde, voľakedy, voľakam, hocijako, hocikde, hocikam, hocikade, akosi, kdeisi-kamsi, kedysi, niekoľkokrát, mnohokrát, čosi-kamsi.

Opytovacie zámená sa nečlenia: substantívne sú kto, čo, adjektívne aký, ktorý, čím, koľkoraký, koľký, číslóvkové koľko /koľkí/, príslovkové ako, kde, kam, kde, kadiaľ, kedy, prečo.

A ako sa využívajú gramatické kategórie pri systematickom opise základných zámenných skupín?

Z dialektického vzťahu medzi všeobecným gramatickým významom a vonkajšími vlastnosťami vyplýva existencia - dominujúcich - gramatických kategórií pri substantívnych, adjektívnych, slovesných a príslovkových zámenách. Tak potom pri substantívnych zámenách hľadáme gramatické kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby, pri adjektívnych okrem gramatickej kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby aj kategóriu stupňovania, pri číslóvkách predovšetkým kategóriu pádu a mužskej osoby, pri slovesných zámenách kategóriu osoby, čísla, času, spôsobu, rodu a vidu a pri príslovkových zámenách gramatickú kategóriu stupňovania.

Pri systematickom opise základných skupín zámen postupujeme tak, že ich podskupiny navzájom porovnávame, a to horizontálne i vertikálne. Horizontálne znamená porovnávať výskyt gramatických kategórií pri jednotlivých "rovnorodých" podskupinách v každom základnom druhu substantívnych, adjektívnych, číslóvkových, slovesných a príslovkových zámen osobitne. Porovnávať vertikálne znamená sledovať zhodné i odlišné vlastnosti jednotlivých "nerovnorodých" podskupín v rámci rôznych základných druhov zámen.

IV. Z úvah o zámenách vyplývajú takéto závery:

1. Zámená ako neplnovýznamové slová nemožno po-

kladať za rovnocenné so základnými slovnými druhmi plnovýznamových slov. Každá skupina zámen preberá všeobecný gramatický význam od toho základného slovného druhu, s ktorým je vo vzťahu.

2. Zámená netvoría samostatný slovný druh v systéme základných slovných druhov, ich jednotlivé skupiny sa nerozkladajú po jednotlivých základných slovných druhoch. Stoja mimo systému slovných druhov, no ich jednotlivé druhy priamo korešpondujú so základnými slovnými druhmi: substatívne a podstatnými menami, adjektívne s prídavnými menami, číslovkoví s číslovkami, príslovkové s príslovkami atď.

3. Takýto rozbor predstavuje komplexnú analýzu zámen ako osobitnej triedy slov: opiera sa o nové gnozeologické východiská, skúmanie zhodných a odlišných črt pri zámenách v porovnaní s plnovýznamovými slovami zo systému slovných druhov, o dialektiku poznávania. Z tohto hľadiska treba pokladať problematiku zámen za principiálne osvetlenú¹⁰. Tento opis zámen možno súčasne využiť i na ich porovnávanie v jednotlivých, predovšetkým v slovanských jazykoch.

Poznámky

¹ Tak sa zaraďujú najmä v prácach, v ktorých prevláda antická teória slovných druhov.

²

Naprieč slovných druhov rozložil zámensá H.Paul v knihe Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1937, kap. XX. --- V posledných rokoch ich naprieč slovných druhov rozmiestil O.P.Sunik v štúdiu Voprosy obščej teorii častej reči, zborník Voprosy teorii častej reči. Na materialach jazykov različnych tipov, Leningrad 1968, 40.

³

K tomu O.P.Sunik Obščaja teoriija častej reči, Moskva-Leningrad 1966, 17.

⁴

Porov. k tomu R.A.Makarjan, Tipy semantičeskogo protivodejstvija v sfere formoobrazovanija i slovoobrazovanija, Jerevan 1970, 270 n, kde je i ďalšia literatúra k tejto problematike. --- Okrem toho porov. Ju.I. Ledenevovu štúdiu O granicach i funkcijach klassa nepolnoznačnych slov v russkom jazyke, Učenyje zapiski.T.148. Russkij jazyk. Vypusk desiatyj. Moskovskoj oblastnoj pedagogičeskij institut im.N.K.Krupskoj, Moskva 1964,179 n.

⁵

K tomu porov. napr. Jazykovedný sborník SAV IV, Bratislava 1950; ----- Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s sloveckim. Morfologija, č.I, Bratislava 1954.

6

V.G.Afanasiev, Základy filozofie, Bratislava 1964, 132.

7

Takto opísal zámená autor v štúdií Klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine, Slovenská reč 38, 1973.

8

Využilo sa pri klasifikácii zámen v akademickej Morfológii slovenského jazyka, Bratislava 1966.

9

Porov. autorov článok Klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine, Slovenská reč 38, 1973.

10

Naposledy sa otázky zámen dotkol J.Vukovič v štúdií K probleme klasifikácii častej reči, Voprosy jazykoznanija 1972, č.5, str. 49-53, 60-61. Pronominá zaraďuje medzi základné slovné druhy ako rovnocenné s podstatnými menami, prídavnými menami, číselníkmi a príslovkami.

**Slovenské nárečia
a Karpatský
dialektologický atlas
P. ONDRUS**

V krajinách karpatskej oblasti začal sa z iniciatívy prof. S. B. Bernštejna výskum jazykov a nárečí, porovnávanie ich zhodných i odlišných javov, ako aj zisťovanie výsledkov vzájomného vplyvu jazykov i nárečí v karpatsko-dunajskom areáli.¹ Takže na Medzinárodnom sympóziu "Problémy karpatskej jazykovedy", ktoré bolo 24.-26. apríla 1973 v Moskve, pristúpilo sa už len k uskutočneniu predošlých snáh a rozhodlo, že sa pod vedením Inštitútu slavjanovedenia i balkanistiky AN SSSR zostaví a vydá "Karpatský dialektologický atlas" /KDA/.

V čom môže pomôcť Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pri zostavovaní KDA? Už teraz má k dispozícii bohatý lexikálny materiál z bývalých stolíc: Bratislavská /Br/, Nitrianska /Ni/, Trenčianska /Tr/, Oravská /Or/, Tekovská /Te/, Hontianska /Ho/, Novohradská /No/, Zvolenská /Zv/, Gemerská /Ge/, Spišská /Sp/, Šarišské /Ša/, Zemplínske /Ze/. Tento materiál ukazuje, ako sú slovenské nárečia začlenené do karpatskej jazykovej sféry:

Niektoré slová, ktoré sú v ostatnej karpatskej jazykovej oblasti, vyskytujú sa vo všetkých slovenských nárečiach. Napr.:

/líeska "lesný orech"/ líeska Ni /Brezová pod Bradlou/, léske Br /Stupava, Dúbravka, Trstín/, líeska Br /Opoj/, líeska Ni /Siladice/, léska Ni /Nitriansky Hrádok/, léska hor Tr /Turzovka/, léska Ho /Pečenice/, No

/Ľuboreč/, Ge /Kociha/, Zv /Čierny Balog/, lieska Ge /Slizské/, Pieska Sp /Smižany/, liaska Sp /Spišský Štvrtok/, Pieska Ša /Hrabkov/, Pieska Ze /Žalobín/;

/oplecko "časť ženského odevu"/ oplečko Br /Dúbravka, Trstín, Ni /Siladice, Nitriansky Hrádok, Rakovice, Trakovice/, oplečko Or /Podbiel, Žaškov/, Ho /Pečenice/, No /Ľuboreč/, Zv /Čierny Balog/, Ge /Ratkovská Zdycheva/, oplečko Ge /Švermova/, oplečko Ge /Muránska Dlhá Lúka/, Sp /Smižany, Spišský Štvrtok/, Ze /Žalobín/;

/košiar "záhon pre ovce na pastvisku, záhon pre dobytok v dedine"/ košár Br /Stupava/, Ni /Nitriansky Hrádok/, košár hor Tr /Turzovka/, košar Sp /Spišský Štvrtok, Smižany/, Ge /Muránska Dlhá Lúka/, košár Ge /Šivetice/, košiar No /Ábelová/, košar Ge /Kociha/, Ša /Hrabkov/ Ze /Žalobín/; košarisko Ni /Brezová pod Bradlom/, košarovať No /Ľuboreč/;

/plytký "nehlboký, melký" /puitki Br /Stupava/, plitki Br /Dúbravka/, plitki Br /Trstín/, plitki Ni /Siladice, Rakovice, Úľany nad Žitavou/, Or /Žaškov, plitki Sp /Spišský Štvrtok/, plitki No /Ľuboreč/, pletkej No /Ábelová/, plitki Ge /Muránska Dlhá Lúka/, Ša /Hrabkov/, plitki Ze /Žalobín/;

/kysnúť "o ceste"/ kysnúť Ni /Brezová pod Bradlom/, Br /Stupava, Trstín/, Ni /Siladice, Nitriansky Hrádok, Rakovice/, kysnúť/kisúti Ni /Úľany nad Žitavou/, kysnuc Sp /Spišský Štvrtok/, Ge /Muránska Dlhá Lúka/, kysnúť Zv /Čierny Balog/, kysnúti Ge /Kociha/, kysnuc Ša /Hrabkov/;

/buchta "jedlo"/ Ni /Brezová pod Bradlom/, Br /Stupava, Trstín/, Ni /Siladice, Rakovice/, Or /Žaškov/, Ho /Pečenice/, Ge /Kociha/, Ze /Žalobín/, Ša /Hrabkov/; buchtí No /Ľuboreč/, Ge /Muránska Dlhá lúka, Slizské/;

Sp /Spišský Štvrtok/;

/sadza "čiastočka uhlíka po spálení horľavých látok"/ saze Tr /Dúbravka/, sadza Br /Trstín/, sadze Ni /Siladice/, sadza Ni /Nitriansky Hrádok, Rakovice/, sadza hor Tr /Turzovka/, sadzã Or /Žaškov/, sadzka Sp /Smížený/, sadza No /Ábelová/, Ša /Hrabkov/; /očadený /čierneý od sadzí/ očãdení Or /Žaškov/;

/breh "evah"/ breh Ni /Brezová pod Bradlom/, Br /Stupava, Opoj, Trstín/, Ni /Nitriansky Hrádok/, Tr /Turzovka/, Ho /Pečenice/, No /Ľuboreč, Ábelová/, Zv /Čierny Balog/, Ge /Šivetice, Muránska Dlhá Lúka/, brih Ze /Žalobín = malý vrch/;

/háĵ "les, menší porast, starý les, menší listnatý les, mladý les stĵ."/ háĵ Br /Stupava, Dúbravka, Opoj/, Ni /Siladice, Rakovice, Úľany nad Žitavou, Nitriansky Hrádok/; Háĵik Or /Podbieľ/, Háĵ No /Ábelová/.

Iné sa vyskytujú predovšetkým v západoslovenských a východoslovenských nárečiach /s presahom do stredoslovenských/ v jednej podobe, ale v stredoslovenských dialektoch v inej forme:

/vír "vo vode"/ vír Br /Opoj/, Ni /Nitriansky Hrádok, Rakovice/, vír hor.Tr /Klokočov/, vír No /Ábelová/, vír Ze /Žalobín/; /krútnava/ krútnava No /Ľuboreč/.

Ďalšie sú hlavne v západoslovenských /s prevahou do stredoslovenských/, kým východoslovenské a stredoslovenské sa od nich odlišujú:

/kalný "kalná voda"/ kalní Br /Opoj, Trstín/, kalny hor Tr /Turzovka/, kalní Or /Žaškov/; mútni Ge /Kociha/, mutní Ša /Hrubkov/; mútní Br /Stupava/.

Niektoré sú rozšírené len v severozápadných a južnostredoslovenských nárečiach:

/blýskavice "búrka s hromobitím alebo bez hromobitia"/ bliskavice hor Tr /Turzovka/, bliskavice No /Luboreč/.

Iné sa vyskytujú len v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach:

/kolomaz "masť na kolesá"/ kolomaz Ho /Pečenice/, Ge /Kociha/, kolímaž Ša /Hrabkov/;

/pristáť "priženiť sa"/ pristáti Ge /Kociha/;
/prístavok "ten, kto sa priženil"/ prístavok Ho /Pečenice/, prísteš Sp /Spišský Štvrtok/, Ša /Hrabkov/.

Ďalšie sa nachodia v severozápadoslovenských, východoslovenských a stredoslovenských nárečiach:

/iskať "hľadať"/ iskať Tr /Turzovka/, iskať Ša /Hrabkov/.

Iné zase v stredoslovenských nárečiach južných i severných:

/znoj "pot"/ znoj Ge /Kociha/, znoj Or /Žaškov/;
pot Br /Jakubov/, Zv /Čierny Balog/, Ge /Šivetice/; po-
tiť sa Ho /Pečenice/.

Ďalšie iba v južnostredoslovenských nárečiach, a to v takom význame, v akom sa vyskytujú v karpatskej oblasti nárečí východoslovenských jazykov:

/hreť "tancovať"/ hrať Ge /Kociha/;
/zavřítiť "kôpku: hromadením sena utvoriť kopec"/
zavřítič Ge /Ratkovská Zdychava/.

Napokon nájdeme v slovníku slovenských nárečí také slová, ktoré sa priniesli do karpatskej oblasti velašskou kolonizáciou:

/okid "inovat"/ okit Ni /Valašská Belá/, okid Ge /Švermovo/; inovat /Br /Stupava, Trstín/, Ni /Rakovice/, inovat Ni /Nitriansky Hrádok, Úľany nad Žitavou/, inovač

Tr /Klokočov/, inováč Tr /Turzovka/, inováč No /Ľuboreč/, inováč Ge /Šivetice/, arien /vo význame inováč/ Ho /Pečenice/.

/ogar "vysoký, chudý človek; mladík, chlapec"/ ogar Ge /Revúce/, Ša /Veľký Šariš/, Hevešská stolica v Maďarskej ľudovej republike /Matranské nárečie/.

Záverom možno povedať, že slovenské nárečové slová, typické pre karpatskú jazykovú oblasť, sa členia takto:

1. Slová, ktoré sa vyskytujú na území všetkých slovenských dialektov a význam nadobúdajú len v širších slovenských súvislostiach, lebo sa vyskytujú aj v nárečiach ukrajinského a bieloruského jazyka. Typ lieka a ďalšie.

2. Slová, ktoré sú v západoslovenských a východoslovenských dialektoch, susediacich s poľskými a ukrajinskými nárečiami. Typ vír a ďalšie.

3. Slová, ktoré sa vyskytujú v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach, príslušných k ukrajinským a poľským dialektom. Typ kolomaz a ďalšie.

4. Slová, ktoré sú len v južnostredoslovenských nárečiach. Typ hrať /vo význame "tancovať"/ a ďalšie.

5. Slová, ktoré sa dostali do jednotlivých obcí v slovenských nárečiach valašskou kolonizáciou. Typ okiď a ďalšie.

Spoločným znakom všetkých skupín slov zo slovenských nárečí - i pri ich odlišnom pôvode - je však to, že sú charakteristické pre jazykovú oblasť karpatskú a nájdu svoje významné miesto v Karpatskom dialektickom atlase.

Poznámky

1

O tom porov. programatický článok S.B.Bernštejna "Problemy karpatskogo jazykoznanija" v zborníku Karpatskaja dialektologija i onomastika, Moskva 1972, 3-15.

2

Ako ukazuje materiál z dialektologického oddelenia SAV v Bratislave, na strednom Slovensku háj je vo význame: hora /No/, viac stromov pokope /Ho, No/, polovičný porast /Ho/, pri dedine porast /Te/, lúka, kde je málo stromov /Zv/, pekný lesík /Zv, Te/; na východnom Slovensku slovo háj značí: menší lesík /Ša/, mladý les /Ze/ atď.

F.P. Filin v knihe Proischoždenije russkogo, ukrajinskogo i beloruskogo jazykov, Leningrad 1972, 526-528, píše: pomenovanie háj "dnes je veľmi známe v ukrajinskom a bieloruskom jazyku. V severovýchodnej oblasti slovo háj nejestvuje. Slovanské plemená, presídlené z juhozápadu na severovýchod, snáť to slovo postupne zabúdali, lebo samostatne stojace listnaté hájiky neboli pre severovýchodnú oblasť charakteristické".

3

Podľa materiálu v dialektickom oddelení SAV v Bratislave hľadať sa vyskytuje v bývalých stoliciach: Br, Ni, Tr, Tu, dol Te, väčšina Ho, juž.No; inde na strednom a východnom Slovensku je ískať.

4

O slove znoj /pot/ porov. N.J.Tolstoj Iz geografii slevianskich slov: G.sazha-čed; 7. pot-znoj, Karpatskaja dialektologija i onomastika, Moskva 1972, 240-257.

5

Obce Valašská Belá a Švermově sú kolonizované.
Preto je iba v nich slovo okiď.

6

Slovo ogar sa dostalo do karpatskej oblasti valašskou kolonizáciou, a to do poľského jazyka na juhu a do moravskoslovenského nárečia. O tom píše A.Vašek v knihe Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. - Z moravskoslovenského prostredia sa kolonizáciou slovo ogar prenieslo do Matranských hôr v Maďarsku v polovici 18.storočia.

**Slovensko-maďarské
lexikálne vzťahy
Š. ONDRUŠ**

Skúmanie slovanských, a tým aj slovenských slov prevzatých do maďarčiny má bohatú tradíciu. Táto tradícia je daná celkovou orientáciou maďarskej lingvistiky hlavne na výskum slovnej zásoby.

Základné medzníky v skúmaní slovensko-maďarských lexikálnych vzťahov predstavujú tieto práce:

1. Štefan Leška - Stephanus Leschka, *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis slaviceorum Magyarici usus*. Budae 1825.

2. Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien 1875.

3. János Melich, *Szláv jövevényszavaink /Slovenské prevzaté slová/*. Budapest 1903.

4. István Knieszsa, *A magyar nyelv szláv /övevény-szavai /Slovenské prevzatie v maďarskom jazyku/*. Budapest 1955.

5. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára /Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka/*, I, Budapest 1967, II, 1970.

Z autorov uvedených lexikografických diel boli traja Slováci: Leška, Melich, Knieszsa.

Doterajšie skúmanie slovensko-maďarských lexikálnych vzťahov má tradičný ráz. Metodologicky sa opiera v podstate o mladogramatickú doktrínu, to znamená, že je zamerané hlavne na zvukovú rovinu jazyka, na pravidelné

hláskové zmeny, resp. substitúcie. Pri interpretácii významovej roviny slov vychádza v podstate z naivného realizmu - z významovej zhody skúmaných slov.

Celkovo možno metodologické nedostatky doterajšieho skúmania slovensko-maďarských lexikálnych vzťahov zhrnúť do týchto základných bodov:

1. Slovensko-maďarská lexikológia v nedostatočnej miere prizera na vnútorné štruktúrne vlastnosti tých slovenských jazykov, ktoré boli premenom preberania slov do maďarčiny.

2. Slovensko-maďarská lexikológia nekoná hlbšiu významovú analýzu skúmaných slov. Neopiera sa o všeobecné sémantické tendencie, resp. o pozitívne zistené sémantické responzie /k pojmu sémantické responzie porov. Š.Ondruš, Slovenská reč 1973, č.1, str. 32-33, č.2, str. 79/.

3. Nedostatočne sa rešpektuje empiricky získaný poznatok, že pri preberaní slov z jazyka do jazyka, najmä z jazyka jednej genetickej rodiny do jazyka inej genetickej rodiny, dochádza často k zámene spoluhlások stojacich v korelačnom vzťahu, napr. k zámene znelych a neznelých spoluhlások.

4. Maďarská genetická lexikológia trpí chorobou, ktorá je v etymologickom bádaní dosť rozšírená: ak si nevie s genetickým výkladom slova rady, zaradi ho medzi slová onomatopoické, zvukomalebné. Tým sa vlastne zbavuje potreby dané slovo etymologizovať.

. - .

Podľa I. Kniezsú prevzala maďarčina zo slovenských

jazykov 1234 slov. Pravda, v tomto počte sú aj slová obmedzené na malé maľarské nárečové územia, ako aj slová historicky efemérne. V spisovnej norme maľarského jazyka je teda veľmi malý počet slov slovanského pôvodu.

Naše doterajšie bádanie v oblasti genetických vzťahov slovanskej slovnnej zásoby a slovansko-maľarských lexikálnych vzťahov ukazuje, že v maľarskom spisovnom jazyku je oveľa väčší počet slov slovanského pôvodu /medzi nimi aj slovenského pôvodu/, než to predpokladá tradičná maľarská lexikológia a lexikografia.

Ide napríklad o nasledujúce slová, ktorým doterajšia maľarská jazykoveda pripisuje ugro-fínsky pôvod, zvukomalebný pôvod alebo ich vyhlasuje za slová neznámeho pôvodu:

1. BAJUSZ : PA-QS7

Slovenčina sa oproti ostatným slovanským jazykom vyznačuje tou osobitosťou lexikálno-derivačného rázu, že v slovenčine má, resp. mala predpona pa- oveľa väčšiu derivačnú aktivitu ako v ostatných slovanských jazykoch. Napr. praslovanská substantívna korenná morféma rob- vo význame "dieťa, chlapec, sluha" /české robě, robátko, staroruské robja, bulharské rob atď./ má iba v slovenčine derivát s predponou pa- : parobok "mládelec".

Obdobne praslovanská lexéma lěsa "ohrada, kôl v ohrade, kolík" má v slovenčine derivát pa-lesák "kôl v plote, kôl pri ceste".

Uvedené /a mnohé ďalšie/ príklady nás oprávňujú predpokladať, že aj prasl. lexéma qs7 "fúzy" mala v starej slovenčine derivát pa-qs7. Hlät medzi dvoma samo-

hláskami vyvolal intervokalické -j- : pa-j-qs7, prípadne intervokalické pa-v-qs7. Po denazalizácii nosoviek sa podoba pajqs7 zmenila na pajus. V tejto vývinovej fáze starej slovenčiny, to znamená po denazalizácii nosoviek, ale ešte pred kontrakciou, bola podoba pajus prevzatá do maďarčiny ako bajus, resp. bajusz. Okrem tejto hláskovej podoby má lexéma bajusz v maďarčine aj iné hláskové varianty, čo pri prebratí slova nijako neprekvapuje. Vo vnútornom vývine slovenčiny sa stará podoba pajus kontrakciou zmenila na pús, resp. púz. Druhotnou sporadickou zámenou p/f, ktorú vyvolali asi disimilačné zmeny typu pták/fták, sa podoba pús/púz zmenila na fús/fúz. /Bližšiu argumentáciu pozri v Kultúre slova 1971, č.7, str. 234 - 237./

Maďarské slovo bajusz je teda slovenského, resp. slovenského, nie neznámeho pôvodu, ako uvádza maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 220. Z maďarčiny bolo spätne slovo bajusz prevzaté do slovenských nárečí ako bajusy, bajúzy.

2. BECSÜL : PAČITI / BAČITI

Stredoslovenské nárečové a spisovné slovenské sloveso malo pôvodný význam "pozerieť, hľadieť" v hláskovej podobe páčiť. Tento význam je zachovaný v niektorých nárečiach a u niektorých spisovateľov stredoslovenského pôvodu /Hviezdoslav, Kukučín/.

Vo východnej slovenčine, v poľštine, ukrajinčine a bieloruštine nastala zámena neznej labiály znelou labiálou b : východoslov. bačic, poľské baczyć, ukraj. bačyty, bieloruské bačić.

Významy "pozerieť, hľadieť" a "vážiť si, uctievať"

si" predstavujú významové responzie. To znamená, že vo vývine tej istej lexémy alebo skupiny lexém odvodených od tej istej základovej lexémy môže dôjsť k významovej zmene "pozerať" → "vážiť si, uctiť si".

V nemčine od slovesa sehen "vidieť, pozerať" odvodené ansehen, resp. substantivizované Ansehen nemá iba význam "videnie, pozeranie", ale aj význam "vážnosť, úcta".

Obdobne v latinčine od slovesa spectare "pozerať" odvodené respectare znamená "vážiť, uctiť si".

Responzibilný vzťah medzi významami "vidieť, pozerať" a "vážiť, uctiť si", resp. "pozeranie" a "úcta, vážnosť" oprávňuje vysloviť názor, že slovanské, resp. slovenské sloveso pačiti/bačiti "pozerať" bolo prevzaté do maďarčiny, kde z formy bač-el podľa zákona vokalickej harmónie vznikla podoba beč-el, beč-öl, beč-ül, ktoré od významu "pozerať" prešli k responzibilnému významu "vážiť si, uctiť si".

Maďarské sloveso beczül je teda slovenského, prípadne ukrajinského pôvodu, a nie neznámeho pôvodu, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str.266.

Zo slovenského pačiti/bačiti "pozerať" do maďarčiny prevzaté beczül "uctiť" prešlo druhotne späť do slovenských nárečí ako bečelovať /aa/.

3. CSÁKÓ : ČEKOL/ČAKOL

Litovčina má skupinu slov odvodených od koreňa kek-: keke "chumáč, chochol", kekulas "kopa, hrba", kekutis "kopa, hrba; chumáč, chochol". Podobne aj responzibilné lotyšské cekule označuje chochol, chumáč.

Baltské slová odvodené od koreňa kek- majú respon-

zibílné zastúpenie aj v slovanských jazykoch.

Od koreňa kek- bolo v praslovančine odvodené kek-el-, ktoré po palatalizácii na čeč-el- žije práve v slovenčine, a to v slove čečelica "chocholovitá sliepka, sliepka s chocholom".

Od temnej ablautovej podoby koreňa kek-, t.j. od podoby kok- bolo odvodené kokol-, ktoré so sporadickou zámenou k/ch má celoslovenské zastúpenie v podobe kochol / v slovenských nárečiach/, chochol.

Existencia ablautových podôb kekel->čečel- : kokol->chochol implikuje aj existenciu podoby kekol, po palatalizácii čekol, resp. čakol vo význame "chochol".

Podoba čekol/čakol vo význame "chochol" bola zo slovenčiny /alebo iného slovanského jazyka/ prevzatá do maďarčiny ako czákw, czákó vo všeobecnom význame "dačo chocholovité, trčiace, odtávajúce", resp. v špecifikovaných konkrétnych významoch 1. chocholovité rohy volov, voly s chocholovitými rohmi, 2. klobúk, čiapka s chocholmi, chocholovitá prikrývka na hlavu, 3. husársky chocholovitý klobúk, čakov".

Maďarské slovo czákó nie je teda ani neznámeho pôvodu, ani nesúvisí s volaním na voly čá, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 470, ale je slovanského, pravdepodobne slovenského pôvodu.

Zo slovenčiny /slovenčiny/ do maďarčiny prevzaté czákó bolo prevzaté späť do slovanských a iných európskych jazykov vo význame "husársky chocholovitý klobúk". K etymológii praslovenského koreňa kek-/ kok- "chochol" /porov. Š. Ondruš, Slovenská reč 1972, č.6, str.334-341/.

4. CSÚCS : ČUKA/KUČA-ČUČ/A/

Indoeurópsky koreň *keu-/kou-* s významom "oblasť, vyvýšenina, vrch, kopa" mal v baltskej a slovanskej jazykovej oblasti pomerne bohaté deriváty. Jedným z nich je derivát *keu-k- / kou-k-*. Tento derivát je zastúpený v litovskom *kaukas* "hrča, hrba", *kaukars* "vyvýšenina, vrch, končiar", v praslovenskom *keuka* > *čuka* "vrch, končiar" /južné slovanské jazyky/, *koukja* > *kuča* "kopa, hrba" /východné slovanské jazyky/.

Existencia derivátov *keuka* > *čuka* a *koukja* > *kuča* implikuje aj existenciu derivátu *keukj-* > *čuč-* vo významoch "vrch, končiar", ktorý bol prevzatý do maďarčiny ako *čúč*, resp. *csúcs* v tých významoch, aké majú slovanské lexémy *kuča*, *čuka* a s nimi responzibilné *čuč-*.

Fakt, že v slovenských jazykoch je historicky konkrétne doložená podoba *kuča* a *čuka*, kým podoba *čuč-* je iba predpokladaná, nie je prekážkou genetického stotožnenia maď. *csúcs* s uvedenými slovanskými slovami. Ide o obdobný prípad, ako je maďarské *abajdóc* /Kniezsa 55/, maď. *kemence* /Kniezsa 261/, maď. *csorbóka* /Kniezsa 141/ a i.

Maďarské slovo *csúcs* "vrchol, končiar" nie je teda zvukomalebného ugrofínskeho pôvodu, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 568, ale slovenského pôvodu. /K etymológii slov *kuča*, *čuka* porov. Š. Ondruš, Slovenská reč 1972, č.6, str. 334-341./

5. CSÚP : ČUP/A/, KUP/A/, Kopa

Indoeurópsky základ *keu-/kou-* "vyvýšenina, vrchol, chochol" mal v praslovančine aj derivát *keu-p-*. V zmysle Benvenistovej teórie o hláskovej štruktúre indoeurópske-

ho odvodeného koreňa mal základ *keu-p-* tieto varianty:

keu-p *kwep-*

kou-p- *kwop-*

Pokračovaním prvého variantu *keup-* je slovanské slovo *čup/a/*, resp. so zámenou *p/b* v podobe *čub/a/* vo významoch "vrchol, vrcholec, chochol".

Pokračovaním variantu *koup-* je slovanské *kupa* a s ním responzibilné litovské *kaupas* vo význame "kopa, vrch".

Pokračovaním variantu *kwep-*, po sporadickej praslovanskej delabializácii *kep-* je slovanské slovo *čep-6c6*, ktoré od významu "vrchol" prešlo k špecifikovanému významu "prikrývka na vrchole hlavy, čepiec".

Pokračovaním variantu *kwop-*, po delabializácii *kop-* je slovanské slovo *kopa*, *kop-6c6* a iné deriváty vo význame "kopa, kopec, vrcholec".

Ako ukazuje uvedená čelať pokrvných slovanských slov *čup/a/-čub/a/*, *čep-6c6*, *kupa*, *kopa*, praslovančina mala bohatú derivačnú sieť indoeurópskeho základu *keu-p-* "vrchol, kopa, chochol".

Maďarské slovo *csúp* nie je teda neznámeho, resp. ugrofínskeho zvukomalebného pôvodu, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 573, ale jednoznačne slovanského pôvodu.

6. CSUTA, CSUTKA : ČUTA, ČETA, KYTA

Indoeurópsky koreň *keu-* vo význame "kopa, hrba" mal v praslovančine popri derivátoch *keup->čupa*, *keuk->ču-ka* aj derivát *keut->čut-*. Tento derivát mal v zmysle Benvenistovej teórie tieto varianty:

keut- kwet-

kut-

kūt-

Pokračovaním variantu keut- je historická podoba čut- vo význame "kopa, kôpka, zväzok niečoho".

Pokračovaním variantu kwet-, po sporadickej delabializácii zmenený na ket- dáva historické slovanské slovo četa, ktoré od všeobecného významu "kopa, zväzok" prešlo k špecifikovanému významu konkrétnemu, a to "kopa, zväzok, zástup ľudí" alebo "kopa, zväzok, zástup zvierat".

Nulový stupeň kut-, resp. v zdĺhanej kvantite kūt- dáva historické slovanské slovo kyta vo význame "kôpka, zväzok niečoho /kvetov, rastlín, slamy ap./".

Uvedený genetický vzťah medzi lexémami čuta, četa, kyta vo význame "kopa, kôpka, zväzok" jednoznačne dokazuje, že maďarské slovo čuta, čutka, resp. csuta, csutka nie je neznámeho pôvodu, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 577, ale slovanského, pravdepodobne slovenského pôvodu. Z uvedených troch geneticky súvzťažných slovanských slov bolo do maďarčiny prevzaté nielen čuta, ale aj četa, čata, ako aj slovo kyta.

7. GYENGE : TĚNKÉ

Empirická významová analýza slov v jazykoch dokazuje, že významy "tenký" a "slabý" predstavujú sémantické responzie.

Nemecké adj. dünn neznačí iba "tenký", ale aj "slabý", resp. "chudý". Porov. dünnes Papier "tenký, slabý papier". Porov. dünn klingen "slabo znieť". Sie hat dünne Beine "má tenké, slabé, chudé nohy".

Responsibilnosť významov "tenký" : "slabý" vedie k odôvodnenému názoru, že slovanské, resp. slovenské adj. tenké, foneticky "tenké" bolo prevzaté do maďarčiny so zámenou neznelych spoluhlások znelymi v podobe đenge, resp. v maďarskej grafike gyenge, pričom prešlo od významu "tenký" k významu "slabý, chudý".

Maďarské adj. gyenge "slabý" je slovenského, nie neznámeho pôvodu, ako píše maďarský historicko-etymologický slovník I, str. 1126. O slovenskej proveniencii svedčí mäkkosť začiatočnej spoluhlásky *t/đ*, ako aj vokál *e*.

8. GONDOL : GÖTTATI

Latinské sloveso *agere*, resp. od neho odvodené *agitare* so základným významom "hnať" má aj syntagmaticky podmienený význam "myslieť" : *mente agitare* = myslieť. Predponový derivát tohto slovesa *co-agitare*, *cogitare* má už význam "myslieť" ako základný, kontextove, syntagmaticky nepodmienený.

Derivačný vzťah medzi latinskými slovesami *agere-agitare* - *cogitare* s významami "hnať" a "myslieť" dokazuje responzibilný vzťah medzi týmito významami.

V praslovančine bolo od slovesného základu *gen->žen-*, *gon-*, *gŕn-* vo význame "hnať" odvodené sloveso *gon-t-ati* vo význame "myslieť". Praslovanské *gon-t-ati* > *götati* je vo význame "myslieť" najpreukaznejšie doložené v slovenskom slovese *hútať*, *hútať*.

Praslovancko-slovenské sloveso *götati* bolo v 10. storočí, to znamená ešte pred zánikom nosoviek, prevzaté do maďarčiny v podobe *gond-ol* "myslieť".

Maďarské sloveso *gondol* "myslieť" je teda sloven-

ského, nie neznámeho pôvodu, ako píše maďarský etymologický slovník I, 1075.

/Obširnejší genetický výklad slovesa hutať porov. Š. Ondruš, Slovenská reč 1970, č.6, str.332 -340./

9. HATÁR : CHOTÁR

Empirická významová analýza sloves v jazykoch dokazuje, že významy "ísť" a "chcieť" predstavujú sémantické responzie.

Svedčí o tom angl. go "ísť", ktoré v kontexte typu angl. I am going to tell him neznamená "Idem mu povedať", ale "Chcem mu povedať". Podobne francúzske sloveso aller so základným významom "ísť" v kontexte typu C'est ce que j'allais dire neznamená "To je to, čo som šiel povedať", ale "To je to, čo som chcel povedať".

Makedónske sloveso ide vo vete Mi ide da plačam neznamená "Ide sa mi plakať", ale "Chce sa mi plakať".

Zistenie, že významy "ísť" a "chcieť" sú responzívne, vedie k uzáveru, že praslovenské slovesá chetati > šetati, resp. s druhotnou nazalizáciou chētati > šētati "ísť, chodiť, prechádzať" a chotēti "chcieť" majú ten istý slovesný základ chet-/ chot- s prvotným významom "ísť" a druhotným modálnym významom "chcieť".

Od praslovenského slovesného základu chet-/chot- s prvotným významom "ísť" bolo v praslovančine odvodené substantívum chot-ōr- > chotar- s prvotným významom "chodenie", druhotným špecifikovaným významom "chodením vyznačená hranica", resp. "chodením vyznačený pozemok, chotár".

Praslovenské slovo chot-ōr- > chotar- s významom "chodenie → chodením vyznačená hranica" bolo prevzaté

pravdepodobne od predkov Slovákov do maďarčiny ako határ.

Maďarské slovo határ nie je teda ugrofínskeho pôvodu, ako píše maďarský etymologický slovník II, str. 74, ale slovanského, pravdepodobne slovenského pôvodu./Širší výklad pozri Slovenská reč 1973, č.1, str. 32 - 39./

10. VIZSLA : VYŽ6LA

Indoeurópsky základ aug-, resp. v zmysle laryngálnej teórie H₂euH-g- vo význame "svetlo, žiara, lúč", resp. "svetlý, žiarivý" má zastúpenie v gréckom slove auge "žiara", gréckom augo "druh psa".

Nulový stupeň tohto indoeurópskeho základu, ktorý je zastúpený aj v praslovančine slovom jug? "svetlá strana → juh", mal podobu H₂uH-g-. Po zániku laryngál nadobudol tento nulový stupeň podobu ũg-, ktorá sa v praslovančine zmenila na yg-, resp. s protetickým w- na wyg- s pôvodným významom "svetlý, žiarivý".

Tak ako bolo v praslovančine svět- "svetlo" odvodené na svět-6l-o "svetlo", obdobne bol aj základ ũg- > wyg- odvodený na vyg-6l-, po palatalizácii na vyž-6l-, pričom nadobudol význam "pes svetlých, žiarivých očí". O tom, že v praslovančine bol známy aj nederivovaný základ ug- > vyg-, svedčí staropoľské slovo wyga s tým istým významom ako vyžla.

Naša analýza ukazuje, že slovanské slovo vyž-6l- "druh psa, vyžla" nie je maďarského pôvodu, ako sa doteraz tvrdí.

Naopak, maďarské vyzsla je prevzaté zo slovančiny. Dokazuje to okrem uvedenej významovej analýzy aj vokál -y- v slovanskom slove, ako aj staropoľská podoba wyga.

Otázku, z ktorého slovenského jazyka Maďari prevzali slovo vizsla, ťažko riešiť. Slovenčinu však vylúčiť nemožno. /Širší výklad pozri Š. Ondruš, Slovenská reč 1972, č.5, str. 257-263 a Jazykovedný časopis 1973, č.1, str. 20-21./

Uvedenými príkladmi sme chceli ukázať, že skúmanie slovensko-maďarských, resp. slovensko-maďarských lexikálnych vzťahov, resp. skúmanie preberania slovenských slov do maďarčiny nie je ani pri bohatej tradícii tejto disciplíny nijako uzavreté.

Hlbšia sémantická analýza slovenských slov a ich genetických vzťahov, aplikácia novších teórií indoeuropeistiky na genetickú analýzu slovenskej slovnej zásoby ukazuje, že pomerne mnoho takých slov, ktoré doterajšia maďarská jazykoveda pokladá za domáce ugrofínske, za zvukomalebné alebo za geneticky nejasné, sú slovenskú, resp. slovenskú provenienciu.

**Z problematiky
vývinu slovenčiny**
E. PAULINY

Problematiku vývinu slovenčiny nie je možné v tomto krátkom texte plasticky podať. Preto možno hovoriť len tázovite.

Starou a všetkými poprednými slavistami často preberanou otázkou je pôvod strednej slovenčiny. Tejto otázky sa nateraz nechcem podrobne dotýkať. Rád by som však informoval, že v ostatnom čase sa táto otázka znovu oživila. Napr. Karel Horálek, prežský slavista, pokladá strednú slovenčinu za dialekt, ktorý svojím pôvodom nemožno zaradiť medzi praslovanské dialekty južnej časti západnej slovančiny. Ak by sme mali hovoriť menej presnou terminológiou Sama Czambela, slovenského jazykovedca zo začiatku tohto storočia, išlo by tu o juhoslovanský dialekt. Slovenskí jazykovedci však obvykle pokladajú strednú slovenčinu za pôvodne západoslovanský dialekt s istými zvláštnosťami. Ak uvažíme, že Slovania sa na naše územie začali dostávať už v 5. storočí, zistíme, že máme málo možností dopátrať sa bezpečnej pravdy. Veľ bezpečnejšie historické pramene sa nám začínajú pre slovanaké obyvateľstvo na našom území od 9. stor. /sporaďicky skôr/. Medzi príchodom Slovanov /isteže nie jednorázovým/ od 5. storočia do 9. storočia je temná medzera štyroch storočí. Archeológovia túto medzeru zaplňujú, ale doteraz nám jednako neujaanili, aké spoločensko-mocenské prameny na našom území v tom čase boli, aké činiteľa a kde pôsobili na konvergenciu jazyka slovan-

ských kmeňov, ktoré sem prenikli a aké boli momenty divergencie.

Spomínam tento problém teda len úvodom ako ťažko riešiteľný. Hlavnú pozornosť chcem venovať obdobiu od 10. do 19. storočia, keď nám historické i jazykové pramene umožňujú bezpečnejšie uzávery.

Chcel by som v tomto texte ukázať na správnosť základnej tézy našej historicky zameranej jazykovedy, že vývin jazyka treba skúmať v súvislosti s vývinom spoločnosti. Nejde tu nijako o také poňatie, ktoré svojho času ako marxisticky orientovanú jazykovedu proklamoval N. J. Marr. Jeho tézy boli definitívne odmietnuté r.1950 a netreba sa k nim ani kritikou vracieť. Ide o iné. Chcel by som ukázať aspoň v heslách na vývine slovenského jazyka, že stav v jazyku treba vždy skúmať v súvislosti so situáciou spoločnosti, ktorá daný jazyk používa.

V 10. storočí sa dostáva slovenské etnikum na desať storočí do uhorského štátu. V tomto čase táto spoločnosť zakladá feudálny spoločenský poriadok a definitívne prijíma kresťanstvo. Je zaujímavé, že práve v tomto čase nastávajú v slovenčine kardinálne jazykové zmeny, ktorými sa utvára hneď, alebo ktoré svojimi dôsledkami pôsobia utváranie jazykového typu, ktorý nazývame slovenčinou. Priame pôsobenie feudálneho zriadenia na vznik a rozvoj týchto zmien je nemysliteľné. No jednako treba uvažovať o tom, aké spoločenské, teda kultúrne a hospodárske podmienky života podmienili potrebu zmien v jazyku. Nechcem tým nijako hypostazovať spoločenského faktora na jediného činiteľa jazykových zmien. Ale z druhej strany nemožno prijať ani tézu o imanentnom jazykovom vývine. Teda 10. storočie je pre históriu slovenského

jazyka veľmi dôležitým hraničným míľnikom. Aj v používaní kultúrneho jazyka sa to javí tak. Jazykové pamiatky z tohto obdobia síce nemáme, ale historické doklady bezpečne svedčia o nadnárečovom používaní slovenského jazyka, i keď v obmedzenej miere v náboženskej oblasti.

Druhým dôležitým míľnikom je koniec 18. a začiatok 19. storočia, keď sa Slováci definitívne formujú ako moderný národ. To je bezpečne doložené dielami Bernolákovej a Štúrovej skupiny a tu vari netreba viacej pripomienok.

Ale ako členiť ďalej vývin slovenského jazyka vnútri týchto desiat storočí? Je zaujímavé, že aj vývin nárečí, aj vývin jazyka tu ukazujú bezpečne na 14.-15. storočie. A ukazuje sem aj situácia v spoločenskom vývine. Tam začneme.

V 13. storočí vznikajú dve nové vrstvy slobodného slovenského obyvateľstva. Sú to zemaní a mešťania. Zemani ako drobná šľachta, ktorá získala veľmi chytré vzhľadom na svoju vojenskú i poľnohospodársku dôležitosť významné miesto v štáte, používali vo verejnom styku domáci jazyk. Tak vznikala nadnárečová forma administratívneho a právneho jazyka. V mestách mali dlhší čas - po udelení kráľovských privilégií - vedúcu úlohu nemeckí mestskí kolonisti. Ale už od 14. storočia získava dôležité postavenie v mestách aj slovenské obyvateľstvo. A pri vzraste obchodného, výrobného a banického významu slovenských miest v 14. storočí sa slovenskí mešťania tiež priradili spolu so zemanmi do vrstvy, ktorá silne pohla vpred narastanie národnostného vedomia u Slovákov. A je zaujímavé, že ojedinele v 14. storočí, ale pravidelne už v 15. stor. Slováci prijímajú ako kultúrnu podobu

svojho písaného jazyka spisovnú češtinu. Môže sa klásť otázka, prečo si nezaviedli slovenčinu. Odpoveď je v tom, že čeština už dávnejšie živejne prenikala na Slovensko, a keď Slováci pre potreby spoločenského styku chceli používať zrozumiteľný jazyk, prevzali češtinu, lebo feudálna rozdrobenosť uhorského štátu neumožnila utvoriť si politické, hospodárske a kultúrne centrum, ktorého jazyk by mohol slúžiť ako vzor pre všeobecné dorozumievanie. V 14.-15. storočí teda nastáva prudká integrácia slovenskej národnosti.

Obdobne to bolo aj v nárečiach. Ak v predchádzajúcich obdobiach šiel vývin viacej k dezintegrácii, k zväčšovaniu nárečových rozdielov /o tom bude ešte reč/, od 14.-15. stor. nastáva zreteľná integrácia. Nárečové rozdiely sa stierajú, nárečia sa k sebe približujú. Začínajú v podstate dostávať tú podobu, ktorú majú dnes. Týka sa to hlavne stredoslovenských a západoslovenských nárečí, v ktorých boli už vtedy všetky základné zmeny vykonané. Integrácia východoslovenských nárečí postupovala pomalšie. Tam, hlavne v morfológii, išiel vývin pomalšie, skončil sa až v 18. storočí. Aj to malo svoje spoločenské pozadie. Stavovské vzbury v 17. stor. šli vždy od východného Slovenska. Integrácia bola teda obťažnejšia.

Ale vráťme sa ďalej do minulosti. Ako to bolo pred 14.-15. storočím? Vyspelí feudalizmus sa začal u nás uplatňovať v 12.-13. storočí. A ak môžeme pokladať za pravdepodobné zistenia historickej gramatiky, vtedy dôsledky starých zmien z 10. storočia sa končia v 12. storočí. V 12.-13. storočí zasa vznikajú v nárečiach ďalšie zmeny. Tie určujú ich podobu ešte dnes. Ide hlavne o hláskoslovie. Teda obdobie vyspelého feudalizmu bolo

a j obdobi najväčšej rozčele nosti slovenských nárečí. Medzi 10. a 14.-15. storočím sa javí 12.-13. storočie ako ďalší dôležitý míľnik.

Ako je to medzi 15. stor. a 19. stor.? Tu je periodizácia ťažšia. V spoločenskom vývine nenastal nejaký kvalitatívny zvrst. Spôsobili to viaceré okolnosti, ktoré brzdili náš spoločenský vývin /turecké vojny, protináboženské boje, stavovské povstania, pokles významu slovenských miest, zostrenie feudalizmu/. Jednako však kultúrny jazyk vzhľadom na spoločenské potreby získaval stále väčší význam. Formovala sa tzv. kultúrna slovenčina. Jej základom bola síce spisovná čeština, ale vo svojej hláskovej a tvaroslovnej podobe bola to už slovenčina. O ňu sa oprel pri kodifikácii slovenského spisovného jazyka v jej západoslovenskej podobe Anton Bernolák a o pol storočia neskôršie sa o jej stredoslovenskú podobu oprel pri svojej kodifikácii Ľudovít Štúr.

A tak dejiny slovenského jazyka ukazujú názorne, že vývin jazyka je nerozlučne spojený s vývinom spoločnosti, ktorá ho používa.

**Konfrontácia
slovenčiny a češtiny
Š. PECIAR**

1. Slovenčina a čeština patria medzi západoslovenské jazyky. V ich rámci tvoria osobitnú južnú skupinu, odlišujúcu sa istými starými črtami od severnej skupiny, do ktorej patrí poľština a kašubčina, lužická arbčina a zaniknutá polabčina.

Veľká blízkosť slovenčiny a češtiny, ktorá umožňuje prielušníkom slovenského a českého národa bez ťažkostí sa navzájom dorozumievať, je výsledkom ich spoločného praelovanského základu a dlhého spoločného alebo paralelného vývoja a vzájomných kontaktov.

2. Najstaršia spoločná črta, ktorou sa slovenčina a čeština odlišujú od ostatných západo-slovenských jazykov, je vývoj pal. skupín, tolt, tort, telt, tert > tlat, tret, tlět, trět /tzv. metatéza likvid/ v slovách ako hlava, brada, mlieko /č. mléko/, breza /č. bříza/ proti poľ. a luž. głowa, hłowa, broda, mleko/mloko, poľ. brzoza, hluż. bręza /ě je tu sekundárne/, dluž. brjeza. Začiatkové skupiny olt, ort s cirkumflexovou intonáciou sa však vyvíjali v strednej slovenčine ináč/výsledok je lat-, rat-/ ako v češtine a v západnej a vo východnej slovenčine /kde je výsledok lot-, rot-/: lakeť - č. loket, rakyta - č. rokyta, rázporok - č. rozperek. Medzi staré spoločné hláskoslovné črty slovenčiny a češtiny patrí ďalej vývin slabičných likvid l, r za pal. skupiny 6l, 7l, 6r, 7r /vlk, vlna - poľ. wilk, welna, vrch, krk - poľ. wierzch, kark; vo výskyte l sú však rozdiely

medzi češtinou a slovenčinou i medzi sloven. nárečiami, porov. čln, žltý, slnko, dlhý, stíp - č. člun, žlutý, slunce, dlouhý, sloup; vých. sloven. nemá vôbec slabičné *l*, *r*/; ustálenie prízvuku na prvej slabike, zmena pal. intonačných protikladov na protiklady kvantitatívne; zánik sonanty *i* medzi dvoma samohláskami a tzv. kontrakcia /je to spoločná zmena vo všetkých zápislov. jazykoch/; zachovanie kvantity samohlások; zmena nosových samohlások na ústne /denazalizácia/; zánik tzv. slabých jerov a vývin jerovej samohlásky *e* /v strednej slovenčine za *7* a *j* *o*, *e*/ za silné jery; vývin bohatej spoluhláskovej mäkkostnej korelácie, zahrňajúcej všetky triedy spoluhlások okrem velár; niektoré depalatalizačné zmeny spoluhlások; zmena *g* > *h* /zhodne s hluž./ a niektoré iné, menej závažné javy.

Najstaršou spoločnou vývinovou tendenciou v morfológii slovenčiny a češtiny je rozpad pal. kmeňovej deklinačnej sústavy a vznik rodovej deklinačnej sústavy, pričom zanikli niektoré staré deklinačné typy substantív /napr. staré *u*-kmene, pretvorili sa konsonantické kmene/ a rozlíšili sa "tvrdé" a "mäkké" vzory. V oboch jazykoch sa vyvinula gramatická kategória životnosti, ale v jej využívaní sú medzi slovenčinou a češtinou charakteristické rozdiely. V oboch jazykoch zanikla kategória duálu. V skloňovaní adjektív sa vyvinuli kontrahované tvary s istými rozdielmi medzi slovenčinou a češtinou i medzi jednotlivými slovenskými nárečiami.

V sústave slovesných tvarov zanikli v oboch jazykoch jednoduché minulé časy, imperfektum a aorist; v prítomných tvaroch odpadlo koncové *-t* v 3. os. sg.

i pl.; v prázetných tvaroch konjugačných typov volám a rozumím /č. rozumím/ sa uplatnila kontrakcia. Vidový systém má v oboch jazykoch spoločné črty, menovite rozvinuté prefixálne i sufixálne tvorenie vidových dvojíc /typ písať - napísať, čo psát - napsat; robiť - urobiť, č. dělat - udělat i typ utrieť - utierať, č. utřít - utírat; stratiť - strácať, č. ztrácat; vyhodit' - vyhazovat, č. vyhazovat, zašit' - zašívati, zabít - zabíjati atď., pričom v slovenčine je typ vymeniť - vymieňať, naplniť - naplňovať bežnejšia ako v češtine, kde sú častejšie tvary imperfektív na -ovat, ako vyměňovat, naplňovat ap./; v oboch jazykoch je produktívny typ iteratív so sufixom -va- /robiťvať, písavať - č. dělávat, psávat/.

Syntax je v oboch jazykoch do veľkej miery zhodná, v stavbe vety a súvetia prevažujú spoločné črty.

Spoločný pôvod a stáročný spoločný alebo paralelný vývin slovenčiny a češtiny v stálom kontakte sa zrači nielen v blízkej gramatickej stavbe oboch jazykov, ale najmä v spoločnej alebo veľmi blízkej materiálnej i obsahovej stavbe prevažnej väčšiny slov.

3. Popri uvedených a iných spoločných črtách slovenčiny a češtiny sú však medzi nimi aj viaceré charakteristické rozdiely. Z hláskoslovných rozdielov medzi slovenčinou a češtinou sú pozoruhodné niektoré prastaré i mladšie odlišné črty v kvantite samohlások, ako napr. krátkosť za pol. akútovú /stúpevú/ intonáciu v prízvukných slabikách v slovenčine proti dĺžke v rovnakých podmienkach v češtine /porov. napr. blato, krava, breza, lípa - č. bláto, kráva, bříza, lípa/; dĺžka v tvare gen. pl. fem. s neutr. s nulovou koncovkou v slovenčine proti krátkosti v češtine /porov. napr. tvary žien, síl, ulíc,

miest - č. žen, sil, ulic, měst/; krátkost v koreňovej slabike jednoslabičných infinitívov typov brať, dať, mať, piť, kryť, ťať, žať, čuť v slovenčine proti dĺžke v príslušných českých infinitívoch brát/i/, dát/i/, mít/i/, pít/i/, krýt/i/, tít/i/, žít/i/ i žnout/i/, čít/i/; sú rozdiely v kvantite niektorých slovotvorných typov, napr. v činiteľských menách typu sloven. obranca, záchranca, zástanca, zradca - č. obránce, zachránce, zastánce, zrádce a i.

Charakteristickou črtou slovenčiny v oblasti kvantity samohlások je rytmické striedanie dlhých a krátkych slabík, tzv. rytmický zákon, t.j. pravidlo, že bezprostredne za sebou nemôžu nasledovať dve dlhé slabiky; v takomto prípade sa druhá slabika spravidla skracuje, kým v češtine môže za sebou nasledovať aj niekoľko dlhých slabíc /porov. tvary bránam, bránach, krásny, -a, -e, -eho, -emu, -ym, domácí, -a, -e, -eho, -emu, -ím, dávám, mávanie - č. bránám, bránách, krásný, -é, -é, -ého, -ému, -ým, domácí, -ího, -ímu, -ím, dávám, mávání ap./.

Výraznejšie rozdiely medzi oboma jazykmi sú v hláskovom inventári a vo výskyte a využití jednotlivých foném. Čeština nemá samohlásku ä, ktorá je v spisovnej slovenčine striednicou za pal. nosovku *ę* po parných spoluhláskach /mäso, pět, devět, holúbä, holúbätko - č. maso, pět, devět, holoubě, holoubátko/. Slovenčina zas nemá na rozdiel od češtiny samohlásku ě; proti čes. ě je v sloven. e /č. město, věděli, těsto - sl. mesto, vedieť, cesto/, ä, niekedy ie /č. někdo - sl. niekto/. Prehláskami 'a - ä/e /v 12. stor./ a u - i /v 14. stor./ sa v češtine v porovnaní so slovenčinou zvýšila frekvencia

foném ě, a, i. - Tzv. úžením ó - uo - ô /v 15. stor./ sa v češtine zvýšila frekvencia fonémy ú - pís. ů, proti ktorému je v sloven. dvojhláska uo - pís. ô /č. můj, stůl - sl. môj, stôl/, v prípadoch morfolologickej analógie krátke o /č. dům, lůj, stůj - slov. dom, loj, stoj/.

- Úžením é - í, ie - í /v 15. stor./ sa v češtine zvýšila frekvencia fonémy i, proti ktorému je v sloven. dvojhláska ie /č. dítě, sít, víra, bílý - sl. dieta, siet, viera, biely/.

- Slovenčina nemá klesavú dvojhlásku ou, ktorá v češtine vznikla diftongizáciou ú - ou / v 15. stor./ /č. louka, moudrý, nesou - sl. lúka, múdry, nesú; koncovka -ou v inštr.sg.fem. dobrou ženou má síce rovnaké znenie v češ. i sloven., ale odlišný pôvod a rozdielnú fonologickú hodnotu: v sloven. sa nehodnotí ako diftong, ale ako o + v/.

- Čeština zase nemá stúpevé dvojhlásky typu sloven. ia /porov. žiak, liet, 3. os. pl. prez. vidia - č. žák, lít, vidí/, ie /pieseň, perie - č. píseň, peří/, iu /sk. sg. f. adj. cudziu, dat. sg. neut. periu - č. cizí, peří/, šo /pís. š, porov. vyššie/.

- Zmenou tautosylabickej skupiny aj na ej v češtine /od 15. stor./ pribudlo opäť samohlásky e /porov. tvary imperatívu ďaj, -me, -te, volaj, -me, -te - č. ďaj, -me, -te, volej, -me, -te/.

V inventári spoluhlások slovenčina nemá ř, kým čeština nemá dz, dž a mäkké ř /porov. tvary rieť, zver; hádzat, háďžem; řan, žial - č. řící, zvěř; házet, hážím; len, žel/.

Pozoruhodné rozdiely medzi obidvoma jazykmi sú v znelostnej asimilácii, a to najmä v dvoch bodoch:

1. Na rozhraní slov, pri predpone s-, v tvaroch 1. os. pl. imper. typu plaťme, zanesme, v tvare sme a v zámen-

ných tvaroch nášmu, vášmu sa v slovenčine mení neznelá spoluhláska na znelú pred sonórou, kým v češtine v týchto prípadoch asimilácia nenastáva. 2. Spoluhláska v na konci slova a na konci slabiky pred neznelou spoluhláskou sa v slovenčine vyslovuje ako bilabiálne u, kým v češtine sa v rovnakých polohách y asimiluje na f /napr. sl. dív, spav, krv, dievča - č. dív, zpěv, krev, děvče/.

Z roviny morfológie treba spomenúť, že slovenčina sa proti češtine vyznačuje väčšou pravidelnosťou paradigiem, čo sa prejavuje:

a/ väčšou vyrovnanosťou tvarotvorných základov; viď tiež to medziným pri zaraďovaní prevzatých slov do skloňovacích typov /porov. napr. pravidelné skloňovanie subst. typu dráma, téma, fonéma, dogma, podľa vzoru žena proti stavu v češtine, kde si substantíva tohto typu zachovali pôvodný stredný rod z gréčtiny a skloňujú sa s obmenou základu: drama - dramatu/; v tvaroch osob.zám. 2. os. sg. a zvrát. zám. je v sloven. základ teb-, resp. seb-, kým v češ. má v dat. tvary tobě, sobě na rozdiel od ostatných pádov, v ktorých sú základy teb-, seb-; prípona -i v tvaroch imperatívu typov trí, tríme, tríte; padni, -íme, -íte; spí, spíme, spíte ap. ostáva v slovenčine bez zmeny, kým v češtine sa -i- strieda s -ě- /-e-/ tří, třeme, třete; padni, -něme, -něte; spí, spěme, spěte; nelži, -lžeme, -lžete ap.; slovenčina nemá v slovesnom prízentnom kmeni staré spoluhláskové alternácie typu k/č/c, h/ž/c, ktoré sa v češtine zachovali /pečiem, -čú, peč; můžem, -žu, pomôž - č. peku, -češ, -kou, imper. pec; mohu, můžeš, mohou, pomoc; jediná stopa po tejto alternácii v sloven. je výraz reku = č. jářku/;

b/ výraznejšou paralelnosťou tvrdých a mäkkých deklináčnych a konjugačných typov: porov. napr. tvary gen. sg. m. a n. duba - kraja, mesta - srdca, dat. sg. dubu - kraju, mestu - srdcu, dat. pl. n. mestám - srdciam, lok. pl. m. a n. duboch - krajoch, mestách - srdciach proti stavu v češ. gen. hradu, lesa - kraje, dat. hradu - kraji, městu - moři, dat. pl. městům - mořím; inštr. sg. f. dobrou ženou - cudzou ulicou, dat. pl. ženám - uliciam, lok. pl. ženách - uliciach, inštr. pl. ženami - ulicami proti č. inštr. sg. dobrou ženou - cizí ulicí, dat. pl. ženám - ulicím, lok. pl. ženách - ulicích, inštr. pl. ženami - ulicemi; adj. dobrý, -á, -é - cudzí, -ia, -ie; gen. sg. m. a n. dobrého - cudzieho /krásneho - rýdzeho/, dat. dobrému - cudziemu /krásnemu - rýdzemu/, gen. -dat. -lok. sg. f. dobrej - cudzej proti č. dobrý, -á, -é - cizí, -í, -í; dobrého - cizího, dobrého - cizímu, dobré - cizí; slovesné tvary prez. volám, -áš, -é, -áme, -áte, -ajú - meriam, -iš, -ia, -iame, -iate, -ajú /dávam... - strieľam.../ - č. volám, dávám-áš..., -ají, ale měřím, střílím, -íš..., -í/-ejí;

c/ v niektorých rozdieloch v synkretizme tvarov alebo celých paradigmat: v sloven. napr. úplne splynul tvrdý a mäkký vzor živ. m. chlap - oráč, kým v češ. sa tieto vzory rozlišujú; typ hrdina má v sloven. viaceré tvary spoločné s typom chlap, kým v češ. majú m. tento typu niektoré tvary spoločné s typom f. žena /gen. sg. hrdinu - č. hrdiny, inštr. sg. hrdinom - č. hrdinou/; pri tzv. stiahnutom type stavení pokročil synkretizmus tvarov v češ. v sg. takmer až k neklonnosti, kým v slovenčine sa subst. typu vysvedčenie skloňujú viac-menej pravidelne /s diftongami vo viacerých koncovkách/; mäk-

ké adj. typu jarní majú v češ. pre f. v sg. iba jeden tvar, kým v sloven. majú mäkké adj. typu cudzí paralelné tvary s tvrdými adj.; v prívlastňovacích adj. typu otcov, matkin, -a, -o v slovenčine prevažujú zámenné koncovky, iba v priamych pádoch sa v spis. jazyku zachovali menné koncovky, kým v češ. prevažujú menné koncovky: gen. sg. m. a n. otcovho, matkinho - č. otcova, matčina, dat. sg. otcovmu, matkinmu - č. otcovu, matčinu, lok. sg. o otcovom, matkinom - č. o otcově/-u/, matčině/-u, gen.-dat.-lok. sg. f. otcovej, matkinej - č. gen. otcovy, matčiny, dat.-lok. otcově, matčině; v ak. pl. os. zám. 3. os. oni, ony má sloven. pre všetky rody tvar ich /zhodný s gen./, po predložkách pre m. živ. nich, pre ostatné rody ne - češ. má pre všetky rody tvary je, ně; v časovaní sloves je pre slovenčinu charakteristické zovšeobecnenie koncovky -m v 1. os. sg. prez. vo všetkých slovesných typoch, kým v češ. je koncovka -m iba v typoch volám, sázím, umím, prosím a v ostatných typoch je koncovka (-u) resp. po mäkkých spoluhláskach -i /beriem, miniem, padnem, mažem, bijem, pracujem - č. беру, minu, padnu, мажу/-i, бий, работи; v tvaroch 3. os. pl. je v češ. častý synkretizmus typov uměti a prosi, kým v sloven. sa tvary typov rozumieť a robiť dôsledne rozlišujú; infinitív v sloven. má dôsledne príponu (-ť) v spis. češ. sa popri všeobecnom type na (t)ti udržalo niekoľko infinitívov na (-ci) /péci, táci, tlouci, vléci, říci, moci/.

Z tvorenia slov spomeňme aspoň rozdiely v niekoľkých produktívnych sufixoch. Obyvateľské mená sa v slovenčine najčastejšie tvoria sufixom -čan, proti ktorému má češ. sufix -an alebo -ec /Bratislavčan, Moskovčan,

Argentínčan/-nec, Brazílčan - č. Bratisľavan, Moskvan, Argentinec, Brazilec/. Proti sloven. sufixu -áreň/-ia-reň v menách miesta je v češ. sufix -árna/-írna /lékáreň, kaviareň, udiareň - č. lékárna, kavárna, udiárna/. Proti čes. sufixu -tko v menách nástroja je v slovenčine sufix -dlo alebo nejaký iný sufix /č. lehátko, kapátko, stínítko, struhátko, šoupátko - sl. ležadlo, kvapkadlo, tienidlo, strúhadlo, posúvadlo/. Slovenčina nemá typ dejových substantív so sufixom -ná /-ená, -ěná/ typu č. honěná, schovávaná, čekaná, číhaná a tvorí príslušné pomenovania inými slovotvornými prostriedkami: naháňačka, schovávačka, postriežka; proti č. kopaná je v sloven. futbal, proti odbíjená - volejbal; sloven. ekvivalent č. výrazu na shledanou je dovidenia; č. výraz mít na vybranou prekladáme do slovenčiny mať na výber; č. dát na srozuměnou = sloven. dať na vedomie; č. kývat na rozloučenou = sl. kývať na rozlúčku a pod. -

Príslovky majú v sloven. častejšie príponu -o proti č. -ě, najmä po labiálach a velárach: nemo, slabo, hlúpo, skúpo, horlivo, draho, ticho, čisto... - č. němě, slabě, hloupě, ekoupě, horlivě, draze, tiše, čistě...

Zo skladby spomenieme aspoň niektoré charakteristické jevy. Patrí medzi ne spôsob vykania, ktorý je v sloven. zhodný s ruštinou: Bolí by ste taký láskavý, taká láskavá a prišli by ste ku mne? - č. Byl /byla/ byste tak laskav /laskava a přišel/-šla/ byste ke mně? - Modálne slová typu treba /netreba/, možno /nemožno/, slobodno /neslobodno/ a modálne infinitívy sloves zmyslového vnímania typu vidieť, počuť, cítiť, badať /v zápo-re nevidieť, nepočuť.../ nemajú v sloven. v prez. sponu je - proti čes. je /není/ třeba, je /není/ možno, je /ne-

ní/ vidět, je /není/ slyšet... - Slovenčina má v mennom prísudku a v doplnku rovnaké tvary adjektív a trpného prídavia ako v prívlastku, nemá krátke /menné/ tvary /okrem petrefaktov hoden, vinen, žiaden/, kým v češ. sú menné tvary adj. a príč. bežné: č. buďte zdrav, šťasten, zdráva, šťastna, zdraví, šťastní, zdravý, šťastný, byl potrestán, pět lidí bylo zabito, našli vesnici opuštěnu - sl. buďte šťastný, -á, -í, -é, bol potrestaný, pět lidí bylo zabitych, našli dedinu opustenú. - Zložené pasívum je v slovenčine oveľa zriedkavejšie ako v češtine, častejšie sa používa zvrtné pasívum: č. rozkazu nebylo uposlechnuto, dbáno = sl. rozkaz neposlúchli, na rozkaz sa neďbalo; č. bylo použito traktorů = sl. použili sa traktory. - Všeobecné vzťažné zámeno čo sa v slovenčine používa častejšie ako v češtine: ten, čo, tá, čo; tí, čo - č. ten, který /jenž/; ta, která /jež/; ti, kteří /již/. - Visceré slovesá majú v slovenčine inú väzbu ako v češtine, v slovenčine je viac prechodných sloves.

Niekoľko typických rozdielov v slovnej zásobe: mačka - č. kočka, mača - č. kotě, cap - č. kozel, tava - č. velbloud, bocian - č. čáp, moriak - č. krocan, morka - č. krůta, brav - č. vepř, hydina - č. drůbež; prhlava, žihlava - č. kopřiva, zemiaky - č. brambory, kapusta - č. zelí, kel - č. kapusta, nevädze - č. chrpa; kosák - č. srp, tovar - č. zboží, vrece - č. pytel, doska - č. prkno; pera - č. ret, pečeň - č. játra, chrbát - č. záda, chrbtica - č. páteř; múr - č. zeď, hradská - č. silnice; smäd - č. žízeň; robiť - č. dělat, počut - č. slyšet; bozkať, bozkávať - č. políbit, líbat; páčiť sa - č. líbit se; hovoriť, vraviť - č. mluvit; povedať - č. říci; teraz - č. teď, nyní, keď - č. když; ak - č. jestli/že/.

-li; či - č. zda/li/ a i.

4. Sústredili sme sa na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou, aby sme dokumentovali poznatok súčasnej slavistiky a slovákistiky, že slovenčina a čeština sú pri všetkej blízkosti gramatickej a morfématickej stavby, slovotvornej sústavy i kláskovej i sémantickej stavby slov dva osobitné svojrázne slovenské jazyky, ktoré sa vyvíjajú podľa svojich vnútorných zákonitostí, i keď v ich vývine je veľa spoločných a paralelných črt. Buržoázna teória o jednotnom československom jazyku bola nevedecká. V socialistickom zriadení, v ktorom je národnostná politika založená na zásadách rovnoprávnosti, dobrovoľnosti a vzájomnej spolupráci národov a národností, uplatňujú sa vo vývine slovenčiny a češtiny dve paralelné, navzájom sa dopĺňajúce tendencie: všestraný rozvoj špecifických črt oboch národných jazykov a ich vzájomné obohacovanie a zbližovanie.

**Almanachy, časopisy
a koncepcie
národnej literatúry
v 30. a 40. rokoch
XIX. storočia
M. PIŠÚT**

Prvé koncepcie slovenskej národnej literatúry vznikala súbežne s prvými pokusmi o kodifikovanie spisovného jazyka, teda s vystúpením Jozefa Ignáca Bajzu a vydaním jeho románu René mládenca príhodi a skusenosti /1783 - 1785/, ale hlavne s vystúpením Antona Bernoláka a vydaním prvého pravopisu a prvej systematickej gramatiky slovenčiny /1787, 1790/. Literatúra v ich koncepcii mala byť predovšetkým nástrojom rozumovej vzdelanosti v duchu osvietenstva so zameraním na vzdelávanie ľudu. Tento cieľ sledovali aj autori evanjelickej konfesie, ktorí zotrvali pri spisovnom jazyku českom. No ich koncepcia národnej literatúry sa môže označiť ako česko-slovenská alebo slovensko-česká. I keď rozlišovali české a slovenské etnikum, i keď adresovali svoje diela slovenským čitateľom, jednako spisovný jazyk ich spájal s českou literatúrou, do ktorej sa začleňovali, a zúčastňovali sa tak i na obrodenskom procese českého národa. Ich širšie jazykové a literárne vedomie prekračovalo tak hranice Uhorska a čoskoro viedlo i k vedomiu slovanekosti, k idei Slovanstva ako protiváhy idey Nemectva. Slovenská literatúra sa teda rozvíja v dvoch spisovných jazykoch. Oba smery rozdeľoval nielen jazyk, ale i konfesionálna príslušnosť. Spisovatelia na oboch stranách boli väčšinou kňazi. Cirkevný antagonizmus do značnej miery spomaloval integračný národný proces a tým aj rozvoj vlastnej literatúry. K výraznejšej snahe po prekonaní tohto antago-

nizmu došlo až v dvadsiatych rokoch, a to v súvislosti s pôsobením Jána Kollára v Pešti. Kollár po veľkom úspechu svojej Slávy dcéry z roku 1824 sa stáva hlavným predstaviteľom česko-slovenskej koncepcie národnej literatúry, opretej o ideu humanity, demokracie a ideu Slovanstva. No Kollár ako i Šafárik uvažujú o možnosti zbližitiť češtinu so slovenčinou tak, aby sa aj bernolákovci mohli pripojiť k jednotnej česko-slovenskej koncepcii národnej literatúry. Šafárik vo svojom diele *Geschichte der slawischen Literatur nach allen Mundarten* z roku 1826 dokonca uznal samostatnosť slovenského jazyka a slovenskej literatúry, dúfajúc v možnosť zbližovania oboch koncepcií. Ale i Šafárik - podobne ako Kollár - si toto zbližovanie predstavoval ako úpravu českého spisovného jazyka smerom k slovenčine. No čeština bola už dávno kodifikovaná ako spisovný jazyk a také umelé zasahovanie do jej zákonitostí bolo od začiatku pochybené. No jednako v Pešti sa začína dialóg medzi Kollárom a prívržencami bernolákovskej slovenčiny. Výsledkom tohto dialógu a spolupráce bolo založenie prvého národne jednotného Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej roku 1834, ktorého predsedom sa stal Ján Kollár a tajomníkom Martin Hamuljak, hlavný organizátor zjednocovacích snáh zo strany bernolákovcov. No tým ešte nebolo vyriešená otázka jednotného spisovného jazyka. Ani konfesionalny antagonizmus nebol úplne prekonaný. Kollár sa i naďalej pridržal česko-slovenskej koncepcie literatúry a po roku sa predsedníctva Spolku vzdal. No významným dokumentom týchto zjednocovacích snáh bolo vydanie almanachu ZORA roku 1835. V ňom sa nezhoda vo veci spisovného jazyka vyriešila kompromisom. Almanach uverejnil príspevky v oboch

spisovných jazykoch. Jeho ideový a umelecký charakter bol rôznorodý. V poézii mali prevahu ódy, idyly, epigramy, úryvok z Hollého eposu Cyrilo-Methodiada, teda žánre klasicizmu, v próze mravoučné a sentimentálne novely v štýle preromantizmu. V almanachu Zora sa neodrážal ešte život národa v jeho súdobej problematike, ani v jeho ideových rozporoch a sociálnom a politickom napätí. Martin Hamuljak ako úradník kráľovskej námestnej rady v Budíne dbal o to, aby Zora nevzbudila odpor zo strany maďarského národného hnutia hlásením takej ideológie, ktorá by prekračovala medze dané uhorským patriotizmom. Tento postoj mladšiu generáciu, ktorá sa formovala na evanjelickom lýceu v Bratislave, neuspokojoval. Almanach Zora vyšiel ešte v rokoch 1836, 1839 a 1840, ale v posledných dvoch ročníkoch už len v bernolákovskej slovenčine. Došlo k prechodnému prerušeniu zjednocovacieho procesu.

Kollárovska československá koncepcia bola znovu posilnená dvoma udalosťami: Kuzmányho literárnym časopisom HRONKA /1836 - 1838/ a almanachom PLODY, ktorý roku 1836 vydala mládež v Bratislave za vedenia Ľudovíta Štúra. Československú koncepciu literatúry však najviac posilnila Kollárova rozprava O Literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečímí slávskými, uverejnená toho istého roku v Hronke. Kollár v nej navrhoval literárnu, vedeckú a vôbec kultúrnu kooperáciu slovanských národov, pričom rozlišoval len štyri slovanépisovné jazyky: československý čiže český, poľský, ruský a ilyrský, čiže erbochorvátsky. I keď vylučoval z tejto kooperácie nejaký politický zámer, jednako ona politický význam mala, a to predovšetkým v tom, že bola vlastne návrhom na spoločný organizovaný obranný postup proti germanizácii a maďarizácii u-

tlačených slovanských národov. Z tohto hľadiska mala pozitívny význam, ale pochybená bola v tom, že nepočítala s pokročilým národným hnutím Slovákov, Slovincov, Ukrajincov, Bielorusov a Bulharov a s ich snahami o samostatnosť vlastných národných jazykov a literatúr. Netrvalo dlho a tieto snahy zvíťazili.

Časopis Hronka vychádzal po tri roky ročne s tromi zväzkami. Kuzmány v ňom združil mladú generáciu. Jeho význam bol v tom, že obrátil pozornosť na problematiku súčasnosti, a to nielen slovenskej a českej, ale i slovanskej. Predovšetkým proklamoval romantizmus ako literárny smer, ktorý lepšie vyhovie životu a potrebám národa, najmä jeho širším vrstvám ako klasicizmus s jeho uctievaním antických vzorov a s jeho časomernou prozódou. Kuzmány v Hronke propagoval ľudovú pieseň ako vzor skutočne národnej poézie, propagoval Mickiewicza, Puškina a juhoslovanské národné spevy. A i keď zotrval pri českom spisovnom jazyku, naznačoval možnosť vyriešenia jednotného spisovného jazyka Slovákov. Vo svojej filozofickej novele Ladislav /1838/ nastolil literárny program, ktorý súčasne už začínala realizovať mládež za vedenia Ľudovíta Štúra v Bratislave.

Jej almanach Plody priniesol predovšetkým básnické pokusy mladých, ktoré vznikali v rokoch 1833 - 1835. Tematicky a štýlove neboli jednotné. Časť zodpovedala požiadavkám klasicizmu, časť už signalizovala romantizmus. No spoločná v nich bola oslava rodného kraja a slovenského ľudu. V Prahe bol almanach skritizovaný po jazykovej i umeleckej stránke. Mládež to ťažko niesla. Po prvý raz pocítila, že spisovná čeština kladie prekážky jej plnému sebevyjadreniu. Romantický subjektívizmus sa mo-

bol presadiť len vo vlastnom rodnom jazyku. No bernolákovská západná slovenčina im nevyhovovala, lebo väčšina tejto mládeže pochádzala zo stredného Slovenska a čas ešte nedozrel, aby vystúpila s novou slovenčinou. Štúrovi vrstovníci a žiaci publikovali ďalej po česky. Ľ. Štúr uverejňoval svoje básne v pražskom časopise KVĚTY. Medzitým sa už pripravovala mládež na lýceu v Levoči vydať svoj vlastný almanach. Stalo sa to roku 1840. Jeho literárny charakter bol temer totožný s almanachom Plody: patetická oslava Tatier, mesianistické vízie budúceho Slovanstva, alegórie, balady a prozodicky okrem časomier i verše ľudového typu. Almanach JITŘENKA neznal výrazný pokrok čo do umeleckej úrovne. No niektoré patetické verše proti odrodilcom a vyznávanie viery v budúcnosť Slovanov vzbudili ostrú kritiku na maďarskej strane a potom i polemiku v časopisoch a novinách. Almanach Jitřenka bol obvinený, že hlása nenávisť k maďarskému národu. Bol to už začiatok otvoreného rozporu medzi maďarským a slovenským národným hnutím, ktorý mal i politické dôsledky, najmä v revolučnom roku 1848.

Tretí štúrovský almanach na báze československej koncepcie literatúry vydal Jozef Miloslav Hurban, najbližší spolupracovník Štúra, roku 1842 pod názvom NITRA. No ešte pred ním, roku 1841 obnovuje Ľ. Štúr časopis TATRANKA, ktorý začal pred desiatimi rokmi vydávať profesor Jur Palkovič, ale už v prvom ročníku prerušil jeho vydávanie. Teda v rokoch 1840 - 1842 sa literárna činnosť mladých autorov stupňuje, a to v znamení jednoty česko-slovenskej literatúry. Naproti tomu literárna činnosť bernolákovcov ochabuje. Posledný ročník almanachu Zora nemá pokračovanie. No Kollárovými ideami odu-

ševnená a Štúrom inšpirovaná mládež je čoraz početnejšia a v literárnej tvorbe aktívnejšia. To sa prejavilo výrazne v almanachu Nitra, v ktorom sa Hurban predstavil eposom Oaudové Nitry a v ktorom uverejnil svoje prvé básne Andrej Sládkovič, onedlho jeden z hlavných predstaviteľov romantickej poézie. Zvláštnosťou týchto štúrovských almanachov bolo, že ich tematika sa sústreďovala na Slovensko, evokovala jeho minulosť, oživovala spomienky na rodný kraj, apostrofovala Tatry, rieky, prejímal sylabický ľudový verš, slovom, vytvárala citovú atmosféru slovenského patriotizmu podobne, ako to prebiehalo v tom čase v každej literatúre strednej Európy, lenže s tým rozdielom, že tento slovenský patriotizmus štúrovci vyjadrovali v českom spisovnom jazyku. Tento rozpor medzi formou a obsahom svojej tvorby si uvedomovali, ale zotrvačnosťou a z úcty k spisovnému jazyku, ktorý ich predkovia pestovali už tristo rokov /pravda, prevažne v náboženskej spisbe/, sa len pomaly rozhodovali riešiť. Ideový charakter ich básnickej tvorby ako i jej tematika si to však nevyhnutne vyžadovali. Nastal čas pripojiť sa k bernolákovskému obrodenskému prúdu národnej literatúry a dokončiť integračný proces v národnom živote. Rozhodnutie o tejto veci padlo jednak vo februári 1843, jednak v lete toho istého roku po návšteve u básnika Jána Hollého, ktorý ich rozhodnutie - totiž uviesť do života nový spisovný jazyk na základe stredoslovenského nárečia - schválil, hoci on sám tvoril i naďalej v bernolákovskej slovenčine.

A tak druhému ročníku almanachu Nitra, ktorý vyšiel roku 1844, pripadla čestná úloha uviesť do života jednotný spisovný jazyk. Prakticky to značilo vystúpiť i s no-

vým literárnym programom. Tento program vychádza z tézy, že slovenská národnosť v Uhorsku, žijúca na kompaktnom území, si nárokuje právo na organizovaný národný život na princípe rovnoprávnosti. Keďže Slovensko netvorilo politicko-administratívne vymedzenú časť Uhorska, a teda nemalo nijaké orgány, ktoré by jej prirodzené práva zákonne vyjadrovali a priznávali, literatúra sa mala stať hlavným a jediným orgánom národného života, a teda nástrojom boja i za politické sebaurčenie. Literatúra berie teda na seba úlohu bojovať proti starej koncepcii feudálneho Uhorska, a tým aj proti jeho spoločenskému poriadku. No slabá slovenská národná buržoázna inteligencia musela najprv uvedomiť ľud o jeho právach, získať ho pre ideu národa. Hurban v krátkej správe na konci almanachu neproklamuje nejaké politické požiadavky, žiada len, aby Slováci sami seba neopúšťali, aby spisovatelia slúžili svojmu ľudu, aby jeho žiade a nádeje vyjadrovali jeho vlastnou rečou. Koncepcia národnej literatúry sa tu vlastne formuluje ako vytvorenie priameho kontaktu s ľudom, vtedy ešte väčšinou poddaným. Život ľudu, jeho vnútorný svet a jeho záujmy sa majú stať hlavným predmetom literatúry. Druhý ročník almanachu Nitra to svojím obsahom skutočne realizuje, a tým sa aj zapojuje do revolučného pohybu štyridsiatych rokov. Básne Janka Kráľa v tomto almanachu predstavujú folklórne revolučný typ slovenského romantizmu, podobne ako tento typ stelesnil v maďarskej literatúre Sándor Petőfi a v ukrajinskej Taras Ševčenko. Literatúra sa ani v tejto koncepcii nevzdáva humanistických koncepcií klasicizmu, ale formálne, teda jazykove a štýlove, a rovnako obsahove, teda ideove sa stáva demokratickou. Jej radikálne krídlo vedome pripra-

vuje revolučné udalosti v roku 1848.

Koncepcia národnej literatúry sa však nemohla realizovať razom. Bol to program pre mnohé ďalšie generácie. Ale ako v slovenskej, tak aj v ostatných európskych literatúrach vrcholné revolučné obdobie romantizmu bolo východiskom demokratizačného prúdu, ktorý prenikal všetkými literatúrami a dal vzniknúť vrcholným dielam 19. a 20. storočia. Po uzákonení jednotnej spisovnej slovenčiny na zhromaždení celonárodnej kultúrnej ustanovizne, spolku Tatrin v lete 1844 dochádza k rozkvetu literatúry v rozmanitých žánroch, pričom viaceré významné diela zostali v rukopise a vychádzali až po revolúcii.

O novú koncepciu a program národnej literatúry sa pričínili už nielen ďalšie tri ročníky almanachu Nitra, ale i literárno-kritický časopis Slovenské pohľady na literatúru a umenie /1846 - 1852/ tiež Hurbanom vydávaný a redigovaný. Jeho náčrt dejín slovenskej literatúry pod názvom Slovenako a jeho život literárny vychádzal v tomto časopise. V ňom Hurban literatúru chápal ako výraz ducha národa, jeho subjektivity a originalnosti. Tým vlastne vyzval mladú generáciu sústrediť pozornosť na život ľudu a jeho bohaté tradície a predovšetkým na úlohu bojovať za jeho oslobodenie z poddanstva. V úvode svojho náčrtu horlil i za rozvoj vedy, pravda, romanticky chápanej vedy. Podľa neho "veda vychováva človeka k národnosti, národ k človečenstvu." - "Musíme teda mať vedu, keď chceme úplne poznať, čo sme a čo byť máme vo svete." Akokoľvek romanticky a z idealistických východísk, jednako Hurban, rozvádzaajúc myšlienky Ľudovíta Štúra, koncipoval program literatúry a kultúry ako rozvinutie všetkých tvorivých funkcií národného spoločen-

stva tak, aby sa národ predstavil ako svojprávny historický subjekt.

A tak v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia sa dovršuje národne integračný proces, ktorý sa najvýraznejšie prejavil v literárnych almanechoch a časopisoch obdobia klasicizmu a romantizmu.

**Ľudové
výtvarné umenie
na Slovensku
E. PLICKOVÁ**

Ľudová umelecká tvorba v oblasti výtvarnej je hlboko zrástaná s myšlienkovým svetom a celým životným prostredím ľudu, ako aj s jeho praktickými potrebami. Vyplýva z ostatných ľudských činností, súvisí so životom a jeho funkciami. Ľudové umenie je prejavom životného názoru svojich tvorcov a nositeľov. Vzťah k práci, k prírode, k rodine, k ľuďom, predstavy o nadreálnych bytostiach a silách, a vôbec svoj základný životný pocit zhromažďuje ľudový tvorca s rýdzosťou svojho citu v nejednom artefakte jedinečnej umeleckej úrovne a silného emotívneho pôsobenia.

Pre slovenské ľudové umenie, ak berieme do úvahy jeho vrcholné obdobie od konca 18. stor. do polovice 20. stor., je príznačná rozmanitosť životných, spoločenských i prírodných prostredí, v ktorých ono vznikalo. Táto bohatá rozvrstvenosť našla odraz aj v mnohotvárnosti slovenskej ľudovej umeleckej tvorby. Navzájom sa odlišovali prejavy, ktoré vznikali v prostredí roľníckom, pastierskom, kovo-roľníckom, baníckom, alebo remeselnícko-cechovom.

Výtvarný prejav slovenského ľudu zahŕňal celú veľkú oblasť hmotnej kultúry od zjavne užitkových javov, ako je architektúra, nábytok, odev, textílie, keramika, drevený riad atď., až po výrobky, ktorých účelovosť je obšiahnutá vo zvykoslovnej, magickej, alebo ochrannej funkcii, ako sú napríklad veľkonočné maľované vajíčka, sva-

dobné a krstinové plastiky z cesta, masky predstaviteľov ľudových hier, fuguríny a zdobené stromčeky k ročnému zvykosloviu, žatevné vence, náhrobníky, obrazy a plastiky a náboženskou tematikou. Tak pre mnohé iné javy ľudovej kultúry, ako aj pre ľudové umenie je príznačná jeho mnohofunkčnosť. Jeden a ten istý predmet môže mať za rozličných okolností funkciu úžitkovú, obradovú, magickú i reprezentatívnu. Možno teda povedať, že ľudové umenie je takmer vždy predovšetkým užitým umením. Úžitkovosť totiž neopúšťa ľudovú tvorbu ani v dielach, ktoré slúžia kultovým a zvyklostným cieľom, lebo ich tvorcovia sú tak ako ich používatelia hlboko presvedčení, že majú ochranný účinok.

Hľadisko úžitkovosti a estetické stvárnenie predmetu vo väčšine prípadov úzko súvisia a mimovoľne sa prekrývajú, avšak iba zvládnutie formy nie je pre ľudového umelca podstatným cieľom jeho tvorby; ide mu skôr o nájdenie a vystihnutie takej formy, ktorá je z jeho hľadiska a vnútorného presvedčenia - najsprávnejšia a najpresvedčivejšia pre podávaný obsah či tému. Preto aj hodnotiace estetické kritériá ľudu môžu byť odlišné od kritérií diváka, alebo i odborníka, posudzujúceho tvorbu neraz z iných pozícií.

Pri skúmaní staršieho vývinového obdobia ľudového umenia, najmä od polovice 19. stor., obracala sa pozornosť predovšetkým na dedinské prostredie, a to hlavne preto, lebo tam sa do konca prvej svetovej vojny sústreďoval a vyvíjal život prevažnej väčšiny národa. Ak teda hovoríme o tradičnom výtvarnom umení ľudu, máme na mysli predovšetkým tvorbu, ktorá vznikala v takom dedinskom prostredí, kde jednotlivé zložky ľudovej kultúry vytvárali slo-

novú jednotu, prípadne vo svojom výslednom pôsobení sa k nej približovali. Pomalý vývin prevažne poľnohospodársko-pastierskej slovenskej dediny dokonale skĺbil v slohove harmonizujúci celok nielen jednotlivé, zložky hmotnej kultúry, ale aj duchovnú kultúru a folklórne prejavy - piesne, rozprávky, tance, hudbu. Slohová jednota prostredia ovplyvnila prejavy ľudového výtvarného umenia najmä v druhej polovici 19.stor. a v niektorých oblastiach i v 20.stor. Z hľadiska formálneho prístupu ako príklad možno uviesť nápadnú zhodu ornamentiky ľudovej architektúry v Čičmanoch a ornamentikou tamojšieho ľudového odevu a drevených nástrojov, alebo súvis dekoratívnych prvkov keramiky, nástennej maľby a výšivky na západnom Slovensku, ktoré majú svoju obdobu i v ornamentike hudobného prejavu tejto oblasti.

Prvky prijímané zvonka, zo slohove odlišných prostredí sa prispôbovali vkusu ľudu, jeho estetickým normám, ktoré boli pevne zaužívané a tradovali sa z generácie na generáciu. Vo výtvarnej kultúre slovenského ľudu, tak v tvarovom riešení predmetov, ako aj v ich dekore, možno nájsť - a to najmä v ornamentike - vplyvy prvkov profesionálneho umenia, prispôsobené vkusu ľudu. Napríklad renesančná ornamentika výrazne obohatila, avšak v časove oneskorenom období, západoslovenskú výšivku, výzdobu keramiky, maľovku domov a ohnísk. Aj barok našiel ohlas v ľudovej výtvarnej i hudobnej kultúre. Pri hlbšom sledovaní týchto otázok nemožno obísť ani doznievanie starších historických a štýlových epoch, či už slovansko-byzantskej, alebo románskej a gotickej, ktorých slohotvorné elementy sa preplietali s domácimi autochtónnymi prvkami do výtvarne homogénnej syntézy. Výsledná štýlová

jednota a čistota ľudového umenia sa opiera predovšetkým o schopnosť ľudových majstrov absorbovať vonkajšie podnety, tvorivo si ich prispôsobovať a včleňovať do vlastného jednotného slohového prúdu, do výtvarne integrovaného celku. Jeho jednotlivé zložky, hoci časove i štýlove neraz rozdielneho pôvodu, sa napokon dostávajú do rovnovážnych vzťahov. }

/... K základným znakom ľudovej umeleckej výtvarnej tvorby patrí predovšetkým jej emotívne pôsobenie, ďalej súvis medzi užitkovosťou a estetickým stvárnením výrobku, podriadenosť normám kolektívneho vkusu, bezprostredný a zasvätený vzťah tvorcu k spracúvanému materiálu a konečne úsilie o dekoratívne dotvorenie artefaktov.

Ľudové umenie sa zvyčajne považuje na základe jeho celkového usporiadania za anonymnú tvorbu. Avšak táto anonymita je relatívna. V kolektíve, pre ktorý tvorca pracoval, bol práve jedinec mimoriadnych invenčných schopností - podľa názoru vlastnej pospolitosti - zvlášť cenný. Tkáčka, predkreslovačka, výšivkárka, rezbár, rovnako i vynikajúci speváci, rozprávači, tanečníci sa tešili všeobecnej pozornosti. Chýr maliarov dekoratívnych ohnísk v západoslovenských dedinách v Čataji, vo Vajnoroch a vo Viničnom, alebo dobré meno rezbárov a maliarov bansko - štiavnických betlehemov siaha i dve-tri generácie dozadu. Blízke okolie pozná takmer presne autorstvo jednotlivých diel. Avšak priamo označené autorstvo nachádzame len na niektorých výtvoroch ľudového umenia, napríklad na keramike /značky na dne, iniciály alebo podpisy celého mena/, zriedkavejšie sú už označenia tvorcu na kovážskych predmetoch, alebo na textile.

Z množstva miestne známych tvorcov prerástli najmä

v poslednom období do kultúrneho povedomia, možno povedať celonárodného, osobnosti ľudového umenia, ktorých tvorba znamená podstatný prínos do všeobecného kultúrneho majetku. Je to predovšetkým dielo Ferdiša Kostku vo figurálnej keramike /Stupava/, tvorba rezbára Jozefa Kemka /Helpa/, hrnčiara Michala Polaška /Pozdišovce/, všestranne nadaných maliarov a výšivkárov Kataríny Brúderovej /Vajnory/ a Kataríny Bryndzovej /Čataj - Veľký Grob/, kováča Adama Vaverčáka. Tento výpočet, samozrejme, nemôže byť úplný, pretože je mnoho ďalších majstrov z ľudu, ktorých talent, jeho úroveň rozvinutia sa vyrovnajú závažnosti tvorby uvedených autorov.

Ľud si vytváral i predmety každodennej potreby a úsilím esteticky ich stvárať. Jednu z možností, ako dosiahnuť tento cieľ, predstavuje dekoračná zložka. Výzdobný fond sa pohyboval i v súvislosti s účelom predmetu, od funkčne poňatého, rytmicky sa opakujúceho bezpredmetného ornamentu až po štylizované kresbové motívy rozmanitých tematických druhov, ako sú napríklad motívy figurálne, architektonické a veľmi obľúbené bohato rozvinuté rastlinné kompozície. V dekoračných motívoch boli obsiahnuté i také prvky, ktoré mali pôvodne ochrannú a magickú funkciu - mali prinášať šťastie, alebo odvracať zlo. Svasťky, alnečné ružice a aj stromy života sa umiestňovali napríklad na hradách izieb, na posteliach, na truhlách, na píestoch, na tkáčskom náradí, na kamenných i drevených náhrobníkoch. Najmä v priebehu 19.stor. sa tieto motívy uvoľnili zo vzťahov k pôvodnej symbolike, presunuli sa do polôh výlučne dekoračných a ďalej sa používali už bez toho, že by si niekto uvedomoval ich pôvodný význam. Viere v magickú silu týchto obrazcov sa straviť, apliko-

vali sa už len zo zvyku, pre optické potešenie a estetické dotvorenie predmetu. Vo funkcii výzdoby mohli napokon figurovať i nápisy a texty.

Na určitom stupni vývoja ľudového výtvarného prejavu /ide o jav všeobecný/, ktorý sa datuje na Slovensku približne od roku 1850, a rozdielne, v súvisi s krajo-
vými odchýlkami vrcholí približne v rokoch 1900-1950, začala sa zdôrazňovať ornamentálna zložka. Najprv išlo len o vyplnenie plôch na miestach exponovaných buď technologic-
ky alebo opticky, ako sú napríklad švy na súčastiach odevu, hrdlo a čelná strana krčahov, uchá a rúčky ná-
strojov. Neskôr dekor zaplnil takmer každé prázdne miesto predmetov - čapce, rukávy košiel, živôtky a vesty, ste-
ny domov, plochy nábytku a podobne. Postupne niektoré z výrobkov dostali výlučne dekoratívnu funkciu, alebo na-
opak, dekorovali sa preto, lebo mali mať z hľadiska po-
nimaní ľudového konzumenta takú funkciu. Napríklad na západnom Slovensku sa od druhej polovice 19. stor. s po-
stupným zavádzaním uzavretých pecí do izieb menila i funkcie pôvodných ohnísk umiestených v pitvore. Bohato
pomalované rastlinnými a figurálnymi motívmi stali sa vý-
raznými, výlučne dekoračnými centrami dedinského domu. Fajansové džbány a taniere sa vešali na police a steny
len pre potešenie oka a na použitie pri slávnostných a
obradových príležitostiach. Vytvoril sa osobitný, bohato
vyšívany odev iba na sviatočné príležitosti. Avšak pri-
tom, v uvedenom období mnohé artefakty, hoci aj s rozvi-
nutým a výrazným dekorom ostávali naďalej i v dennom po-
užívaní. Napríklad zložito vzorované tkaniny sa používa-
li na vankúše a prikrývky, črpáky a jedinečnou plastic-
kou výzdobou slúžili na salašoch na pitie mlieka a žin-

čice. Denne sa používali aj maľované a vyrezávané police, stoličky, maľované trubly a rozličné druhy vyrezávaného a maľovaného pracovného náradia, ako praslice, jarmá, kovania vozov a podobne, ktoré sa zdobili v snahe po estetizácii životného prostredia. Tvorivé záľuby sa prejavili i v zdanlivo bezúčelnej hravosti, napríklad ženy pri kropení dlážok vytvárali rozmanité ornamentálne obrazy, hoci z hľadiska čirej užitočnosti tohto úkonu mohli pokropiť dlážku jednoduchším spôsobom, tým skôr, že výsledok tejto práce sa veľmi rýchlo strácal.

Jednotlivec začlenený do tradičného spoločenstva nezdobil len pre uspokojenie osobnej túžby po kráse, ale súčasne sa chcel týmto spôsobom i reprezentovať pred ostatnými. Preto aj mnohé zvyky vyvolávajú alebo podnecujú výtvarné prejavy - napríklad prevážanie nevestinej výbavy dalo podnet k zvýšenej starostlivosti o pekný vzhľad a pôsobenie tohto inventára - pomaľovaných truhlíc, zdobených políc, kolísk, tkaných vankúšov a perín.

Pri posudzovaní hodnôt ľudového umenia treba ešte uviesť, že tak ako sa mení a vyvíja predmet, výakumu, tak sa v teórii menia i hodnotiace kritériá. V zmenenej historickej situácii sa mení náhľad na javy ľudového umenia, vytvára sa k nim odlišný vzťah, iný ako bol v čase ich vzniku, a to nielen v dôsledku stavu a rozvoja vedného bádania, ale i v dôsledku spoločenských podmienok a prevládajúceho dobového estetického ideálu. Výtvarná kultúra, všeobecne platná v danom období, ovplyvňuje aj prístup k ľudovému umeniu a mimovoľne presúva záujem na určité, predtým nepovšimnuté žánre. Dnes sú napríklad estetickému vnímaniu súčasného človeka prijateľné i také

výtvary, ktoré sa ešte začiatkom 20.stor. zaraďovali do okrajových polôh. (K tomuto žánru možno rátať modrotlač, rozličné votívne predmety, obradové pečivá, voskové figuríny) umiestené v rámci papierových kvetov, vkladačky do fľaš, modely baní, skladačky z úlomkov nerastov a vôbec objekty výtvarného prejavu baníkov, ktoré sa pre lapidárne podanie svojho obsahu ešte začiatkom 20.stor. považovali za periférne prejavy ľudového výtvarníctva. Naproti tomu súčasný divák chápe oveľa intenzívnejšie i výtvarnú metaforu a znakovosť ľudového prejavu, obsiahnutú napríklad v silnej výrazovej skratke najmä drevených plastík, v maliarskom podaní obrázkov na skle, v grafickom prejave nástenných malieb i vo výzdobe keramiky.

V počiatočnom období bol záujem o slovenské ľudové výtvarné umenie, ktorý sa začína prejavovať až v osemdesiatych rokoch 19.stor., značne ovplyvnený vedecky prepracovanejšou a pokročilejšou folkloristikou. I vo výtvarnom umení sa hľadali korene národnej minulosti, doklady starobylosti, originality a autochtonnosti, odraz dávnej mytológie a podobne. Tento vedecký záujem mal aj významné národné a buditeľské poslanie, podfarbené i dobovými romantickými názormi. Politicky a národnostne utláčaný národ používal všetky prostriedky, aby dokázal svoju národnú svojbytnosť, historickú opodstatnenosť a právo na samostatnú existenciu. I pre praktickú činnosť bolo ľudové umenie dokladom navyčerpateľnej tvorivej sily národa, malo byť zdrojom, ktorý obrodí celé umenie národa. Tvorivé schopnosti ľudu sa mali dokumentovať špičkovými výtvormi, poznamenanými kompozičným i farebným bohatstvom a ornamentalizmom, a tým skôr, že pre ob-

dobie národnobuditeľského hnutia znamenala zdobnosť hlavný atribút ľudového umenia. Toto hľadisko podmieňovali i dobové estetické názory - výtvarná teória rodiacej sa secesie. Zdôrazňovala sa dekoratívna zložka a z tohto stanoviska sa zbierali napríklad výtvary pre prvé výstavy ľudového umenia /napríklad výstava výšiviek, keramiky a malieb na skle roku 1887 v Martine/, ktoré sa stali základným fondom prvého Slovenského národopisného a súčasne aj národného múzea /tamže roku 1897, v novej budove od roku 1907/. Monumentálne koncipovaná Národopisná výstava československá, usporiadaná roku 1895 v Prahe, bola aj pre Slovensko intenzívnym podnetom k rozsiahlej zberateľskej činnosti. Z tohto obdobia prevažujú v našich múzeách bohato zdobené kusy výšiviek, tkanín, keramiky a iné predmety, patriace do okruhu viac-menej sviaťtočného života ľudu. Neraz sú to doklady jedinečnej virtuozity a umeleckého majstrovstva svojich tvorcov. Hoci dnes v niektorých oblastiach Slovenska ešte doznieva tvorba obdobných artefaktov, vo svojej predchádzajúcej, obsahovej i formálnej vrcholenj podobe predstavujú dnes už historické hodnoty.

V súčasnosti sa pozeráme na ľudový výtvarný prejav ako na štrukturálny celok, pokiaľ možno bez snahy zdôrazňovať tú či onú zložku. Hodnotíme účelové formy, súvisiace s funkciou predmetu, dekorované ornamentom, ktorý organicky súvisí s technikou práce, hmotou a štruktúrou spracúvaného materiálu, dávame prednosť základným domácim materiálom, ceníme si výtvarnú skratku a abstrakciu vo forme i dekore rovnako ako aj celkový emotívny účinok. Tieto znaky nachádzame na množstve výtvorov, ktoré svedčia o tom, že nielen predmety určené na svia-

točné chvíle, ale vôbec celá hmotná kultúra slovenského ľudu bola poznačená snahou po zušľachtovaní životného prostredia. Tieto hodnoty sú živnou pôdou pre ďalšie rozvíjanie ľudového výtvarného prejavu i v súčasnosti.

Civilizačný proces narušil slohovo homogénne prostredie dediny a súčasne pozmenil i jej výtvarný charakter. Rozpad však nepostupoval na celom území Slovenska rovnako, takže mnohé javy ľudovej kultúry pretrvali až dodnes vo svojej archaickej podobe tam, kde životné podmienky a prostredie priaznivo vplývali na ich udržanie. Ide najmä o horské oblasti, ako je údolie horného Hrona, severná strana Nízkych Tatier, severná časť východného Slovenska, oblasť hornej Oravy a horská časť slovensko-moravského pohraničia. V týchto oblastiach najbližšie k tradičnému ľudovému umeniu minulosti stojí tvorba, dožívajúca pre potreby najbližšieho okolia, hoci dnes už aj v dedinskom prostredí sa kryje väčšina denných potrieb výrobkami spotrebného priemyslu. Človek sa stal ich užívateľom a prestáva byť ich priamym tvorcom - veď pre súčasnú všeobecnú hmotnú kultúru je typický priemyselný výrobok a už nie remeselná-ručná práca. Pretože práve v spomínaných oblastiach sa ešte prejavujú znaky pôvodnej slohovej ľudového prostredia, má tamotšia tvorba množstvo výtvarných prvkov, ktoré si zaslúžia pozornosť. V podstate ide o estetické stvárňovanie predmetov, ktoré sa zúčastňujú na vytváraní životného a pracovného prostredia. Napríklad na vysokej úrovni sa udržiava tkáčstvo, výšivkárstvo a čipkárstvo a pomerne rozsiahla výroba odevných súčastí pre kroje. Hoci vo všeobecnosti možno povedať, že tradičný ľudový odev už dnes zaniká, predsa pretrvávajú napríklad šitie odevných súčastí zo súk-

na, ovčej kožušiny, zhŕtovovanie svaĎobnŕch Ďepcov s ornamentálnou vŕzdobou. Takmer vo vŕetkŕch oblastiach Slovenska eŕte ovláďajú ŕeny stredného veku tradiĎné techniky tkacie, vzory vŕŕiviek, ktoré príleŕitostne v rôznych ĎekoraĎných kompozíciách uplatňujú na rôznych druhoch textilu.

Do oblasti tradiĎnej tvorby patrí výroba Ďreveného-baĎovského riadu, oĎlievákov, náĎob, Ďrpákov, lyŕíc. Pri nich zvyĎajne pristupuje k prvotnému estetickému pôsobeniu, vyplŕvajúcemu z harmonického spojenia účelovosti a dokonalého technického spracovania i Ďalšie umelecké stvárnenie. Do určitej miery ono vyplŕva z individuality výrobcov. Tieto predmety vyrábajú totiž vŕĎŕinou baĎovia, alebo bývalí baĎovia, z ktorŕch mnohí mali veľmi vyspelŕ estetický cit, prejavujŕci sa Ďasto v prekvapujúcej umeleckej vŕestranosti. BaĎovia boli a mnohí Ďodnes sú zručnými rezbármi, vynikajŕcimi rozprávaĎmi, hudobníkmi, spevákmi, taneĎníkmi. Estetické stvárnenie salaŕníckeho riadu súvisí aj s jedineĎnosťou týchto výrobkov, keďŕe zvyĎajne slŕŕili baĎovi skoro celŕ ŕivot a ich umelecké dotvorenie malo neraz aj charakter vlastníckeho oznaĎenia. Sú to napríklad svojaky stvárnené rukoviatky lyŕíc a oĎlievákov, uchá Ďrpákov so skvelými figurálnymi motívmi v rieŕení Ďrobných plastík. Niektoré z nich majú uŕ charakter samostatných vŕtvarných Ďiel, dekoratívnych predmetov, hoci vo svojom pôvodnom prostredí si zachovávajú predovŕetkým účelovo - ŕžitkové ŕrĎenie.

Tvorba v Ďreve je vŕbec Ďnes v popredí súĎasného slovenského ľudového umenia, Ďokonca sa najmä v kruhoch obĎivovateľov a priaznivcov ľudového umenia oznaĎuje za typicky slovenský vŕtvarný prejav. SkutoĎnosť vŕŕak naozaj

dozvedčuje, že práve medzi rezbármi a sochármi sú výnimočné talenty v tiež nezvyčajnom počte /P.Bavlna, M.Čupac, J.Macko, O.Sklenka, Š.Korkoš, Š.Sivák, M.Žilavá/.

ČA čo je navyše veľmi zaujímavé, ich diela majú už charakter zámernej voľnej tvorby, ba mnohí z nich pracujú i na priame objednávky galérií a múzeí. Súčasne sú tieto diela dokladom jednak rozširovania tematického okruhu tradičných sužetov, novosti a variability prístupov vo formálnom riešení materiálov v tomto žánri ľudového výtvarného umenia. Možno v tejto súvislosti hovoriť aj o určitej súčasnej renesancii plastickej tvorby v dreve a v kameni, ako aj o sľubných perspektívach jej rozvoja.

Tradičné slovenské ľudové umenie so svojou mnoh tvárnou obsahovou i formálnou rozvrstvenosťou sa stalo jedinečným inšpiračným zdrojom tvorivých podnetov aj pre mnohých profesionálnych výtvarníkov. V prvej tretine nášho storočia sa priklonilo niekoľko význačných, predovšetkým maliarskych osobností k stvárňovaniu tematiky z rustikálneho prostredia najmä pod vplyvom bohatosti jeho vonkajších znakov ako aj nástoječivých sociálnych motívov /Augusta, Hanula, v ranom období Benka, neskôr Hála/.

Inou formou prístupu k hodnotám ľudového umenia je inšpirácia jeho vnútornou podstatou a samotnými jeho výtvarnými zákonitostami. U súčasných umelcov sa toto poznanie podstatne zúčastňuje na emotívnom pôsobení ich diel a predstavuje špecifický prínos slovenského umenia k súčasnému modernému umeniu. Z tohto hľadiska predovšetkým dielo Ľ.Fullu v maľbe a V.Kompánka v plastike reprezentuje syntézu výtvarných hodnôt ľudových tradícií so svetovými umeleckými prúdmi.

V užitom umení sa po výtvarne pomýlenom období tzv.

svojrázu začali progresívne výtvarné tendencie uplatňovať približne v tridsiatych rokoch nášho storočia. V súčasnosti mnohí výtvarníci z odboru užitého umenia uvedomeli obohacujú svoj rukopis citlivým prenášaním slohových prvkov a princípov tradičnej ľudovej tvorby do svojho výtvarného diela napríklad v textile, keramike, dreve. Pôvodný ľudový inšpiračný zdroj sa pri tomto tvorivom procese ani nekopíruje, ani nenapodobňuje, ibaže sa staré vzory, pedlohy a techniky spájajú do celkom nových, doposiaľ nezvyčajných kompozícií, farebných i tvarových variácií. Forma ľudového výrobku, stará výrobná alebo výzdobná technika, dekoračný motív sú už prenesené do polôh korešpondujúcich s moderným výtvarným myslením, na ktorých neraz len odborník vie vystopovať korene ľudových vzorov.

Zaujímavé sú i paralely medzi tradičnými, v ľudovej kultúre osvedčenými princípmi pri vytváraní životného prostredia a súčasnými tendenciami napríklad v urbanistike i v tvorbe krajiny. Funkčné a estetické postuláty ľudovej architektúry našli svoj ohlas i v moderných projektoch. Požiadavky súčasných architektov na súlad a prelnutie architektonického diela s prírodou alebo s novovytváraným okolím, na harmonické, ale pritom i dynamické a rytmické riešenie vzťahov medzi hmotou, tvarom a farebnosťou architektúry a terénu, boli samozrejmi znakmi ľudovej architektúry a foriem osídlenia. Takéto riešenia vyvolávajú i estetické emócie, majú svoju výtvarnú osobitosť, čím sú nepochybne umeleckým počinom.

Uvedený náčrt je aspoň čiastočným dokladom bohatej i formálnej rozvratvenosti a kultúrneho dosahu ľudového výtvarného umenia v minulosti i dnes. V skratke možno

problematicu súčasného stavu zhrnúť takto: dožívajú staré formy tradičného umenia vo svojej archaickej podobe; zachovávajú sa tie javy tradičnej výtvarnej kultúry, ktoré majú opodstatnenie svojho jestvovania v nových životných podmienkach, pri vytváraní súčasnej hmotnej kultúry a životného prostredia; súčasne vznikajú celkom nové diela ľudového výtvarného umenia, ktoré vyrastajú z jeho pôvodných koreňov. K špecifickým znakom ľudovej tvorby patrí i jej intenzívny vplyv na profesionálne výtvarníctvo. Obohacuje ho nielen o tvárne prvky, ale prispieva aj k rozšíreniu jeho tvorivých a myšlienkových zdrojov.

Ľudové umenie na Slovensku ostáva i dnes živou skutočnosťou. Vrcholné diela súčasného ľudového výtvarného umenia sú dôkazom kontinuity jeho vývoja, zdôvodňujú jeho existenciu a dávajú predpoklad k tomu, že bude môcť jestvovať, pochopiteľne, v nových formách, aj v budúcnosti. Pravda, nemožno vynášať predčasné zovšeobecňujúce prognózy, veď vývoj umenia i v tomto žánri podlieha nepredvídaným a neočakávaným vzratom, a to je práve ono, čo nám robí umenie príťažlivým a fascinujúcim.

**Slovenský romantizmus
v stredoeurópskom
literárnom kontexte
K. ROSENBAUM**

Naša téma, náčrt problematiky slovenského romantizmu v stredoeurópskom kontexte, patrí do okruhu skúmania vzťahov jednej národnej literatúry k viacerým literatúram, v prípade slovenskej literatúry ide o skúmanie vzťahov k susedným a dlhé roky temer sústavne konzumovaným, komunikovaným literatúram, t.j. k literatúre českej, maďarskej, poľskej, nemeckej a sčasti k literatúre južných Slovanov. Tieto vzťahy a súvislosti netvoría automaticky nejaký obraz stredoeurópskej literatúry len preto, že jedna z týchto literatúr - literatúra slovenská - je geograficky v strednej Európe, ako sú v nej aj ostatné uvedené literatúry. Jednotlivé vzťahy a súvislosti sú výsledkom procesu, ktorý prebiehal vyvolaním napätia, tlakom na jednotlivé štruktúry, na jej jednotlivé zložky, ktoré reagovali na tento tlak podľa svojich možností a podmienok opäť ďalších štruktúr a napätí v rámci vyšších štruktúr, počítajúc v to aj spoločenskú podmienenosť ako jednu z veľmi dôležitých faktorov literárneho vývinu.

Literárny komparatista nemôže obísť rozsiahlosť štruktúrálnych vzťahov. Len čo by obišiel a nebral do úvahy dynamickosť napätia, akým sa proces vzťahov vytvára, skončil by tam, kde končia vulgarizátori, v dedukcii hypotéz alebo v umelých konštrukciách. Základným východiskom ku všetkým ďalším otázkam našej témy je slovenská literatúra v "hodine" svojho romantizmu. Ani jed-

nu z otázok nemôžeme klásť mimo konkrétnej podoby slovenskej romantickej literatúry. Pritom nejde o nehybnú štruktúru, ale o dynamickú štruktúru. Dôležité je, že štruktúra slovenského literárneho romantizmu existuje, vznikla, má svoje rozmery, kvalitatívne ukazovatele, ktorých existencia nezmení nijaké zistenie podobnosti, včlenenia do vyšších celkov, iba nám pomôže poznať, vysvetliť proces vzniku podobnosti, objasní vzťahy a súvislosti a pomôže nám rekonštruovať pohyb, ako k onomu procesu podobnosti prišlo a nakoniec to nové, čím sa včleňuje národná literatúra do vyšších celkov.

Slovenská literatúra a slovenská literárna veda má svoje vlastné skúsenosti s tvorbou vyšších nadnárodných celkov. Raz si ich sama podľa svojich potrieb vytvárala, inokedy prichádzali zvonku, mocenským tlakom ideológov silnejších partnerov. V prvom prípade išlo o včleňovanie slovenskej literatúry do slovanského celku a ponuku dobrovoľného podriadenia sa tomuto celku /myslíme tu predovšetkým na teórie Jána Kollára a na dielo slovaneky orientovanej obrodeneckej literatúry/ a v druhom prípade na včlenenie slovenskej literatúry do celku českého vytváraním spoločnej československej literatúry. V oboch prípadoch, t.j. v koncepcii slovenskej a koncepcii československej išlo predovšetkým o programové koncepcie, do literatúry vnášané, literatúrou a publikom prijímané, presadzované alebo odmietané, kým vlastné podoba literatúry, jej umelecká tvár, vývinový proces mal iný obraz, často nezávislý na uvedených koncepciách. Tie boli raz viac inokedy menej pôsobiacou zložkou v celkovom tvorení sa štruktúry slovenskej literatúry a vďaka nielen ich odmietaniu, ale aj ich prijímaniu tvorili sa špecifické

črty slovenskej literatúry.

Novšie teoretické rozpracovanie priniesli nové hľadiská, oprostene od prekonaných ideologických koncepcií. Ide predovšetkým o nové teoretické hľadisko na vzťahy českej a slovenskej literatúry a vzťahy k iným literatúram a pokusy o syntetické hľadisko v zachytení väčších celkov. Maďarská literárna veda prišla s koncepciou literatúry východoeurópskych národov a novšie prebiehajú pokusy o nový výklad vzniku svetovej literatúry ako aj svetovej socialistickej literatúry. Tu sa bude treba vyhnúť starému nebezpečenstvu vnášania "ideálneho" obrazu do literatúry zvonku ako aj "súčtu" jednotlivých literatúr. Literatúry vo svojom vývine sa neradi uzatvárajú do vopred daných celkov. Počiatočný impulz veľmi rýchlo prekonávajú a idú svojou cestou, a len tak sa začleňujú do vyšších celkov.

Príkladom na to je práve slovenský literárny romantizmus, ktorý v rámci svojich úloh prispel k prekonaniu mechanicky uplatňovanej koncepcie "jednoty", jednoty slovenských národov a literatúr /u niektorých autorov aj jednoty jazykov/ a jednoty českého a slovenského národa, českej a slovenskej literatúry, jazykov oboch národov, a to v čase, keď sa obidva národy už úspešne formovali ako novodobé národy. A tým sme už vkročili do prvých odlišovacích známk slovenského literárneho romantizmu, k jeho špecifickému postaveniu v rámci vývinu slovenskej literatúry a literatúr uvedených vyššie.

Pre toto postavenie slovenskej literatúry v konfrontácii s romantizmami susedných literatúr používame termín kontext. Ide o pomocný termín, pod ktorým myslíme nielen na súbor kvantitatívnych a kvalitatívnych

vzťahových zložiek, ale aj na paralelizmus, súbežnosť či nesúbežnosť vývinu a situovania romantizmu a jeho jednotlivých tendencií v rámci vývinu susedných literatúr.

Vieme, že jednotlivé národy a ich literatúry nemali rovnaký vývin, že jednej literatúre patrí primát v nastolovaní jednotlivých umeleckých programov a ich smerovej, slohovej podoby, iné tieto podnety prevzali, zúžitkovali a vo vhodných podmienkach transformovali na nový spôsob, takže zisťujeme na smere, slohu odlišné špecifické črty a hovoríme o ich národnej špecifickosti. Ak napr. francúzska literatúra, doslovne povedané, vypracovala iným literatúram model /modely/ umeleckého klasicizmu a iné národy na tento model reagovali a pretvárali ho vo svojich podmienkach na vlastné národné klasicizmy, nemeckej literatúre sa všeobecne priznáva primát v tvorbe modelu literárneho romantizmu.

Zisťovanie podobností medzi jednotlivými romantizmami je úloha nesmierne ťažká a zložitá. A predsa musíme postupovať od jednotlivostí k celku, od jednotlivých súvislostí k celkovému obrazu, ktorý vyvstane nielen z našej konfrontácie, ale aj z konfrontácie, ktorú urobí literárni vedci jednotlivých národných literatúr, aby vznikol obraz vyššieho celku, t.j. toho, čo vchádza do romantizmu ako jedinečné a neopakovateľné, a toho, čo je spoločné a existuje vo väčšine národných literatúr.

Z tohto hľadiska treba najprv urobiť prieskum v podmienkach, v akých prebiehal vývin slovenského romantizmu. Zdôrazňujeme, že nám nejde o jeho genézu. Predsa však k akémukoľvek štartu zisťovať jeho miesta v skupine romantizmov iných literatúr potrebné sú zá-

kladné časové údaje. A tie nám jasne hovoria o veľmi k konkrétnej oneskorenosti jeho "príchodu" do slovenskej literatúry. Výskum potvrdzuje, že jeho vznik, formovanie, rozvoj a rozklad prebiehal v rokoch 1835 - 1865, pričom roky 1844 - 1848 sa považujú za jeho vzopätie a kulmináciu. V iných literatúrach prichádza k formovaniu romantizmu skôr, i keď tiež v nerovnakom čase. Nemecký romantizmus sa formuje hneď na začiatku 19. storočia, neskôršie romantizmus poľský /v dvadsiatych rokoch/, český a maľarský v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Prvým poznávacím znamením slovenského romantizmu je jeho oneskorenejší vznik a rozvoj, čo malo svoje konkrétne dôvody. Je pravda, že aj slovenský romantizmus - ako väčšina iných národných romantizmov - mal svoj preromantizmus, obdobie, v ktorom prepukala nespokojnosť a klasicizujúcimi normami a spoločenskými pomermi /nemecký Sturm und Drang/, a tak korene romantizmu cez preromantizmus siahajú hlboko do predchádzajúcich období. Treba však povedať i to, že nie všetko subjektívne vyslovené je romantické. To viedlo napr. k tomu, že aj Ján Kollár bol jednoducho považovaný za romantika. Pri sledovaní črt romantizmu musí ísť o nový životný pocit, vyjadrený a novými ideami a novým básnickým jazykom. Príčina, prečo sa však stalo, že romantizmus na Slovensku sa rozvinul neskôršie, ako v iných literatúrach, spočíva predovšetkým v odlišných podmienkach kultúrnych a spoločenských. Napokon rozvinul sa pomerne rýchlo, vykryštalizoval sa, prekonal klasicizmus a zaujal pevné miesto.

Prichádzame k druhému základnému znaku slovenského romantizmu, k jeho novátorstvu so spisovným jazykom a jeho opore v ľudovej slovesnosti. Erupcie, ako možno na-

zvať prudký kvalitatívny rozvoj slovenského romantizmu v rokoch 1844 - 1846, predstavený baladami J. Kráľa, Sládkovičovou Marínou a prózami Janka Kalinčiaka, estetickými teóriami Ľudovíta Štúra, prišla práve po voľbe nového spisovného jazyka, strednej slovenčiny, jazyka, ktorým sa predtým iba spievali ľudové piesne, rozprávali ľudové rozprávky a vykonávali ľudové zvyky. Tento jazyk sa stal východiskom pre spisovný jazyk. Z jazyka konverzačného stal sa veľmi rýchlo jazyk spisovný, schopný vyjadrovať zložité myšlienkové pochody a zložité básnické obrazy. Ani jeden z národných romantizmov nepracoval s tak novým literárne nevyskúšaným jazykovým materiálom ako spontánne začal pracovať slovenský romantizmus, pričom nový jazyk narazil na tvrdý odpor vážených osobností, ktoré mali aj umeleckú a občiansku autoritu /Ján Kollár a P. J. Šafárik/.

Voľba nového jazyka, pravda, vyplývala zo životných potrieb národného hnutia a národnej kultúry. Pre romantizmus to bol vzácny a silný impulz, lebo sa ním naplnila predstava originality i starobylosti, ktoré boli pre romantikov cieľom a s touto pôvodnosťou, ktorú naši romantici vždy zdôraznili so starobylosťou, prišlo do programu romantikov aj poznávanie ľudovej kultúry, ľudovej slovesnosti, považovanej teoretikmi od čias Herdera za prejav pôvodnosti národnej kultúry a geniality národa.

Vzťah literárneho romantizmu k ľudovej slovesnosti /predtým klasicizmu/ prebehol veľmi intenzívne vo všetkých literatúrach Strednej Európy. V nemeckej romantickej literatúre sa Herderove a Goetheho podnety rozvinuli v tvorbu blízku ľudovej piesni u viacerých autorov,

v poľskej literatúre otvoril folklóru cestu do literatúry Kazimierz Brodziński, v českej literatúre F. L. Čelakovský, v maľarskej Ferenc Kőlcsey, ktorý odporúčal čerpať nové impulzy z ľudovej slovesnosti. Ale ani jeden zo susedných literárnych romantizmov nepracoval s novým spisovným jazykom ako slovenský romantizmus. Je pravda, že aj u nich sa vývin spisovného jazyka posunul prudším vývinom, no ani jeden z nich nezačal z "nultého bodu". V slovenskom romantizme akoby vyvrela dlho utajená energia ľudovej kultúry, t.j. tej časti kultúry, ktorá všade v romantickom období našla vysoké ocenenie.

Vzťah k ľudovej slovesnosti prejavil sa v jednotlivých národných romantizmoch predovšetkým v básnickej tvorbe, pri osvojovaní si novej interpretácie tematických materiálov. V romantickej poézii sa vytvárala akási vedomá paralela k ľudovej poézii, ktoré s ňou nebola identická, no v mnohom s ňou korešpondovala, predovšetkým v rytmickej výstavbe, rýmovej technike a slovníku. Tento vzťah v slovenskej romantickej poézii je veľmi markantný, a to ako v básnickom jazyku, tak aj v niektorých veršových formách a poetických žánroch, ktoré práve v romantizme zdomácnili. Napr. balada na základe ľudovej látky prešla všetkými uvedenými literatúrami a okrem spoločných znakov má v každej národnej poézii svoj špecifický charakter.

Vo vzťahu k ľudovej piesni dosiahla slovenské romantická poézia s ohľadom na intenzitu tohto dotyku najrozsiahlejší účinok spomedzi všetkých romantizmov uvedených národných literatúr. Je tak aj preto, že nový spisovný jazyk mal v jej jazyku najobľúbenejšie zázemie a v neposlednej miere i umeleckú skúsenosť, ako aj preto, že ľudová pieseň sa pre Ľ. Štúra stala i teoretickým a estetickým

kým východiskom pre jeden z modelov slovenskej národnej poézie, lebo iný model uskutočnili práve tvorcovia /A. Sládkovič/. Nešlo o "napodobňovanie" ľudovej piesne, ale o tvorivý vzťah, fakticky o prekonávanie ľudovej piesne smerom k veľkým filozofickým koncepciám života a kultúry, aký Štúrovi poskytoval hegelianizmus a sám Hegel. Preto aj vzťah štúrovských romantických básnikov k ľudovej piesni je iný, diferencovaný, ba aj jednotliví básnici majú rozličné obdobie vo vzťahu k ľudovej piesni. Iný je vzťah S. Chalupku a iný J. Bottu a iný u J. Kráľa alebo A. Sládkoviča, ktorý je ľudovej piesni najvzdialenejší. A aj dielo J. Kráľa je vo vzťahu k folklóru diferencované. Prítomnosť ľudovej slovesnosti je však nepriamo dokázateľná a jasná u všetkých štúrovských básnikov. V tomto smere má slovenský romantizmus mnohé spoločné črty aj s ukrajinským romantizmom.

Rozhodujúcim pre kvalitu i kvantitatívnu stránku vzťahu slovenského romantizmu, ktorým sa odlišuje od iných romantizmov a ich poézie, je otázka voľby novej prozódie. Ako zistili slovenskí versológovia, rytmus slovenskej ľudovej piesne zanechal trvalú odozvu v rytme slovenskej poézie vôbec. Pravdu má V. Kochol, keď tvrdí, že "spomedzi tvárnych podnetov folklórnej slovesnosti pre štúrovskú poézie najvýznamnejší je vplyv rytmu ľudovej piesne na rytmus štúrovského verša". Verš slovenských romantikov volil svoje rozsahy tiež podľa štruktúry slovenskej ľudovej piesne, pričom vo voľbe pravidelného rovnoslabičného verša poučenie hľadal aj v poézii poľskej a srbskej, lebo aj v týchto poéziách prebiehal intenzívny vzťah k ľudovej piesni, i keď napr. v poľskej poézii mala postavenie oveľa nezávislejšie a vo vzťahu

k folklórnej poézii autonómnejšie.

Slovenský romantizmus je fakticky prvou nosnou základňou novej slovenskej literatúry. Stalo sa tak prijatím nového spisovného jazyka, nových umeleckých prostriedkov, nových estetických úloh, novej prozódie.

V tomto smere takým novátorským a prelomovým obdobím nebol ani jeden z národných romantizmov v susedných literatúrach, i keď ony mali svoje významné miesto a niet pochybnosti o ich význame. Charakterom slovenského romantizmu nie je vyznačené nijaké prvenstvo alebo hodnota, iba jeho základná podoba, vlastnosti.

Aj slovenský romantizmus vyrastal ako iné romantizmy v opozícii voči klasicizmu. Tu nejde len o kritiku, ktorú na adresu poézie J. Kollára a J. Hollého, jej mytologičnosti vyslovil r.1836 Karol Kuzmány, ani o stretnutie medzi štúrovskými romantikmi /M. Dohnány, J. Kalinčiak, J. M. Hurban/ na jednej strane a klasicistami /J. Záborský, L. Šuhajda, D. Lichard/ o Záborského Žehry na strane druhej r. 1852. Takých stretnutí bolo aj v iných literatúrach /napr. v poľskej vystúpenie K. Brodzińskiego/. išlo predovšetkým o opozíciu umeleckou tvorbou, ktorá je odlišná a nová aj ideovo, aj esteticky, hoci k priamym zrážkam dochádzalo menej aj s ohľadom na spoločné úlohy klasicistov a romantikov, ktoré pozostávali z obrany pred útlakom a z pomoci národnobuditeľského hnutiu. V tomto smere básnici romantických literatúr boli temer všade angažovaní na politickom zápase.

Slovenský romantizmus sa vyvíjal vo veľmi zložitých podmienkach. Jeho autori si kládli samostatné úlohy, stojace v opozícii proti klasicizmu a v plnom sebedovedení národnej osobitosti postupovali i voči inonárodným

literatúram. V konfrontácii s nimi volili vlastnú cestu, jednoducho povedané, vetupovali s nimi do kontextu, no súčasne sa na nich emancipovali. Za všetkých to povedal Andrej Sládkovič v 284.strofe Maríny:

Otčina moja! čože ty spievaš?
 Faustov divých pekelný svet?
 Či achillovské hnevy rozsievaš?
 Korzikánske pokonný let?
 Či Don Quijotov veterné hrady?
 Či Uránie a Mesiady?
 Či prózu v báseň obliekaš?
 Oj, necháš ty to bardom šedivým! -
 S nádejou blahou, s túžením živým
 v blažených žiaľoch nariekaš!

V citovaných veršoch stretáme vedomé odlišenie slovenskej literatúry od cudzích literatúr v ich jednotlivých etapách od antiky až po súčasnosť. Slovenský romantizmus si osobitný program nielen postavil, ale ho aj realizoval v bohaty diferencovanej podobe. Nie všetko z neho sa dostalo na verejnosť. Mnohé z diel ostali v rukopisoch /napr. väčšina diel slovenských mesianistov/. Postupne sa odкрýva mnohovrstevnatosť slovenského romantizmu, odstraňujú sa nánosy vplyvológie a prístupujeme k novej fáze, k zisťovaniu spoločných zákonitostí a vývinom romantických epoch jednotlivých národných literatúr, ako aj vetupovanie slovenskej romantickej literatúry do vyšších celkov, a tým opätovne aj hlbšie poznávanie jej umeleckej osobitosti.

Daniel. G. Lichard
F. RUTTKAY

Daniel G.Lichard patrí k najvýznamnejším zjavom slovenskej národnej minulosti devätnásteho storočia. Tento prvý profesionálny slovenský novinár napísal viac ako päťtisíc článkov. Doteraz sú bibliograficky zachytené z nich len tie najvýznamnejšie. Od roku 1847 až do svojej smrti r.1882 - teda skoro 35 rokov svojho plodného života - venoval výlučne spisovateľstvu a novinárstvu. Za túto dobu, hovorievalo sa o ňom, neprešiel ani jediný deň, v ktorom by niečo nebol napísal. "Lichardove dielo, to je celá bibliotéka písaná jedným perom. Trinásť veľkých kníh, asi tridsaťpäť menších, tridsaťpäť ročníkov časopiseckých a nesčíselné menšie práce po iných vydaniach. Dohromady činili by diela jeho skoro deväťdesiat zväzkov rozličnej veľkosti", hovorí o ňom Svetozár Hurban-Vajanský.

Daniel G.Lichard bol aj všestranným ľudovýchovným a organizátorským pracovníkom. V kruhu štúrovcov sa stal významným popularizátorom vedeckých poznatkov, popredným priekopníkom spisovnej slovenčiny, tvorcom a propagátorom slovenskej odbornej terminológie, vydavateľom najlepšieho slovenského hospodárskeho časopisu minulého storočia a jedným z popredných účastníkov boja za národné práva svojich rodákov. Stal sa priamym nástupcom Gašpara Fajerpatakyho-Belopotockého i Juraja Palkoviča vo vydávaní ľudovýchovnej i popularizačno-vedeckej literatúry, propagátorom družstevného hnutia, zakladateľom po-

mocných pokladníc, obilných skladov a iných svojpomocných spolkov, skutočným priateľom a učiteľom ľudu, jeho radcom pri výnosnejšom hospodárení "gazdom nad gazdov", ako ho bol výstižne pomenoval Pavel Orazágh-Hviezdoslav.

Daniel G.Lichard sa narodil v Liptovskej Boci 17.januára 1812. Po absolvovaní nižších škôl v Rimavskej Sobote a v Kežmerku prešiel na známe ev.lýceum do Bratislavy /r.1828 - 1834/. Tu sa stal spolu s Karolom Štúrom a Samuelom Chalupkom r.1829 zakladateľom Spoločnosti československej, významného strediska štúrovskej generácie. Lichard sa ako funkcionár i ako predseda tejto Spoločnosti pokúšal aj o básnickú tvorbu, no čoskoro ju zanechal a venoval sa najmä prírodným vedám. Po absolvovaní bratislavského lýcea sa chcel dostať na niektorú zo zahraničných univerzít, no nepodarilo sa mu to, a tak sa musel uspokojiť s viedenskou teologickou fakultou. Po návrate na Slovensko bol zakrátko kaplánom v Tisovci u superintendenta Jozeffyho - "slávneho ochráncu národa slovenského." Rok potom pobudol v Ochtinej, kde veľmi pomáhal chudobným poddaným roľníkom tým, že zakladal pre nich ovocné sady a učil ich modernejším spôsobom hospodárenia.

V rokoch 1838 - 1844 bol Lichard profesorom i riaditeľom banskoštiavnického lýcea, na ktorom podobne ako v Bratislave, viedol tamojšie "Spolek učenců řečí československé" a zapojil sa aj do iných akcií slovenského národného hnutia. Profesorského miesta sa vzdal zo zdravotných príčin. Prechodne bol potom farárom v Skalici, no roku 1847 sa aj tohto miesta vzdal, pretože mu farárske povolanie nevyhovovalo. Preto aj od r.1847 podľa vlastných slov, "výlučne literatúre slovenskej svoje si-

ly obetoval." Aj keď podporoval slovenské povstania cez revolúciu v rokoch 1848/49, nezúčastnil sa ho so zbraňou v ruke, čo mu neskoršie štúrovci vyčítali.

Po víťazstve kontrarevolúcie sa Lichard v lete roku 1849 na radu Jána Kollára - vtedajšieho vládneho dôverníka - dostáva do Viedne, kde ho pozvalo ministerstvo vnútra, aby tu viedol ako hlavný redaktor vládne Slovenské noviny. Túto funkciu vykonával až do ich zániku - 31.decembra 1861. Po Kollárovej smrti r.1852 sa Lichard stáva neoficiálnym vodcom tzv.Staroslovákov, ktorí presadili staroslovenčinu - slovákizovanú češtinu - za úradný jazyk Slovákov. Tak sa rozbilo slovenské národné hnutie na dva proti sebe bojujúce tábory Staroslovákov a Novoslovákov-štúrovcov. Tento rozkol pôsobil veľmi zhubne aj na vývoj slovenskej žurnalistiky a literatúry. Znásobili ho ešte tzv.boje o Žehry. Išlo o básnickú zbierku Jonáša Záborského Žehry, v ktorej autor - stúpenec staroslovenčiny - útočil na štúrovcov a spisovnú slovenčinu, ale aj básnicky oživoval ponášky na starú antickú grécku a rímsku poéziu, teda presadzoval v tej dobe už prežitý literárny klasicizmus a časomieru. Štúrovci, vedení najmä Jozefom M.Hurbanom i Jánom Kalinčikom, nezmieriteľne vystúpili proti týmto prežitým formám interpretácie umenia a sami propagovali revolučný romantizmus a prízvučnú prozódii, ktorá zodpovedá duchu a naturelu spisovnej slovenčiny a poézii v tomto jazyku. Život dal za pravdu štúrovským literárnym koncepciám. V týchto polemikách Lichard presadzoval nesprávne koncepcie Staroslovákov, no sám sa ich po rokoch vzdal. Až nešťastná Štúrova smrť r.1856 zmierila vodcov dvoch súperiacich táborov Licharda a Urbana, hoci sa "sloven-

ský jazykový rozkol" odstránil až roku 1862 víťazstvom "opravenej slovenčiny", vychádzajúcej zo štúrovskej jazykovej normy. Po zániku Slovenských novín prešiel aj Lichard v tomto roku do Skalice, kde potom pôsobil až do svojej smrti - 17. novembra 1882.

Stručný prehľad literárneho a publicistického diela Daniela Licharda načrtne, aj keď len veľmi nepresne, obrez šírkou záujmov, poznania a podnikavosti tohto človeka malého slovenského mestečka, žijúceho väčšinou ďaleko od významného kultúrneho a politického strediska.

Z jeho rozsiahlejších prác treba spomenúť obeislu vyše dvestostránkovú gramatiku talianskej reči z r. 1837. Je to prvá učebnica taliančiny, ktorú napísal Slovák. Zaujímavá je aj jeho príručka matematiky /Mathematikai előcsarnok, Bratislava 1842/, ktorá sa používala za jeho života i neskôr po dlhé roky na stredných školách Horného Uhorska. Jeho najrozsiahlejšou prácou propagujúcou prírodné vedy a nové, pokrokové formy hospodárenia, je dvojdielna Slovenská obrázková čítanka hospodárska, akási suma jeho celoživotných znalostí z týchto oblastí. Lichardovu sčítanosť, všestrannosť a cit pre aktuálne spoločenské potreby slovenskej dediny odzrkadľujú aj jeho brožúry rôznorodého obsahu rozširované vo veľkom náklade hlavne medzi roľníkmi: Poučenie o cholere /Skalica, 1849/, Naše nové peníze /Viedeň, 1858/, Rozhovory o Matici slovenskej /Viedeň, 1865/, Malý gazda /Skalica, 1867/, Malá gazdinná /Skalica, 1871/ a Malý účtovník /Skalica, 1874/.

Veľkej obľuby medzi dedinským ľudom a slovenskou maloburžoáziou dosiahli jeho kalendáre - Domová pokladnica /1847-1851, 1863-1864/ a Čašník, vydávaný vo Viedni

v r.1856-1858 v staroslovenčine. Okrem toho Lichard vydával v rokoch 1865-1882 v Skalici svoj Slovenský kalendár, pravda, už v "opravenej slovenčine" a zredigoval dva ročníky veľkého reprezentačného matičného Národného kalendára.

Svoju novinársku činnosť začal r.1848 vydávaním Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, ktoré však vychádzali len pol roka. Po revolúcii, roku 1849 vydal sedem čísel Slovenského pozorníka a hospodárskou prílohou Žitva. Skoro trinásť rokov /1849-61/ bol redaktorom viedenských vládnych Slovenských novín a takmer dvadsať rokov vydával najvýznamnejší slovenský hospodársky časopis minulého storočia Obzor /1863-1882/. V tomto prehľade, pravda, nespomíname jeho príspevky v iných novinách, časopisoch a kalendároch.

Lichardov úmysel venovať sa profesionálne novinárskej i spisovateľskej tvorbe bol mimoriadne odvážnym a vyžadoval si aj veľké sebahzaprenie. Veď do tohto podujatia sa pustil bez akýchkoľvek príjmov alebo iných zdrojov obživy. Dúfal, že z tohto povolania vyžije v prislovečnej slovenskej biede, v čase, keď slovenská kniha, časopis, alebo almanach počítali svojich predplatiteľov nie na tisícky, ale často iba na desiatky. Tento skromný, nezištný človek rozhodol sa obetovať svoje schopnosti a sily vlastnému národu, aj keď potom celý život zápasil s biedou, s nepriateľsky naladenými úradníkmi, s cenzúrou, no hlavne s neochotou, neporozumením a nevedomosťou tých, pre ktorých vlastne tvoril a pracoval.

Keď sa Lichard rozhodol písať pre ľud a pre stredné spoločenské vrstvy, hľadal formu, pomocou ktorej by sa najlepšie priblížil mysleniu a cíteniu prostého, neško-

leného človeka. Pritom postupoval už vo svojich prvých ľudovýchovných a vedecko-popularizačných dielach podľa dobre premysleného plánu. Chcel pre čitateľské spolky, nedeľné školy, spolky miernosti, svojpomocné sporiteľne a hospodárske spolky, ktoré v širokom meradle propagovali štúrovci na stránkach Slovenských národných novín a viedli niekdajší Lichardovi vrátovníci, priatelia a žiaci na slovenskom vidieku, vytvárať aj vhodnú literatúru.

Sám ako odborník v prírodných vedách a dobrý znalec hospodárskej situácie Uhorska písal o otázkach poľnohospodárskych preto, lebo modernizáciu výroby v poľnohospodárstve, odstránenie poddanstva, biedy a zaostalosti prevažnej väčšiny slovenského obyvateľstva pokladal za jeden z najzávažnejších problémov svojej doby. V základných otázkach, ako bolo odstránenie poddanstva, rozvoj obchodu, zskladanie škôl, budovanie priemyslu, zrovnoprávnenie Slovákov, bol v tejto dobe zajedno so štúrovcami. Vynikal nad väčšinu z nich v tom, že sa týmito otázkami nielen po celý život zaoberal, ale sústavne ich predkladal svojim čitateľom. To, čo sa stalo jeho druhom prechodnou fázou vývoja, ostalo Lichardovi až do smrti najvlastnejším záujmom a životnou úlohou.

Už jeho prvý edičný čin, Domová pokladnica na rok 1847, bol mimoriadne významný. Tento prvý obrázkový kalendár Slovanov rakúskej monarchie mal vyše tristostranovú prílohu hodnotného obsahu, v ktorom sa prvý raz ukázal ako talentovaný publicista a spisovateľ pre ľud. Jozef M. Hurban hovorí o vyjdení tohto kalendára v liste Danielovi Slobodovi 8.V.1847 ako o dôkazke víťazstva slovenčiny i o veľkom národnom úspechu. Hurban sa vtedy takto vyslovil o Lichardovom literárnom majetkovstve:

"Dôkladné, priamo intímne poznanie života slovenského", osobitný štýl a schopnosť nenútene a prirodzene písať pre dedinský ľud". Je to podľa Hurbana publicistika vysokej úrovne, kultivovaného a čistého jazyka a štýlu. Lichard tu naozaj po prvý raz ukázal nevídanú vec. V slovenčine, ktorá len tri-štyry roky bola spisovným jazykom, písal články o rôznych prírodovedných otázkach prístupne a zaujímavo. Mal vydatený publicistický štýl a vzácny jazykový cit, ktorý jeho rozsiahle znalosti cudzích jazykov len zdokonalili. To mu pomohlo vytvárať neologizmy tam, kde slovenčina ešte nemala vybudovanú odbornú terminológiu. Doteraz má základný slovný fond slovenského spisovného jazyka veľa bežných slov, ktoré sú vlastne neologizmami vytvorenými Danielom Lichardom /rušeň, škripec, tlačivo, voďorovna, náradie, lučba, tekutina, obruč, rýchlosť, paprsek atď./.

Už od týchto čias hľadal Lichard nové a nové spôsoby výberu a zaraďovania novinového materiálu. Aktuálnosťou a pútavosťou textu chcel pritiahnúť k čítaniu široký okruh pospolitých ľudí. Nehola to jeho vina, ak sa mu to nepodarilo uskutočniť celkom tak, ako si to želal. Hospodárska zaostalosť, nízka vzdelanostná úroveň väčšiny roľníkov zapríčinená prežitkami feudalizmu, biedou, politickou a národnou neslobodou, to boli hlavné prekážky, ktoré nedovolili masové rozšírenie Lichardových publikácií a článkov medzi ľud.

Priekopníckym žurnalistickým činom Daniela Licharda bolo založenie a vedenie prvých slovenských Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, v ktorých začal plniť svoj novinársky program, úsilie o sociálne povznesenie ľudových vrstiev a spojenie so slovenským národným

hnutím. Nie nadarmo sa tu sústreďil na riešenie najpálčivejšej otázky predrevolučného Slovenska - roľníckej otázky. Tu sa prejavil ako nezmieriteľný nepriateľ poddanstva a ostatných feudálnych prežitkov, ako publicista, ktorý chcel dedinského človeka vychovávať a viesť.

Preto tu aj prechádzal od základných poznatkov o poľnom hospodárstve a remeslách k najvýznamnejším otázkam prírodovedeckým a potom aj k národno-zjednocovacím. Jeho úsilím bolo podľa vlastných slov, hospodárovi ukazovať cestu, po ktorej môže "a najlepším oschom pokračovať." Tieto noviny, s pevne ustálenými rubrikami, bezprostredne pomáhali dedinskej chudobe. Boli dokonca osožné aj pre negramotných, lebo z nich, podľa dobových zvyklostí, dedinskí inteligenti nahlas čítali na ľudových zhromaždeniach v tzv. nedeľných školách. Lichard ako novinár si už vtedy získal vo verejnosti autoritu. Preto aj štúrovci počítali s tým, že po zániku Slovenských národných novín prevezme ich úlohu a v jeseni roku 1848 začne vydávať politický tlačový orgán Slovenskú zornicu. Avšak revolučné udalosti, v ktorých bol Lichard priamo ohrozený na živote, zamedzili uskutočneniu týchto plánov.

Ale Lichard sa nevzdal úmyslu rozvíjať slovenskú politickú publicistiku. Krátko po revolúcii v apríli r.1849 začal v Skalici vydávať politické noviny Slovenský pozorník s hospodárskou prílohou Žitva. Jeho program však už pred povolením novín prešiel prísnu cenzúrou vrchného vojenského veliteľstva v Bratislave vedeného generálom Windischgrätzom. Ten nariadil, aby časť programu novín "vanovaná záujmom všetkých Slovanov bývajúcich v rozličných končinách cisárstva, nebola zneužívaná

k panslavistickým prechmatom." Bola tu teda zjavná snaha potlačiť propagáciu a politiku slovenského národného hnutia Lichardových novín a už vopred z nich urobiť poslušný nástroj politiky kontrarevolučnej Viedne.

Lichard však aj v týchto novinách, vychádzajúcich dva razy do týždňa, chcel slúžiť vlastnému ľudu. V tejto dobe ešte v podstate zastával tú istú politiku ako štúrovci. Preto sa aj dovoľával toho, aby viedenská vláda splnila svoje niekdajšie sľuby o realizovaní národnej rovnoprávnosti v monarchii. išlo mu tu nielen o zavedenie slovenčiny do škôl a úradov, o zakladanie slovenských škôl všetkých stupňov, kultúrnych i vedeckých inštitúcií, ale aj o vyňatie Slovenska z uhorského územia a vytvorenie slovenského vojvodstva, alebo kniežatstva priamo podliehajúcemu cisárskej Viedni. Domnieval sa, že keby takýmto "kniežatom Slovenska" bol niektorý z členov habsburského panovníckeho domu, Slováci by sa vytrhli spod nadvlády maďarskej vládnucej triedy a jej odnárodňujúcej a vykorisťujúcej politiky. Už tu sa prejavila Lichardova vážna politická chyba - jeho nekritická dôvera v cisársku Viedeň a v rakúsku vládnuću triedu, o ktorej veril, že myslí úprimne svoje sľuby o zavedení národnej rovnoprávnosti v krajine a o odstránení najhorších sociálnych nezrovnalostí.

Túto svoju nekritickú dôveru v cisársku Viedeň neustrácal ani v rokoch 1849-51, kedy sa ešte stále naivne domnieval, že ako redaktor vládnych Slovenských novín bude môcť nie len propagovať myšlienku vytvorenia slovenského vojvodstva a či kniežatstva, ktorej realizovanie by bolo podľa neho najvýznamnejším krokom k uskutočneniu vytúženej národnej rovnoprávnosti. Ministerstvo vnútra

vo Viedni mu však veľmi ostro zakázalo v Slovenských novinách takéto myšlienky propagovať, ba vôbec písať o národnostnej politike habzburgovcov. Ako hlavný redaktor Slovenských novín bol Lichard nútený úradnými nariadeniami i prísnou cenzúrou propagovať politiku reakčného bachovského absolutizmu a bokom nechávať akékoľvek riešenie slovenskej národnej otázky, ale aj otázky sociálnej, najmä zakladanie a vedenie ľudovýchovných a hospodárskych spolkov, ktoré sa na predrevolučnom Slovensku začali pekne rozvíjať.

Len v osobitných rubrikách Slovenských novín zvaných Život a príroda a Hospodársko-průmyselní věstník sa neďalej venoval popularizácii prírodných vied, praktickým radám pre poľnohospodársku, remeselnícku i manufaktúrnú výrobu a všestrannej výchove ľudového čitateľa. Robil tak - podľa vlastných slov - preto, aby v novinách "každý čtenář kteréhokoliv stavu našel něco pro sebe." Články sa snažil písať tak, aby si zachovali "svou cenu stálou i pro čas budoucí."

Aj keď svojou ľudovýchovnou a vedecko-popularizačnou prácou vykonal veľa pre hospodárske a kultúrne povznesenie našej dediny, predsa len, ako väčšina štúrovcov, aj on preceňoval význam vzdelania pre zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva. Nedošiel tak ďaleko, aby postihol, že hybnou silou zvyšovania životnej úrovne je rozvoj výrobných síl a s tým súvisiaci premena spoločenského poriadku. Na druhej strane však spoznal, že vzdelanie a osveta tiež poháňa tento vývoj dopredu. V Slovenských novinách sa Lichardovým pričinením písalo veľa aj o ťažkých sociálnych pomeroch nášho obyvateľstva. /Např. podľa Slovenských novín z rokov 1853-54 mnohí

oravskí sedliaci "neokúsili cez celý rok chleba a mäsa, iba snáď na výročité sviatky." V turčianskej stolici zase "biedny ľud na mnohých miestach tak s hladom zápasil, že ľanové hlávky a loboda často bez soli a s otrubami pomiešané každodenným jeho pokrmom boli."

Lichard už 13.XI.1852 vystúpil v Slovenských novinách s návrhom stanov obecných sporiteľní. Ich zakladaním chcel na slovenskom vidieku bojovať proti nedostatku úveru a neúmerne vysokým, až 50%-ným úrokom za pôžičku, ktorým kapitalistickí vykorisťovatelia doslova hospodársky zruinovali tisíce sedliackych rodín a doviedli ich na žobrácku palicu. Už vtedy chcel založiť celoslovenský hospodársky spolok, ale vrchnosť mu to nedovolila.

Vyvrcholením Lichardovho novinárskeho účinkovania bol jeho dvadsať rokov vychádzajúci Obzor, ktorý začal vydávať r.1863 v Skalici už ako vyše päťdesiatročný muž, majúci už dlhoročné novinárske skúsenosti, teoreticko-vedecké poznatky i prax pri zakladaní a vedení hospodárskych a ľudovýchovných spolkov. Lichard z Obzoru nevytvoril len hospodársky a vedecko-popularizačný časopis, ale aj tlačový orgán, ktorý napomáhal rozvoju ľudovýchovnej a spolkovej činnosti medzi slovenským ľudom a cieľavedome podporoval aj všetky významnejšie akcie slovenského národného hnutia a bránil ho pred stupňujúcou sa maďarizáciou. O premyslenej koncepcii Obzoru svedčia i jeho rubriky /Úvodníky, Články miešané, Dopisy, Život a príroda, Remeselnícko-technický vestník, Správy hospodárske, Do kuchyne a komory, Obchodné správy, Národný hospodár, Literárny oznamovateľ atď./. Takýmto všestranným zameraním časopisu chcel Lichard - ako sám tvrdil - "privábiť ľud a stav remeselnícky k čítaniu slovenskému"

a až postupne ho privádzal na vyššiu úroveň popularizovaním vedeckých poznatkov a publikovaním národno-buditeľských článkov.

Takýto premyslený postup presadzoval aj v ľudových chove. Preto aj tu radil zakladať napred protialkoholické spolky miernosti, až potom vzdelávateľské nedelňé školy, hospodárske spolky i pomocné pokladnice poskytujúce pôžičky na nízky úver i čitateľské spolky. Až takto pripravenú verejnosť chcel privádzať k celonárodným kultúrnym a politickým akciám. Lichardov Obzor patril medzi tie slovenské časopisy minulého storočia, ktoré mali najviac odoberateľov. Právom sa preto o Lichardovi hovorilo, že "stvoril a odchoval čitateľstvo v kruhoch remeselníckych a roľníckych... čo docielil jasným, pútavým a prostonárodným slovom svojím, šťastným voľením predmetu". V druhej polovici minulého storočia sa preto aj často zdôrazňovalo, že "nebolo a niet slovenského časopisu, ktorý by od všetkých vrstiev obecnstva bol tak čítaný a obľúbený, ako býval jeho Obzor".

Lichard nikdy nehladel na svoje osobné zisky a dokázal obetovať pre novinársku, ľudovúchovnú a osvetovú prácu nielen svoj majetok, ale aj všetky svoje životné sily. Neváhal, keď to záujem národa vyžadoval, uskromniť sa aj s celou rodinou, žiť nielen s príkladnou šetrnosťou, ale aj v nedostatku, neľakajúc sa pritom prenasledovania vrchnosti a útokov nepriateľov nášho ľudu. Zanechal však po sebe bohatstvo, ktoré nezožerie hrdza a ktoré nemôže upadnúť do zabudnutia ani po desaťročiach. Sú ním zväzky jeho knižočíek, kalendárov, novín a časopisov, desiatky ľudových spolkov a tradície, ktorú nimi vytvoril, životné dielo hodné tohto významného slovenského

novináře, šířitele vzdělanosti i pokroku a hlavně velkého člověka.

**Základné črty
rozvoja
spisovnej slovenčiny
v XX. storočí**
J. RUŽIČKA

O. Vzťahy medzi spoločnosťou a jazykom sú dôležitým problémom jazykovedy. Preto sa v ostatných rokoch čím ďalej tým viac presadzuje sociolingvistické hľadisko pri analýze súčasného stavu jazykov, ako aj ich vývinu. Preto je táto otázka všeobecne jazykovedná, hoci je zrejmé, že osobitné poslanie má najmä v marxisticky orientovanej jazykovede. Vzťah medzi jazykom a spoločnosťou, podobne ako vzťah medzi jazykom a myslením, sú totiž základnými problémami marxisticko-leninskej jazykovedy. Tak sa ukazuje, že spoločnosť je určujúcim aj limitujúcim faktorom jazykového vývinu.

Súčasný národný jazyk sa uplatňuje vždy aspoň v dvoch formách, a to v ľudovom jazyku a v spisovnom jazyku. Dôsledky spoločenského vývinu v živote ľudovej reči sa zisťujú v historickej dialektológii, respektíve v historickej gramatike vôbec. Napríklad teritoriálna organizácia spoločnosti bola vždy základom pre rozvoj ľudovej reči a utváranie sa dialektov. Politické členenie slovenského územia na tzv. župy /komitáty/ zanechalo hlboké stopy aj v súčasnej diferenciácii slovenských nárečí, ako na to poukazuje aj najnovší výskum v podobe Atlasu slovenského jazyka. Vzťahy medzi vývinom spoločnosti a vývinom jazyka sú teda celkom zreteľné a spoločnosť sa ukazuje ako určujúci /primárny/ faktor. Pravda, tieto otázky treba skúmať v dostačujúcom časovom a priestorovom rozpätí, lebo iba tak možno dospieť k vše-

obecnnejším záverom.

Ináč vyzerá táto problematika v rámci spisovného jazyka. Ak hovoríme, že táto problematika vyzerá ináč, máme na mysli aktívny postoj používateľa k spisovnej reči, alebo inými slovami: zodpovednosť spoločnosti za vlastný spisovný jazyk. Táto problematika doteraz nie je preskúmaná natoľko, aby sme mohli urobiť jednoznačné všeobecné závery. Preto sa chceme aj pri tejto príležitosti obmedziť na prieskum vzťahov medzi vývinom slovenského národa a vývinom spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Uvedomujeme si pritom aj tú ekutočnosť, že 20. storočie je naše storočie, a preto ešte nemôžeme exaktne analyzovať a toľkož nie hodnotiť všetky jednotlivé javy, hoci môžeme urobiť realistický alebo už naturalistický obraz o jednotlivých úsekoch súčasného stavu.

1. Spisovný jazyk je celospoločenskou a nadtriednou formou národného jazyka. Ako jednotný a vedome pestovaný útvar slúži na dorozumievanie celej spoločnosti, hoci príslušníci rozličných tried majú k spisovnému jazyku rozličný vzťah. Z tejto funkcie spisovného jazyka vyplýva pre každého používateľa morálna povinnosť dodržiavať normy spisovného jazyka, a to z hľadiska jazykovej správnosti, štýlovej primeranosti a spoločenskej vhodnosti použitých prostriedkov spisovného jazyka v konkrétnom prejave. Tu sa uplatňujú všetky stránky postoja a vzťahu človeka k spisovnému jazyku, teda okrem rozumového postoja aj osobnostný, citový a vôľový vzťah, takže sa individuálna iniciatíva vždy spája so spoločenskou požiadavkou. To je dôležitá črta najnovších dejín mnohých národov a spisovných jazykov, no v každom prípade sa táto črta uplatňuje v plnej miere v najnovších dejinách slo-

venského národa a spisovnej slovenčiny.

Vývin spisovného jazyka je úzko spätý s rozvojom modernej spoločnosti. Národ a spisovná reč sú dva fenomény s vlastnou štruktúrou i s vlastnými vývinovými tendenciami, ale predsa len tvoria dialektickú jednotu: vzájomne sa ovplyvňujú, čo sa ukazuje najmä vo vývine. Tento vzťah je natoľko podstatný, že možno vysloviť záver: bez rozvitej spoločnosti neexistuje celospoločenské forma národnej reči, ba skôr záver, že bez celospoločenskej formy národnej reči neexistuje žiadna moderná spoločnosť.

Je samozrejmé, že na rozvíjanie spisovného jazyka nevplýva každý jav z vývinu národa rovnako: iba hlboké spoločenské zmeny majú značnejší vplyv, že pretvárajú spisovnú reč. Ale aj v tomto prípade ide vždy o proces: jednotliviny istého druhu sa hromadia, až napokon ich kvantita sa prejavuje ako nová kvalitatívna črta jazykového systému. Hĺbka a funkčné využitie zmien v jazykovom systéme vždy závisí od rozličných predpokladov a faktorov. Analýza naznačeného procesu je v každom prípade veľmi namáhavá, uvedený proces je vždy veľmi zložitý. Preto konečné riešenie tohto problému si vyžiada veľa analytickej práce v rámci dejín jednotlivých národov a jednotlivých spisovných jazykov. Ukazuje sa, že aj pre pochopenie vývinu slovenčiny v 20. storočí bude treba ešte urobiť ďalšie výskumy, hoci aj doteraz vykonaná práca je veľká. Tejto problematike sa totiž venovali viacerí slovenskí historici aj lingvisti: ja sám som sa pokúsil o syntézu nových poznatkov v knihe Spisovná slovenčina v Československu /Vydavateľstvo SAV Bratislava 1970/. Tým sa však výskum neskončil, naopak, moja kniha

vyvolala živú diskusiu. Napríklad aj v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV pracovala v minulých dvoch rokoch menšia pracovná skupina práve v tejto oblasti. Ako člen tejto pracovnej skupiny môžem formulovať nové závery tejto práce. Treba povedať, že celá diskusia mala aj ideologický a politický charakter, pretože národná a jazyková problematika v Československu je stále aktuálna z celospoločenského hľadiska. Federalizáciou Československa r. 1968 sa totiž všetky problémy česko-slovenskej otázky nevyriešili.

2. Udalosti 20. storočia zahrňujeme do pojmu najnovšie dejiny spisovnej slovenčiny, pretože spisovná slovenčina sa v dnešnej podobe vyformovala v polovici 19. storočia. Už z toho vidieť, že spisovná slovenčina patrí medzi mladšie spisovné jazyky slovanské. Jej dejiny vykazujú inú dynamiku ako dejiny starších spisovných jazykov. Vcelku obstojí konštatácia, že aj najnovšie dejiny spisovnej slovenčiny sú veľmi dynamické /aj v porovnaní s dejinami najbližšieho spisovného jazyka slovan-ského, čiže v porovnaní s dejinami spisovnej češtiny/. Česi a Slováci majú vo svojich novších dejinách veľa spoločného, v 20. storočí žijú v spoločnom štáte, a predsa vývin spisovnej češtiny a vývin spisovnej slovenčiny je aj v ostatných desaťročiach odlišný. Vývin spisovnej češtiny je pomalší, plynulejší, kým vývin spisovnej slovenčiny je rýchlejší a obsahuje dôležité uzlové body.

V najnovších dejinách spisovnej slovenčiny, teda v rámci 20. storočia, rozlišujeme tri vývinové etapy. Robíme to podľa rozličných vonkajších aj vnútorných kritérií. Berieme teda do úvahy aj vzťah používateľov spisovnej reči k vlastnej spisovnej reči, ako aj rozličné

fakty a tendencie v rozvoji spisovnej reči, respektíva v rozvoji jednotlivých rovín jazykového systému. Uvedieme stručnú charakteristiku týchto troch etáp.

Prvá etapa je prechodná. Spája totiž prvé dve desaťročia dvadsiateho storočia s devätnástym storočím. Táto etapa sa uzatvára novým usporiadením strednej Európy po prvej svetovej vojne: je to teda etapa, v ktorej ešte doznievali mnohé črty feudalizmu vo východnej časti Rakúsko-Uhorskej monarchie. Druhá etapa obsahuje obdobie kapitalizmu vo vývine slovenskej spoločnosti. Išlo v nej okrem iného o dovŕšenie národnej revolúcie, o získanie, upevnenie a rozvitie atribútov moderného slovenského národa. Tretia etapa sa vyznačuje prvkami nového usporiadania Európy po II. svetovej vojne: ide v nej o realizáciu socialistickej revolúcie v našej spoločnosti. Signálmi tu boli také závažné udalosti ako Slovenské národné povstanie r. 1944 a znovuvytvorenie Československej republiky r. 1945, a potom najmä nastolenie diktatúry proletariátu r. 1948.

V uvedenom stručnom prehľade sa naznačuje úzka súvislosť medzi dejinami národa a medzi periodizáciou vývinu spisovnej slovenčiny. Treba však znovu zdôrazniť, že obidva uzlové body majú charakter hlbokého revolučného zvratu v živote celej našej spoločnosti. Vznik Československa po I. svetovej vojne značil pre slovenský národ biologickú záchranu, oslobodenie spod genocídneho útlaku v cudzom štáte a nastolenie buržoázneho zriadenia. Rovnako aj naznačené udalosti po druhej svetovej vojne znamenali pre slovenský národ nové možnosti pri riešení všetkých životných problémov podľa princípu rovného s rovným, to značí podľa princípu rovnakých práv aj rov-

nakých povinností vo vlastnom socialistickom štáte.

3. 0. Uvedená prvá etapa patrí k najťažšiemu úseku v dejinách spisovnej slovenčiny, lebo ide o obdobie medzi rokmi 1876-1918. Vládne miesta v Uhorsku uplatňovali politickú tézu, že slovenského národa niet, a preto neumožňovali ani rozvoj slovenského národa, ani jeho kultúry. Preto počet používateľov spisovnej slovenčiny bol vtedy malý a stále sa zmenšoval. Slovenskí vlastenci pokladali spisovnú slovenčinu za symbol národného života, za posvätné dedičstvo otcov. V obrane spisovnej slovenčiny treba vidieť obranu základných existenčných práv celého národa. Slovenská inteligencia pokladala teda spisovnú slovenčinu za vec sviatočnú a životnú. Tento motív sa ťahne ako zlatá niť v celom kultúrnom a verejnom živote v uvedenej etape.

3. 1. Spisovná slovenčina na prelome storočia bola málo diferencovaná z hľadiska štýlov. Vyplýva to z faktu, že spisovná slovenčina sa uplatňovala v plnej miere iba v oblasti krásnej literatúry. Iba v obmedzenej miere sa používala v publicistike a v živote cirkevnom. Veľmi dôležité bolo aj to, že v tejto etape nebolo slovenského školstva, takže neboli predpoklady pre rozvoj odborného štýlu.

Emocionálna obrana spisovnej reči bola živnou pôdou prísneho purizmu v lexike a syntaxi, malý počet používateľov spisovnej slovenčiny umožnil koncentráciu edičnej činnosti, a tým aj značnú jednotnosť a stabilizáciu morfológie.

3. 2. Vzťah medzi ľudovou rečou a spisovnou rečou bol veľmi úzky. Ľudová reč, najmä stredoslovenské náre-

čia boli vzorom pre kodifikátorov aj používateľov spisovnej reči. V odtrhnutí spisovnej reči od nárečí sa videlo nebezpečenstvo pokazenia až zániku spisovnej slovenčiny. Na týchto princípoch bola vybudovaná vedecká práca Samuela Czambela, ktorý bol vynikajúcim dialektológom, ako aj kultúrna politika Jozefa Škultétyho, ktorý bol vedúcim redaktorom a editorom vtedajšej literárnej a časopiseckej tvorby. Základnou kodifikačnou príručkou bola Czambelova Rukoväť spisovnej reči slovenskej /r. 1902, 3. vydanie 1919/.

4. O. Druhá etapa je veľmi poučná pri rozbere vzťahov vo vývine národa a jeho spisovnej reči. Po vzniku Československej republiky ako národného slovenského štátu začali sa utvárať dovtedy nepoznané možnosti rozvoja slovenského národa. Národná revolúcia vyvolala rýchly rozvoj slovenskej pospolitosti. Neprekvapuje, že tento rýchly rozvoj musel prekonávať aj isté ťažkosti. Samostatný štát Čechov a Slovákov priniesol veľa nových spoločenských úloh a treba zdôrazniť, že na Slovensku bolo veľmi málo vyspelých domácich síl. Preto sa všetky spoločenské úlohy nemohli riešiť na žiadúcej úrovni. Popri rýchlom rozvoji - za účinnej pomoci z českej strany - narastali aj rozličné ťažkosti. Politický a kultúrny rozvoj Československa bol poznačený dobrými aj tienistými stránkami kapitalistického usporiadania. Ale antagonizmus tried sa prehľboval nielen z ideologických a ekonomických príčin. V kapitalistickom Československu vznikol aj vážny národný problém, pretože okrem Čechov a Slovákov žili v Československu aj veľmi silné národnostné menšiny, a to v Čechách Nemci a na Slovensku Maďari. Najhoršie bolo to, že sa nevedel vyriešiť česko-sloven-

ský problém, t.j. vzťah Čechov a Slovákov. Antagonistické napätie vzniklo a zosilňovalo sa medzi českým centralizmom a slovenským separatizmom. V podstate šlo o boj medzi zástancami jednotného československého národa a medzi zástancami osobitného slovenského národa. Otázka spisovnej reči na Slovensku stala sa preto ventilom pri riešení základných politických a ekonomických ťažkostí v celom československom štáte. Preto je správne, keď sa tvrdí, že československý problém bol dominantou dvadsiatych a tridsiatych rokov aj vo vývine spisovnej slovenčiny.

V jazykovej praxi na Slovensku sa to prejavilo dokonca tým, že sa uplatnili dve kodifikačné koncepcie spisovnej reči. Na jednej strane to bola centralisticky ladená kodifikácia podľa Pravidiel slovenského pravopisu /1931/, ktorú vypracoval český profesor Václav Vážný, na druhej strane zása separatisticky podfarbená kodifikácia časopisu Slovenská reč /od r. 1932/, ktorého redaktorom bol Henrich Bertek. Prirodzené integračné a diferenciačné tendencie vo vývine jazykov žijúcich v kontakte boli znásobené spoločenskými a politickými snahami dvoch táborov bojujúcich o budúcnosť Slovenska, slovenského národa a jeho kultúry.

4. 1. Táto druhá etapa vo vývine spisovnej slovenčiny v 20. storočí značí ďalšiu stabilizáciu zvukovej a morfolologickej stavby spisovnej reči v súhre s Tudovou rečou. Uekutočnilo sa to rozvíjaním domácej tradície v oblasti jazykovej kultúry. Na druhej strane priniesla táto etapa rozvoj lexiky a syntaxe spisovnej slovenčiny v silnej závislosti od češtiny. Týka sa to najmä prostriedkov odborného štýlu, ktorý sa začal silne rozvíjať

v dôsledku rastu slovenského školstva. Treba však zdôrazniť, že derivačný systém spisovnej slovenčiny nebol narušený, hoci frontálny náraz českej lexiky vyvolal značnú neistotu v celej jazykovej praxi.

4. 2. Vzťah používateľov k spisovnej reči bol rozhodujúcim aj pre túto etapu. Racionálny postoj sa ešte nemohol uplatniť, pretože sa ukázali jeho nihilistické dôsledky pre rozvoj domácej tradície, a emocionálny postoj k domácej tradícii bol živý mimojazykovými faktormi, ktoré vyrastali z každodenného boja o chlieb pre mladú slovenskú inteligenciu vychovanú československým školstvom.

Organizátorom unifikáčnej koncepcie bola bratislavská univerzita a pri nej pôsobiaca Učená spoločnosť Šafárikova. Organizátorom diferenciačného úsilia bola Matica slovenská a jej vedecké odbory so sídlom v Martine.

4. 3. V priebehu II. svetovej vojny vyústil československý antagonizmus do prechodného rozpadu Československej republiky. Treba však zdôrazniť, že sa kodifikácia spisovnej slovenčiny v tomto období priklonila ku kompromisu medzi krajnými požiadavkami unifikáčnej a diferenciačnej tendencie. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 bola jednak odmietnutá radikálna prepísaná reforma, ktorú žiadal Henrich Bartek a ktorá by bola podstatne oddielila písanú a tlačенú podobu slovenčiny od češtiny, a jednak bola prijatá požiadavka budovať slovenskú odbornú lexiku podľa vzoru českej terminológie. Ináč sa prijali požiadavky Slovenskej reči, lebo rozvíjali domácu tradíciu. Tento kompromis pomohol prekonať negatívne výsledky politického vývinu a pripravil cestu na budúce odstránenie nacionálnej izolácie sloven-

ského národa a jeho kultúry.

5. 0. Tretia etapa obsahuje rozvoj slovenského národa a jeho kultúry v socielistickom štáte. Slovenský národ ako politická jednotka sa uplatňuje na všetkých frontoch ako dobrovoľný a rovnocenný partner českého národa. Česko-slovenská otázka sa vyriešila podľa leninskej teórie. S tým súvisí federalizácia Československa v r. 1968. So symetrickým riešením česko-slovenskej otázky uplatnilo sa aj špecifikum, že v ČSSR slúžia obidva spisovné jazyky, t.j. čeština i slovenčina ako prostriedky celoštátneho verejného styku. Spisovná slovenčina sa v tejto súčasnej etape rozvíja bez značnejších rušivých zásahov. Počet jej aktívnych používateľov rapídne rastie. Je dôležité najmä to, že funkčné štýly spisovnej slovenčiny sa rozvíjajú vo vyváženej súhre. V norme spisovnej reči, a to aj pod vplyvom nových kodifikácií normy, uplatňujú sa silné demokratické tendencie: týka sa to hláskoslovía, gramatiky, aj slovnej zásoby.

5. 1. Pozoruhodne sa stabilizuje hláskový systém spisovnej slovenčiny, a to tak, že sa dosahuje zhoda medzi ortografickou a ortoepickou normou. Vylučujú sa tým rozličné exkluzívne vlastnosti niektorých domácich, ale najmä mnohých prevzatých slov. Silne sa teda uplatňuje tlak fonologického a gramatického systému pri adaptácii cudzích prvkov. Tieto tendencie sa uplatnili aj v úprave ortografie r. 1953 - nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu.

Morfológia spisovnej slovenčiny sa na jednej strane stáva jednoduchšou a pravidelnejšou, čím sa posilňuje

aglutinačná zložka jazyka, a na druhej strane sa obohacuje o varianty pre potreby odborného štýlu. To je zásadne dôležité, lebo variabilita systému sa viaže s funkčnými požiadavkami.

Syntax spisovnej slovenčiny sa pod vplyvom iných jazykov internacionalizuje: týka sa to jednak vetných a súvetných typov, jednak rozvoja prostriedkov na syntaktickú kondenzáciu. Rozvíja sa najmä nominálna zložka vety a konštrukcie na rozvíjanie substantíva.

Ustálený derivačný systém spisovnej slovenčiny umožňuje tvoriť nové pomenovania veľmi pružne, takže väčšina nových slov sa utvára z domácich základov a domácimi derivačnými morfémi.

Je samozrejmé, že najrýchlejšie sa rozvíja lexika súčasnej spisovnej slovenčiny. V ostatných rokoch vznikla nová lexika ako dôsledok ekonomického a spoločenského rozvoja slovenského národa. V tejto súvislosti treba pripomenúť internacionalizáciu slovenskej lexiky, najmä to, že sa národný purizmus neuplatňuje ani v podobe kalkovania termínov a terminologických sústav moderných vedných a technických odborov. Napokon treba pripomenúť, že leninské riešenie česko-slovenskej otázky umožňuje rozvíjať novú lexiku spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny paralelne: nové termíny sa často utvárajú spoločne. Starodávne rozdiely v lexike našich jazykov sa však tým neodstraňujú.

5. 2. Pozitívny postoj prevažnej väčšiny používateľov spisovnej slovenčiny k otázkam jazykovej správnosti a jazykovej kultúry vedie k neustálemu zlepšovaniu jazykovej praxe na celom Slovensku. Mimoriadnu úlohu má

popri tlačenom slove rozhlas, televízia a film, ktoré pomáhajú ustáľovať a zjednocovať ortoepiu spisovnej slovenčiny.

Osobitnosť tejto súčasnej etapy vo vývine spisovnej slovenčiny sa prejavuje čím ďalej tým zreteľnejšie. Ide najmä o tieto črty: zvyrazňuje sa centrálné postavenie odborného štýlu a publicistického štýlu, uplatňuje sa integrácia lexiky jazykov v kontakte, zosilňuje sa demokratickosť v rozvoji aj pestovaní všetkých zložiek spisovnej slovenčiny. V dôsledku toho sa súčasná spisovná slovenčina uplatňuje ako pozitívny faktor v rozvoji socialistickej spoločnosti a jej kultúry.

6. Stručný náčrt vývinu spisovnej slovenčiny v 20. storočí jednoznačne ukazuje, že pozitívny vývin a všestranný rozvoj slovenského národa od vzniku Československej republiky bol rozhodujúcim faktorom pri rýchlom rozvoji spisovnej slovenčiny a že rýchly rozvoj spisovnej slovenčiny bol tiež pozitívnym činiteľom pri rozvoji národného a vlasteneckého povedomia Slovákov. V našom prípade ide teda o veľmi inštruktívny príklad na osvetlenie vzájomných spojitostí medzi životom spoločnosti a životom spisovnej reči tejto spoločnosti.

Za krátky čas sa z nerozvitej poľnohospodárskej spoločnosti utvoril kultúrny a civilizovaný novodobý národ: a za ten istý krátky čas sa z provinčnej nerozvitej reči stala plnohodnotná moderná spisovná reč.

Perspektívy ďalšieho rozvoja spisovnej slovenčiny sa opierajú o dynamické usporiadanie celospoločenských vecí vo federatívnom socialistickom Československu.

**Dynamika
súčasného stavu
spisovnej slovenčiny
J. RUŽIČKA**

1. O. Jazykoveda ako moderná veda /opierajúca sa o pojmy znaku, systému a funkcie/ sa vyformovala v 20. storočí, najmä zásluhou ženevského profesora Ferdinanda de Saussura /1857-1913/. Odvtedy sa zdôrazňuje výskum synchronného stavu jazykovej stavby a protiklad synchronie a diachronie sa pokladá za základnú metodologickú zásadu. Je to pochopiteľné, najmä ak máme na mysli metodologický prístup k jazykovým faktom, a to najmä v protiklade k staršej, prevažne pozitivistickej jazykovede 19. storočia, ktorá v zmysle kauzálnej determinovanosti javov uznávala za vedu iba výskum vývinu jazyka. Sám objekt bádania, jazyk, je však nielen systém funkčných prostriedkov, lež je to aj fenomén historickej povahy; systém jazyka je totiž nielen výsledkom predchádzajúceho vývinu, ale je aj východiskom budúceho rozvoja. Z toho, pravda, vychodí, že v samom jazyku vlastne niet ahistorického stavu, ba ani stavu, ktorý by bol statický. Ak sa teda statickosť vyhlasuje za imanentnú vlastnosť synchronného prierezu, je to vlastne zveličená metodologická požiadavka - je to výsledok trochu zjednodušujúceho a umŕtvujúceho prístupu k "živej" jazykovej realite. Takýto pohľad je vnesený, "imputovaný" do jazykovej reality. Veda však ide o to, ako postihnúť jazykovú realitu v plnej miere - teda napríklad ako zostrojiť model plne zodpovedajúci objektu skúmania.

Jazykoveda 20. storočia sa od začiatku vyznačovala

vysokou metodologickou úrovňou. Každý jav jazyka sa chápal - a potom aj opisoval a vykladal - ako systémový, ako determinovaný systémom. Najmä vo fonológii sa zdôrazňovalo, že každá fonéma je daná svojím miestom v systéme, že fonéma je priesečníkom funkcií v systéme, a preto sa nemá hodnotiť v závislosti od zvukovej realizácie.¹

Výlučná synchronická orientácia jazykovedy bola však čiastočne spochybnená už úspechmi modernej dialektológie, ktorá použitím geografických a kartografických metód opäť zdôraznila mnohotvárnosť jazykovej reality, a tým poukázala na neodôvodnenú výlučnosť jednotrenného štrukturalizmu. Okrem iného sa ukázalo, že zachytiť systém vo vývine je veľmi ťažké; preto nie div, že sa zavše zapochybovalo vôbec o možnosti vedecky opísať historický vývin jazyka ako systému. Napríklad aj na ostatných dvoch medzinárodných lingvistických kongresoch sa formulovali aj obhajovali tézy, že v diachróni nemožno mať na zreteli celý systém: v Bukurešti r. 1967 tak hovoril Bertil Malmberg a v Bologni r. 1972 zase Tullio de Mauro ako referenti na plenárnych zasadaniach. Hoci je spomenutá úloha iste veľmi náročná, nemožno sa jej vzdať už ani principiálne, pretože agnosticizmus nemá ani v jazykovede nijaké opodstatnenie.

! Treba stále hľadať nové metódy, ktorými by sa prekonali doterajší nedostačujúci prístup k jazyku ako systému funkčných prostriedkov a súčasne ako javu historickej povahy. Toto je požiadavka súčasnej jazykovedy, v ktorej sa čoraz viac uplatňuje sociologický aspekt. Vypracúva sa tým na novú, vyššiu metodologickú úroveň, pretože sa jazyk začína chápať ako systém majúci charakter subsystému integrovaného v širších systémoch, čiže

v systémoch javov, ktoré súvisia s komunikáciou v ľudskej spoločnosti. Tým sa dostáva do stredobodu dialektická determinácia jazykového systému a vôbec každého jazykového prvku.²

1. 1. Dôležitým príspevkom do riešenia tejto problematiky je chápanie synchronného stavu jazykového systému ako fenoménu dynamickej povahy. Týmto dynamickým chápaním sa kritizuje, ba celkom sa odmieta neadekvátne teória o statickej povahe synchronného prierezu jazykovou stavbou, ktorá sa často priam programovo uplatňovala v posaussurovskej jazykovede, napríklad aj v klasickej fonológii podľa N. S. Trubeckého. Treba hovoriť o veľkej zásluže československej jazykovedy, že dôrazne upozorňovala na neadekvátnosť uvedenej teórie a že vyzdvihovala dynamickosť fonologického systému. Napríklad v ostatných rokoch sa dynamickosť súčasného stavu jazyka dáva do súvislostí s členením jazykového systému /ako celku aj jeho častí - subsystemov/ na centrálnu a periférnu oblasť /s možnosťami prechodu medzi nimi/.³ Inými slovami: dynamickosť systému sa spája so stupňom integrovanosti jednotlivých jeho prvkov do systému a na miesto vyváženého systému kladie sa pojem tendencie po systémovesti.

V podstate ide o to, že sa aj synchronný stav jazyka chápe časovo a priestorovo, pretože sa v ňom odráža fakt, že každý synchronný stav systému zodpovedá istému úseku vo vývine jazyka. Napríklad každá vývinová etapa spisovnej reči obsahuje rozpätie aspoň niekoľkých desaťročí: povedzme aj súčasné obdobie spisovnej slovenčiny sa časovo vymedzuje od zásadného prebudovania spoločenského poriadku jej nositeľov /slovenského národa/ - od uskutočnenia socialistickej revolúcie u nás podnes.

2. Nový pohľad na fonologický systém češtiny podáva Jozef Vachek.⁴ Zdôrazňuje, že napríklad vokálne fonémy ě, ó sú menej funkčne zaťažené ako ostatné vokálne fonémy: sú to do istej miery fonologické cudzosti v českom spisovnom jazyku. Ich frekvencia sa zvyšuje iba vníkaním cudzích lexikálnych jednotiek do spisovného úzu, pravda, aj pod vplyvom novších kodifikácií českého pravopisu, kde sa už pripúšťa grafické naznačenie dlhých vokálov v prevzatých slovách, podobne ako je to v kodifikácii slovenského pravopisu najmä z r. 1953 a 1968. Napr.: brom i bróm, jod i jód, synthese i syntéza, acetylen i acetylén ...

Ak porovnáme v tomto bode slovenčinu a češtinu, ukáže sa pomerne nápadný rozdiel. V slovenčine je fonéma ě pevnejšie integrovaná do systému ako fonéma ó⁵: súvisí to s existenciou fonémy ě v koreni slova dcéra a v sújektivných príponách v tvaroch typu dobrého, dobrému, ako aj s tendenciou po diftongizácii dlhého ó v zdômacnených prevzatých slovách ako nôta, nôtiť, drôt, drôtovať.

Problémom iného druhu je fonéma ā v spisovnej slovenčine, lebo sa jej osobitná realizácia nevyžaduje jednoducho pre normu spisovnej reči.⁶ Pravda, fonologický systém slovenčiny obsahuje dosť argumentov o plnej fonematickej platnosti fonémy ā, hoci jej funkčné využitie je minimálne.⁷

Podobne je to aj s konsonantom l̥, ktorý je v konsonantickom subsysteme viazaný slabšie /iba l - l̥, hoci je r - ř, l - l̥, r - ř, l - l̥, l - l̥, l - l̥/, ale v rámci morfonológie sa pri ňom zákonitosti spisovnej reči pre-

javujú pevne:

d - d' : voda - vode ...;
t - t' : blato - blate ...;
n - ň : blana - blane ...;
l - l' : sila - sile ...; sol' - soli - soliam
pole - poli - polia

Tak sa prejavuje variabilita na zvukovom pláne spisovnej slovenčiny.

3. Dynamicnosť gramatického systému sa prejavuje teda nielen rozčlenením systému na centrálnu a periférnu oblasť, ale aj variabilitou /existenciou dvojtvorov - dubliet, ktorých vzťah môže byť rozličný/. Tu sa žiada zdôrazniť najmä to, že prípady s variabilitou gramatickej formy treba posudzovať rovnako ako prípady s variabilitou gramatického významu, lebo dynamicnosť sa týka rovnako paradigmatickej ako i sémantickej morfológie. Na tieto otázky sme - podľa sovietskej gramatickej teórie - poukázali už v Morfológii slovenského jazyka /Bratislava 1966/. Teraz sa s nimi sústavne zaoberá Ladislav Dvonč, ktorý pracuje na knižnej monografii o dynamicnosti slovenskej morfológie.⁸

Na bližšie ozrejmienie našej argumentácie uvedieme niekoľko príkladov.

V systéme substantívnych paradigiem stojí na okraji systému nielen paradigma pani, lež aj paradigma mať, a to preto, lebo sa ich osobitosť zoslabuje prienikom dubliet: pri slove pani je to nesklonnosť v atributívnej funkcii, kým pri slove mať sú to tvary podľa paradigmy dľaň: mater-Ø, -a, -i, -Ø, -i, -ou; -e, -í, -iam, -e, -iach, -ami.

Veľmi často sa upozorňuje na vytlačanie tvarov typu dievčence tvarmi typu dievčatá, a to najmä v textoch odborného štýlu. Táto tendencia vychádza z pravidelnosti slovenskej morfológie: modifikácia kmeňa je takmer rovnaká v nepriamych pádoch singuláru /gen. sg.: dievčať-a .../ ako v pádoch plurálu /nom. pl.: dievčat-á .../. Možno tu však počítať aj s kontaktným vplyvom češtiny.

V systéme slovesných tvarov možno odlíšiť periférnu oblasť od centrálnej z aspektu kategórií. Pretože kategórie času a spôsobu sú pre fungovanie slovia vo vete najdôležitejšie, centrálnu oblasť v paradigme tvoria určité tvary, kým neurčité tvary predstavujú odstupňovanú perifériu celého verbálneho systému.

4. Osobitnú pozornosť si zasluhuje dynamickosť lexikálneho systému jazyka, pretože jej miera je tu evidentná. Ide v prvom rade o stále narastanie slovnej zásoby, vyvolávané novými dorozumievacími potrebami rozvíjajúcej sa spoločnosti. Pre súčasnú spisovnú slovenčinu sú charakteristické jednak nové lexikálne prostriedky utvorené z domácich prostriedkov, ako napr. podstatné mená na -osť: úrazovosť, poruchovosť, rozvodovosť, rozostávanosť, prepracovanosť, jednak nové prvky internacionálnej povahy, ktoré migrujú v dôsledku integrácie ľudskej činnosti, ako napr. slová s grécko-latinským základom typu exkrét, inkrét, petrochémia, superpyrín, astronaut, alebo slová z angličtiny typu beat, trend, džús, minigolf a slová z ruštiny typu chozrasčot, režim dňa, sputnik, lunochod a pod.⁹ Najmä prevzaté slová alebo ich kalky /napr. platiľtka-päťročnica, redundancy-nadbytočnosť/ sú výrazným svedectvom internacionalizácie súčasnej slovenskej lexiky.

5. 0. V doterajšej diskusii i tejto problematike sa však pomerne málo uvažovalo o dynamickosti syntaktického systému jazyka, hoci je nesporné, že na plnšie poznanie syntaxe živých a funkčne plne rozvitých spisovných jazykov je tento aspekt veľmi dôležitý. V nasledujúcich odsekoch chcem preto na niekoľkých príkladoch ukázať, ako možno formulovať otázky aj v tejto oblasti a ako možno postupovať pri ich riešení.

Syntax spisovnej slovenčiny sa v ostatných desaťročiach utvára tak, že sa v istých zložkách približuje k syntaxi iných európskych jazykov: slovenská syntax sa teda európeizuje čiže internacionalizuje. Týka sa to najmä náučnej syntaxe čiže syntaktických prostriedkov náučného jazykového štýlu, kde sa všetko zameriava na plastické vyjadrenie logickej stavby vyjadrovaného obsahu. Je to teda tá istá tendencia ako v odbornej lexike. Podobná je situácia aj v publicistickom štýle. To je vnútorný predpoklad pre konvergentný vývin syntaxe príbuzných i nepríbuzných jazykov. Vonkajším predpokladom tohto vývinu sú výdatné kontakty medzi mnohými národmi pri rozvoji vedy a techniky, ako aj kontakty pri výmene informácií v najširšom zmysle slova.

V rozvoji súčasnej slovenskej syntaxe možno takto vysvetliť viaceré tendencie, týkajúce sa syntagiem, jednoduchej vety, súvetia aj textu. Ide zväčša o nové, no v každom prípade o charakteristické prostriedky súčasného náučného štýlu spisovnej slovenčiny.¹⁰

5. 1. Syntagmatické prostriedky sa týkajú verbálnych aj nominálnych syntagiem. Sú to napríklad isté typy verbálnej reky, ako vyvinúť niečo, uvažovať niečo, brániť

niekoho /šport./, konzultovať niečo s niekým /adm./, ako aj isté typy nominálnej rektie, ako tzv. reťazce genitívov, napr.: možnosť prestavby /1/ systému /2/ škola /3/. Podobnej problematiky sa v ostatnom čase dotýka František Daneš, a to poukazom na menšiu integrovanosť rektie záviset od popri silnejšej integrovanosti rektie záviset na v spisovnej češtine.¹¹

5. 2. Iné prostriedky sa týkajú vetných, súvetných a polovetných typov, ktoré nemajú rovnaké funkčné zaťaženie v celej oblasti spisovnej reči a súčasne poukazujú na variabilnosť syntaktických javov. Napríklad v polovetných konštrukciách s prídastím, ktoré slúžia na kondenzáciu vyjadrovania a súčasne aj na zvýraznenie nominálnej časti vety, sa prejavujú isté tendencie paralelné s tendenciami v rozvoji podradovacieho súvetia. Možno zdôrazniť, že polovetné konštrukcie s prídastím ako pregnantné prostriedky sa rozvíjajú aj naďalej, kým polovetné konštrukcie s prechodníkom ustupujú, lebo jednoznačne nenaznačujú vzťah medzi hlavnou a vedľajšou predikáciou: na ich miesto nastupujú preto vedľajšie vety a pregnantnejšou gramatickou stavbou. Táto vývinová črta sa týka celého spisovného jazyka, no najsilnejšie sa prejavuje v hovorovom štýle a potom aj v umeleckom štýle slovenčiny.

5.3. Osobitne možno poukázať na konkurenciu dvoch typov synonymných vetných konštrukcií so všeobecným agensom deja. Staršia, avšak menej frekventovaná je dvojčlená konštrukcia s nereflexívnym verbum finítom

S - P = Ø - VF_{pers}¹ P, ^m S : hovorí /vyskytuje sa ešte noj-
ne v publicistickom štýle, ale už takmer vôbec nie v ná-

učnom štýle/, kým oveľa frekventovanejšie v celom spisovnom jazyku je jednočlenná konštrukcia s reflexívnym verbom finítom $F \approx VF_{\text{pers}}^{\text{sa}}$: hovorí sa. Tieto jednočlenné vety so zvrátným verbom finítom sú aj sémanticky pregnan-
tnejšie /je možný aj modálny význam ako v srbčine/ a roz-
hodne patria k prostriedkom centrálnej oblasti syntaktic-
kého systému spisovnej slovenčiny, kým synonymné dvoj-
členné vety typu hovoria ustupujú na perifériu systému
/ a ako také sa vhodne využívajú v citovo podfarbených
prejavoch/.¹²

Iný príklad na konkurenciu synonymných prostriedkov
možno uviesť z oblasti súvetia. Týka sa problematiky kon-
cesívnych /prípustkových/ súvetí. Máme tu tri synonymné
vetné typy, ktoré si v istom zmysle konkurujú:

a/ adverzatívne parataktické súvetie s koncesívnym
významom v prvej vete /poradie viet je pevné/:

Už je neskoro, a /ale, avšak/ deti ešte nie sú doma.

b/ koncesívne parataktické súvetie s koncesívnym
významom v druhej vete /poradie viet je tak isto pevné/:

Deti ešte nie sú doma, a už je neskoro.

c/ koncesívne hypotaktické súvetie s koncesívnou
vedľajšou vetou /poradie viet je voľné, závisí od kon-
textu/:

Hoci je už neskoro, deti ešte nie sú doma.

Deti ešte nie sú doma, hoci je už neskoro.

Pre svoju nepregnantnú stavbu sa koncesívne paratak-
tické súvetie vysúva na perifériu, hoci jeho komplemen-
tárnosť so synonymným adverzatívnym súvetím by ho mala
pevnejšie udržiavať v centre systému, a to práve pre po-

treby výstavby textu.¹³ Tu sa však uplatňuje ako vhodnejší prostriedok hypotaktické koncesívne súvetie, v ktorom poradie súvetných členov je voľné /aj preto, lebo vzťah medzi súvetnými členmi sa pregnantne vyjadruje spojkou hoci/.

5. 4. Za dôležitý prostriedok nadvetnej čiže textovej syntaxe možno aj v tejto súvislosti pokladať funkčnú perspektívu konkrétnej vety ako integrovanej súčasti textu: s tým totiž súvisí slovosled v rámci každej vety. A práve z tejto oblasti možno uviesť názorný príklad.

Poradie slov vo vete /čiže slovosled/ závisí od viacerých faktorov: okrem rytmického princípu /ktorým sa určuje miesto enklitik vo vetnom úseku/ a okrem gramatického princípu /ktorým sa určuje napríklad miesto amorfného atribútu v nominálnej grupe, ako aj syntaktických slov v rámci celej vety a súvetia/ zaväzujú asjme princíp aktuálneho členenia vety na východiško /tému/ a jadro /rému/, čím sa určuje miesto takmer všetkých autosémantických a autosyntaktických slov v rámci celej vety a súvetia.¹⁴ Uvedené slovosledné princípy pôsobia však samostatne: preto sa niekedy dostávajú proti sebe, hoci najčastejšie sa pri stavbe konkrétnej vety dopĺňajú.

Tieto slovosledné princípy umožňujú v spisovnej slovenčine voľný a pružný slovosled. Istou prekážkou sú iba niektoré slovosledné tradicionalizmy: tie sa však zväčša zoslabili, resp. vo vývine za ostatné desaťročia celkom odstránili. Napríklad miesto verba finita vo vete sa dnes určuje výlučne podľa aktuálneho členenia vety /podľa funkčnej perspektívy vety/, a to v protiklade k tradičnému úzu, že sa verbum finitum kládlo na isté miesto

vo vete. Nič nemení na tejto základnej konštatácii ani skutočnosť, že napríklad nereflexívne verbum finitum v samostatnej jednoduchej vete s explicitne vyjadreným subjektom vety stojí až v 80 % na druhom mieste: je to dané tranzitnou povahou slovesa práve aj pri aktuálnom členení vety na východisko a jadro.¹⁵

V dnešnom úze teda niet nijakej súvislosti s dávnejšou požiadavkou Ľudovíta Štúra, že verbum finitum má stáť na druhom mieste vo vete.¹⁶

V istých prípadoch je však aj v dnešnej spisovnej slovenčine pevné poradie slov. Nie sú to tradicionalizmy, lež sú to prípady podľa živého gramatického princípu, ktorým sa určuje poradie členov syntagmy. Napríklad výraz, ku ktorému sa prirovnáva, stojí za vyjadrením prirovnávanej vlastnosti: bledý ako stena, bledší ako /než/ stena. Tieto syntagmatické útvary sa vo vete umiestňujú ako panely: vzájomná poloha ich častí je ustálená, takže sa v nich nemôže uplatniť základný slovosledný princíp vyrastajúci zo sémantiky vety ako súčasti textu.¹⁷

Príklady:

Medzi končekom jazyka, dolnými zubami a dolným čas-
nom sa vytvára dutina objemovo a tvarovo približne rov-
naká ako pri spoluhláske /š/. /Atlas slov. hlások 90/
- Vzdialenosť pulzov býva menšia ako pri /k/ a menšia
býva aj ich amplitúda. /tamže 98/ - U niektorých osôb
býva dotyk širší a zdvihnutie jazyka pod podnebie vyš-
šie, než je na našom obraze. /tamže 93/

Aj na uvedených príkladoch vidieť, že pre celkový význam konkrétnej vety ako integrovanej súčasti textu má väčšiu dôležitosť pomenovanie prirovnávanej vlastnosti,

resp. že túto väčšiu dôležitosť môže pri výstavbe textu dostať práve výraz vyjadrujúci prirovnávanú vlastnosť: adjektívum v pozitíve alebo komparatíve. A taký výraz, ktorý je jadrom /rémou/ vety, má stáť na samom konci vety: to by bolo základné /objektívne/ poradie slov vo vete najmä v náučnom štýle, lebo toto poradie je odrazom nociónálneho usporiadania textu a objektívneho radenia jeho autosémantických zložiek. Poukazuje na to aj možnosť použiť zdôrazňovaciu časticu pri jadre vety. Ak aj je táto častica pri adjektíve, princíp objektívneho poradia slov vo vete sa nemôže uplatniť. Vzniká tak konfliktová situácia, ktorá sa v ostatnej vývinovej etape spisovnej slovenčiny rieši tak, že sa spomínaný panelovitý syntagmatický útvar rozbíja.

5. 5. V tomto procese sa uplatnila nadradenosť sémantiky vety nad formálnymi prostriedkami jej vyjadrenia. Pri komparatíve ide o vyjadrenie nerovnakého kvanta alebo nerovnej intenzity porovnáwanej vlastnosti u dvoch nositeľov toho istého príznaku /tej istej vlastnosti/. Túto skutočnosť možno však lexikálne explicitne vyjadriť nielen spojkami než, ako, lež aj výrazmi v porovnaní s, na rozdiel od, pričom tieto výrazy treba hodnotiť ako synsyntaktický prostriedok - ako sekundárne predložky. Použitím tohto prostriedku sa získava voľnosť v umiestnení slov vo vete: predložkové pády sú slovosledne voľné a podliehajú základnému slovoslednému princípu. Preto môžu stáť ďalej od komparatívu, napríklad aj na samom začiatku vety - teda v pozícii východiska vety /témy/.

Príklady:

a/ Preto je neperiodické šumové spektrum /z/, ktoré má v porovnaní so/s/ aj menšiu amplitúdu, nemodulované

na krivku základného tónu. /Atlas slov. hlások 82/ -
- Pevnosť a odolnosť silonu voči upotrebeniu je v porov-
naní s bavlnou 10-krát vyššia. /tlač/

b/ Na rozdiel od /t,/ býva lingvo-alveolárny a pa-
latálny dotyk najmä v smere od podnebia užší, záver /d,/
je slabší. /Atlas slov. hlások 92/ - Na rozdiel od /t/
je artikulačné úsilie jazyka menšie. /tamže 79/

Uvedené dve možnosti - komparatívna konštrukcia
 so spojkou ako, než a komparatívna konštrukcia s pred-
 ložkou v porovnaní s, na rozdiel od - sú synonymné, pri-
 čom konštrukcia so spojkou ako, než je vo všeobecnosti
 základná /hoci už nie je progresívna/: pre náučný štýl
 je naopak charakteristická a progresívna konštrukcia
 so sekundárnymi predložkami v porovnaní s, na rozdiel od
 Aj v tejto dynamickej črte sa prejavuje internacionali-
 zácia slovenskej syntaxe, pretože vznik sekundárnych
 predložiek a sekundárnych spájacích výrazov, ako aj ich
 vysoká frekvencia sú známe z mnohých súčasných spisov-
 ných jazykov.

6. Záver. Analýzou uvedených príkladov sme chceli
 upozorniť na dynamickosť celého jazykového systému sú-
 časnej spisovnej slovenčiny, najmä aj na dynamickosť
 syntaxe /vety aj textu/. Ukázali sme, že vývinové ten-
 dencie súvisia najprv s povahou systému, potom odrážajú
 riešenie nových funkčných potrieb v rámci jazyka a napo-
 kon realizujú gramatickú integráciu jazykov v kontakte.

Poznámky

- 1 Porov. napr. definíciu fonémy v štúdií Ľudovíta Nováka Projet d'une nouvelle définition du phonème. In: Travaux du cercle linguistique de Prague 8, 1939, s. 66-70: Fonémy sú najmenšie, ďalej nedeliteľné prvky jazyka, ktoré sa vydeľujú priesečníkmi všetkých jazykových funkcií na jazykovej forme.
- 2 Používame tu terminológiu z knihy Vojtecha Filkorna Úvod do metodológie vied. Bratislava 1960.
- 3 Táto problematika sa rieši vo väčšine príspevkov zborníka Travaux linguistiques de Prague 2. Praha 1966.
- 4 Porov. jeho knihu Dynamika fonologického systému súčasnej češtiny. Praha 1968.
- 5 Ladislav Dvonč, K otázke dlhých samohlások v slovenčine, Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 102-115.
- 6 Porov. § 25 Pravidiel slovenského pravopisu, 9. vydanie, Bratislava 1967: Samohláska ä sa vyslovuje ako veľmi otvorené, široké e /s nízkou polohou jazyka/. Ale za spisovnú sa uznáva aj výslovnosť e obyčajným e. Napr.: peť /=pět/, maso /=mäso/, päť /=päť/, závezok /=zévázok/. V slovách typu žrieďa je častá výslovnosť a /žrieďa/. V príd.menách rybací /popri rybí/, žabací /popri žabí/, holubací /popri holubí/, alepačí sa píše a vyslovuje samohláska a.

- 7 Pozri napr. Eugen Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny, 2. vydanie, Bratislava 1968, s. 74-76, najmä však jeho konštatáciu : Teda aj prehľad historického vývinu ukazuje, že fonéma š v spisovnom jazyku jestvuje, že nijako nie je variantom fonémy s.
- 8 Okrem Ladislava Dvonča zaoberali sa touto problematikou najmä Mária Šalingová, Štefan Peciar a Jozef Ružička.
- 9 Porov. napr. Ján Horecký, Systém slovnej zásoby v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 1, Bratislava 1972, s.21-28. Alebo Jozef Mistrík, K procesu internacionalizácie slovenčiny, Jazykovedný časopis 24, 1973, 000.
- 10 Stručný prehľad podáva Jozef Ružička v článku Syntaktické prostriedky odborného štýlu, Kultúra slova, 6, 1972, s. 336-342.
- 11 Poznámka k väzbe slovesa záviset, Naše řeč, 1972, s.85-90.
- 12 Labilnosť vetného typu hovorí odráža sa v istom zmysle aj v labilnosti jeho opisu a hodnotenia v odbornej literatúre, napr. aj vo vynikajúcej učebnici Jaroslava Bauera a Miroslava Grepla Skladba spisovné češtiny. Praha 1972, § 64.
- 13 Aj v tomto prípade sa ukazuje labilnosť doterajšieho

výkladu, najmä keď sa koncesívne priraďovacie súvetie nevyčleňuje ako osobitný typ. Porov. uvedenú Skladbu spisovnej češtiny, § 225 b, alebo článok Jána Oravca Prípustkové priraďovacie súvetie.

In: Jazykovedná štúdie 11. Bratislava 1971, s. 203-209.

- 14 Pozri monografiu Jozefa Wistríka Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava 1966.
- 15 Príklad: Slovo odráža predstavy a prenáša myšlienky. Slovo je absolútne voľné, zrozumiteľné prisviedča i tvorí nezrozumiteľnosti. Neraz riadi umelecké názory a prevracia mienky, úsudky podľa sily svojej presvedčivosti. /Ludovít Fulla, Okamihy. Bratislava 1972, s. 39./
- 16 Nauka reči slovenskej. V Prešporku 1846, s. 213.
- 17 Rozlíšenie oblasti vety a oblasti textu sa vyžaduje v súčasnej jazykovede z rozličných dôvodov. Píše o tom napr. Ján Horecký, Poznámky k metóde analýzy textu, Slovo a slovesnosť 1973, č.3. Mimoriadne zaujímavý je aj pokus Horsta Isenberga v štúdiu Texttheorie und Gegenstand der Grammatik. Berlin 1972 /rozmnosené ako rukopis v marci 1972, strán 117/, kde sa rozlišuje satzbezogene Grammatik a textbezogene Grammatik.

**Slovakizmy
v staroslovienskych
pamiatkach
J. STANISLAV**

Stanisław Szober /Gramatyka języka starosłowiańskiego /starobulgarakiego/ Warszawa 1950,4/ píše, že "Tuž Velikomoravského knížetstva, to byli Slovania, ktorých dnes voláme Slovákmi". Ďalej hovorí, že "Konštantín nepoznal popravde jazyk Slovákov, ale pravdepodobne z rozhovorov s poslami sa mohol presvedčiť, že ich jazyk sa neodlišuje tak veľmi od jazyka, ktorý on poznal, aby rozumenie jeho tlmočenia evanjelií pre Slovákov nebolo možné". Vatroslav Jagić /Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913,19/ hovorí, že na starom Morave sa v 9. stor. muselo hovoriť nárečím, ktoré v podstatných črtách bolo identické s dnešnou slovenčinou /mit dem heutigen Slowakischen...in wesentlichen Zügen identisch war/. A našli sa podaktoré, najmä lexikálne javy v starých textoch, ktoré sa vysvetľovali ako slovenské.

Prí tejto problematike si treba uvedomiť, že Konštantín a Metod neboli v nás misionármi, lebo obyvateľstvo pred rokom 862, keď Basíľaslav poslal posolstvo do Carigradu, už bolo kresťanské. V tomto zmysle hovorili aj posli v Carigrade, ako sa o tom dozvedáme zo Života Konštantínovho a Života Metodovho. St.Szober píše, že "legenda hovorí úplne správnne, že bratia mali ísť na Moravu ako učiteľmi, ale nie, aby Tuž na kresťanskú vieru obracali, lež aby pripravili kňazov, ktorí by mohli nahradit nemeckých kňazov. Tie pápeže, teda, ktoré

Konštantín prekladal, mali slúžiť na výuku budúcich kňazov..." Podľa Života Metodovho poslali žiadali "takého muža, ktorý nám spraví všetko právo /pravdu = pôvodne právo/. A tak prišiel profesor svetskej vysokej školy v Carihrade, znamenitý jazykovedec a filozof Konštantín Filozof. A prišiel i jeho brat Metod, ktorý bol právnik, pôvodne správca slovianskej provincie v Macedónii" /ŽM 2/.

Aj pred príchodom byzantskej misie boli na Veľkej Morave texty. Časť textov sa zachovala v neskorom prepise latinkou /Frizinské texty II. a III./ a časť poznáme v hlaholskom zázname v Euchológii Sinajskom, bližšie v Emmerámskom texte. Spovedný text sv.Emmeráma je preložený zo starej hornej nemčiny. V týchto pamiatkach sú daktoré jazykové javy, ktoré najlepšie vysvetlíme zo slovenčiny. Slovakizmy sú však aj v iných pamiatkach. Daktoré uviedol už Vatroslav Jagić, ale podaktoré sme našli až teraz, lebo len teraz poznáme dobre dejiny slovenského jazyka.

V slavistike je známe, že terminológia kresťanského života staroslovianskych pamiatok vznikla u nás už pred príchodom Konštantína Filozofa a Metoda. Tak napr. meno diabolus sa preložilo podľa stihnem.unholđa na nepri(ž)/žnô. Toto slovo žije aj dnes na Slovensku vo forme nepriaznik. Poznáme ho aj zo súdneho protokolu z r.1675 z mesta Krupiny. Forma nepriaznik existuje v strus. pamiatke Istoričeskaja Paleja, ktorej odpis je známy z r. 1406, ale táto pamiatka i iné siahajú až do 11., no nie neskoršie ako do začiatku 12.storočia /A.S.Ľvov, Češko-morevskej leksika v pamiatnikach drevnerusskoj pis'mennosti. Slavianskoje jazykoznanije, Moskva 1968, 318,330-

331/. Tieto texty bude treba ešte ďalej študovať.

Pozornosť slavistov budil reflex z za psl.dj oproti stal., resp. bulh. žd. Príkladov je viac: imperatív daž6/, dat.pl.tuzim7 v Kyjevských listoch, roz7stvo /stal.rožd6stvo/, utvr6zenie v Pražských hlaholských zlomkoch a dektoré inde. Pretože z je v českom jazyku oproti dz v spisovnom slovenskom jazyku /čes.cizí, sloven. cudzí, dial. cuzí/, myslelo sa, že to sú bohemizmy. Výskum historickej toponomastiky a nárečí ukázal, že z je aj na Slovensku. Tak napr. obec Nededza pri Žiline sa zapisuje ako Nedeze = Nedezä 1438 i Nedecze = Nededzä 1384 /moje Dejiny I, 3. vyd., str.352/. Takýchto prípadov je viac. Vyskytujú sa v oblasti od Žiliny na juh. Naď Nitrou na sever i na severozápad vyskytujú sa mená so z a aj s dz, ale na východ je dz. Tak je dva razy meno Lazany a raz Ladzany. Možno tu hneď pripomenúť, že sa v tejto oblasti striedajú mená s dl a popri nich aj s l. Tak pod Trenčínom je obec Sedličná, ktorá sa píše ako Sedlisna 1403 i Zelychna 1496 /moje Dejiny I³, 362 a nasl./. Na južnom strednom Slovensku /Gemer/ je obec Silica so zápismi Zedlyche 1386, ale aj Zelyche 1436, t.j. Sedlicä i Selicä. V tomto kraji býva z za psl.dj: saza, meza, cuzí a pod. /podľa výskumu J. Orlovského/.

V časti slovenského jazykového územia sa teda striedajú mená so zápsmi z/žz i dl/l. Okrem toho v ľudovej reči sa v časti územia hovorí saza, cuzí a pod. Tieto oblasti podľa historických svedectiev a archeologických údajov patria k centrálnej oblasti Veľkej Moravy. Meno Rastic, t.j. patronymická forma mena kniežata Restislava, možno lokalizovať len na Slovensko. Po česky a poľsky by bolo rustic, arboh. Rastic. I toto meno veľkej osobnosti

9. storočia nám ukazuje, kde hľadať spoločnosť, ktorá sa na Veľkej Morave primárne zúčastnila na tvorbe písomníctva. Jazyk, pravda, nemožno oddeliť od spoločnosti, ani od kultúrneho tvorenia a napokon ani od materiálnej kultúry a územia, na ktorom sa vysoké hodnoty tvorili. Očividne môžeme dostať skrivený obraz o dajakom fonetickom jave, ak porovnávame dva dnešné spisovné jazyky, t.j. český a slovenský, a nevšimame si stav v nárečiach a historických jazykových pamiatkach.

Ak teda je v stsl. textoch z za pal. dj, môže to byť aj črta slovenskej nárečovej reči, najmä ak aj iné javy môžeme najlepšie vysvetliť slovenským jazykovým materiálom. Výhodnejšie je, ak sa javy posudzujú nie izolovane, lež vo vzájomnej súvislosti. To sa týka aj Kyjevských listov a Pražských hlaholských zlomkov. V nich je z za pal. dj, ale sú v nich aj iné javy, a to také, ktoré sa dobre vysvetlia zo slovenského jazykového materiálu. O nich som už písal inde. Tak trebárs slovo cirky /cirkve, cirkna/v Kyj. listoch je presne tak ako aj dnes v slovenčine /čes. církev je zo stč. ciérkev/. Tu sú aj iné javy. Všimnime si daktorý syntaktický jav.

V Kyj. listoch sa latinská väzba ut + konjunktív v závislej želacej vete prekladá väzbou da + indikatív /bez kondicionálu, ba aj s da + imperatív. O tom je väčšie štúdie v Studie Paleoslovenica /Praha 1971, 227-236/ L. Matějku /K syntaxi církevněslovanských překladů z latiny/. Uvedieme príklad z 10. modlitby:

Maiestatem tuam suppliciter	Nebes6skye tvo6 sily prosim?
deprecantes, <u>ut</u> ... <u>impendas</u>	i molim?, <u>da</u> ... <u>s7tvoriši</u> i
et <u>tribuas</u> ...	<u>podas6</u> ...

V závislej želacej vete je da + indikatív aj v texte sv.Emmeráma v Euch.Sin 72a 20-22: Molq te, gospodi bože moi, da ty mi rači17 život7 i milost6 podati.

Vo Frizinskom texte III, 20 je ten istý jav: To že isko jega milosti... da mi račite na pomoči biti /...Da mirasite napomoki biti/. V tomto texte je však už aj väzba s da bim: Daj mi, bože gospodi, tvoju milost, da bim nearamen i nestyden na sudbom dōne pred tvyme oči-ma stojal III, 50-56.

Väzba da + indikatív v želacej vete je aj v preklade listu Hadriana II. z r.869: S6 že jedin7 chranite obyčaj, da na m6ši prōv6e č6tot7 apostol7 i evangel6e rīm6sky, tače Slov6n6sky - Tú však jediná zachovávejte obyčaj, aby pri omši najprv čítali apoštola a evanjelium rímsky a potom sloviencky - Hunc unum servate morem, ut in missa primo legant apostolum et evangelium Romane, dein Slovenice /podľa prekladu Fr.Miklošiča/.

V tej istej pamiatke je aj väzba s da by: Pos7lav7 že Koc6l6 17 Apostoliku prosi Methodia blaženasego učitel6 našego, da by i smu otpuati17. Vete je finálna. Fínálna a dezideratívna veta sú geneticky pokrvné. V texte Života Konštantínovho 14 v reči poslov v Caríhrade vo finálnej vete je v texte z r.1469 :... da se i inye strany... podobet se nam6 /lavrov, Materialy 60/, ale v texte z 15. stor. býv. Duchovnej akadémie je by :...da byša i iny strany ...podobili se nam7 /Lavrov, tamže 26/.

S veľkou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že da + indikatív je v týchto textoch z originálu, napísaného na Veľkej Morave, kým väzba s da by patrí neskoršiemu písařovi, ktorému väzba s da bez by nebola v systéme.

Želacia veta s da + indikatív /bez kondicionálu/ je známa zo slovenskej ľudovej i umelej poézie. Tak v ľudovej piesni je : Dunaju, Dunaju, za Dunajom hrajú//žial mi je na veky za tebou, šuhaju.//Da že teba, šuhaj, da že Perun trestau,//tri roky si chodiu a teraz si prestau /J.Kollár, Národné spievanky I, 41/.

Samo Chalupka v skladbe Starý väzeň píše: Na moj' biednu hlavu//Kľatbu mi nakľiali://Da tá tu, zrádnicu,/ /Hrich tvoj večne moril:// Da tá Boh z milosti//Na veky vytvoril! Ďalej potom v tej istej funkcii sú spojky aby a žeby.

P.Diels /Altkirchenalavische Grammatik II, Heidelberg 1934, 35/ myslí, že v Emmerámovom texte da ty čítať treba azda da bi ty. Príklady zo slovenčiny ukazujú, že zápis da ty netreba čítať da bi ty, t.j. zápis je správny. Videli sme, že da + indikatív je aj v iných textoch a že pisári sekundárne vkladali by /bi/. Južní a východní pisári - i očividne prof. P.Diels - pokladali väzbu bez by /bi/ za neúplnú a v daktorých prepisoch pripísali by/bi/.

V Kyjevských listoch sa latinská želacia veta prekladá aj väzbou da + imperatív:

Praesta quaesumus omnipotens	Frosim ⁷ te vosemogy b(o)že,
Deus, <u>ut</u> ... tuae pietatis in	<u>da</u> ...milost6j9 tvoej9 ot ⁷
omnibus protectione <u>console-</u>	v6s6ch ⁷ zlyi našich ⁷ očis-
<u>mur</u>	<u>ti</u> ny

Text je v 16.modlitbe a spomenutý L.Matějka uvádza podobný doklad z 35.modl.

Doposiaľ nemáme zo slovenčiny poruke doklad na da + imperatív, lež existuje väzba že + imperatív : Ke? ja puojdem bojovati na vranom koničku...//Jedna rúčka bude

nezbroj a druhá napaloš, // modliže sa, milá, za mňa,
že mi Pán Boh p_o_m_u_o_ž! /Národné spievanky I, 683/.
 Veta je finálna.

Želacia veta s da + indikatív patrí, ako sa nazdá-
 vame, kultúrnemu jazyku Veľkej Moravy a Panónie. Nenašli
 sme doteraz tento typ v iných slovanských jazykoch okrem
 slovenčiny.

Zaujímavý je jeden z javov morfológie. Známe je, že
 v strednej slovenčine podstatné mená vzoru znamenie ma-
 jú v nom., gen., akuz. a vok. jednakú koncovkovú morfém-
 u, t.j. býva znamenía vo všetkých štyroch pádoch sing.
 Pravda, známe sú morfémy, ktoré sú v spisovnej reči:
 1. znamenie, 2. znamenía, 3./4./ znamenie. V južnej
 strednej slovenčine bývajú až tri typy, a to ten istý
 ako v spisovnom jazyku a okrem neho: 1. znameňé, 2. zna-
meňé, 3./4./ znameňé a inde: 1. znameňá, 2. znameňé,
 3./4./ znameňá.

A tak v troch /štyroch/ pádoch sing. môžu byť jed-
 naké koncovky, či už znameňé alebo znameňá, resp. zname-
nia. Obidva typy vznikli pomiešaním dvoch koncoviek, t.
 j. typu znamenie s typom znamenía. To značí, že tvar ge-
 nitívu prechádza do funkcie nom. a akuz. /vok./ sing. a
 zase tvar nominatívu a akuzatívu /vokatívu/ prechádza aj
 do funkcie genitívu. Po dobe miešania dvoch koncoviek
 nastáva napokon vyrovnanie a skrsol alebo typ znamenie
/znameňé/ alebo druhý typ znamenía /znameňá/ vo všetkých
 štyroch pádoch sing. Hovoríme tu o synkretizme pádov.
 Najstaršie štádium je rozlišovanie oboch týchto konco-
 viek. Po ňom nasleduje miešanie a napokon skrsla unifor-
 mita v jednom alebo druhom type jednej koncovky v uvede-
 ných pádoch sing., t.j. ovládla jedna alebo druhá kon-

covka. Štádium miešania je v časti staroslovienskych pamiatok, resp. v pamiatkach, ktoré siahajú do najstaršej doby staroslovienského písomníctva. Miešanie je bezpečne v preklade Dielógov Gregora Veľkého. Obsahuje 40 homílií o evanjeliách. Preklad je, pravda, z latinského textu. Obsahuje črty jazyka Veľkej Moravy. Doteraz poznáme jazyk tejto pamiatky podľa opisu prof.dr.F.V.Mareša /Slavia 28, 1959 a 32, 1963/. Uvedieme dačo z jeho dokladov. Tu je napr. genitív sing. na -ije: egda slovesa svätogo e k a z a n i j e izgla(zo)lětě - keď vysloví slová svätého evanjelia /svätej zvesti/. Na inom mieste je razum7 kazani ja - umenie kázania /umenie kázat/. Teda raz je gen. sing. na -ije a druhý raz na -ija. Inokedy je v texte nominatív sing.: Ni veličani je...ni l a - k o m 6 s t v i j a, ni skupostě ... - ani povyšovanie...ani lakomstvo /pôvodne: lakomstvíja/, ani skúposť nech nadržaa... Tu je popri sebe nom. najprv na -ije /veličani ja/ a hneď na -ija /lakomstvíja/. Prvý prípad by nebudil pozornosť, lebo tak je všeobecne v staroslovienčine. Lež druhý prípad nie je podľa systému jazyka Konštantína Filozofa. Je to taký istý prípad ako sloven. nárečové /dobruo/ zdravja.

Miešanie foriem na -ie s formami na -ia v nom.sg. je v skladbách Klimenta slovianskeho /ochridského/. Najviac nás tu zaujíma existencia formy nom. sing. na -ia ako charakteristickej črty. V skladbe Poučenie na pamäť apoštola alebo mučeníka je jedenásť príkladov na -ia v nom. sing. Pritom sa píšú aj formy na -ie. Tak je tam napr. bratonenavideni ja ... gněvodčržani ja, zavistě, jarostě, tatěby, razboi, pčjaněstvo, o b 6 j a d a n i e, pl7ti ugoženije, obiděni ja...plesani ja, chulani ja, sre-

poslov6ja... /S7brani s7činenija I, 99/. Toto Poučenie je prepis z 12. storočia. Tieto formy sú v Klimentových skladbách, keď uvádza děla sotonina "diela diablove". Tieto sú v piatich skladbách. Počet tvarov na -ija v nom. sg. sa zmenšuje v neskorých prepisoch. To značí, že ich pisári nahrádzali formami svojho jazyka na -ie, -ije, lebo tvary na -ia, -ija nemali v singulári, lež v nom. a akuz. plur. V skladbe prepísanej v 15. stor. v Rusku sa pôvodné Klimentove tvary na -ia, -ija už úplne nahradili formami na -ie, -ije, ktoré sú aj v jazyku Konštantína Filozofa i v ruštine.

Vážny problém predstavoval doklad z Pražských hlaholských zlomkov eza dara čelenie tē liši - či ťa pozba-vil daru uzdravenia /celenia, porov. zaceliť, celieť/ IIA23. To je genitív sing. Inak je nom. a akuz. sing. na v7znošenie IA27, miru utvrózenie IB22, na přestavenie IB 25. To značí, že je rovnosť koncoviek v nom., gen. a akuz. Dakedy sa myslelo, že to je staročeská prehláska. Dnes sa tomu neverí.

Kliment má tiež gen. sing. na -ije, ale aj na -ija v tomto istom spojení, resp. kontexte. V poučení ne-pamät evanjelistu Marka je gen. sing. na -ije: sijanije slnčnago /S7brani s7činenija I, 138/. Ale v Pochvale sv. Nikolajovi je gen. sijanije slónčnago /V. Vondrák, Studie 166/.

F.V. Mareš tieto doklady ešte nepoznal. Inak vychádzal zo starej češtiny a myslel na n e n á l e ž i - t é reštitúcie rôznych tvarov, a to fonetickým procesom, ktorý inak dokladmi z dejakých staročeských pamiatok ne-potvrdil. Videli sme, že sú to celkom n á l e ž i t é, povedzme, systémové procesy, a to morfológické. Poznáme

ich len zo slovenčiny. Ostatní Slovania ich nepoznajú. Stav v dnešných slovenských nárečiach ukazuje dobre na tento problém.

Prepis pôvodiny prekladu Dialógov Gregora Veľkého je z 13. storočia.

Zhoda v Klimentových skladbách, v Dialógoch a v Pražských hlaholských zlomkoch je očividná. Odkiaľ poznal tieto jazyky Kliment, odtiaľ ich poznal očividne aj prekladateľ Dialógov a pisár Pražských zlomkov. Máme tu obdivuhodne presný vývin v zhode a vývinom javov v strednej slovenčine, ba čo viac nárečovo dosvedčené aj formy gen.sing. na -ie, resp. -é /znamené/.

V Pražských zlomkoch je nom., gen. a akuz. sing. na -ie. Tento systém je v časti južných stredoslovenských nárečí s nom., gen. a akuz. sing. na -é skrátené v -e /Carpatica, Praha 1936, 205/.

O Pražských zlomkoch sa myslí, že ich prepísali v 11. storočí na slovenskom Vyšehrade pri Dunaji /moje Dejiny III², 466-467/.

Uvedieme tu ešte drobný, ale charakteristický jav.

V slovanských jazykoch je slovo rozga, a to v južných, východných a západných, ale v slovenčine rázga, dial. ruozga; k tomu je ráždje, dial. rážža, ruožde /čas. rošti/. V stsl. textoch je rozga Zogr. Mar. Ps. Sin. Ostrom.Nikol'. a roždje Ass.Sev.Nikol'. Pritom v ev. Jánovom 15,2 je razga, 15,5 raždje, ale rozga 15,4,6. U Jána 15,5 je akuz. razgo. Je teda raz razga, raz raždje, pritom dva razy rozga. Príklady sú v Mariánskom a Zografskom kódexe, okrem nich v Ostrom. Forma razga, raždje nie je v evanjeliároch Aas. Sa a v Ps.Sin. Táto forma je v kompletórnej časti evanjelií, t.j. v tej, kto-

rej niet v evanjeliári, ktorý Konštantín Filozof preložil najprv; preložil vtedy aj žaltár /Život Metodov 15/. Konštantín Filozof doniesol zo svojej domoviny formu rozga, roždje, obvyklú i dnes u južných a ostatných Slovanov okrem veľkej časti Slovákov. Na slovenskom jazykovom území podľa predpony ráz- /rážtoka, rázvora, rázdiel atď./ vznikol novotvar rázga, raždje, ktorý dostal dosť veľké rozšírenie; známy je aj v moravskej slovenčine.

Do stsl. evanjelia sa forme razga, raždje dostala očividne na centrálnej oblasti Veľkej Moravy. Stalo sa to vtedy, keď Metod doplnil preklad evanjeliára na celý text evanjelia. To bolo v posledných, pokojných rokoch Metodovho života. K forme rozga-rázga porov. M.Vesmer, Etimolog.slovar' russ.jazyka III, M.1971, 495, Machek, Etym. slovn. 1957, 423.

Proces, ktorý sa odohral pri zmene rozga, roždje na rázga, raždje, je veľmi podobný premene formy mena Prokop na Prekop. Zápis knihy liptovského mesta Ľupča na rok 1593 zaznačuje v latinskom texte meno Procopius, ale v slovenskom má Prekop /Jazykovedné štúdie VI, 174/. Meno Prekop ako priezvisko je známe i dnes. Slováci preformovali formu Prokop na Prekop, lebo videli v prvej slabike Pro- predponu pro-, ktorá v slovenčine /okrem časti juhozápadnej/ neexistuje. Preto skrsla forma Prekop.

V oboch prípadoch máme zaujímavý príklad samostatnej tvorby a pretvárania jazykových javov. Oba javy patria na staré slovenské etnické územie. Z neho prešli formy razga a raždje do kompletórnej časti evanjelia.

O daktorých lexikálnych slovákizmoch som písal v Dejínach slovenského jazyka I³, 252, 259-264. Výskum

treba robiť ešte ďalej.

V minulosti sa dakedy písalo, že na Slovensku niet byzantsko-slovanských foriem osobných mien, ktoré by, pravda, najmä v slovenskom prípade hovorili o kultúre, reprezentovanej byzantskou misiou. Nedostatok takých mien by svedčil, že tradícia kultúry Konštantína Filozofa a Metoda a ostatných je na slovenskom etnickom území neopodstatnená. V zborníku Cyrillo-Methodiana /Köln-Graz 1964/ nebohý akad. Štefan Kniežsa si dal mnoho roboty, aby poukázal na to, že "u Slovákov niet žiadnej tradície, ktorá by sa vzťahovala na Cyrila a Metoda" /str.209/ - "Bei den Slowaken gab es keine Tradition, die sich auf Cyrillus und Methodius bezogen". Operoval menami ako Luka, Jóna, Kliment, Dimitar at. Tak Luka je vraj maďarská hypokoristická forma mena Lukács /vyslov Lukáč/. Meno Luka je v Evan.Cividalskom na fóliu 213'. Je v skupine návštevníkov sev. Talianska, medzi ktorými sú aj zápisy prenenon... stram i trehenta. Zápis prenenon reprezentuje prě Něno s predložkou prě, ktorá je typická pre slovenčinu. Meno stram má -t- ako v západnej slovančine; v južnej je sram:Stram - Sram. Trehenta je Trěbata, známe v mene osady Trebatice, zapísané r.1113 ako Trebeta, r.1298/tr.1299 ako Trebeta. Trebatice ležia neďaleko Piešťan, pri ktorých je aj Ducové s význačnými veľkomoravskými nálezmi. Luka je tu ešte pred príchodom Maďarov. Z neho je meno zaniknutej obce Lučinci 1113 neďaleko Nitry. Roku 1282 sa píše: Luca filio Jovan de Corcha /Korčany na Žitnom ostrove/. Obidve mená sú byzantsko-slovanské. Jóna podľa Kniežsu súvisí s Ukrajincami na Slovensku. Tí však na Slovensku neboli, keď sa na Žitnom ostrove zapisuje Iwanka popri Jona v listine

z r.1247 /moje Dejiny I³, 256/. Na Žitnom ostrove ukrajinské obyvateľstvo ani nikdy nebolo. O mene Kliment a Dimiter píše v tom zmysle, že Dimiter je staromaďarské meno. To by potom bolo srbch. Dimiter tiež staromaďarské? Pri Klimentovom kulte Kniezsa dôvodí, že ten je v celej rímskej cirkvi. To je pravda, ale na Západe meno má -e- /Clemens/. Z latinskej formy máme tvar Klement. U nás však je aj forma Kliment a hláskou -i- a práve toto -i- svedčí o našich vzťahoch k byzantsko-slovanskej kultúre, lebo táto hláska je v novogréckej forme tohto mena. To sa týka aj mena Dimiter oproti Dameter.

Tieto a iné byzantsko-slovanské formy mien bývajú v stredoveku po celom slovenskom jazykovom území. Nie sú tu náhodou. Nikde u západných Slovanov ich niet toľko ako práve na slovenskom etnickom a jazykovom území.

Spomínané morfológické a syntaktické javy i s preformovaním mena rozga, roždie na rázga, raždie spolu súvisia s byzantsko-slovanskými formami osobných mien. I jedny i druhé ukazujú na kultúru, ktorú osnoval u nás knieža Rastislav. Uviedli sme, že meno tejto veľkej osobnosti je možné len na slovenskom etnickom a jazykovom území. Nemožno jedny javy odtrhnúť od druhých a ďalších.

Pravdaže, vo výskume textov treba pokračovať. Zákon sudnyj ľudem obsahuje lexikálne črty, známe práve na Slovensku, napr. neračenije /nepriazeň/, uvarovati /o ošetrovaní novonarodeniatka/ a iné /porov. moje Dejiny I³, 261/. Aj dnes sa na Slovensku povie o ľuďoch, ktorí sa hnevajú, že sa nerécia; varovať je držať dieťa na rukách, varovkyňa je pestúnka dieťaťa. Treba však dôkladne preštudovať túto a iné pamiatky.

I to, čo dnes vieme, ukazuje už, že nielen meno

Rastie je len slovenské, ale že v pamietkach sú aj iné charakteristické javy slovenského jazyka, resp. črty známe len z tohto jazyka.

Pritom tu nebola reč o Frizinskom texte II. a III. O Friz. II som písal inde. Viac o tom všetkom bude v mojej knihe Starosloviensky jazyk I.

**Predikačné jadro
jednoduchej vety
v slovenčine a v ruštine
J. SVETLÍK**

1.0 Predikačné jadro vety je podľa nášho názoru tá časť vety, ktorá tvorí jej základ, formuje ju, vytvára. Je to teda vetotvorný element, ktorý zo spojenia slov alebo z jedného slova vytvára základnú gramatickú jednotku, vyššiu než je izolované slovo alebo tvar slova, vyššiu než syntagma, - plniacu funkciu jazykovej komunikácie, sprostredkovania styku medzi ľuďmi prostredníctvom jazyka - vetu /predloženie/, proposition/. Slovo, tvar slova a syntagma sú podradené vete, sú elementmi jej štruktúry, môžu plniť funkcie syntaktických členov, a teda aj funkciu predikačného jadra /PJ/ vety.

1.1 Predikačné jadro vety v slovenčine a v ruštine, ako aj vo všetkých slovanských jazykoch /na rozdiel od angličtiny, nemčiny, francúzštiny/, má v zásade dve podoby:

1.11 Podobou predikátu /P - prísudok, skazujemoje/, gramaticky spojeného so subjektom /S - podmet, poležajščej/, vyjadreným vo vete explicitne alebo implicitne /v gramatickej podobe predikátu/.

Typ: $S \leftrightarrow P \quad / \leftarrow C / ^1$

$N_n \leftrightarrow VP_{pers} \quad / \leftarrow Adv, N_{non\ n}, Inf, Syntagma /$

Sused pracuje na železnici.

Sosed rabotaet na železnoj doroge.

$/N_n/ \leftrightarrow VP_{pers} \quad / \leftarrow C / =$ Variant s implicitne vyjadreným subjektom.

Prídem /zajtra/.

Prídu /zavtra/.

¹ Symbolom / $\leftarrow$ C/ označujeme hocijaký možný /nie nevyhnutný/ rozvíjací syntaktický člen, gramaticky a sémanticky podradený PJ vety.

Za PJ viet tohto typu možno pokladať aj spojenie $S \leftrightarrow P$, lebo sú gramaticky vzájomne podmienené, vo vetách vždy vystupujú v páre. Sú základom dvojčlennej vety /dvusostavnoje predloženijs/. V ďalších častiach tohto textu budeme uvádzať ako PJ dvojčlennej vety vyjadrenie P /predikátu/. Pritom však poukážeme aj na jeho podmienenosť spôsobom vyjadrenia S /subjektu/, ale aj opačne - na podmienenosť vyjadrenia S spôsobom vyjadrenia P.

1.12 Podobu predikačného základu vety /Pz - vetný základ, predikativnaja osnova, jedinij glavnyj člen predloženijs/, ktorý je samostatným vetotvorným elementom, gramaticky nepodmieneným, nespojeným so syntaktickým členom druhu subjektu. Ide o gramaticky nezávislý syntaktický člen, ktorý je PJ /predikačným jadrom/ vety samostatným.

Typ: Pz / $\leftarrow$ C/

VF_{imper} / $\leftarrow$ C/

Svitá.

Svetajet.

Stmieva se priskoro.

Smerkajetsa sliškom rano.

Pz je predikačným základom /PJ/ slovenských a ruských viet, ktoré pokladáme za jednočlenné /odnosostavnyje predloženijs/.

Poznámka: indexy *pers* a *impers* pri VF označujú, že ide o určité tvary osobných /VF_{pers}/ alebo neosobných /VF_{impers}/ sloves. Niekedy ide tiež o neosobné určité tvary osobných sloves /deagentnosť/, napríklad : chce sa mi - mne chočetsa, tu sa dobre dýcha, mne ne spitsa a pod.

1.2. Teda v ruštine a v slovenčine na základe dvoch podob vyjadrenia PJ - 1.11 P /predikát, alebo S $\leftrightarrow$ P - subjekt + predikát/, 1.12 Pz /predikačný základ/ rozlišujeme dva základné štruktúrne typy jednoduchaj vety, tvoriace binárnu opozíciu:

1.21 dvojčlenné vety so všeobecným vzorcom

S $\leftrightarrow$ P / $\leftarrow$ C /

1.22 jednočlenné vety so všeobecným vzorcom

Pz / $\leftarrow$ C /

2.0 Medzi slovenčinou a ruštinou môžeme z hľadiska vyjadrovania PJ, t.j. P a Pz vety, konštatovať zásadnú zhodnosť. To značí, že v oboch jazykoch sa základné prípady vyjadrovania PJ zhodujú. Predsa však pri štúdiu oboch jazykov narážame na rôzne úskalia, rozdiely, ktoré vyplývajú z lexikálnych a morfológických osobitností oboch jazykov a vytvorili sa historicky. Sem patria napríklad: širšie možnosti používania pasíva v ruštine, rozdiely v inventári modálnych sloves a modálnych predikatívnych prísloviek /modálny je predikatívny/, v ruštine nulové tvary slovesa "byť" v prítomnom čase /kým slovenčina má explicitné tvary pre sloveso "byť" v prézense/, osobitné posesívne predikatívne konštrukcie v ruštine popri zhodných so slovenčinou.

Cieľom tohto textu je stručne načrtnúť systém vyja-

drovania PJ v slovenčine na pozadí ruštiny a upozorniť na to, v čom sa prejavuje syntaktická svojbytnosť každého z týchto dvoch jazykov. Budeme rozlišovať dvojčlenné /A/ a jednočlenné /B/ vety.

Podľa predikačného jadra /PJ/ môžeme uviesť nasledovnú typológiu viet v slovenčine a ruštine:

1. Slovesné vety /verbálne, glagolnyje predloženijsa/, ktorých základom je vždy /plnovýznamové sloveso /V - verbum/ bez ohľadu na jeho gramatický tvar /vnútorné členenie, pozri 2.1/.
2. Sponovo-menné vety /verbonominálne, svjazočno-imennyye predloženijsa/, ktorých základom je vždy predikatívne meno/NP - pod predikatívnym menom rozumieme ľubovoľný tvar hocíjakého slova s výnimkou slovesa v infinitíve, teda NP_{xy} / spojené so sponou /Cop; pod sponou-kopulou-svjazkoj rozumieme jedno slovo alebo spojenie slov, ktorého základom je určitý tvar alebo infinitív syntakticky nesamostatného, sponového slovesa, t.j. VF_{cop} alebo Inf_{cop}. Najčastejšími sú v tejto pozícii v oboch jazykoch tvary sloves "byť - byť" / v ruštine v prézente - nulové tvary, alebo izolované od paradigmy tvary "jeť" a "eť". /Pozri 2.2/ PJ je spojenia Cop + NP_{xy}.
3. Menné vety /nominálne, imennyye predloženijsa/ alebo neslovesné vety, ktoré majú v predikačnom jadre len meno. Ide o také vety, ktoré nemôžu tvoriť paradigmatický rad - prázens, préteritum, futúrum ... - na rozdiel od slovesno-menných viet, v ktorých PJ takýto paradigmatický rad tvorí. /Porovnaj 2.2. a 2.3./ PJ je N /substantívum v niektorom páde/.
4. Citoslovné - interjekcionálne vety /meždometnyje pred-

loženija/ a PJ vyjadreným citoslovcom. Ide o obdobu men-
ných neslovesných viet. /PJ je Interj. Pozri 2.4./

5. Osobitný štruktúrny typ v ruštine tvorí vety s pose-
sívnu predikatívnou konštrukciou, ktorá sa skladá z ge-
nitívu zámena alebo substantíva s predložkou "u" spoje-
ného s tvarmi slovesa "byť" alebo so slovami "jeť",
"net". Typ :

U Petra byla /jeť, buďet, byla by, net, ne bylo/ mašina
/mašiny/. /Pozri 2.5./

Výklad k jednotlivým typom viet v ruštine a sloven-
čine podľa spôsobu vyjadrenia predikačného jadra:

2.1

PJ - V Slovesné /verbálne/ vety

PJ je vyjadrené plnovýznamovým slovesom 1. v urči-
tom tvare /VF/, 2. v infinitíve spojenom s modifikátorom
/Modif+Inf/, 3. infinitíve samostatnom.

2.11

PJ = VF

A. Dvojčlenné vety : VF_{pers} = P /predikát/

Slnko svieti.

Solnce svetit.

Dievča číta básne.

Devuška čítajet sti-
chi.

Matka sa usmiala.

Mat' ulybnulasj.

Idem do kina.

Idu v kino.

Popri zhodnosti vo vyjadrovaní slovesného prísudku
v slovenčine a v ruštine treba upozorniť na niektoré
rozdiely.

Sloveso "byť" v slovenčine funguje ako slovesný
predikát s významom "nachádzať sa" v spojení s adverbia-
mi alebo s predložkovými pádmi, teda ako plnovýznamové

sloveso. Ruské sloveso "byť" hodnotíme tiež v podobných pozíciách ako predikát. Aj vtedy, ak ide o nulový tvar prázdnosti. Ide tu o "nulový predikát". Adverbiá a predložkové pády substatív sú tu obligatornými syntaktickými členmi, komplementami /←C/ a funkciou príslovkového určenia miesta /adverbiale loci/. Porovnaj:

Otec je doma. Otec bol doma. Otec doma. Otec byl doma.
 Deti sú v kine. Deti boli v kine. Deti v kino. Deti by-
li v kino.

V slovenčine v präterite v spojení s infinitívom alebo s predložkovým pádom sa sloveso "byť" používa na vyjadrenia pohybu za účelom činnosti alebo pobytu niekde. V ruštine sa namiesto toho používa častejšie sloveso "chodiť". Porovnaj:

<u>Boli sme</u> sa kúpať.	<u>My chodili</u> kupatsa.
<u>Boli sme</u> na návšteve.	<u>My schočili</u> v gosti.
<u>Boli sme</u> na nákupoch.	<u>My chodili</u> za pokupkami.
Poštár u nás ešte <u>nebol</u> .	Počtaľon ješčo <u>ne prichodil</u> k nam.

V ruštine sa v hovorovej aj v knižnej reči široko používa pasívum reflexívne aj nereflexívne s vyjadrením agensa v inštrumentáli ako výsledok pasívnej transformácie aktívnych základných /bázových/ viet. Porovnaj:

Sapiory postrojili most.	--- Most postrojen sapioremí.
Učonyje issledujut kosmos.	--- Kosmos issledujetsa učo- nymi.
Čechoslovakijsu osvobodila Sovetskaja Armija.	--- Čechoslovakijsa byla o- svožždena Sovetskoj Ar- mijej.
Puškin ubil Dantes.	--- Puškin byl ubit Dantesem.
Rabočijsu strojjet dom.	--- Dom strojitsa rabočimi.

V slovenčine pri reflexívnom pasíve je inštrumentál agensa v obdobných prípadoch neprípustný. Reflexívne pasívum v slovenčine je v týchto prípadoch deagentné: Kozmos sa skúma. - Dom sa stavia.

Niektoré prípady inštrumentálu po reflexívnom pasíve možno hodnotiť nie ako agensový inštrumentál, ale ako inštrumentál instrumenti:

Hmyz prenáša nákazu. --- Nákaza sa prenáša hmyzom.
Choroba sa prenáša dotykom.

Nereflexívne pasívum s inštrumentálom agensa v slovenčine sa používa menej ako v ruštine, najmä v hovorenom prejave. Prednosť sa dáva aktívnym konštrukciám.

Ženisti postavili most.

Sovietska armáda oslobodila
Československo.

Ø

--- Československo bolo o-
slobodené Sovietskou
armádou.

Hmyz prenáša nákazu.

--- Nákaza je prenášaná hmy-
zom. /Ružička/

V uvádzaných prípadoch sa VF - predikát spájal so subjektom vyjadreným nominatívom substantív a zámen /N_n/. Pričom v slovenčine sú častejšie prípady vyjadrenia implicitného subjektu.

V slovenčine aj v ruštine sú možné prípady vyjadrenia subjektu genitívom v spojení s VF v týchto prípadoch a/ N_g partit /genitív partitívny sa spája so slovesami typu:

- pribúda, ubúda, stačí, nestačí, napadlo, nasyvalo sa, vysypalo sa, vysýpa sa, tretí sa;
- pribývajú, ubývajú, chvatit, chvatajet, ne chvatit, ne chvatajet, dostajú, ne dosta-

jot, vypalo, navalilo, namelo a poč./

Vody pribúda v Dunaji.	V Dunaji vody pribývajú.
Síl nestačilo.	Síl ne chvátať /ne dostáva- lo.
Napadlo snehu.	Sneha navalilo / namelo.

b/ N_g negat /genitív negationis/ so záporným: nebolo, ne bylo, nebude, ne budet, a pre prítomný čas negatívne zástupky: niet - nieto, net:

Otca nebolo doma.	Otca doma ne bylo.
Nikoho tam niet.	Tam nikogo net.
Vody nebude.	Vody ne budet.
Autá niet v garáži.	Mašiny v garaže net.

Vety tohoto typu sú typické pre ruštinu.

B. Jednočlenné vety : VF_{impers} - Pz /predikačný základ/:

a/ s neosobnými pôvodnými slovesami s významom prírodných javov:

Svitá. Stmieva sa.	Svetajet. Smerkajetsa.
V noci mrzlo.	Nočju morozilo.

V niektorých prípadoch slovenským jednočlenným vetám s týmto významom zodpovedajú len ruské dvojčlenné vety:

Hrmí. V diaľke zahrmelo.	Grom gremit. Vdali zagremel grom.
	Grom otgremel.
Blýska sa.	Molnija sverkajet.
Prší. Pršalo. Začalo pršať.	Dožd idot. Šol dožd. Pošol dožd. Dožd perestal. Net dožda.
Prestalo pršať. Neprší.	
Začalo sa lieť.	Pošol liveň.

Sneží.	Sneg padajet. aj: Snežit.
Začala sa fujavica.	Načalo vjužit. aj: Načalaš vjuga.

b/ V ruštine sú jednočlenné vety s významom fyzických a psychických stavov a pocitov. V slovenčine im väčšinou zodpovedajú vety dvojčlenné:

Meňa znobit /lichoradiť.	Mám zimnicu. aj: Striaslo ma.
Bolnogo vyrvelo/stošnilo.	Pacient zvracal.
Meňa v boku kolet.	Pichá ma v boku.
Meňa klonilo ko snu.	Driemalo sa mi.

Ale aj opačne:

Oziabs ma na nohy /ruky.	U meňa ruky/nogi ziabnut.
--------------------------	---------------------------

c/ Slovenčina aj ruština majú aj neosobné jednočlenné transformy dvojčlenných viet, ktoré sa využívajú hlavne v hovorovej reči. Agens má v nich tvar inštrumentálu:

Všade voňalo seno / senom.	Vezde senom pachlo.
Zavial/o/ chlad/chladom.	Povejalo chlodom.
Vietor zlomil jablň. -	Jabľoňu slomalo /vetrom/.
Zlomilo nám jablň.	
Polia zaliala voda. - Po-	Pol'a zalilo voďoj.
lia zalialo.	
Cesty zasfúkalo snehom.	Dorogi snegom zamelo.
Koňa mu zabíľ granát.	Lošad' u nego ubilo snarjadom.

Pre ruštinu sú vety s agensom v inštrumentáli typickejšie.

d/ Hovorová ruština tvorí často záporné neosobné reflexívne slovesá typu: ne spitas, ne rabotajetea, ne sidit-se, ne veritea a pod., ktorým v slovenčine zodpovedajú

spojenia s modálnymi neosobnými slovesami: neďá mi, neďá sa mi, nechce sa mi :

Neďá mi spať. Nechce sa Mne ne spísa.
mi spať.

Slovenské neosobné slovesá typu: pracuje sa, spí sa a pod., zodpovedajú ruským tvarom: *rabotajut*, *spiat* alebo infinitívu spojenému s kvalifikujúcim predikatívnyim adverbium. Porovnaj:

Tu sa pracuje.	Zdeš <i>rabotajut</i> .
Tam sa ešte spí.	Tam ješčo <i>spiat</i> .
Teraz sa dobre pracuje.	Tepeř <i>chorošo rabotat</i> .
Tam sa dobre kúpe.	Tam <i>chorošo kupatsa</i> .

2.12

PJ - Modif + Inf

Slovesné predikačné jadro s plnovýznamovým infinitívom spojeným s modifikátorom tvorí zložený slovesný predikát alebo predikačný základ. Modifikátor vyjadruje v PJ jeho predikačné kategórie, zhodu so subjektom, a zároveň sémanticky modifikuje význam celého predikátu, derivuje ho modálne, fázovo alebo aj modálne a fázovo. Modifikátor môže byť slovesný /Modif_{verb}/ alebo slovesno menný /Modif_{verbonom}/.

2.121

PJ - Modif_{verb} + Inf .

2.121.1

PJ - VF_{mod} + Inf

Peter môže odísť.	Piotr możeet ujtí.
-------------------	--------------------

Sem patria modálne slovesá /osobné i neosobné/:

chcieť, hodľať, môcť,	choteť, namerevaťsa, moč,
vedieť, smieť, musieť,	umeť, sumeť, rešiť,
mať, hodľať, rozhodnúť	rešiťsa, mečtať, dumať,
sa, mieniť, dať sa a i.	chočetať, nechočetať a i.

Uvedené zoznamy modálnych sloves nie sú navzájom vždy ekvivalentné. Namiesto slovenských modálnych sloves sa v ruštine často používajú verbonominálne modifikátory /porovnaj 2.122/. Napr.:

Musím už ísť.	Ja dolžen uže idti. Mne nužno ... nado neobchodimo
Nemôže fajčiť.	On ne možet kuriť.
Nesmie ...	Jamu nelza...
To sa dá /nedá/ urobiť.	Eto možno /nelzia/ sdelat'.

V slovenčine niektoré modálne modifikátory môžu vystupovať v infinitíve v želaných vetách:

Môcť sa ešte vrátiť!	Jesli by ja mog /smog/ jaščo vernutesa!
Smieť sa ...	

2.121.2

PJ VF_{fáz} + Inf

Začínam diktovať.	Načínaju diktovať /diktant/.
-------------------	------------------------------

Fázové modifikátory PJ s významom začiatku, pokračovania alebo ukončenia deja tiež nie vždy majú úplné ekvivalenty v oboch jazykoch:

začať, začínať, prestať,	načať, načínať, prodolžať,
prestať, pustiť sa, dať	prodolžit', končit', končať,
sa, počať, chytiť sa a i.	

pustitsja, priņatsja, pere-
stat', brosit', stat' a i.

Ruské sloveso "stat" má fázovo-modálny význam:

Ja ne stanu s nim razgova- Nechcem a nebudem s ním ho-
rivat' vorit'!

Ruskému fázovému "prodolžat" môže v slovenčine zod-
povedať alebo plnovýznamové sloveso "pokračovať" s pred-
ložkovým pádom, alebo adverbium "ďalej" v spojení s infini-
tívom:

Oni prodolžali strelať. Pokračovali v streľbe.
Strielali ďalej.

2.121.3

PJ - VF_{fáz} + Inf_{mod} + Inf
VF_{mod} + Inf_{fáz} + Inf

Peter začal chcieť pracovať. Piotr načal choteť rabotať.
zachotel
Pitru zachotelos'

Nemôžem začať ešte písať. Ja ne mogu ješčo načať pi-
sať.

2.122

PJ - Modif_{verbonom} + Inf

Infinitív plnovýznamového slovesa sa môže v PJ
spájať s verbonominálnymi modifikátormi adjektívnymi,
adverbiálnymi alebo substantívnymi, ktoré majú pri sebe
sponu:

2.122.1

PJ - Adj_{mod} + VF_{cop} + Inf

Som nútený sa vrátiť. Ja vynúžden veruťsa.

V ruštine adjektívne modifikátory majú krátky tvar.
Porovnaj:

povinný, nútený, pripravený obiazan, dolžen, vynúžden,
gotov, nameren, sklonen,
spособen, rad

V slovenčine je inventár adjektívnych modifikátorov obmedzený a zameňa sa verbálnymi. Porovnaj:

My dolžny zakončit rabotu Musíme včas ukončit prácu.
v srok.

obiazany
vynúždeny
namereny

chceme
mienime

2.122.2

PJ - Adv praed_{mod} + VF_{cop} + Inf

Treba sa vrátiť. Nado /bylo/ veruťsa.

V ruštine je inventár predikatívnych modálnych adverbii v PJ oveľa bohatší než v slovenčine, kde sa miesto nich používajú modálne slovesá.

treba, netreba, možno,
nemožno

nado, nužno, neobchodimo,
nadobno, nel'zia, nevozmožno,
pora, dolžno, možno, žal',
ne proč

Porovnaj:

Zdes nel'zia kupat'sa.

Tu sa nesmie kúpať.

Eto nel'zia sdelat'.

To nemožno urobiť
sa nesmie
sa nedá

2.122.3

PJ - N - VF_{cop} - Inf

On master peť.

On ochotník vypiť.

V slovenčine spojenia tohoto druhu sa zväčša zamieňajú inými konštrukciami. V ruštine sa v tejto pozícii /modifikátora/ vyskytujú niektoré substantíva v nominatíve aj v niektorých predložkových pádoch. Porovnaj:

Rád spieva. Je majstrom
v speve.

Rád si vypije.

On ne v silach vynesti eto. Nie je v stave to vytrpieť.
schopný -

Ona masetrice byla splet- Veľmi rada klebetila.
ničať.

On ne durak byl vypit. Rád si vypil

My ne v sostojeniji sosre- Nie sme schopní /v stave/
dotočit'sa. sa sústrediť.

2.13

PJ - Inf

Ty kričať na mňa?!

Ty kričať na meňa?!

A carica chochotať i pleča-
mi požímať.../A.P./

Vstať!

Vstať!

Pospať by /mne/!

Vam by otdochnuť.

Slovenčina má menšie možnosti použitia samostatného infinitívu /ktorý je vždy expresívny/ než ruština. Ruský infinitív v predikatívnom jadre vety je najfrek-

ventovanejší v dialogickej reči. Má význam imperatívny a optatívny. Porovnaj:

Keby som si mohol pospať! Pospať by mne!

Môcť si pospať!

Mali by ste si oddýchnuť. Vam by odđochnuť.

V prísudku dvojčlennej vety infinitív má význam začiatku deja a možno povedať, že ide o elipsu spojenia s fázovým slovesom; porovnaj:

A carica načnet /načala/ chochotať i ...

V tejto štúdií sme podali informáciu len o vyjadrovaní verbálneho PJ /predikačného jadra/ vety v ruštine a slovenčine. Nateraz sme upustili od výkladu ostatných typov viet podľa PJ. Ten mienime publikovať v budúcom zväzku zborníka SAS. Čitateľ môže nájsť informácie o tomto aj v knižnej práci: Sintaksis ruskogo jazyka v sopostavleníi s slovackim, Bratislava 1970, str. 66-223.

**Premeny literatúry
na začiatku XX. storočia
S. ŠMATLÁK**

Generácia z prelomu 19. a 20. storočia býva často označovaná ako "druhá vlna" slovenského literárneho realizmu, pričom sa myslí najmä na vývin v epickej próze. Pre lyrický básnický prejav tejto generácie sa na-proti tomu zaužívalo označenie "slovenská moderna", strieďaná aj so emerovým pomenovaním "básnický symbolizmus". Tieto terminologické odlišnosti naznačujú, že nie je ľahké, ba azda ani možné vystihnúť umelecký charakter celej generácie jediným slohovým označením. Už preto nie, že subjektívny vzťah tejto generácie k tvorbe bezprostredných predchodcov je ideovoumelecky dvojznačný: kontinuálny a diskontinuálny zároveň. A tak pomenovaním "druhá vlna" realizmu má sa naznačiť genetická väzba medzi tvorbou dvoch literárnych generácií, uakutočňujúcich jeden historický "model" literatúry. Vskutku, sotva pochybovať o tom, že napríklad Janko Jesenský z hľadiska formovania svojho umeleckého výrezu za mnohé vďačí Vajanskému, podobne ako Tajovský v tom istom ohľade nadväzuje na štylistickú iniciatívu Martina Kukučína. Mladý Ivan Krasko zase sa otvorene priznával k Hviezdoslavovi ako k svojmu duchovnému vzoru. Pravda, nejde tu len o genetické súvislosti, ale aj o typologickú kon-

*/ Stat' nadväzuje na príspevok Základné črty slovenského realizmu. Studia Academica Slovaca 1, Bratislava 1972, str.255-267.

frontáciu medzi dvoma literárnymi pokoleniami. Lebo ak majú určitý historický model literatúry uskutočniť dve tvorivé generácie, potom tá druhá, mladšia - nechcejúc zostať epigónskou - musí aspoň v jednej podstatnej/štruktúrnej/ zložke "poprieť" realizáciu modelu predchádzajúcej generácie. A vskutku, generácia, vstupujúca do slovenskej literatúry na samom prelome storočí, oslabila a napokon prehodnotilo funkciu idealizačného filtra vo vzťahu literatúry a skutočnosti: to znamená, "poprela" tú ideovú zložku umeleckého zobrazovania, ktorú predchádzajúca generácia pokladala nielen za subjektívne záväznú, ale aj za objektívne motivovanú historickou úlohou dokončiť stavbu "chrámu" národnej literatúry v tom zmysle, aby práve existencia slovenskej literatúry pomohla národnej kultúre získať pečať nepopierateľnosti v konfrontácii s kultúrou cudzou. Touto funkčnou zmenou, ktorá bola zároveň zmenou štruktúrnou, odstránila sa z vývinu slovenskej literatúry práve tá zložka, ktorá v podobe "obrodeneckého" ideologického rezídua významovo podmienovala prvú realizáciu nového slohovohistorického modelu literatúry, ktorá robila slovenský literárny realizmus spočiatku - v porovnaní s realizmom napríklad ruským alebo francúzskym - slohovo "nedôsledným".

Z tohto hľadiska sa preto celkom oprávnené môže tvoriť mladej generácie zo začiatku storočia - predovšetkým v oblasti epickej prózy - javiť "realistickejšou" v tom zmysle, že viditeľne skrátila vzdialenosť medzi významovou štruktúrou literárneho obrazu skutočností a skutočnosťou samou. Prejavuje sa to na prehĺbení spoločensko-kritickej funkcie literatúry, ktorá už prestáva byť limitovaná významovo záväznou hodnotovou hranicou

medzi "národnou" a "nenárodnou" skutočnosťou, pretože tento nový kriticizmus /so zreteľným "protimeštiackym" zahrotením/ je sankcionovaný celkovým presunom hodnotovej opozície medzi kultúrou "vlastnou" a kultúrou "cudzou" z osi horizontálnej /etnickej/ na os vertikálnu /sociálnu/. Až týmto presunom hodnotiacej pozície autora zvonku dovnútra, z celku na detail, otvorila sa cesta k tomu, po čom sa začiatkom storočia volalo: k "modernizácii" slovenskej literatúry, k novému zvýrazneniu reálneho sociologického i psychologického rozmeru literárno-umeleckej tvorby.

Zároveň sa týmto činom uvoľňuje možnosť ďalšieho vývinu slovenského literárneho realizmu ako dobového typu zobrazovania skutočnosti. Musia sa totiž hľadať nové ideové riešenia vzťahu literatúry a skutočnosti, ktoré by funkčne nahradili ideologicky monolitnú koncepciu "národnosti" literatúry, prechádzajúcu zjavnou krízou v konfrontácii s reálnym historickým vývinom samej národnej spoločnosti /s jej prehlbujúcou sa sociálnou diferenciáciou/. Úloha hľadať a formulovať tieto riešenia pripadla mladej literárnej generácii z prelomu storočí, hoci ani niektorí predstavitelia staršej generácie nie sú v tomto procese pasívni. Mohlo by sa to dokumentovať najmä na vývine Hviezdoslavovej lyriky od Steskov, alebo hoci aj na jeho polemickej básni "Nové zvuky počujem..." /1909/, kde síce vyslovuje výhrady voči symbolickej orientácii mladej slovenskej poézie, no kde jeho vlastná definícia "modernosti" básnického vzťahu ku skutočnosti nie je príliš vzdialená od kraskovského riešenia tohto problému: "...áno, sám čo dodáš k veci, svoj úprimný obraz: to je to moderné, lebo - tvoje..." /Preto napokon

Hviezdoslav predsa len akceptuje nový obsah subjektívnej "úprimnosti" v poézii mladého pokolenia./ Dôležité však je uvedomiť si, že mladá literárna generácia hľadá samu seba v rámci toho istého systému kultúrno-typologických opozícií, ktorý bol "zakódovaný" už v literárnej aktivite predchádzajúcej generácie, pričom iba preskupuje jednotlivé zložky tohto systému z hľadiska ich obsahovej a hodnotovej dôležitosti. Preto aj keď staršie umelecké riešenia pocitujú sa ako nedostatočné a nahrádzajú sa novými, zostávajú v literárnom vedomí ako určitá definitívna hodnota a nedochádza k ich otvorenej polemicknej negácii. Stávajú sa bezprostrednou literárnou tradíciou, od ktorej sa možno odrážať, od ktorej možno postúpiť opäť "o krok ďalej". A tak tvorba mladej literárnej generácie na pozadí tejto bezprostrednej tradície stáva sa "reálnejšou", "sociálnejšou" /resp. ľudovejšou/, ale aj analytickejšou a subjektívnejšou /resp. individualistickejšou/, voči svetovému literárnemu kontextu otvorenejšou. Tým všetkým viditeľne mení obraz literatúry, preskupuje jej druhovú štruktúru, otvárajúc možnosti pre vývinové napätie medzi lyrikou a epickou prózou, a - prirodzene - v konečných dôsledkoch nielen rozvíja, ale už aj narúša historickoslohovú "totožnosť" realistického modelu literatúry - čo sa prejavuje aj záujmom, hoci nie príliš vyhraneným, o postrealistické literárne smery a koncepcie, napríklad o naturalizmus a symbolizmus.

Pravda, záujem o naturalizmus zolovského typu ostal u nás zviszaný v podstate s počiatočnou literárnou aktivitou mladého Ladislava Nádašiho /pseudonymy J.Grób, Jégé/ a aj uňho sa manifestoval skôr v rovine teoretickej ako vo sfére umeleckej praxe. /Prítom Nádaši sa od konca

deväťdesiatych rokov na viac ako dve desaťročia literárne odmlčal, a tak osobitosť svojej pozície v predpre-vratovom vývine slovenskej literatúry iba naznačil, no nerozvinul./ Pri sledovaní impulzov z inonárodných literatúr možno konštatovať, že aj generácia z prelomu storočí pokračuje v tradičnej orientácii na ruskú literárnu tvorbu, pričom v popredí pozornosti stoja autori realistického typu /Tolstoj, Čechov, ale už aj Gorkij/, a nie tzv. dekadenti či "modernisti": napríklad Arcybaševov román Sanin nachádza u nás slová vážnych kritických výhrad, konkrétne u Františka Votruba, ktorý bol vedúcou kritickou osobnosťou mladej generácie. Vedľa toho pestuje sa i prekladateľský vzťah k iným slovanským literatúram, napríklad k poľskej /prekladá sa Orzeszkowa, Konopnicka, Przerwa-Tetmajer ako autor "tatranského" tematického okruhu, nie ako "modernista"/ a k ukrajinskej literatúre /predovšetkým Ivan Franko, ale i Stefaňuk - na tento vzťah zámerne upozorňuje Votruba/. Aj tieto skutočnosti potvrdzujú, že literárna tvorba mladej generácie - ak máme na mysli epickú prózu - neopúšťa realistickú základňu umeleckého zobrazovania, naspak, usiluje sa ju využiť a prispôsobiť svojmu "životnému" pocitu i svojmu tvorivému zámeru.

Povedali sme, že mladá literárna generácia z prelomu storočí, zostávajúc verná vývinovej úlohe dotvoriť realistický model v slovenskej literatúre, jednako len na pozadí bezprostrednej domácej tradície už môže, ba zo subjektívneho stanoviska musí meniť optiku umeleckého pohľadu na skutočnosť, t.j. presúvať ťažisko literárnej výpovede z celku na detail, zo sféry "ideálnej" koncepcie na rovinu "reálnej" skúsenosti, z vonkajších "de-

jav" do oblasti vnútorného "diania" /prežívania, vedomie/. Aké konkrétne tvárne dôsledky vyplynuli z tohto významového presunu - možno ho vcelku označiť za psychologické prehĺbenie a subjektívne zvnútornenie realistického pohľadu na skutočnosť - pre novú umeleckú organizáciu literárneho diela?

Pre dovšetkým a najviditeľnejšie sa mení žánrový ideál literatúry. Ak k umeleckým ambíciám prvej realistickej generácie patrilo úsilie stvoriť veľkú sujetovú kompozíciu vo všetkých druhoch literatúry /román v próze, epos v poézii, tragédiu v dráme/, potom mladá generácia od takýchto ambícií akoby zámerne upúšťa a sústreďuje sa na pestovanie výlučne "malých" alebo "nižších" žánrových foriem: v próze sa píše iba novely, poviedky alebo črty; v poézii sa stáva dominantným útvarom jednotlivá lyrická báseň /teda už nie rozsiahly lyrický cyklus, ako je to u Hviezdoslava/ a veršovaná epika /aj to v podobe dejových fragmentov/ vysúva sa na okraj vývinu; v dráme sa pestuje "hra" zo života, a to nielen v podobe sujetovo rozvinutejšieho dramatického konfliktu, ale aj formou jednodejstvovej skratky. Pokiaľ ide o tematické zameralie, ostáva mladá generácia verná programovej realistickej orientácii na súčasnosť, no mení sa alebo aspoň sa významovo modifikuje ideové poňatie tejto tematiky. Tým že sa významové ťažisko literárnej výpovede presunulo z pólu "ideálneho" na pól "reálneho", stala sa totiž ideová interpretácia "súčasného života" vnútorne jednotnejšou, a to bez ohľadu na konkrétne sociálne prostredie, ktorého sa autorský pohľad dotýka: napríklad Timravine novely z "panského" a z "ľudového" prostredia realizujú v počítate rovnakú nielen ideovú interpretáciu skutoč-

nosti, ale aj umeleckú metódu jej zobrazenia. /V oboch týchto častiach svojho diela Timrava uplatňuje ten istý ideový postup, spočívajúci na princípe "ilúzia-dezilúzia-zmierenie s realitou", a ten istý sujetový princíp spočívajúci na rozvíjaní napätia medzi vonkajším dejom a vnútorným prežívaním./ Sama téma, presnejšie povedané spoločenská proveniencia témy prestala byť určujúcou silou z hľadiska ideového postoja ku skutočnosti.

To súvisí s tým, že mladá literárna generácia odstránila, resp. oslabila účinnosť /a ideologickú záväznosť/ národnoochrenného filtra z tohto svojho postoja. Napríklad Janko Jesenský, ktorý ako prozaik svojím prakticky výlučným tematickým záujmom o spoločenské prostredie slovenského mesta /resp. malomesta/ je v tomto čisto vonkajškovom zmysle pokračovateľom Vajanského, stáva sa zároveň najdôslednejším prehodnocovateľom vajanskovského pohľadu na túto sociálnu zložku slovenského života: Jesenského pohľad na ňu je vonkoncom ironický a satirický, pretože nenachádza v nej nič, čo by bolo hodné povýšenia do roviny "ideálu", naopak, presne vidí, ako sa v prízemnej, vyslovene utilitaristickej hodnotovej skladbe slovenského malomeštiackeho prostredia zákonite strácajú životne nenapíňajú čo aj len zárodky "ideálnych" túžob človeka, najmä mladého. Preto nie div, že Jesenského epický obraz slovenského spoločenského života ako by "zľahostajnieval" vo vzťahu k ideovej problematike, ktorá stála v centre Vajanského epiky: k problematike "slovenskosti" tohto života v zmysle národnej idey, ktorá má týmto životom skrz-naokruz prenikať, ním hýbať a aj mravne ho zušľachťovať. Jesenský však k samej ideii národa, či skôr k osudu národa, nebol ľahostajný a dokázal to aj

umelecky, avšak inde, nie v žánri "objektívneho" /epického/ zobrazovania skutočností, ale tam, kde mohol priamo vysloviť svoj osobný postoj, totiž v lyrickej poézii. /No ani tu už táto tematika a problematika nezaujímá dominantné postavenie ako u Hviezdoslava alebo Vajanského/

Z druhej strany zase Jozef Gregor Tajovský, ktorý svojím tematickým záujmom o prostredie slovenskej dediny bol pokračovateľom Kukučína, musel sa stať zároveň prehodnocovateľom kukučínovského pohľadu na ľudovú zložku slovenského života: Tajovského nezaujímalo natoľko "zvykoslovie" dedinského života, napriťahujú ho originálne "charaktery" jeho svojráznych figúr a nevzrušuje ho rozpad "patriarchálnej" spoločenskej skladby dediny ako sociálnej jednotky; on vidí už konkrétne dôsledky tohto nezadržateľného procesu, a preto v ideovo i umelecky najsilnejších svojich prózach priam s dokumentárnou presnosťou a neúprošnosťou modeluje otrávené sociálne osudy, sociálne typy, ktoré už svojou prostou existenciou ohažalávajú a uvedčujú z nefunkčnosti tradičné rozlišovanie medzi "dobrým" a "zlým" v hodnotovej sústave dedinskej society. /Napríklad v próze Maco Mlieč, kde si ani bohatý gazda, ani jeho starý biedny sluha "morálny" aspekt svojho vzťahu vôbec neuvedomujú./ Pritom, pravdaže, ani tento "národne" odiďeologizovaný pohľad Tajovského na "ľud" /za čo sa mu dostalo aj ostrých kritických výčitiek zo strany staršej literárnej generácie/ neznamená, že by sám Tajovský bol býval ľahostajný k osudu národa; no aj on svoju osobnú zainteresovanosť na tomto osude dokazoval inak než cez umelecké "zušľachtovanie" obrazu ľudového života, napríklad praktickou politickou prácou. Aj Tajovský-umelec takto potvrdzuje - hoci nie

tak vyhrotené ako napríklad Jesenský -, že idealizačný filter národnej ideológie už nehral rozhodujúcu rolu pri významovom "kódovaní" umeleckej výpovede o skutočnosti. Pre mladú generáciu stratil totiž tento filter svoju ideovú silu práve pri "realistickej" konfrontácii so samou skutočnosťou. Priam dokumentárne sa táto strata národného ideologického kľúča obnažuje v Timrevinej autobiografickej próze, príznačne nazvanej Skúsenosť /1902/, v rozhovore medzi mladou hrdinkou Marínou Majtánovou /do tejto postavy sa vštýlizovala sama autorka/ a nejakým mladým mužom z Michala /t.j. z Turčianskeho Sv. Martina, teda z vtedajšieho národného centra slovenského/:

"Vy veľký ste národovec?" spýtala sa.

"Divý!"

"Divý! Haha!" Marína tento výraz nepočula použiť na takô. Pozrela na pokojnú bledú tvár a kus, ako sa zdalo, lenivú postavu jeho a zasmieľa sa na ňom.

"A vy, slečna?"

"Ja rada ľuďí jednoducho, pre mňa môžu byť, čo chcú." Tu zišlo jej na um, aká je pani k nej, i dokončí s tajaným vzdorom: "Zvlášť, ako som sa sklamaná, nechcem rozdiel!"

Kritický postoj k spoločenskej skutočnosti "bez rozdielu" nevyplýva teda u týchto mladých autorov z obrany nejakého nadosobného ideálu, ale predovšetkým z konkrétnej osobnej "skúsenosti"; stáva sa neoddeliteľnou súčasťou ich neprenosného "životného pocitu" akéhosi "sklamania" zo skutočnosti, a preto ich kritika tej spoločnosti, v ktorej sa pohybujú, ktorej súčasťou objektívne sú i subjektívne sa ňou cítia byť, berie na seba výraz sebsobranného gesta pred jej banálnou všednosťou alebo

pred jej norálnou a citovou prázdnotou. Toto gesto sa u každého z nich realizuje v individuálne odlišenej umeleckej polohe - napríklad u Jesenského cez výsmešnú karikatúru skutočnosti, u Timravy cez "tajený vzdor" proti nej, u Tajovského cez usvedčujúcu silu sociálneho dokumentu -, no spoločným menovateľom všetkých týchto individualizovaných umeleckých riešení vzťahu ku skutočnosti ostáva nechť k ideologickým hypotézam a dôsledné pridržiavanie sa konkrétnych javov a faktov života. Pred umeleckou syntézou skutočnosti všetci dávajú prednosť jej umeleckej analýze.

A práve na tejto noetickej základni stretajú sa v jednom dobovom celku umelecké úsilia mladej generácie v oblasti epickej prózy s jej umeleckými prejavmi vo sfére lyrickej poézie, hoci na prvý pohľad tu badať aj značnú štýlovú diakrepanciu medzi prózou a poéziou. Je prirodzené, že poézia tejto generácie, sústreďujúca sa predovšetkým na žánrovú oblasť lyriky, stáva sa v porovnaní s básnickou tvorbou Vajanského alebo Hviezdoslava nielen intímnejšou, introvertnejšou, tematicky jednostrannejšou, ale zároveň aj prístupnejšou "modernizácií" výrazových prostriedkov. Opätovne však treba podčiarknuť, že tu nejde o nejaké vonkajškové vyrovnávanie kroku s modernými postrealistickými básnickými smermi, ale o vnútorný vývin poézie, podmienený nevyhnutnosťou hľadať nový umelecký výraz, významovo adekvátny spoločenskej situovanosti i životnému pocitu slovenského básnika na prelome 19. a 20. storočia. Ak práve táto podmienenosť nútila básnika týchto čias odkláňať sa od vyslovovania nadosobných syntetických "programov" k analytickým sondám do ľudského vnútra, k záznamom jeho záhnevov pod

dotykmi s drsnou skutočnosťou, problematizujúcou samotný fakt ľudského individuálneho bytia, potom je pochopiteľné, že ani v oblasti žánrovej formy nemohol tento básnik zostávať verný ideálu extenzívnej "zaokrúhlenosti" či ucelenosti vlastného diela, ale že dával prednosť intenzite zážitku a jeho vyslovenia. Preto mu už nejde o rozvíjanie lyrickej reflexie a básnického opisu v cyklických útvaroch alebo na ploche dlhej básne, ale o okamžité zachytenie a fixovanie unikavej chvíle ľudského bytia a existencie človeka čo aj len niekoľko riadkovým lyrickým "záznamom". Namiesto logického rozčleňovania témy na jednotlivé významové úseky /často za použitia kompozičných postupov z rétoriky - ako to bolo príznačné pre Hviezdoslava/ dáva teraz básnik prednosť tematickej skratke a namiesto mnohostranného významového osvetľovania idey básne /často pomocou perifrastického pomenovacieho postupu/ uchýľuje sa teraz básnik k reči "stajomneného" názneku. Tým sa otvára cesta ku konštituovaniu slovenského variantu básnického symbolizmu, ktorý však vonkoncom nie je iba aplikáciou symbolistickej poetiky ako takej, ale významovo adekvátnym výrazom vonkajšej i vnútornej situácie slovenského básnika zo začiatku 20. storočia. Aj preto mohol už súčasník tohto básnika konštatovať, že slovenský básnický symbolizmus má "zvláštny ráz" - ako to formuloval František Votruba v recenzii Kraskovej zbierky *Nox et solitudo*: "Nie studené hra s obrazmi a pomyslami, s farbami a vôňami, ale prostriedok znázorniť vlastné tušenie, stupne pocitov a postrehov." Pritom je evidentné, že tieto "tušenia", "pocity" a "postrehy" slovenského básnika aj v týchto časoch vyvierali zo života a smerovali k nemu, že zápasili o život a so životom práve tak,

ako to robili obdobné psychické vlastnosti, zúčastňujúce sa na stvárňovaní umeleckého vzťahu ku skutočnosti u súdobného slovenského prozaika /napríklad u Timravy/.

V strede zobrazeného sveta, aký nachádzame v našej literatúre z prelomu storočí, stojí teda človek, ľudské individuum - či už v podobe "hrdinu" lyrického alebo epického. Pravda, je to hrdina odpatetizovaný, v porovnaní s literárnym protagonistom predchádzajúceho obdobia skôr pasívny ako konajúci, skôr úzkostne skúmajúci svoj vzťah ku skutočnosti ako organizujúci jej vývin a premeny, skôr strácajúci svoje životné šťastie ako jeho dobyvateľ - slovom, je to obrez človeka bez milosti vystaveného dravému prúdu času, ktorý "nepozhovie", ktorý ho oberá o všetky životné ilúzie, láme jeho túžby a necháva ho napokon napospas trýznivému pocitu "nahého života". A jednako nemožno povedať, že by z obrazu takéhoto nehrdinského hrdinu našej literatúry z prelomu storočí bol zotretý všetok "sociálny amalgam" /povedané termínom M.Gorkého/, že by sa teda jeho obraz bol stal nejakou programovou manifestáciou ideovomeleckého "individualizmu". Autori mladej generácie si dobre uvedomujú sociálnu podmienenosť práve takejto podoby ľudského individua, pretože sami hlboko prežívajú rozjetrenú sociálnu problematiku svojej doby. Je to doba nielen stupňovaného národného a sociálneho útlaku, ale aj doba zostrujúcich sa rozporov vo vnútri národného spoločenstva, v ktorých sa problematizuje i rozkladá niekdajšia jednotnosť medzi záujmami slovenskej buržoázie a životným zápasom slovenského ľudu. V tomto čase spoločenský život aj u nás zjavne začínajú ovládať pravidlá neľútostného "trhu", vykorisťovania slabšieho, zákony mravného /či skôr

nemravného/ sebeckva. Preto sa v tomto čase komplikujú
 nielen vzájomné vzťahy medzi spoločenskými skupinami,
 problematizujúce koniec koncov aj psychosociálny "šta-
 tút" individua, ale aj pomer medzi literatúrou a spoloč-
 nostou ako celkom. Ak Hviezdoslav, ako jediný z predchá-
 dzajúcej literárnej generácie, reaguje na túto situáciu
 zo začiatku 20. storočia pateticko-tragickým stotožne-
 ním svojho lyrického hrdinu /teda koniec koncov seba sa-
 mého ako básnika/ so symbolom "slovenského Prometeja",
 trpiaceho mukami samoty nielen za svoje "viny", ale pre-
 dovŕetkým za viny "svojích /v cykle Stesky/, je pocho-
 piteľné, že mladá literárna generácia so svojím význama-
 vým gestom nemôže a ani nechce nasledovať Hviezdoslava
 až do takýchto výšok tragického pátosu. Cíti sa byť sama
 príliš pripútaná k "všednosti" života, než aby mohla
 brať na seba "vinu" za hriechy celej spoločnosti. "Mne
 slabé krídla rástli as' len na to,/ by mohli byť z nich
 občas brko vzato,/ keď treba pera - podpísať si lieky
 / na vlastné rany z duše apatieky" - hovorí Ivan Krasko
 v básni, venovanej práve Hviezdoslavovi. A tak nie sym-
 bol Prométes, jedného z Titanov, potrestaného za revoltu
 proti bohom a za to, že im ukradol oheň života a daroval
 ho ľuďom, ale symbol "otroka" stáva sa príznačným pre u-
 melecké pomenovanie spoločenskej väzby človeka v litera-
 túre mladého pokolenia. Pravda, aj tento symbol je ideo-
 vo ambivalentný, významovo dvojznačný: z jednej strany
 vyjadruje objektívnu nemožnosť i subjektívnu neschopnosť
 vymeniť sa zo siete spoločenských i morálnych konvencií
 meštiackeho sveta a konštituovať sa ako slobodný človek
 dobývajúcí svoje ľudské šťastie /napríklad v Jesenského
 novele Otroci z roku 1905/ na druhej strane však vyja-

druje utajenú energiu sociálnej i osobnej revolty, čakajúcej "na ston poplašného zvona", aby mohla vykonať spravodlivú pomstu na "otrožárovi" /Kraskova báseň Otrok z roku 1910/.

Medzi týmito krajnými hranicami, danými pocitom "uväznenosti" v pseudohodnotových konvenciách meštiackeho sveta a pocitom narastania energie revolty proti nim, ustalať sa to, čo sme nazvali psychosociálnym štatútom slovenského spisovateľa z prelomu storočí. Tento štatút vskutku odráža pokročilejšie štádium historického vývinu slovenskej národnej spoločnosti, ktorý práve v tomto období vstupuje do dlhodobej zjavne krízovej fázy. Rozklad "jednotnej" národnej ideológie začína postupovať rýchlejšie a manifestuje sa i navonok viditeľnou, neraz i ostro polemicky formulovanou názorovou a politickou diferenciaciou v rámci slovenskej buržoázie /napätie medzi "hlasistami" a martinským "centrom"/. Okrem toho, práve teraz vstupuje na scénu historicky nový triedny činiteľ v podobe začiatkov organizovaného hnutia slovenskej robotníckej triedy. V tomto prevrstvovaní triednej štruktúry slovenskej spoločnosti vytvárajú sa sociologické podmienky nielen pre vznik literatúry, v ktorej sa exponuje "problematickosť" individuálneho ľudského bytia, ale začína sa črtáť už aj perspektíva ideového prekonávanie tohto stavu tvorbou, vychádzajúcou z antagonistických ideologických pozícií.

Ľadislav Nádaši /ps. J.Grób, Jégé, 1866-1940/, prozaik; do literatúry zasiahol koncom 19. storočia niekoľkými novelami a teoretickou úvahou o Žolovom románe Peniaze

/Slov.pohľady 1891/; ťažisko jeho tvorby však spada do 20. a 30. rokov nášho storočia.

Timrava /vl. menom Božena Slančíková, 1867-1951/, prozaička, autorka niekoľkých desiatok noviel a poviedok.

Janko Jesenský /1874-1945/, básnik a prozaik, literárne činný do konca života.

Jozef Gregor Tajovský /1874-1940/, prozaik a dramatik.

Ivan Krasko /vl. menom Ján Botto, 1876-1958/, básnik, autor dvoch lyrických zbierok Nox et solitudo /1909/ a Verše /1912/.

František Votruba /1880-1953/, literárny kritik, ktorý sám bol autorom kultivovaných lyrických básní /publikovaných zväčša pod pseudonymom Andrej Klas/.

**Medzinárodný kontext
lyrizovanej prózy
J. ŠTEVČEK**

Lyrizovaná próza vo svojom vonkajšom vide pôsobí ako robustné uzenie zdravých typov, priameho postoja k prírode, nefalšovaných citov, etického konania. V skutočnosti za touto vonkajšou podobou presvitá jej podoba vnútorná, vyznačujúca sa práve opačnými vlastnosťami: krehkosťou a subtilnosťou cítenia, melancholickou náladovosťou, únikom zo spoločenského života, pochybnosťami o etickej platnosti činov - a krajným hedonizmom formy. Vonkajšia a vnútorná podoba lyrizovanej prózy nie je pri tom v protiklade, ale vytvára členený celok, vábny svojou nejednoznačnosťou.

Mohlo by sa zdať, že takéto poňatie slovenskej lyrizovanej prózy je dosť subjektívne. Možno subjektívnym i je, ale len v tej miere, pokiaľ má bádateľ právo precítiť objekt svojho skúmania, aby ho mohol vyložiť.

Objektívnym dôvodom naznačeného výkladu lyrizovanej prózy by mohli byť medzi iným i pramene, z ktorých slovenská lyrizovaná próza čerpala, pretvárajúc si ich v zhode so slovenským kultúrnym typom i s prúdením a logikou modernej slovenskej literatúry vôbec. Nasledujúce postrehy budú mať preto dvojitý charakter: subjektívny, vyplývajúci z osobného literárneho vkusu, i vecný, vychádzajúci z objektívneho zistenia literárnych prameňov i analógií.

Vonkajšiu robustnosť a vnútornú krehkosť ako dva doplňujúce sa znaky literárnej postavy sme konštatovali

už v ranej novele Mila Urbana Jašek Kutliak spod Bučinky /porovn. štúdiu Milko U. z knihy Nezbadané prózy/. Autor vidí svojho hrdinu v dvojakom životnom kontexte, prírodnom a spoločensky - ľudskom. V pomere k prírode predstavuje svojho hrdinu ako človeka neobmedzených životných síl, nevyčerpatelnej vitálnosti a žičlivej dobroty. V pomere k ľuďom je zas hrdina novely naivný ako dieťa, bezbranný voči milej i žene, a tak sa nemožno diviť, že práve v tejto, spoločensky-ľudskej afére zauzlí sa jeho život tragicky.

Vypozeroval Urban tieto vlastnosti na svojich prototypoch, alebo i tu, v autorovi tak zdanlivo jednoduším a "jednoduchom" bolo niečo viac než len púha echopnosť /hoci geniálna/ vyvážiť zo života jeho träsť? V rukopise svojich pamätí pripomína Urban svoju záľubu v poézii, a to v poézii symbolického typu, ako ju nachádzame u Ivana Krasku. Urban, ako tu výslovne hovorí, čítal Krasku a pokúšal sa ho i napodobňovať vlastnými poetickými výtvormi - no nedarilo sa. Urban však nepochybne precítil veľmi intenzívne sugestívnu silu slova v Kraskovej poézii, nesúceho, okrem svojho vecného jadra, i ďalšie zložitú významy inej skutočnosti než je skutočnosť reálna, skutočnosti akoby vyššej, všeobecnejšej: skutočnosti symboli. Toto pozadie Urbanovho básnického vkusu by sme mohli pokladať i za niečo náhodné zvlášť vtedy, keď si uvedomíme, že práve Kraskova poézia stelesňovala pre veľkú časť povojnových literátov vzor lyrickej poézie - a tou mierou mohla byť i konvenčnou predstavou poézie vôbec. Lenže... Urbanov záujem o symbolickodekadentný typ Kraskovej poézie môže mať aj hlbšie korene.

V tej istej rukopisej práci spomína Urban aj iné

literárne záujmy a vplyvy: Dostojevského a poľského básnika a prozaika Kazimierza-Przerwu-Tetmajera. Nechajme zatiaľ bokom špecifický vplyv Dostojevského na Urbanovu prozaickú tvorbu a zastavme sa pri poľskom autorovi, zväčša jeho možný dosah. Tetmajer ako literárny typ bol osobnosťou dvojlomnou: na jednej strane prekultivovaný dekadentný básnik zmyselnej erotiky, na strane druhej spodobňovateľ zdravých ľudových typov tatranského okolia /okrem "zdravej" prírodnej lyriky/. "Ve svojich novelách zachytil Tetmajer ľudový život horalaský a jeho sveráznymi typy a postavami, drobnými dramaty i tragediemi, v jejíchž bezprostrednosti hľadal osvieženie z prekultivovanosti a únavy mestánskej spoločnosti" /K.Krejčí, Dejiny polské literatúry, 422/. Zdravosť Tetmajerových typov a typ jeho poviedky by mohol byť označený priam za istý model Urbanových prác. Spomeňme len náhodne prácu Divý valach, zachovávajúcú si v slovenskom preklade Petra Belu Horala aj určitý jazykový pôvab a peľ originálu. O čo v nej ide? Mocný valach z Jurgova, Bronislav Luptovský, zvaný Uhliar, zaľúbi sa beznádejne do dievčata zo Ždiaru, Jagniša. Dievka ho nechce, lebo sa sľúbila inému. Valach pri všetkej svojej vonkajškovej robustnosti ukáže sa ako človek krehký, príliš krehký, aby ho neúspech nezlomil. O moci nad sebou sa chce presvedčiť tak, ako by sa to pri jeho povahe dalo čakať: pustí sa lámať horu - no hora sa ukázala mocnejšou. Valach zomiera z vysilenia, so slovami: "Hej! Čo ma premohlo? Len dvoje: dievka a les!..." Toľko k téme a k deju. Je tu však ešte jadrný jazykový výraz, stručný dialóg, taký charakteristický i pre Urbana. Napr.: - Jagniš, riekol, - nechceš ma? /Nie!/- Nuž, a prečo?/- Lebo sa mi nevidíš." Alebo: "-Môžem si k te-

be sadnúť? / - Len tak, žeby som ťa nevidela./ Či ma už tak nemôžeš zniesť? / - Nemôžem!". A podobne.

Ak si v tejto súvislosti spomenieme na Urbanovho Jaška Kutliaka spod Bučinky, pochopíme, že tento jednoduchý model mohol na Urbana zapôsobiť, hoci, na druhej strane, práve tento základ ukazuje, ako ďaleko zašiel Urban vyznačenou cestou. Tetmajer je lyrik, ale jeho próza je strohá. Urban nebol básnikom, no jeho prozaická tvorba je plná poézie, vypĺňajúcej Tetmajerov prozaický model takým hlbokým, naivným i lyrickým pátosom, že tu nemožno nehovoriť o prepoďstatnení, o "trasfúzii".

"Translácia", prenesenie modelu do iného kultúrneho prostredia je tu naozaj len vonkajším impulzom. Vonkajším impulzom vneseným do psychiky nie už vzdelaného a prekultivovaného krakovského literáta a dekadentného básnika, ale zdravého, duševne naozaj robustného chlapca z Oravy, vychovaného v horách, medzi hájovňou, stromami a zvermi, v prírodnom prostredí, v slabom dotyku mesta, obklúčenom hrejivou, hoci možno aj nedostatočnou láskou matky /reprodukuje tu Urbanov sebaportrét zo Zelenej krvi/. Keď sa do Urbanovej novely o divom Jaškovi začítame hlbšie, pochopíme i to, že vnútornou fóliou epických, "robustných" pasáží je skrytá citová naivnosť, precitlivosť hrdinu, schopnosť veľkej, zničujúcej vášne...

Urbanova próza pri všetkej jednoliatosti, ktorá mohla vyplývať len z výraznej a nenalomenej osobnosti, má svoj druhý, vnútorný, skrytý pól jemnosti, druhé ťažisko, prejavujúce sa v tom, že i najodvážnejší hrdinovia /ako Adam Hlavej, Labuša, Mičina a iní/ sú v rozhodujúcej situácii náchylní zvoliť si skôr alternatívu dobra a vzdať sa napr. pomsty a ďalej v tom, že pozadím ich ro-

bustnosti je chvejivá plocha citu, na ktorej tým ostrejšie vyniká rozhraničovacia čiara epickej línie.

Ale neradi by sme sa ešte vzdialili z kultúrnej sféry Wladej Polsky, poľského modernizmu z konca minulého a zo začiatku nášho storočia. Znalec poľskej literatúry, ktorého dielo sme citovali v tejto súvislosti napr. hovorí: "... vyňovení postavy silného jedinca proti davu i odpor ke spokojenému kvietizmu ukazujú ešte k Nietzschemu a k dekadenci" /str.432/. Nietzsche so svojím estetickým ideálom silného jednotlivca a činu bez etických zábran, bol v pozadí celej európskej dekadencie, k čomu nepochybne prispela aj naliehavá a sugestívna jazyková forma, i predstava Zarathustru, východného mudrca, predstavená u Nietzscheho aj so značnou dávkou lyrickéj emfázy. Nietzscheovské pozadie európskej dekadencie, tento umelý kvet vitalizmu vyrastený z jej parenišťa, zasiahol slovenskú lyrizovanú prózu na miesta možno najmenej očakávanom.

Nietzscheho "kniha pre všetkých a pre nikoho" tak pravil Zarathustra, vyšla u nás, ako je známa, roku 1925, v krásnom básnickom preklade Otakara Fischera. Čosi zo štetca tohto majstra vitalistickej dekadencie odfrklo, aby sme parafrázovali Krčméryho, i do básnickej palety Ľuda Ondrejova, zvlášť do jeho diela Martin Nociar Jakubovie z roku 1932. Zvláštna je spojitosť Nietzscheho filozofického /skôr básnického než filozofického/ horlenia so slovenským kultúrnym prostredím. Ondrejov Martin je pútnik svetom, ktorý sa utahuje na Horu veľkých vidín, aby mohol preniesť rozpory sveta v seba samom, v uzavretí a v samote; práve tak ako Zarathustra v kázaní o Dobrovoľnom žobrákovi. Lenže... rozdiel medzi Nietzscheho Ze-

rathuistrom a Martin Nociarom Jakubovie je možno ešte väčšší a závažnejší než napr. medzi vitalistickými prejavmi poľského dekadenta a prózami Mila Urbana. Ondrejov Martin je pútnikom medzi úskaliami dvadsiateho storočia, ba celkom konkrétne, je prorokom sociálnej premeny a vodcom vzbury robotníkov /baníkov/ proti kapitalistickej moci. Pravda, po vitalistickom začiatku Martin kvietisticky stroskotáva, zmieruje sa so skutočnosťou, nachádza útechu v prírode, v zelenom skoroceli, matke atď. Dekadentnosymbolistické je ladenie básnických partíí tohto "eposu", čo len znovu a výrazne evokuje celkové ovzdušie lyriky z konca storočia. Ondrejov mal hlboký zmysel pre typ takejto lyriky, o čom svedčí jeho veľký záujem o poéziu Andreja Aďyho - a koniec-koncov i časť jeho vlastnej lyrickej tvorby.

Aj Ondrejov má svoj vitálny protiklad hedonistického kvietizmu vo svojich detských hrdinoch a naďovšetko v Jergušovi Lapinovi. No i v Jergušovi Lapinovi, ako v románe, je popri zbojníckej motivácii epického činu určité stopa melanchólie, odovzdávania sa, smútku, osamelosti, hoci vždy napokon prekonanej, premoženej. Orľukou, cez vitálneho a robustného epického hrdinu zanáša sa do poľa modernej slovenskej prózy ovzdušie básnickej dekadencie a symbolizmu, hoci už pretvorené...

Ale poďme po tejto stope ešte ďalej! Švantnerova novela Prvý sneh, ktorú sme hypoteticky datovali k prvej polovici tridsiatych rokov, teda nie príliš ďaleko od vzniku Martina Nociara Jakubovie, je už na prvý pohľad také zvláštna a neočakávaná, že skoro nechtiac musíme hľadať literárne jej analógie, prípadne i vzory. Popis hladu, jeho faziológie, jeho halucinácií, ba jeho mysti-

ky, vzbury proti bohu, proti prírode, popis zmyselnej a súčasne mystickej lásky k neznámej žene.. to všetko je obsahom Švantnerovej rozsiahlej prózy. Nemožno si v tejto súvislosti nespomenúť na Hamsuna a na jeho román Hlad. Aj tu ide o novinára-literáta hľadajúceho obživu, ba kus chleba, fatálne neúspešného, hoci nadaného, aj tu ide o mystiku hladu neúprosne sa vracajúceho. Švantner je vo svojej skladbe dôslednejší: kým sa Hamsunov hrdina morálne a fyzicky zachraňuje útekom z ošklivosti a pustoty Christiánie, Švantnerov romantický hrdina sa obracia proti bohu v sérii otázok bez odpovedí, obviňujúc všetko, i svoje zrodenie. Hamsun je vecnejší, trizvejší, Švantner halucinačný, vášnivejší. Sujetová zhoda medzi oboma skladbami je nesporná, hoci Švantner ešte prekonáva fyziologizmus i exaltáciu svojho majstra.

Je známe, že Hamsun vo svojej mladosti prešiel trpkými životnými skúsenosťami, no v jeho postoji k svetu bolo i kus literárnej sugescie z Nietzscheho /osamotenosť, hrdosť, mlčanlivosť a "opovrhovanie" ľuďmi/. U Švantnera jej nebať, čo však v danej súvislosti nie je natoľko dôležité. Švantner našiel u Hamsuna spôsob, ako vyjadriť svoju skúsenosť, najmä vnútornú, duševnú skúsenosť..

V básnickej náladovosti zašiel omnoho ďalej než Milo Urban i Ľudo Ondrejov, preto aj jej prvá epická objektivizácia musela niesť znaky mocnej lyrickej inšpirácie! Preto Švantner hľadal nejaký ďalší model, v ktorom by bolo možné epicky sklenúť to, čo chcel vyjadriť, to jest predovšetkým stavu afektu a krajného citového rozdráždenia. Prišiel mu vhod predovšetkým Gionov príklad, prenesený k nám D.Chrobákom.

Isté je, že Gionova próza *Člověk z hor* /ako vyšla v českom preklade/, adaptovaná v Chrobáčkovej novele *Kamarát Jašek*, zostala u Švantnera menej viditeľná preto, že vonkajší námet novely *Šabla*, motivickej to obdoby *Kamaráta Jaška*, prekryl vlastným "extatickým" videním, vlastným fyziologizmom, fantastickou - i majstrovským podsunutím zložitých nálad očividne jednoduchým epickým subjektom. V podstate však aj Gionov "vpád" do slovenskej prózy neznačí nič zásadne obsahovo nové: aj tu ide o model jednoduchého človeka, nesúceho zložité nálady. Rozdiel je len v stupni a charaktere tohto vnútorného protikladu. Gionov "jednoduchý" človek je nie schopný sebareflexie, zato jeho priame reakcie na svet sú čisté, čisté zmyslovo i eticky, sú teda krásne a dobré. Preto sujetový konflikt u Gionu môže mať len dvojakú podobu: alebo je to bok s tajomnými démonmi v prírode /a teda s čímśi nečistým/, alebo boj s ľudským zlom. Tak je postavená jeho novela *Un de Baumugnes*. Téma boja o lásku, o vnútornú čistotu poznačila ostatne ďalšie diela slovenskej prózy, napr. aj *Tri gaštanové kone* /protiklad krásneho - ošklivého, zlého - dobrého/, a v zásade aj Chrobáčkova novela *Drak sa vracia* /osamelosť hrdinu v boji proti všetkým, boj o dcero/.

Na tejto ceste narazili slovenskí prozaici aj na "báseňku desu" Ch.F.Ramuza a z nich najmä Švantner, pretože dva základné póly Ramuzových románov, démonická hrôza človeka a prírody v spore s ľudskou dôverou, láskou a súnaležitosťou, vyhovovali najviac Švantnerovmu sklonu ku generálnemu *claireobscur*.

A tak vidíme, že "jednoduchý človek" ako prozaický typ nemal len zložité citové, svetonázorové a literárne

pozadie, ale priam demonštroval zložitosť umeleckých postojov ku skutočnosti podľa nepriamej úmery: čím elementárnejšia téma, tým zložitejšia problematika.

Vrcholom v tomto ohľade je *Nevesta hôľ*, v ktorej mýtus, elementárna epická forma, je naplnený najzložitejším obsahom, vyváženým z rafinovaných zmyslových a pocitových zážitkov moderného intelektuála. Literárno-historické žriedlo symbolizmu, ba literárnej dekadencie, zložito prefiltrované mnohými vplyvmi a vplyvmi týchto vplyvov, ustálilo sa tu v podobe horskej studničky folklóru. Lenže tento prameň nesie v sebe všetky chute spodných vrstiev, ktorými studnička vyvrela.

Ak je to tak, nie je slovenská lyrizovaná próza len čímsi partikulárnym, čo nemôže zaujímať napr. tie kultúroliterárne komplexy, v ktorých, hoci inou cestou, preliala sa vlna dekadencie do expresionistického vitalizmu a cezeň ďalej do vitalizmu folklórneho primitivistického typu? Empirickým dôkazom skutočnosti, že lyrizovaná próza, pramienok k pramienku, postupne nabrala chuť a vôňu slovenského prostredia, je záujem o slovenskú prózu tohto typu v zahraničných literatúrach. Spomeniem len ako pars pro toto jej preklady do ruštiny: Víťazný pád, Jozef Mak, Drak sa vracia, Tri gaštanové kone, Život bez konca, Čierne a biele kruhy /pripravované/, Šikulo ve novely. Lyrizovaná próza je prekladaná i do poľštiny, slovinčiny, nemčiny, maďarčiny, rumunčiny. Záujem o ňu nesvedčí len o istom renomé, ale aj o niečom hlbšom: že je sama osebe vyhraneným literárnokultúrnym typom, schopným dať viac než pôvodne prijal. V čom sú teda jej hodnoty? V tom, že literárne, citové a svetonázorové pozadie, o ktorom sme práve hovorili, je v nej dokonale

skryté a preformované? To by bolo pravdepodobne málo. Domnievam sa, že slovenská lyrizovaná próza pôsobí práve tým, čím je, to jest jednotou folklórne-elementárneho a intelektuálneho prvku. Táto jednota, zdanlivo taká nesúrodá a fragilná je schopná strhnúť primárnymi etickými a zmyslovými reakciami postáv, ako aj koherentnou epickou formou, zakotvenou v ľudovom rozprávačstve, či v jeho štylizovanej podobe. To znamená, že je schopná uspokojiť i najhlbšie intelektuálne nároky určitého typu, rovnako i nároky vkusové. Ostatne, takto sa lyrizovaná próza vníma aj v našom kultúrnom prostredí, prípadne v príbuznom českom. Jej literárna proveniencia je len pozadím, podvedome registrovaným, kým v jej popredí je kultúrna skúsenosť slovenských autorov: lebo to je práve charakteristické pre moderného slovenského spisovateľa, že si osvojil i rafinované výsledky európskej literatúry, ale dokázal ich premeniť natolko, že im vtlačil svojský znak vnímania života v ešte pôvodnej, nenarušenej jednote.

V súvislosti s Urbanom sme spomenuli i meno Dostojevského. Urban vo svojich Pamätiach II. priamo hovorí o pokuse napodobniť ruského autora v poviedkach z mestského prostredia. Tie sa autorovi, ako sám dosvedčuje, veľmi nevydarili. Ale je čosi z Dostojevského v Urbanových novelách dedinských, napr. už v psychoanalytickej Starobe, prípadne v analýze zločinu a jeho neznesiteľnej tiaže v novele Za vyšným mlynom. Po Urbanovi spomína Dostojevského už len Margita Figuli a to ako literárny motív. Podobne Švantner v novele List, pravda v súvisi s celou ruskou klasickou literatúrou. To je príznačné. Ruská literatúra nechápala sa v modernej slovenskej próze ako

niečo, čo má pôsobiť literárne, ale ako vnútorné oslobodenie, ako ľudský príklad. Možno však práve takéto poňatie ukázalo sa nakoniec ako literárne veľmi účinné. Knut Hamsun v románe *Mysteria* nepochybne vychádzal zo Zločinu a trestu, ba možno povedať, že *Mysteria* sú severským variantom geniálnej knihy ruského prozaika. Švantnera zasiahol Hamsun predovšetkým vari touto "severskosťou", mĺkvým, ale vášnivým prežitím života. No Švantner, kdesi na vývinovom vrchole slovenskej lyrizovanej prózy vycítil, že obroda literatúry je možné len cez ľudský aspekt, cez etos, hoci práve etos spomínanej novely je ešte dosť vitalistický /obrozenie človeka čistou vášňou a rudimentárnym postojom k svetu/. Vplyv ruskej literatúry na organizmus lyrizovanej prózy musel prísť logicky po jednom z vývinových zdvihov a spádov lyrickej vlny, po ktorej sa tým zreteľnejšie pociťovala túžba po obrode a premene z hĺbín ľudskosti. Predstava živeleného človeka, schopného zmeniť sa na "bes", ale byť i stelesnením čistoty, to je cesta, ktorou sa slovenská lyrizovaná próza dala v období po druhej svetovej vojne a nezišla z nej v podstate dodnes.

**Zo slovenskej
dialektológie**

J. ŠTOLC

V svojej prednáške pokúsím sa nakrátko načrtnúť obraz o spoločenských okolnostiach, v ktorých sa formoval slovenský jazyk vo svojich nárečiach a potom poukázať v niekoľkých príkladoch na to, ako sa ako celok vyvíja medzi ostatnými slovanskými jazykmi. Keďže tu ide o prednášku, môj referát bude nevyhnutne stručný a z bohatej problematiky a obsiahleho materiálu pospomínam len veci, ktoré sa mi vidia najcharakteristickejšie.

Slovenské nárečia sú odvekým dorozumievacím prostriedkom slovenského ľudu v jeho každodennom pracovnom procese a v spoločenskom živote. V nárečiach vidíme priame pokračovanie jazyka veľkomoravských Slovienov. História nás poučuje, že po zániku Veľkomoravskej ríše jej slovenské obyvateľstvo na území v severnej časti Dunajskej kotliny, teda na dnešnom Slovensku, zostalo v svojej domovine a rozvíjalo svoje schopnosti v spolupráci s novými ľuďmi, ktorí prišli v neskorších storočiach do jeho susedstva, resp. do jeho prostredia. V 10. storočí boli to Uhri a ďalšie im príbuzné kmene /Mažari, Polovci, Sikuli, Levári, neskoršie Kumáni/. V 13. storočí po tatárskom vpáde Nemci pozakladali mestá a obdarení výsadami a slobodami rozvinuli obchod, remeslá, banský priemysel atď. V tom čase a neskoršie šíri sa z východných Karpát valešský živel, ktorý hospodársky sproduktívňuje hornaté kraje, rozvíja pastierstvo, chov rôzneho statku a najmä oviec. Okrem toho sa Valasi uplat-

ňujú v banskom priemysle a v obchodnom ruchu ako baníci, uhliari, vápenkári, furmani atď. Migrácia obyvateľstva tohto typu trvala niekoľko storočí a zastavila sa až v 18. - 19. storočí. Nemalý význam pre vrstvenie obyvateľstva malo turecké ovládnutie Dunajskej kotliny v 16. a 17. storočí. Mnoho obyvateľov z rovinnatých južných krajov hľadalo útulok pred Turkami v slovenských hornatých krajocho. Boli to zväčša príslušníci vyšších vrstiev, šľachty, zemienstva a mešťanov. To malo vplyv na národnostné zloženie obyvateľov najmä v mestách.

To je veľmi zbežný obraz o osídlení Slovenska. Základným elementom však nikdy neprestali byť potomkovia Slovienov, t.j. dnešní Slováci. Slovenská šľachta po zániku Veľkomoravskej ríše zachovala si zväčša svoje dedičné práva a majetky a držala vo svojej závislosti aj poddaný ľud. Nemci boli pokladaní za hostí a ako mešťania mali osobitné práva a slobody. Podobne aj Valasi sa spravovali valašským právom a neboli poddaní žiadnemu zemepánovi, mohli sa slobodne sťahovať a pod. To sú spoločenské danosti, v ktorých sa rozvíjal slovenský jazyk vo svojich nárečiach v stredoveku.

Mnohí sa pozastavujú nad tým, že slovenský jazyk s ohľadom na jeho malú zemepianú rozsiahlosť je nadmieru pestré diferencovaný. Ba niektorí pochybovali vôbec o jeho jednote. Vysvetlením tejto diferencovanosti, nárečovej rozdrobenosti slovenského jazyka sú práve spomenuté migračné pohyby, kolonizácia a s tým súvisiace miešanie obyvateľstva rôzneho pôvodu, rôznych jazykov a nárečí, rôzneho zamestnania, spoločenského postavenia a pod. Niekoľkostoročné prevrstvovanie štruktúry obyvateľstva má odraz v celkovom psychickom, kultúrnom, a teda i jazy-

kovom charaktere. Symbióza ľudí odlišných kultúr, psychiky atď. otvára cestu vzájomného preberania rozmanitých prvkov hmotnej i spoločenskej kultúry z jednej spoločenskej vrstvy do druhej. V slovenských pomeroch možno dobre študovať tieto procesy. Na druhej strane v takomto prostredí sa uvoľňujú zväzky s celkami, ktoré si predtým boli navzájom veľmi blízke. Nastáva spoločenský proces dezintegrácie so zreteľom na pôvodný celok, z ktorého časť sa trvale odlúčila a dostala sa do trvalého styku s iným celkom, s ktorým postupne splýva a vytvára novú integrovanú jednotku spoločensky i jazykovo. Samozrejme, že dezintegračný a integračný proces nie je obmedzený len na jazykovú oblasť, ale postupuje paralelne popri dezintegrácii a integrácii v oblasti hmotnej i duchovnej kultúry. Jazykový proces je síce len časť celkového asimilačného procesu, ale dôležitý je práve v tom, že jeho dokončením sa mení aj pocit spolupatričnosti do novej spoločnosti, čiže národné povedomie. Tak sa stali z Polovcov, Levárov, Sikulov, Pečenehov a iných Uhrov, z Nemcov a z karpatských Valachov Slováci. Asimilačný proces postupoval smerom k domácomu slovenskému živlu, ktorý tu bol pred všetkými ostatnými, bol teda pôvodný, autochtónny. Podrobnou analýzou sa dá zistiť, ako tento proces asimilácie prebiehal, ktoré okolnosti ho urýchlili a ktoré spomaľovali. Skutočnosť je taká, že neexistuje prípad, že by sa kompaktné slovenské osady bola ponemčila, popoľštila, poukrajiničila alebo napokon pomadžarčila. V dedinách na južnom slovensko-madžarskom pomezí sa Slováci pomadžarčovali až neskoro v 19. storočí, keď pomadžarčovanie nemažarských národností sa stalo programom štátnej politiky, ktorý sa uskutočňoval veľmi dô-

sledne a značne tvrdo aj mocenskými zásahmi.

Domáci slovenský živel prevzal od príchodiacich kolonistov mnoho rozmanitých prvkov hmotnej i duchovnej kultúry a mnoho najmä lexikálnych prvkov v tých úsekoch života a činnosti, ktoré domáce obyvateľstvo predtým nepoznalo. A tak nemeckého pôvodu je v značnej miere remeselnícka terminológia, od Valachov pochádza pastierska a salašnícka terminológia, od Maďarov na južnom slovensko-maďarskom jazykovom pomedzí sa prevzalo hodne slov z bežného hovorového jazyka. Cudzorodé prvky sa v slovenskom prostredí adaptovali podľa zvukového systému a substituovali sa domácimi fonémami; napr. za maďarské úzke é, ó je ej, oy /šeitalovac, hajou, hordou/. S otázkami adaptácie nemeckých a maďarských slov v slovenčine sa ešte nikto nezaoberal sústavne. Bola by to záslužná a objavná robota. Odhalilo by sa všetko, čo sa pri preberaní slov z jazyka do jazyka alebo z nárečia do nárečia deje v rovine fonologickej, morfolologickej, sémantickej a napokon aj syntaktickej a frazeologickej. Slovenské jazykové prostredie poskytuje mnoho materiálu historického i materiálu zo živých nárečí.

Územná diferencovanosť nárečí nie je náhodná vec. Závisí od mnohých okolností spoločensko-kultúrnych, materiálnych, historických a iných, ktoré ťažko špecifikovať v platnosti pre celé územie národného jazyka. V každej oblasti jazyka a v každom kúte nárečia boli tieto okolnosti iné a iné. Musíme sa zatiaľ uspokojiť s konštatovaním, že na rôznych oblastiach jazyka ten istý jav má odlišné formy. Napríklad číslovka päť má formy päť - peť/c-peť/c - pej/c/t.j. rôzne reflexy za pal. nosové

q/; nom. pl. subet. brat má formy bratja /-a,-ca/ - bratoye /odlišná flektívna prípona/; moch - mach - mech /má odlišné reflexy za pal.7/; nom.sg.neutr. znamenje /-é,-e-i/- znamenja /-a/ /má odlišnú príponu/; nom.sg. adj. dobré /-e/ - dobruo /-ó,-o/ /má odlišnú flektívnu príponu/; 1.sg.préz. idem - idu /má odlišnú flektívnu príponu/; 3.pl.préz. oni sú /su/ - oni sa /má odlišný celý tvar/; z rozdielov lexikálnych aspoň jeden prípad: egreš/agreš, jagriš /-pôlka-muchienza/muhinga/- mochnáški - mašinky - kosmetki /-čki/ - bravički - bicki atď.; lexikálne je veľmi diferencovaný názov zemiakov: zemia - ki - krompele, grumbír, krumple - grule - bandurki - švábka - erdeple atď. Diferencovaných prípadov je veľké množstvo vo fonetike, flexii, tvorení slov, syntaxi a v lexike. .

Keby sme chceli jednotlivé odlišné prípady navzájom porovnávať a premietli niekoľko na mapách zakreslených situácií na jednu plochu, zistili by sme, že hranice jednotlivých odlišných foriem sa nekryjú, ale že sa veľmi často rozchádzajú a navzájom sa nepravidelne križujú. Keby sme takýmto spôsobom presvietili všetky mapy nášho jazykového atlasu, dostali by sme veľmi hustú sieť čiar. Celé územie by sa javilo ako skoro súvislá čierna plocha. Z hľadiska interného takýto obraz neposkytuje žiadnu inštruktívnu informáciu. Ale aj takýto obraz má cenu, a to z pohľadu na vzťah slovenského jazykového komplexu k susedným, najmä slovenským, ale aj neslovenským jazykom. V mnohých prípadoch zo slovenského neprehľadného klobka vybiehajú jednotlivito alebo vo zväzkoch čiary mimo slovenského jazykového územia na teritórium susedných jazykov. Tieto čiary orientujú slovenský jazyk

ako celok alebo jeho časť raz na východ, raz na sever, raz na západ, raz na juh a veľmi lapidárne naznačujú vzťah príslušných slovenských javov k susedným jazykom.

Ukážme si to na niekoľkých konkrétnych prípadoch.

1. V celej slovenčine za psl. skupiny *tort, *tolt s akútovou intonáciou je trät, tlat: vrana, blato, slama atď., sch. vrèna, blàto, slàma /krátke a s klesavou intonáciou/, pol'. vrona, błoto, słoma, rus. vorona, boloto, soloma. Slovenčina ako celok patrí spolu s češtinou k juhoslovanskému typu. Ale medzi češtinou a slovenčinou je dôležitý rozdiel v tom, že v češtine v týchto prípadoch je dlhé á: vrána, kráva, bláto, sláma a pod. Teda slovenské prípady s krátkym -a- stoja bližšie k juhoslovanskému typu ako české prípady s dlhým -á-.

2. V celom slovenskom jazyku neobstoja na začiatku slova zoskupenie sonór r, l, m, n spoluhláska; odstraňuje sa metatézou spoluhlások: strsl. hmla, vsl. molha; hiátovou spoluhláskou: strsl. hrdza /*r7dja > -rdza/; predsunutím samohlásky: ortuť /r7tut-, východoslovenské ardza, omša/; vkladným vokálom: lehota, luhať /l6gota, l7gati/, revať /r6vati, čes. řvát/, ruvať /r7vati, čes. rvát/; rasca /r7dtja, rudý/, zachovaním jerového reflexu v celej paradigme: lev-leva /l6v7, l6va/, rev-revu, mach-machu alebo moch-mochu atď. Podobne je v juhoslovanských jazykoch. V iných slovanských jazykoch je stav ako v češtine. Zoskupenie sonóra + šumová spoluhláska na začiatku slova zostáva bez zmeny.

3. Za *ořt-, *ořt- na začiatku slova s intonáciou cirkumflexovou v stredoslovenských nárečiach je rat-, let-: rásť-, raštiem, rakita, vleňi, laket, rázvora atď.,

teda tak, ako je to v juhoslovanských jazykoch. Preto sa tento jav všeobecne uznáva ako juhoslavizmus v strednej slovenčine. V západoslovanských a východoslovanských nárečiach je typ rot-, lot-, rostnem, rošnem, rokita, rozvora, vloňi, loket/c, teda ako v češtine, poľštine a východoslovanských jazykoch.

4. V slovenskom jazyku ako celku v zoskupení spoluhláska r, l, m, n na konci slova a na konci morfémy je vkladná samohláska: viator/veter, Feter i Pjeter, mohol/mohel, osem, sedem, meter, liter, strieborní/streberní, veterní atď. Týmto sa slovenčina ako celok odlišuje od svojich západných, severných i východných susedov. Taká kombinátorná zákonitosť ako v slovenčine je v juhoslovanských jazykoch.

5. Zmena g na h zaraďuje slovenčinu do stredného pásu slovanských jazykov /ukrajinčina, bieloruština, slovenčina, čeština, hor.lužická arbčina/.

K tomu treba pripomenúť, že v slovenčine predsa existuje fonéma g, pretože spoluhlásky k - g tvoria znelostnú dvojicu, ktorá sa záväzne a pravidelne uplatňuje v neutralizačnom postavení ako ostatné páry znelých spoluhlások: šag, ja viem, oblog, má rozbití atď. To je originálne od ostatných slovanských jazykov, v ktorých nastala zmena g na h, odlišná črta slovenčiny.

6. Existencia jediného r /za r, r'/ je smerom na západ /s dvojicou r - r'/, na sever /s r - rz/, na východ /s r - r'/ charakteristický znak slovenčiny ako celku a orientuje ju na juh.

7. Forma nom.sg. typu zbožia, žitia, znamenja je len v stredoslovanských nárečiach. Tento typu forma je

v ukrajinských nárečiach na severovýchodnom Slovensku a v ukrajinských nárečiach všeobecne. V západných a východných nárečiach je forma na -e, príp. na -í, -i.

8. V inštr.sg.subst.fem. je v západoslovenských nárečiach forma na -ú, -u, vo východoslovenských nárečiach forma na -u, v stredoslovenských nárečiach forma na -ou: so ženou, so mnou. Forma na -ou je v ukrajinských nárečiach. Stredoslovenské -ou nepochybne súvisí s ukrajinským -ou. V češtine je síce -ou: se ženou, se mnou, ale toto -ou je zo staršieho -ú celkom náležitým pochodom, ktorý sa uplatňuje generálne vo všetkých prípadoch /kout < kút <? kot?, idou < idú < idēt? atď.

9. V 1.os. sg.préz. je v celej slovenčine forma na -m: buďem, kupujem, teda ako v južných slovenských jazykoch. Zakončenie na -u budu, kupuju je v sev.časti Záhoria na okolí Skalice, v sev.kúte Šariša a v Zemplíne. Forma na -m je zas v goralských nárečiach v sev.Spiši a na Orave a v južnom Poľsku. V ostatných slovanských jazykoch je forma na -u, okrem poľštiny s formou na -ę.

10. V 1.os.pl.préz. je skoro všade forma na -me: robíme, budeme. V juž.stredoslovenských nárečiach v Hontke, Novohrade, Gemeri je forma na -mo: robímo, budemo. Tak je aj v okrese Sobrance na východnom Slovensku /Koromľa/. Vykládalo sa to ako juhoslavizmus. Ale kedysi v týchto nárečiach po labiálach p, b, m, v každej -y sa zmenilo na -o; po iných spoluhláskach na e: rebo/gen.sg. ryby/, žene /gen. a nom. pl. ženy/, iřemo /<-my, l.pl. ideme/. Miestami na Kysuciach a na východnom Slovensku v 1. os.pl. je forma na -ma: idzema, budzema, volama. - Pripomenúť ešte treba, že forma na -mo je okrem juho-

slovenskej aj v ukrajinskej oblasti.

11. V 3. os. pl. préz. v západoslov.nárečiach je forma na sú, su, vo východoslovenských nárečiach forma su. Stredoslovenská forma sa sa vykladá ako juhoslovavizmu /a dáva sa do súvislosti s macedónskym sa z saet6/. Možno to však vyložiť aj z duálovej formy sta, ktorá dodnes existuje vo zvyškoch na dolnej Orave. Na strednom Slovensku totiž existujú dve formy 3.pl. slovesa byť: sponové sa a existenciálne jesú, utvorené podľa 3.sg. exist.foriem jest, jesto. Forma jesú predpokladá existenciu forma sú.

12. Participiálne forma išol je na väčšine jazykového územia. Poukazuje na vzťah k východoslovenskej forme /i/šol. Forma išiel je v severnej skupine stredoslov.nárečí a išel na samom západnom okraji západoslovenských nárečí.

Mohol by som uviesť ďalej celé desiatky objemných javov zo všetkých úsekov jazykovej stavby, na ktorých by sa ukázalo, že začlenenie slovenského jazyka do celku slovanských jazykov je problém zložitý. Robiť v tomto smere závery na základe javov vytrhnutých z komplexu viacmenej ľubovoľne nevedie k objektívnemu rozuzleniu vecí.

Slovenská jazyková skutočnosť, ako sa predstavuje v diferencovaných dialektoch, je na svojom území pôvodná. Je to výsledok vyše tisícročného prirodzeného vývinu v danej zemepisnej podunajskej oblasti, v osobitnom politickom, hospodárskom a kultúrnom začlenení a v susedskom dotyku so všetkými slovanskými jazykmi na západe, na severe, na východe i na juhu.

Na dnešnom území slovenského jazyka už vo veľmi dávnych časoch bol živý ruch, ako sa to vyššie pripomenulo. V slovenských horách od nepamäti bolo rozvinuté baníctvo, bolo tu železo, striebro, zlato, meď v takom rozsahu ako v tom čase v žiadnej krajine v blízkom i vzdialenejšom okolí. Zintenzívňovanie exploatácie prírodného bohatstva vyvolalo pohyb obyvateľstva a príliv zvonka. Na veľkomoravský slovanský substrát sa navrstvili postupne Uhri, Nemci, Valasi, infiltrovalo sa sem za tisíc rokov množstvo osadníkov zo slovenského severu i východu i západu. Po všetkých týchto navrstveniach nachádzame v nárečiach väčšie-menšie stopy. Všetky tieto v historickom období dosvedčené navrstvenia slovenský substrát absorboval a prevzaté prvky adaptoval, takže sa stali integrálnou súčasťou slovenského jazykového korpusu. V tejto historickej dynamike aktívnym a tvorivým činiteľom bolo slovenské etnikum, ktoré sa tu usadilo okolo 5.storočia bezprostredne po keltských Kotínoch, germánskych Markomanoch, Kvádoch, Longobardoch a iných predslovanských kmeňoch. Toto slovanské etnikum prežilo Hunov, Avarov, príchod a nadvládu Uhrov a ich kmeňových príslušníkov a vytvorilo svojský spoločenský, kultúrny i jazykový svojbytný celok.

Slovenský jazyk so svojimi bohatými diferencovanými nárečiami je klasickým predmetom skúmania metódou lingvistickej geografie. Lingvistická geografia zase je vari najpríhodnejšia metóda výskumu problémov jazykového príbuzenstva v diachronickom i synchronickom priereze.

**Súčasná
komparatistika
a vzťahy
medzivojnovéj
slovenskej
a českej prózy
M. TOMČÍK**

V posledných niekoľkých rokoch som sa zaoberal vzťahmi medzi slovenskou a českou literatúrou 19. a 20. storočia. Usiloval som sa reagovať na metodologický pohyb v súčasnej literárnovednej komparatistike, ktorá má svoje aktívne centrum aj v Ústave svetovej literatúry a jazykov SAV v Bratislave, sformované nedávno zosnulým prof. Mikulášom Bakošom. Niektoré práce tohto strediska mali priaznivý ohlas aj v zahraničí.^{1/}

Pri zbieraní materiálu ku vzťahom modernej slovenskej a českej literatúry stretol som sa už dávnejšie s pozoruhodným poďnetom, ktorý dlho ležal nezbadaný na stránkach časopisu Elán. Keď sa totiž tento časopis, redigovaný v tridsiatych rokoch nášho storočia Jánom Smrekom v Prahe, musel po tragických udalostiach 14. a 15. marca r.1939 presťahovať do Bratislavy, publikoval Laco Novomeský na jeho stránkach naoke nenápadný článok pod názvom Nelúčenie. Adresoval ho českému národu a českej kultúre a vďačne v ňom spomínal, čo získala zo spoločného súžitia Čechov a Slovákov po r.1918 slovenská literatúra najmä od progresívnych prúdov českej literatúry. Zároveň tu ubezpečoval-a to sa ukázalo zakrátko pravdou- českú kultúrnu obec, že zo strany pokrokových Slovákov nemohlo byť po 14. a 15.marci 1939 ani reči o rozlúčke s českou kultúrou, lebo "vnútorné usporiadanie slovenských kultúrnych úsilí na ňu nenaliekalo a slovenskému kultúr-

nemu vývinu - od Štúra až po dnes - by takáto rozlúčka bola neodpuštitelne cudzia." ^{2/} Toto Novomeského vyznanie prijal s veľkými sympatiami Josef Hora.

Laco Novomeský sa vo svojom článku Nelúčenie neohlíadal nostalgicky po dvadsiatročnej spoločnej histórii českej a slovenskej kultúry. Nepriamo určoval úlohy aj pre náš dnešok, keď takto formuloval nevyhnutnosť výskumu v danej oblasti: "A bude vďačnou témou tohto najrušnejšieho úseku nášho kultúrneho dejstevovania vysliediť, koľko požehnaných podnetov nám dal tento druh českého kultúrneho ruchu, koľko našej energie usporili naše objavy a v ňom vybolené a vybojované pravdy, a za koľkými v ňom dozretými faktami sme my mohli už len siahnúť bez toho, že by sme si ich museli na našich poliach vypestovať." ^{3/}

Vo vzťahoch medzi národnými literatúrami, nech sú si z historickej, typologickej a jazykovej stránky akokoľvek blízke, neexistuje nikdy mechanická závislosť. V určitých obdobiach môžu síce vystupovať do popredia niektoré spoločné programové zásady, ale samotná tvorba sa vo väčšine prípadov, ak ide o opravdivé umenie, vyznačuje osobitnými individuálnymi i skupinovými vlastnosťami a mimovoľne vyrastá i v modernej literatúre z národných koreňov. ^{4/}

Nech je však akokoľvek, považujeme vyššie citované slová Laca Novomeského z článku Nelúčenie za významný metodologický počnet vo výskume vzťahov novodobej slovenskej a českej literatúry. A konečne, netajíme sa tým, že aj nás podnietil k tomu, aby sme sa pokúsili nájsť a vymedziť si vhodný komparatistický objekt spomedzi širokého a rôznorodého materiálu.

Na viacerých dávnejších stretnutiach českých a slovenských literárnych historikov - a škoda, že týchto stretnutí býva v posledných rokoch dosť málo - sme došli k názoru, že pri výskume vzťahov českej a slovenskej literatúry po roku 1918 už nevystačíme v takej miere s celonárodnými hľadiskami, ako to bolo pred vznikom prvej Česko-slovenskej republiky. V oboch literatúrach prestal fungovať celonárodný program ako ideová dominanta a do popredia sa dostávala skupinová alebo individuálna poetika, podmienená celým radom spoločenských, kultúrnych a estetických faktorov. Preto sa nemožno čudovať, ak sa niektoré tendencie a prúdy českej a slovenskej literatúry navzájom viac dotýkali alebo sa až prelínali; pravda, nie až natoľko, že by nebolo možné porozumieť zmyslu ich rozporov alebo nájsť v nich napriek určitým antinómiám kladné umelecké výsledky.

To, čo sme práve vyslovili, by bolo možné doložiť aj na sledovaní určitých možných vzťahov medzi Milom Urbanom a Vladislavom Vančúrom. Keďže je to problematika veľmi široká a nemáme možnosť v krátkej prednáške analyzovať všetok prístupný materiál z tejto oblasti, sústredíme sa aspoň na stručný výklad toho, ako je možné vymedziť predmet skúmania vzťahov medzi modernou slovenskou a českou prózou - tu medzi Urbanom a Vančúrom - a aké sú predpoklady analýzy tejto látky. Niektorí Francúzi hovoria, že "comparaison n' est pas raison". Domnievame sa, že to nie je tak a že konfrontácia objektívnych umeleckých faktov môže mať zmysel. To nám potvrdzuje aj určitá typologická analógia /ale aj odlišnosť/ medzi románom Mila Urbana Živý bič a románom Vladislava Vančuru Pole orná a válečná.

Už koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov sa vyskytovali v literárnej kritike názory, že Urbanov román *Živý bič* môže raz zaujať významné miesto v modernej slovenskej próze. Na niektoré kladné sudy literárnej kritiky medzivojnového obdobia o objektívnej hodnote Urbanových prozaických diel - a v nich najmä románu *Živý bič* - nadväzuje aj súčasná literárna história. Dnes tu ide o skúmanie vývinovej hodnoty autorovho diela. Hoci zdôrazňujeme pozitívny vzťah literárnej kritiky k románu *Živý bič*, nechceli by sme vzbudiť dojem, že Urbana zahrnovali iba chválou. Z medzivojnovkej literárnej tlače sa dozvedáme, že niektorým kritikom sa zdal obraz prvej svetovej vojny v podaní Mila Urbana nielen nepravdivý a skreslený, ale hovorilo sa aj o tom, že toto dielo nesie na sebe niektoré znaky plagiátu.

Keď sa vždy v odbornej literárnej verejnosti takto rozchádzali, nemohol mlčať ani Milo Urban. Ozval sa v článku Jeden z tých mnohých bez mena, kde odpovedal na to, v akých okolnostiach písal svoje prvé románové dielo. Pre súčasnú literárnu vedu je oveľa závažnejšie nie to, ako sa Urban bránil oproti útokom na svoj román, ale to, čo spisovateľ povedal o literárnej atmosfére dvadsiatych rokov nášho storočia a ktorí mimoslovenskí prozaici mohli pôsobiť na umeleckú koncepciu *Živého biča*: "Žeby ďakovať vplyvy neboli, to nechcem tvrdiť. Som práve tak človek ako ktokoľvek iný a práve tak podlieham aj rozličným vplyvom, ktoré sú predsa hybným sochorom vývoja. Nebyť vplyvov, neboli by sme sa pohli vpred... Veď ja som čítal... čo-to z ruskej literatúry a špeciálne, keď som písal *Živý bič*, dostali sa mi do rúk, na podnet Andreja Mráza, Vančurove *Pole orné a válečné*. I Daňo Okáli "kápi

na to" v ktorejsei kritike Živého biča. Objavil príbuznosť aj medzi Vsevolodom Ivanovom a mnou. Vskutku. Upozornený na tohto znamenitého spisovateľa, prečítal som si i ja jeho Moďravé piesčiny a bol som príbuznosťou priamo nadšený. Presvedčil som sa, že jestvuje niečo, čo ľudí spája..." 5/

Z týchto slov, povedaných v sebaobrane a založených viac na intuícii ako na racionálnej analýze literárneho materiálu, vyplýva, že už raná skúsenosť Mila Urbana sa dostala celkom mimovoľne do rozporu s tým štádiom komparatívneho skúmania slovesného umenia, keď sa mechanicky stotožňovalo dielo autorov z rozličných národných literatúr a keď sa teória vplyvov povyšovala na rozhodujúce hľadisko v posudzovaní pôvodnosti alebo nepôvodnosti určitého artefaktu.

Skúmanie literárnych vzťahov na základe teórie vplyvov sa už dávnejšie ukázalo ako málo produktívne. Preto si súčasná porovnávacia literárna veda vypracúva stále presvedčivejšie hodnotiace hľadiská a stále jasnejšiu metodologickú koncepciu. A to aj napriek tomu, že sa často hovorí o krízovom období súčasnej komparatistiky a že sa niekedy vyslovujú pochybnosti, či táto vedná disciplína sa môže vyhnúť determinizačným prvkom svojej národnej podmienenosti. Predpoklady na prekonanie národnej ohraničenosti však existujú. Je tu schodná cesta najmä preto, že marxistický "porovnávací postup vyplýva zo vzťahu ekvivalencie javov; pri riešení konkrétnych problémov zákonite vzniká nevyhnutnosť pracovať s takými literárnovednými kategóriami, ako je podobnosť, resp. odlišnosť a v ďalšom venovať sa ich detailnejšej klasifikácii. Vzhľadom na gnozeologický význam týchto zhôd,

analógií, resp. odlišností ide vlastne o uplatnenie genetického aspektu, obsiahnutého v pojme genetické /alebo kontaktové/ literárne vzťahy, a aspektu typologického, zahrnutého v pojme typologické vlastností." ^{6/} Pravdaže uvedené metodologické zásady majú len rámcový charakter a ich podoba sa musí nevyhnutne meniť podľa povahy skúmaného predmetu. No už to, že sa dnes v porovnávacej literárnej vede nestavia na prvé miesto supremácia určitej osobnosti alebo určitej literatúry, ale že sa chápu všetky literatúry ako svojbytné a zároveň rovnocenné umelecké jednotky /ako zložky svetovej literatúry/, vznikajú predpoklady na objektívne posúdenie, čo je v nich zvláštne /v zmysle národnospoločenskom, estetickom, osobnostnom/ a čo v nich celkom prirodzene preberá na seba aj niektoré všeobecné znaky.

Z tohto metodologického stanoviska je oprávnená konfrontácia románu *Živý bič* a *Pole orná* a *válečná*. To má dokonca širší kontext ako iba československé súvislosti. Od začiatku dvadsiatych rokov nášho storočia žila totiž veľká časť európskej a svetovej literatúry problematikou prvej svetovej vojny. Umelecká interpretácia tejto látky nebola, pravdaže, rovnaká. V stvárňovaní prvej svetovej vojny prevládali u nás najmä rozpory medzi tými tendenciami, ktoré pozvyšovali záverečné obdobie vojny - teda prevrat - na jednoznačne kladné východisko pre neskorší národnopolitický a sociálny život našich národov a na druhej strane zas úsiliami o vecný a odpatetizovaný pohľad na celý proces rozpadu Rakúsko-Uhorska. Toto protirečenie prebiehalo a stále viac sa polarizovalo v rozkroku úzko národného programu prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov a pokrokových cieľov tých skupín spo-

ločnosti, ktoré bez toho, aby boli podceňovali národné vymoženosti, nechceli sa uspokojiť iba s daným štádiom nášho spoločenského vývinu. K takýmto cieľom sa hlásila najmä mladá literárna generácia, čím zároveň pôsobila protitradične a svojou tvorbou vyvolávala neraz polemiky a vlny protestov. Po tejto stránke sa dosť približovala pozícia románu Vladislava Vančuru *Pole orná a válečná* a románu Mila Urbana *Živý bič*.

Obidve tieto prózy majú mnoho spoločných miest po tematickej stránke, v obraze prostredia a pod. Milo Urban a Vladislav Vančura rozprávajú predovšetkým o kraji, ktorý najlepšie poznajú: o kraji svojho detstva a mládežnosti. Preto z tematickopriestorového stanoviska zaujímajú u nich vedúce miesto dedina. Obidvaja autori vidia v dedine prejav určitej ľudskej aktivity a tvorivého vzťahu k životu. Nie je iste náhoda, že Vančura nazval svoj román o prvej svetovej vojne konfrontačným obrazom "pole orná a válečná". Chcel tým zrejme vyjadriť protiklad tvorivej a ničivej práce a vysloviť zároveň etické stanovisko k životu. Toto mravné hľadisko nefunguje v štruktúre románu *Pole orná a válečná* ako téza. Je súčasťou vyprávačských postupov, má dôležitú kompozičnú funkciu /napr. prvých päť kapitol diela sa odohráva na veľkostatku v Ouhrove, šiesta až dvanásť kapitola zachytáva vojnové udalosti na východnom fronte/ a výrazne polarizuje sled jednotlivých motívov.

Vladislav Vančura pracuje s obrazmi "orných a válečných polí" metódou kontrastu a zároveň symbolu. Tieto dva kontradiktické pojmy mu stačia vyjadriť celý rad motívov, dejov, udalostí. Analogický postup nachádzame aj u Mila Urbana. Je zaujímavé, že už hneď vo vstupných čas-

tiach Živého biča sa stretávame s kontrastnými obrazmi práce na poliach a vojnového pustošenia: "Mužov začalo z mesiaca na mesiac ubúdať, pustnúce polia volali za nimi, no ako odpoveď na ich volanie znel plač žien a detí predčasne dozrievajúcich... Slnko sa zatiahlo oceľovým povlakom, polia sa pretiahli, spustli a tým, čo na nich pracovali, boli ľahostajné ťažké kvapky potu, ktorý v úmornej robote rinul sa po tele a napájaj ľanové košele. Ovládala ich akási zvieracia, hrozná ľahostajnosť, pod ktorou búrilo skrivenými dojmami rozvírené podvedomie.

V románoch Živý bič a Pole orná a válečná je v rozličnom stupni zachytená vonkajšia skutočnosť. Urban je podrobnejší vo faktografii, ktorú podáva pri každom sujetovo dôležitom jave rovnomerne a vyvážene. Ani u Vančuru nechýba zacielenie na detail, ale jeho základnou zobrazovacou tendenciou je predsa len úsilie po obsiahnutí celku. Obidvaja autori - jeden v podstate analytik /Vančura/, druhý intuitivista bergsonovského razenia /Urban/ - sa neuspokojujú iba s empirickým vzťahom ku skutočnosti. Snažia sa objaviť aj jej "skrytý" rozmer. Vyplýva to pravdepodobne z toho, že obidvaja spisovatelia stáli pred vojnovými hrôzami vo zvláštnom úžase, niektoré veci sa im zdali až nepochopiteľné a natoľko vychýlené z bežného zmyslu, že ich v tejto rozpornej a paradoxnej projekcii aj stvárňovali. Tento "hlbinný" rozmer skutočnosti vyjadrovali väčšinou pomocou neurčitých zámien: ktosi, akýsi, čosi, kdesi a pod.: "Snad se mluví o jakési válce, ale tato řeč je stará a vracívá se každého léta zároveň s večery."

Dôležitou významovou i štylistickou zložkou v románe Pole orná a válečná i v románe Živý bič je monumentalizá-

cia niektorých postáv. Pravda, prozeologické zdroje Vančurovej a Urbanovej monumentalizácie sa od seba odlišujú. Vladislav Vančura využíval v tejto oblasti niektoré prostriedky a postupy z výtvarného umenia, najmä z kubizmu /"Jakási lichá slova stoupala mu na jazyk, ale neodpověděl a jeho nenásytná myšlenka oddělila se od příliš zdoluhavé řeči. Obrátil se, aby tím více překážel ostatním, a na téměř místě stavě dřeváky v sled Řekových nohou, stanul veliký muž."/ Naproti tomu Milo Urban založil svoj monumentalizačný princíp na glorifikácii ľudskej aktivity /šlo tu o určitý druh unanimizmu/ a zároveň na poetizácii skutočnosti. Okrem toho sa dajú bezpečne objaviť pri kresbe Adama Hlavaja - hlavnej postavy Živého biča - niektoré súvislosti s ústnou slovesnosťou. Je to v tých častiach románu, kde jeho vojnové dezertérstvo vyrastá na zvláštny druh legendy a mýtu.

Nadhodili sme niekoľko otázok o tematických, významových a slohových analógiách /i odlišnostiach/ medzi románom Vl. Vančura Pole orné a válečná a románom M. Urbana Živý bič. Bolo by možné pokračovať ďalej v tejto analýze. Do úvahy by prichádzala najmä problematika kontextových zložiek, básnického pomenovania, metaforických prvkov v jednom i druhom diel. Časové okolnosti nám však neumožňujú, aby sme tieto veci mohli podrobnejšie skúmať a hodnotiť. Končíme preto túto úvahu, ktorá mala zdôrazniť, že v novodobej slovenskej a českej literatúre je viac tém vhodných na konfrontačné štúdium. Milo Urban upozornil už v polovici tridsiatych rokov na vzájomné pôsobenie obidvoch národných slovesných kultúr: "Dnes je u nás česká literatúra doma. Žijeme a rastieme s ňou, najmä my mladší, a neváhame jej priznať toto právo už z

púhej vďačnosti za to, čo v našom záujme vykonala." 7/

Komparatistika má teda dôležité miesto aj vo výskume modernej českej a slovenskej literatúry. Do popredia vystupuje typologická problematika, analógia i odlišnosti v literárnych druhoch /lyrika, epika, dráma/ i v tvorbe jednotlivých autorov.

Poznámky

- 1/ Ako doklad záujmu o slovenské literárnovedné komparatistické práce tu uvádzame aspoň nemecký preklad knihy Dionýza Ďurišina Vergleichende Literaturforschung /Versuch eines methodischtheoretischen Grundrisses/. Akademie Verlag, Berlin 1972, s.187.
- 2/ - on - /Laco Novomeský/, Nelúčenie, Elán 9, 1938/39, č.8-9.
- 3/ Tamže.
- 4/ Na zvláštnosti slovenskej a českej literatúry a na nevyhnutnosť ich pestovania ako dvojpolárnych literatúr poukázal veľmi prezieravo F.X.Šalda v článku Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím. Šaldův zápisník 1, 1928-29.
- 5/ Milo Urban, Jeden z tých mnohých bez mena, Elán 1, 1930/31, č.7.
- 6/ Dionýz Ďurišin, Z dejín a teórie literárnej komparatistiky, Bratislava 1970, s. 235.
- 7/ Milo Urban, Česká literatúra a Slováci, Praha 1934, s.9.

**Z dejin
slovenskej
kinematografije
a filmu na Slovensku
Š. VRAŠTIAK**

Na dejiny slovenskej kinematografie si počkáme ešte niekoľko rokov. Doteraz sa objavilo na danú tému niekoľko prác, jednu z nich "Zrod a vývoj slovenského filmu a slovenskej kinematografie" napísal autor tohto textu ako diplomovú prácu na Filmovej a televíznej fakulte Akadémie múzických umení v Prahe roku 1967. Len postupným štúdiom údajov z rôznych prameňov sa podarí napísať dejiny slovenskej kinematografie, dejiny jedného z najmladších umení vôbec. Svetová kinematografia vyrába ročne okolo 3000 celovečerných hraných filmov. Z filmu sa stal priemysel. Komerčná kinematografia sa vracia do obdobia zrodu filmu, keď bol atraktívnou zábavou. Ale aj dnes, keď sa význam filmu posunul na jednej strane ako kultúrno-politická záležitosť, na druhej strane ako komerčne úspešný tovar, je o dejiny filmu, napríklad na rozdiel od dejín literatúry, veľmi malý záujem.

Rozsah nášho materiálu nedovoľuje podrobne opisovať jednotlivé zvrstý vo vývoji slovenskej kinematografie, a preto aj naše riadky budú len тезovitými faktami, ktoré chcú dokázať, že hoci slovenská kinematografia je veľmi mladá, jej korene sú ďaleko pred rokom 1945, ako sa donedávna všeobecne tradovalo.

Aj najnovšie výskumy Slovenského filmového ústavu postupne vyvracajú jednotlivé legendy z dejín slovenskej kinematografie. Novoobjavené filmy sú najlepším svedec-

tvom filmovaní na Slovensku od začiatku storočia, pomáhajú vyvracať legendy o filmoch a o tvorcoch, ktorí na Slovensku žili, tvorili a filmovali.

Dejiny slovenskej kinematografie a filmovania na Slovensku do roku 1945 sú veľmi chudobné. Až v súčasnom období sa overujú fakty, jednotliví autori/napr. P. Minálik, A. Grega, E. Lehuta, V. Weiss, J. Pokorný/vyvracajú legendy staré, alebo tvoria nové.

Už v predhistorickom období vzniku kinematografie má Slovensko vedca, profesora, inžiniera Jozefa Maximiliána Petzvala, ktorý urobil niekoľko významných objavov z oblasti optiky. Skonstruoval o.i. prvý vysokoosvetelný fotografický objektív.

Za zrod kinematografie je všeobecne pokladaný 28. december 1895, keď v Paríži bratia Lumièreovci predviedli prvé verejné kinematografické predstavenie na svete. O filme sa všeobecne hovorí, že je umením obrazu a zvuku, že je kolektívnym umením, že spája v sebe zložky iných umení, napr. divadla /herci/, hudby /zvuk/, výtvarného umenia /kompozícia obrazu/. Až syntézou spomenutých zložiek, pomocou strihu, atáva sa z filmu umenie - desiatu múza.

Prvé kinematografické predstavenie na území Slovenska sa uskutočnilo rok po parížskej premiére - 25. decembra 1896 o 9,00 hod. v hoteli Palugyay, v šermiarakej sále. O hodinu neskôr sa uskutočnilo druhé predstavenie - nezávislé na prvom - v hoteli König von Ungarn. Dnes obidva hotely tvoria hotel Carlton.

Za zrod československej kinematografie sa všeobecne pokladá rok 1898, keď architekt Jan Kríženecký predviedol na výstave architektov a inžinierstva v Prahe,

v stánku českého kinematografa prvé tri hrané skeče: Dostaveníčko v mlynici, Výstavní párkář a lepič plakátů a Pláč a smích.

Zrod slovenskej kinematografie je úzko spätý so zrodom uhorskej kinematografie. Slovensko, v tom období Horné Uhry, bolo do roku 1918 súčasťou Rakúsko-Uhorska. Prvými uhorskými filmármi boli bratia Arnold a Zsigmund Sziklaidovci, ktorí už 13.VI.1896 predviedli v Budapešti prvé kinematografické predstavenie v Uhorsku. Roku 1901 nakrútil Béla Zeitzkovszky vlastnoručne vyrobenou kamerou film Tenec.

Podľa doterajších výskumov je prvým slovenským filmárom Eduard Schreiber z Lednických Rovní. Roku 1907 si kúpil v Paríži kameru Pathé 1101 a začal nakrúcať krátke dokumentárne, reportážne zábery z blízkeho okolia a členmi rodiny. Mali priliehavé názvy: Procesia, Sklárne, Na píle. Roku 1910 nakrútil film Únos, prvý hraný film, a rodinnými príslušníkmi v hlavných úlohách. Schreiberove filmy, ako väčšina filmov ranného obdobia kinematografie, boli snímané z jedného miesta - statickou kamerou. Začiatky slovenskej kinematografie sú veľmi sporadické, sú poznačené neskúsenosťou realizátorov, nesú pečať amatérizmu.

Obdobie nemého filmu vyvrcholilo na Slovensku začiatkom rokov dvadsiatych, keď roku 1921 bol nakrútený prvý slovenský celovečerný hraný film Jánošík. Vyrobila ho spoločnosť Tatra-Film-Corporation z Chicaga, účastinná spoločnosť Slovákov žijúcich v Amerike. Námet a scenár napísal Jozef Žák-Marušák, film režíroval Jaroslav /Jerry/ Siackel. Bol snímaný dvoma kamerami. Americký negatív snímali Daniel Siackel, slovenský Oldřich Beneš.

V hlavnej úlohe vystupoval Theodor Pištěk. Roku 1970 deroval Ján /John/ Závodný Slovenskému filmovému ústavu v Bratislave takmer zachovanú kópiu filmu vyrobenú z amerického negatívu, ktorá patrí medzi najvýznamnejšie archívne zbierky. V rokoch dvadsiatych bolo nakrútené na Slovensku ďalších niekoľko filmov, napr. Sicília /1921, Imrich Darányi v Nitre/, Strídža spod Hája /1922, Ján Barto v Klenovci/ a ďalšie.

Na Slovensku filmovali aj českí a zahraniční filmári, napr. roku 1919 niektoré časti Vörös-Film-Rippportu, 1922 režisér F.M. Murnau, dnes už klasický a slávny expresionistický nemecký film Upír z Nosferatu /v Oravskom Podzámku a na Oravskom zámku/.

Od roku 1923 pôsobí na Slovensku plných pätnásť rokov národný umelec profesor Karol Plicka. Ako národopisný pracovník Matice slovenskej v Martine zbieral ľudové pesničky, fotografoval a od roku 1927 aj filmoval. Najskôr etnografické dokumenty, ako Batizovský salaš, Gajdoš; roku 1928 nakrútil celovečerný dokument Za slovenským ľudom, vyznamenaný Cenou za fotografiu na Výstave umenia vo Florencii. Bola to vôbec prvá medzinárodná cena pre slovenský film. Roku 1929 nakrútil ďalší dokument Po horách, po dolách, r. 1933 svoj najslávnejší film Zem spieva, v ktorom použil aj časti svojich predchádzajúcich filmov. Hudba Františka Škvora a strih Alexandra Hackenschmieda dodali tomuto filmu takú podobu, že sa stal "symfóniou roztancovaného a rozospievaného Slovenska", aby sme citovali názor dobovej kritiky. Pôsobenie prof. Karol Plicku na Slovensku je nesmierne významné a dá sa povedať, že najzávažnejšie v dejinách slovenskej kinematografie tridsiatych rokov. Hoci film "koktá"

už v Edisonovom laboratóriu roku 1889 i roku 1910 francúzska firma Pathé predvádzajú spievané filmy a hoci už prvé nemé filmy boli sprevádzané hudbou, hoci už 6. auguste 1926 uviedla americká filmová spoločnosť Warner Brothers film Don Juan za sprievodu hudby, za prvý zvukový film sa pokladá Jazzový spevák /1927/ režiséra Alana Croslanda so spevákom Al Jolsonom v hlavnej úlohe. Ale aj tento film bol pôvodne nakrútený ako nemý a až dodatočne boli doň zaradené zvukové čísla. Georges Sédoul pokladá za prvý zvukový film v pravom zmysle slova Svetlá New Yorku /1929/.

13. augusta 1929 sa uskutočnilo v prešskom kine Lucerna prvé zvukové predstavenie v republike /americký film Loť komediantov/. 27.II.1930 bol uvedený film Tonka Šibenica /režisér Karel Anton/, pôvodne nemý, so zvukovými časťami nakrútenými v Paríži. R.1930 nakrútil režisér Friedrich Fehér prvý stopercentne zvukový film Keť struny lkejú.

Roku 1929 vzniklo v Košiciach prvé zvukové kino v republike. Prvý zvukový film na Slovensku nakrútila americká filmová spoločnosť Fox /1929/ Zimné športy v Tatrách. V apríli 1933 nakrútil v Prahe režisér J.O. Martin prvý zvukový reklamný film v slovenskej reči.

V rokoch tridsiatych prichádzali čoraz častejšie na Slovensko českí filmári. Slovenská krajina im slúžila ako exotické prostredie na rôzne dramatické príbehy. Spomeňme napr. slovenské exteriéry českých filmov Extáza, Trhání, Hordubalovci, Matkina svedč atď.

Roku 1936 bol nakrútený prvý skutočne česko-slovenský film Jánošík s Paľom Bielikom v hlavnej úlohe /režis Martin Frič/. V školskom roku 1938/1939 bola zalo-

žená v Bratislave /pri Škole umeleckého priemyslu/ prvá filmová škola v republike, na ktorej študovali okrem iných kameraman Karol Krška, animátor Viktor Kubal a. i. Roku 1938 začal vychádzať zvukový týždenník Aktualita, neskôr premenovaný na Nástup. Do roku 1945 bolo nakrútené 377 čísel tohto týždenníka.

Improvizované filmové podnikanie na Slovensku bolo ukončené roku 1940, kedy sa zrodila slovenská kinematografia. 18. januára 1940 bola založená Slovenská učitárska spoločnosť Nástup, 17. decembra 1940 Školfilm Ústav pre školský a ošvetový film. Roku 1940 začala prvá organizovaná a pravidelná filmová výroba na Slovensku. Mesečník LÚČ, filmy Pod holým nebom, Hlavátky, Na ostrove kormoránov, Čierne umenie, patria dnes do zlatého fondu slovenskej kinematografie. Filmy nakrútila spoločnosť Nástup. Školfilm realizoval okolo 60 školských a ošvetových filmov. Viktor Kubal tu nakrúca prvý slovenské animované filmy - Únos /1942/, Studňa lásky, Tajomný dedo /obidva 1943/.

Slovenské národné povstanie v auguste 1944 mobilizovalo aj slovenských filmárov, ktorí nakrútili z tohto obdobia významné dokumenty, hlavne Paľo Bielik ich použil do strihového filmu Za slobodu /1945/.

28. augusta 1945 vstúpil do platnosti dekrét o znárodnení československej kinematografie. Vzniká Slofia Slovenská filmová spoločnosť, ktorej prvým predsedom sa stal profesor Karol Plicka. Prvé kroky slovenskej kinematografie po oslobodení boli veľmi neisté. Pomáhali hlavne skúsenejší českí filmári. Režisér Martin Frič nakrúca film Varúj...! /1947/, 1948 nakrúca Paľo Bielik prvý čisto slovenský hraný celovečerný film po vojne.

bez českej pomoci Vlčie diery.

Od 1953 pracujú v Bratislave na Kolibe filmové ateliéry, neskôr k nim pribudli aj filmové laboratóriá. V súčasnom období nakrúca slovenská kinematografia 8 celovečerných filmov vlastnej výroby, cca 10 objednávok pre Slovenskú televíziu, okolo 150 krátkych filmov.

Zatiaž čo roku 1945 bolo na Slovensku len 232 kín, roku 1972 bolo na Slovensku už 1093 kín s kapacitou 310.985 sedadiel. Roku 1972 sa uskutočnilo v slovenských kinách 260.773 predstavení, ktoré navštívilo 26,882.305 divákov. Maximálna návštevnosť bola zaznamenaná roku 1960: 43,055.065 divákov. Z 1093 kín bolo 519 na 35 mm formáte /z toho 219 širokouhlých, 15 na 70 mm formáte a 35 letných prírodných kín/ a 574 na 16 mm formáte.

Najlepšie slovenské filmy zobrazujú závažné, ľudsky dôležité postoje. Pôsobia na psychiku diváka. Socialistické kinematografie podporujú filmy, ktoré diváka vychovávajú, ukazujú mu správny ideový smer.

Vývoj filmu pokračuje. Bol obohatený o farbu, čoraz viac do šírky rozširuje svoj obraz, najmodernejšie audiovizuálne systémy kombinujú fotografiu, diafilmy a filmy. Film sa mení. V celku aj v častiach. Mení sa používanie jednotlivých výrazových prostriedkov. Dnes sa v značnej časti produkcie zachováva platnosť zábavného priemyslu-otrakcie.

Film sa v dnešnom období stal rovnocenným partnerom ostatných umení. A bude umením vždy len vtedy, keď bude vyjadrovať myšlienku, keď sa jeden človek-režisér a ostatní tvorcovia budú prihovárať k inému človeku-divákovi.

**Informácie
o autoroch
a ich
najvýznamnejších
knižných
publikáciách**

Gosiorovský Miloš, 28.5.1920, akademik ČSAV, univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry československých dejín.

Slovenské národné povstanie /1954/; Dejiny slovenského robotníckeho hnutia 1848-1918 /v slov., v rušt. 1958/; Dejiny Komunistickej strany Československa /v slov., v češt., v maď. 1956, v rušt. 1958/, spoluautor; Prehľad dejín československého odborového hnutia /v slov., v češt. 1963/, spoluautor.

Horecký Ján, 8.1.1920, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovo tvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia I /1971/.

Kahoun Karol, 13.9.1930, PhDr., CSc., odborný asistent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Krajčovič Rudolf, 22.7.1927, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin /1964/; Náčrt dejín slovenského jazyka /1964, 1971/; Technika jazykovej interpretácie /1966/; Slovenčina a slovenské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny /v tlači/; Historical Phonology of Slovak /v tlači/.

Kráľ Abel, 17.8.1932, PhDr., CSc., vedecký pracovník, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Kabinetu fonetiky.

Atlas slovenských hlások /1969/, spoluautor; Model rečového mechanizmu /v tlači/.

Kresánek Jozef, 20.12.1913, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenské ľudové piesne zo stanoviska hudobného /1951/; Hudba IX. storočia na Slovensku v kolektívnych dejinách slovenskej hudby /1957/; Sociálna funkcia hudby /1961/; Eugen Suchoň /1961/; Melodiárium Annes Szirmay-Keczer /1967/; Základy hudobného myslenia /v tlači/.

Mačák Ivan, 26.8.1935, PhDr., vedecký pracovník, Historický ústav Slovenského národného múzea.

Majtán Milan, 3.5.1934, PhDr., CSc., vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.

Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov /1972/.

Michálek Ján, 12.3.1932, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry etnografie a folkloristiky FFUK.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, prísloví a rozprávok /1962/. Havran a líška. Slovenské ľudové rozprávky

/1964, 1966/. Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/. Spomienkové rozprávania s historickou tematikou /1971/. - Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1973/.

Miko František, 13.4.1920, PhDr., DrSc., univ. docent, vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Sloh, skriptum /1955/; Rod, číslo a pád podstatných mien /1961/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Estetika výrazu /1969/; Text a štýl /1970/; The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials /1972/; Od epiky k lyrike /v tlači/.

Nikola Marián, 18.1.1934, PhDr., univ. docent, Vysoká škola múzických umení, vedúci Katedry filmovej a televíznej dramaturgie.

Mingárik Jozef, 7.1.1922, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Dejiny staršej slovenskej literatúry /1958/, spoluautor; Štefan Pilárik - Výber z diela /1958/; Samo Czambel, Slovenské ľudové rozprávky /1959/, spoluautor; T. Masník - J. Simonides - J. Láni, Z vlasti na galeje /1961/; Jakub Jakobeus - Výber z diela /1963/, spoluautor; Daniel Kráň ml. Intenerarius /1969/, spoluautor; Piesne a verše pre múdrych i bláznov /1969/; Kapitoly zo staršej slovenskej literatúry III /1972/, skriptum; Tri literárnoestetické rozborý zo staršej literatúry /1973/.

Mistrík Jozef, 2.2.1921, PhDr., DrSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ IX. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1968/; Jazykovo-intonáčné prostriedky recitátora, skriptum /1969/; Frekvencia slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače, skriptum /1969/; Štylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970/; Hovory s recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Úvahy s recitátorom /v tlači/; Žánre vecnej literatúry /v tlači/; Retrográdny slovník slovenčiny /v tlači/.

Ondrus Pavel, 19.5.1919, PhDr., DrSc., univ.prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike /1956/; Morfológia spisovnej slovenčiny /1964/; Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí, skriptum /1966/; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Vetný rozbor v príkladoch /1971/; Slovenská lexikológia 2 /1972/.

Ondruš Šimon, 27.10.1924, PhDr., CSc., univ.prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky FFUK.

Úvod do slavistiky /1956, 1959/; Szláv népek és nyelveinek /1962/, spoluautor.

Fauliny Eugen, 13.12.1912, PhDr., DrSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenského jazyka FFUK.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zátopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Slovenské ľudové príslovie /1953/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948-1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny /1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenská /1950/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Peciar Štefan, 15.10.1912, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra v Bratislave.

Pravidlá slovenského pravopisu /1953/; Slovník slovenského jazyka I-VI /1959, 1968/, spoluautor a hlavný redaktor.

Pišút Milan, 16.2.1908, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Počiatky básnickej školy Štúrovej /1938/; Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta /1948/; Z dejín slovenskej literatúry 2, skriptum /1953/; Literárne štúdiá a portréty /1955/; Janko Kráľ, život a básnické dielo /1957/; Literatúra slovenského osvietenstva /1957/; Dejiny slovenskej literatúry /1960, 1962/, spoluautor; Dejiny slovenskej literatúry SAV 2 /1960/, spoluautor; Roky a diela; štúdiá a kritiky /1961/; Dejiny svetovej

literatúry /1963/, hlavný redaktor a spoluautor.

Plicková Ester, 2.7.1928, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v Bratislave.

Banská Štiavnica /1957/; Pozdišovské hrnčiarstvo /1959/; Lidová hrnčina v Československu /1966/; Dunaj /1965/.

Rosenbaum Karol, 7.2.1920, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV, riaditeľ ústavu.

Michal Miloslav Hodža /1948/; Pavel Jozef Šafárik /1961/; Dejiny slovenskej literatúry, zv. II /1960/, spoluautor; Podobizen Ivana Horvátha /1967/; Poézia národného obrodzenia /1970/; Priestorom literatúry /1970/; Publicistika Ladislava Novomeského I. - V. zv. /ed./

Ruttkay Fraňo, 4.9.1928, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry novinárstva FFUK.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/;

Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl. 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Jozef M. Hurban /v slov., rušt., angl., franc., nemč. v tlači/.

Ružička Jozef, 12.1.1916, PhDr., DrSc., univ. profesor, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Z problematiky slabiky a prozodických vlastností /1947/; Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku /1956/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, redaktor a spoluautor; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor; Tézy o slovenčine /1968/; Slovenština /1958/, spoluautor; Spisovná slovenčina v Československu /1970/; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II. /v tlači/, spoluautor.

Stanislav Ján, 12.12.1904, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Liptovské nárečie /1932/; Československá mluvnica /1938/; Príbínovi veľmoži /1940/; Kultúra starých Slovákov /1944/; Slovenský juh v stredoveku I-II /1948/; Teória literatúry /1949/, spoluautor; Zo života slov a našich pradkov /1950/; Životy slovenských apoštolov Cyrila a Metóda /1950/; Slovenská výslovnosť /1953/; Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Holého a Ľudovíta Štúra /1957/; Slovenská historická gramatika 1, 2, 3, 4, skriptum /1955, 1955, 1956, 1964/; Dejiny slovenského jazyka 1, 2, 3, 4, 5, /1956-1973/.

Svetlík Ján, 14.5.1927, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry ruského jazyka a literatúry FFUK.

Russkij sintaksis v sopostavleniji s slovackim /1966/; Sintaksis russkogo jazyka v sopostavleniji s slo-

vackim /1970/.

Šmatlák Stanislav, 28.11.1925, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Poézia Ivana Krasku, jej vývin a završenie /1960/; Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky /1961/; Básnik a dieťa /1963/; Dejiny slovenskej literatúry III. Literatúra druhej polovice 19. storočia /1965/, spoluautor; Básnik Laco Novomeský /1967/; Pavol Országh Hviezdoslav /v češt. 1968/; Pozvanie do básne /1971/; 150 rokov slovenskej lyriky /1971/.

Števíček Ján, 13.9.1929, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy.

Baladická próza Františka Švantnera /1962/; Lyrická tvár slovenskej prózy /1969/; Nezbadané prózy /1971/; Lyrizovaná próza /v tlači/.

Štolc Jozef, 24.3.1908, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV v Bratislave.

Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku /1949/; Zapisovanie nárečových prejavov /1961/; Reč Slovákov v Juhoslávii /1968/; Atlas slovenského jazyka /1968/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Tomčík Miloš, 19.9.1922, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Karlovej Univerzity v Prahe.

Nová Juhoslávia /1947/; Slovenská nadrealistická poézia /1949/; Na prelome epoch /1961/; Za hlasom srdca a revolúcie - zborník poézie s doslovom /1961/; Refrény země - zborník slovenskej poézie 20.storočia s doslovom /1965/; Slovenská literatúra 20.storočia /1966/; Od slovenskej moderny k dnešku /1970/.

Vrašťiak Štefan, 23.4.1942, filmový historik, Slovenský filmový ústav, redaktor.

Slovenský film 1945-1968, cyklostyl /1970/, spoluautor a redaktor; Pamätnica - faktografia. Poznámky k 25. výročiu znárodnenia kinematografie /1970/, spoluautor a redaktor; Súčasná sovietska kinematografia 1,2 /1972/, spoluautor a redaktor; Kinofilmotéka /1-1969, 2-1970, 3-1970, 4-1971/, spoluautor a redaktor.

OBSAH

PREDHOVOR	5
Miloš Gosiorovský DVA KLÚČOVÉ MEDZNIKY V SLOVENSKÝCH DEJINÁCH	7
Ján Horecký HRANICA MORFÉM V SLOVENČINE	21
Karol Kahoun VÝTVARNÁ KULTÚRA NA SLOVENSKU V PRIEBEHU DEJÍN	29
Rudolf Krajčovič HISTORICKÝ KOMENTÁR K MORFOLÓGII SPISOVNEJ SLOVENČINY	43
Ľuboslav Kráľ ORTOEPICKÁ KODIFIKÁCIA SLOVENČINY	57
Jozef Kresánek HUDBA NA SLOVENSKU V EURÓPSKOM KONTEXTE	73
Ivan Mačák TYPY SLOVENSKÝCH ĽUDOVÝCH SLÁČIKOVÝCH NÁSTROJOV	85
Milan Majtán ONOMASTIKA NA SLOVENSKU	95
Ján Michálek MIKROMIGRÁCIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA A JEJ VPLYV NA FORMOVANIE ĽUDOVEJ KULTÚRY	105
František Miko VETA V ŠTRUKTÚRE ŠTYLU V SLOVENČINE	117
Marián Mikola SLOVENSKÉ DRAMATICKÉ UMENIE	135
Jozef Minárik BAROKOVÁ CESTOPISNÁ LITERATÚRA	147

Jozef Mistrík FREKVENČNÉ ZÁKONITOSTI V SLOVENČINE	159
Jozef Mistrík ŠPECIFIKA TEXTOVEJ SYNTAXE SLOVENČINY	171
Pavel Ondrus OTÁZKA ZÁMEN V SLOVENČINE	183
Pavel Ondrus SLOVENSKE NÁREČIA A KARPATSKÝ DIALEKTOLOGICKÝ ATLAS	197
Šimon Ondruš SLOVENSKO-MAĎARSKÉ LEXIKÁLNE VZŤAHY	207
Eugen Pauliny Z PROBLEMATIKY VÝVINU SLOVENČINY	223
Štefan Peciar KONFRONTÁCIA SLOVENČINY A ČEŠTINY	231
Milan Pišút ALMANACHY, ČASOPISY A KONCEPCIE NÁRODNEJ LITERATÚRY V 30. a 40.ROKOCH 19.STOROČIA	245
Ester Plicková ĽUDOVÉ VÝTVARNÉ UMENIE NA SLOVENSKU	257
Karol Rosenbaum SLOVENSKÝ ROMANTIZMUS V STREDOEURÓPSKOM LITERÁRNOM KONTEXTE	273
Fraňo Ruttkay DANIEL G. LICHARD	285
Jozef Ružička ZÁKLADNÉ ČRTY ROZVOJA SPISOVNEJ SLOVENČINY V 20. STOROČÍ	301
Jozef Ružička DYNAMIKA SÚČASNÉHO STAVU SPISOVNEJ SLOVENČINY	315